

TRANSFORMATION OF TRADITIONAL VALUES IN THE CONDITIONS OF
POST-MODERN AND INITIAL PHASE
POST- POSTMODERN IN SOCIAL PRACTICE

ТРАНСФОРМАЦИЯ ТРАДИЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ
ПОСТМОДЕРНА И НАЧАЛЬНОЙ ФАЗЫ
ПОСТ-ПОСТМОДЕРНА В СОЦИАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

ტრადიციულ ღირებულებათა ტრანსფორმაცია სოციალურ პრაქტიკაში
პოსტმოდერნის და პოსტ-პოსტმოდერნის საწყისი ფაზის პირობებში

Rustem Zhangozha

Doctor of Political Sciences,

Chief research worker of the Institute of World History

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID:0000-0001-5516-0958

tranzit02@ukr.net

Abstract

The article is devoted to the relationship of the processes of comparative studies in artistic culture with the processes of social practice in the context of globalization and multiculturalism. The problem of multiculturalism was considered in the context of postmodernism, which went beyond the limits of the artistic method and was extrapolated to social practice. Under the influence of these processes, the value system is radically transformed. Analyzing the problem of multiculturalism from the point of view of comparative studies, the author comes to the preliminary conclusion that the intensification of protest social movements “Islamic State”, “Taliban” and others in the Middle East and “right movements”, nationalism and isolationism in Europe represent a spontaneous response to the process of globalization and an attempt to preserve ethno-cultural identity. These same reasons can explain the decline in the influence and attractiveness of liberal-democratic models of social development. In the medium term, we can expect spontaneous turbulent processes in the social and political life of not only developing countries, but also countries with stable socio-political traditions.

Keywords: Globalization, multiculturalism, globalistics informational space, comparativistics, postmodernism, social practice.

Рустем Жангожа

Доктор политических наук,
Главный научный сотрудник Института всемирной истории,
Национальная академия наук Украины
ORCID:0000-0001-5516-0958

tranzit02@ukr.net

Аннотация

Статья посвящена взаимосвязи процессов компаративистики в художественной культуре с процессами социальной практики в условиях глобализации и мультикультурализма. Проблема мультикультурализма рассмотрена в контексте постмодерна, который вышел за пределы художественного метода и экстраполировался в социальную практику. Под влиянием этих процессов кардинально трансформируется система ценностей. Анализируя проблему мультикультурализма под углом зрения компаративистики, автор приходит к предварительному выводу, состоящему в том, что активизация протестных социальных движений «Исламское государство», «Талибан» и другие - на Ближнем Востоке и «правых движений», национализм и изоляционализм - в Европе представляет собой стихийный ответ процессу глобализации и попытке сохранения этнокультурной идентичности. Этими же причинами можно объяснить снижение влияния и привлекательности либерально-демократических моделей социального развития. В среднесрочной перспективе можно ожидать спонтанные турбулентные процессы в социальной и политической жизни не только развивающихся стран, но и стран с некогда устойчивыми социально-политическими традициями.

Ключевые слова: Глобализация, мультикультурализм, информационное пространство глобалистики, компаративистика, постмодернизм, социальная практика

რუსტემ ჟანგოჯა

პოლიტიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
უკრაინის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის
მსოფლიო ისტორიის ინსტიტუტის
მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
ORCID:0000-0001-5516-0958

tranzit02@ukr.net

აბსტრაქტი

სტატია ეძღვნება მხატვრულ კულტურაში კომპარატივისტიკის პროცესების კავშირს სოციალური პრაქტიკის პროცესებთან გლობალიზაციისა და მულტიკულტურალიზმის პირობებში. მულტიკულტურალიზმის პრობლემა განიხილება პოსტმოდერნიზმის კონტექსტში, რომელიც გასცდა მხატვრული მეთოდის საზღვრებს და ექსტრაპოლირებულ იქნა სოციალურ პრაქტიკაში. ამ პროცესების გავლენის ქვეშ

ღირებულებითი სისტემა რადიკალურად ტრანსფორმირდება. მულტიკულტურალიზმის პრობლემის გაანალიზებით, ავტორი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ საპროტესტო სოციალური მოძრაობები "ისლამური სახელმწიფო", "თალიბანი" და სხვები - ახლო აღმოსავლეთში და "სწორი მოძრაობები", ნაციონალიზმი და იზოლაციონალიზმი - ევროპაში, ეს არის სპონტანური პასუხი გლობალიზაციის პროცესზე და ეთნოკულტურული თვითმყოფადობის შენარჩუნების მცდელობა. ამავე მიზეზებით შეიძლება აიხსნას სოციალური განვითარების ლიბერალურ-დემოკრატიული მოდელების გავლენისა და მიმზიდველობის შემცირება. საშუალოვადიან პერიოდში, სპონტანური მღელვარე პროცესები შეიძლება მოსალოდნელი იყოს არა მხოლოდ განვითარებადი ქვეყნების, არამედ ოდესღაც სტაბილური სოციალურ-პოლიტიკური ტრადიციების მქონე სახელმწიფოების სოციალურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

საკვანძო სიტყვები: გლობალიზაცია, მულტიკულტურალიზმი, გლობალისტური ინფორმაციის სივრცე, შედარებითი კვლევები, პოსტმოდერნიზმი, სოციალური პრაქტიკა.

I. Заявленная тема предполагает локализацию определения «проблемного поля», в границах которого предполагается осуществить намеченное исследование в формате «пилотного» исследования.

В первую очередь, необходимо определить, что настоящее исследование затрагивает проблему культурной антропологии – некоего субстанционального основания, внутри которого осуществляется процесс формирования когнитивного поля. В свою очередь, содержанием этого образования выступает структурно-семиотическая конструкция, отражающая его специфику, связанную с особенностью хозяйственно-экономического уклада, его этнокультурные и социально-психологические стереотипы, а также весь многоуровневый комплекс социально-стратификационных признаков, характеризующих архитектуру исследуемого нами объекта. Но и это еще отнюдь не все. Весь этот Органон активно взаимодействует с экосистемой определенной локации, активно на нее реагируя и, одновременно, не менее активно на нее влияя.

К перечисленным признакам и обстоятельствам следует причислить транснациональное информационное поле, неудержимо расширяющее свои масштабы в условиях глобализации мирового пространства и сопровождающее мультикультурные процессы.

Сравнительно-сопоставимый (компаративистский) анализ артефактов и структурно-семантических образований традиционных культур создают определенную, в большей своей части не артикулируемую в рациональных терминах и понятиях, духовную атмосферу, характеризующуюся иррациональными свойствами и характеристиками. Они плохо поддаются оценочным характеристикам и классификации и во многом зависят от способов их интерпретации и субъективных оценок интерпретаторов, в своем большинстве ангажированных доминирующей канонизированной традицией - той или иной аксиологической системой, субъективными приоритетами и предпочтениями.

В сложившейся ситуации все культурные единицы структурно-семиотической системы обретают двойственную природу. С одной стороны, они могут быть интерпретированы, в соответствии с правилами грамматики, для сборки «смыслообразующих пазлов» с целью создания более универсального когнитивного уровня. С другой стороны, – каждая семиотическая единица языка отсылает нас к императивному значению – условной реальности.

Обращает на себя внимание следующий момент, вполне очевидный в жизни, но чрезвычайно существенный для понимания функционирования языка. Когда мы конструируем языковую единицу более высокого таксономического уровня из единиц более низкого уровня, то содержание данной единицы в определенной степени складывается из содержаний аналогичных единиц, составляющих условное целое, *но не сводится к ним посредством линейного исчисления*. Условная совокупность единиц как целое имеет некоторую дополнительную отсылку к реальности, которую мы, либо не замечаем, либо игнорируем как несущественную помеху..

Это - общее правило, в котором имеющиеся исключения, в соответствии с хрестоматийным случаем, его подтверждают.

Рассмотрим простой пример. Взятая произвольно элементарная фраза – это то исключение, когда содержание предложения в точности складывается из содержаний входящих в него слов и их значения. Но в данном случае мы имеем дело не просто (и не только лишь) с сообщением, а с предложением-моделью, которая предназначена для того, чтобы выразить определенный смысл. Вырванное из контекста, это предложение несет в своем содержании чрезвычайно широкую коммуникативную нагрузку и, одновременно, номинальный смысл для аутентичного понимания текста, фрагментом которого оно является.

При этом можно предположить, что та или иная «фраза-пазл», (фрагмент текста) высказана в определенной реальной ситуации. В указанном случае конкретное значение этих семантических единиц, объединенных в семантические кластеры, нельзя интерпретировать, исходя из нормативного смыслового ряда. Оно приобретает дополнительный индивидуальный смысл, связанный с контекстом, выступающим генерирующей смыслообразующей системой, как для автора высказывания, так и для реципиента – в контексте их мировоззренческой установки, основанной на общей системе ценностей - аксеологическом дискурсе.

Тот факт, что высказанный фрагмент «высказывания» несет в своем содержании информационную нагрузку, которую отнюдь не всегда можно почерпнуть в нормативных справочниках, дает возможность рассматривать его в контексте, выходящим за пределы номинального смысла.

II. Частичную реконструкцию этой ситуации можно найти в так называемом «Законе дополненности» физика-нобелянта Нильса Бора. Во время его посещения с лекциями Японии он увидел в окно своего отеля сияющую Фудзияму. Впечатление от образа священной для японцев горы привело Нильса Бора к мысли о том, что фактор горы меняет всю систему восприятия ландшафта окружающей среды, которую он сформулировал и презентовал в натурфилософских терминах как «Закон дополненности».

К слову, на десятилетие ранее подобную мысль высказал испано-французский художник Пабло Пикассо, когда он отметил: «Красная борода моего натурщика изменяет всю цветовую гамму моей студии». Однако эта мысль художника сохранилась в статусе художественной метафоры, уступив приоритетное место и статус научно обоснованному «Закону дополненности» Нильса Бора.

Возвращаясь к заявленной проблеме, следует отметить, что дополнительное значение высказывания состоит в том, что когда «высказывающий» и «слушающий» вложили в этот фрагмент текста свой индивидуальный смысл, основанный на культурно-корпоративном опыте, то они внесли уточнение и в универсальное семиотическое значение слов – пусть порой и на бесконечно малую статистическую величину.

Содержательная база семантической системы накапливает знание по-разному. Во-первых, это происходит в форме системы общепринятых истин, определяющих ту или иную этническую культуру по принципу корпоративности. Имеется в виду не только (и даже не столько) буквальное составление смысловых блоков. Прежде всего, это – выработка смысловых значений слов (и других дополнительных единиц языка – приставок, суффиксов, предлогов, а в устной речи – интонаций), которая происходит постоянно в практической деятельности и общении всех носителей языка в процессе его использования в качестве коммуникатора.

Можно также сказать, что эти значения находятся и в не артикулированном пространстве, содержанием которого выступают невербальные знаковые системы и их семантические единицы-матрицы.

Эти семантические матрицы недостаточно внятно «записаны» в сознании людей – каждый понимает их по-своему. Однако в корпоративно рядоположенном смысле они воспринимаются вполне адекватно. Значения понятий существуют как на персональном, так и на внеличностном уровне – они могут быть реконструированы из совокупности текстов и даже, в какой-то мере, из общей структуры языка.

В дальнейшем знание накапливается в виде текстов – материально существующих в той или иной форме, а также в качестве «смысловых матриц» в головах людей – «сообщений», ими услышанных и прочитанных.

Тезис о том, что содержание языковой единицы более высокого таксономического уровня не равно «сумме» содержаний образующих ее единиц более низкого таксономического уровня, означает, что каждый прочитанный (высказанный, услышанный) текст привносит дополнительную информацию в общее смысловое поле данной корпорации людей – их культуре, принимая участие в формировании устойчивой традиции, присущей ей специфике.

Наконец, необходимо отметить то обстоятельство, что язык несет в своем содержании знание в формате своей семантически-семиотической конструкции – грамматики. Эта грамматика распределяет единицы языка на семантические блоки и пазлы и презентует то, как эти блоки и пазлы соотносятся между собой как части единого семантического целого.

Грамматика естественных языков имеет дело с наиболее глубинными, фундаментальными категориями – места, времени, существования. Когда в последующем речь пойдет об обобщениях понятия языка – о других знаковых системах, мы увидим, что грамматика может нести информацию гораздо более полноценного характера, нежели ее номинальное значение.

III. Что же является неким критерием истины, выступающим своего рода навигатором в поиске понимания и решения проблем, стоящих перед человеком? По утверждению Эрнеста Кассирера: «Отсылка к реальности – это способ упорядочения этой реальности». То есть, размещение ее в некоей системе смысловых координат, сформировавшейся в данной локации -культуре и ее традициях.

Знаменательно при этом, что Кассирер не рассматривает реальность за пределами рациональной данности природы и человека и не затрагивает область коллективного бессознательного с ее социально-психологическими модулями – архетипами коллективного бессознательного и их характеристиками. Возможно, по той причине, что это «проблемное поле» неизбежно принудило бы его к рассмотрению проблемы, расположенной, по выражению Фридриха Ницше, «по ту сторону добра и зла». Что для него было бы

неприемлемым по причине принципиально иного мировоззренческого подхода к осмыслению действительности, в ее проявлении в особенностях психотипов его пациентов.

Но реальный информационный и интеллектуальный продукт производится, в отличие от доисторической культуры человека, которая характеризовалась деперсонифицированным «Я». Неким коллективным автором, который озвучивает своими «высказываниями» социально-значимую идею, накладывая на нее свои специфические особенности.

IV. Начальная фаза XXI века характеризуется рождением новых форм авторского текста (блоги, живые журналы, соцсети, мессенджеры), а значит – формированием новых условий и видов взаимоотношений между автором и читателем. Эти процессы оказали сильное влияние на книжную культуру. Вернее, на ее носителей – электронных и бумажных.

Сегодня стало общим правилом отмечать, что ранее, на протяжении тысячелетий, книжная культура всего цивилизованного мира, пристрастие к чтению, выступали безусловным критерием уровня культурного и технологического развития государства и свидетельствовало об интеллектуальном потенциале населения страны. Книга относилась к явлению и артефакту культуры и цивилизации и, одновременно, к категории вневременных ценностей, не знающих старения.

В самом общем виде, культурный феномен – книга – отражает время, формирует представление об эпохе. История свидетельствует, что с распространением книжной культуры и приобщением к чтению разных социальных слоев населения книга становилась символом социального и культурного статуса. Пристрастие к чтению рассматривалась в качестве устойчивого символа образованности. Роль и высокий статус автора сакрализировывалась до уровня древнеегипетского жреца, тибетского гуру или Верховного шамана в Центральноазиатском этнокультурном ареале. Однако, уже с начала XX века, статус автора неизменно понижается, давая основание для утверждения о «смерти автора».

Что же касается традиционных культур, то они, гораздо в большей мере, нежели устойчивые авторские историко-культурные рефлексии и артефакты (архитектура, классическая музыка, изобразительное искусство), подвержены турбулентности и агрессивному влиянию культурной среды, сформировавшейся в системе мировой цивилизации как референтная ценность. Более того, поскольку они не защищены авторским правом, то подвержены любому внешнему воздействию, наносящему им существенные деформации и трансформации.

IV. С другой стороны, когда человек пытается понять процессы, происходящие в современной ему культуре и свое место в ней, то неизбежно сталкивается с постмодернистскими подходами, захватившими все культурное пространство второй половины XX столетия. Авторы художественно-мировоззренческого направления «постмодерн» выступили с манифестом о том, что в начале XX века классический тип мышления «Эпохи модерна» меняется на неклассический, а в конце века – на постнеклассический. Для обозначения специфики новой эпохи, которая кардинально отличалась от предшествующей, требуется новая система исчисления с новым понятийным и терминологическим аппаратом.

Считается, что возникновение термина «постмодерн» относится к 1960-1970-м годам XX столетия как эволюция и логичный результат, вытекающий из процессов предшествующей эпохи модерна.

В 70-е гг. XX в. состояние науки, культуры и общества было охарактеризовано французским культурологом Жана Франсуа Лиотаром как «состояние постмодерна». Термин «постмодернизм» возник как антитеза моде рнизму, понятному только лишь представителям интеллектуальных элит.

Рассматривая различные во времени и пространстве объекты, входящие в поле зрения и художественную концепцию автора, как рядоположенные и равнозначные, постмодернизм нивелирует дистанцию между массовым и пулом элитарных потребителей.

В настоящем очерке мы не будем иллюстрировать и исследовать факты трансформации и семантических изменений подобного рода и анализировать их, поскольку формат «дискуссионной площадки» – нашей статьи – этого не позволяет. Здесь мы тезисно рассмотрим постмодерн в качестве эпистемологического дискурса как стратегического вектора развития мировой культуры в контексте меняющегося глобализационного пространства.

Если рассматривать постмодернизм исключительно в формате художественного творчества, то можно отметить целый ряд интереснейших явлений. К числу художественных произведений, созданных в формате постмодерна, относятся интереснейшие направления латиноамериканской литературы, которое литературные критики определили как магический реализм, а также неореализм нигерийской литературы конца XX столетия и т.д. Если же рассматривать постмодерн в формате общественной практики, то необходимо признать, что постмодерн привнес целый ряд трудноразрешимых социокультурных проблем.

V. Вторая половина XX ст. характеризуется серьезным эпистемологическим кризисом доктрины конструктивизма как основы постмодернизма. Рискнем отметить, что этот процесс в зачаточном формате был отмечен произведениями чешского писателя Франца Кафки и повестью Мэри Шелли «Доктор Франкенштейн» в начале XX в. В этих произведениях авторами было показано фатально алармическое бессилие человека перед неизъяснимой магией и силой внешнего воздействия на его психику.

Десятилетиями позже, с появлением исследований нового социально-художественного и социально-исторического явления, каковым выступил постмодернизм, исследователи попытались рассмотреть это явление в рациональных категориях и терминах. Как отмечает российский историк и культуролог О. Ю. Цендровский «содержание оформившегося постмодернистского мировоззрения является по преимуществу критическим и негативным, оно не столько создает «новое знание», сколько сеет сомнения в правомочности старого знания».

И это неизбежно, поскольку постмодерн берет начало в ситуации эпистемологического кризиса и осознания провала проекта Просвещения и последующих культурологических дискурсов.

Исследователи-постструктуралисты, чья философия стала одновременно базой и выражением постмодернистского мировоззрения, постулируют невозможность объективного познания и отсутствие универсальных критериев достоверности. Ими устанавливается «принцип «методологического сомнения» по отношению ко всем позитивным истинам, установкам и убеждениям. Легитимность идеалов модерна, его авторитеты и идеалы обличаются в их внутренней иррациональности, беспочвенности и разрушительности.

Прогресс, истина, смысл, порядок, справедливое общество, вся западная «логоцентрическая традиция», по определению Жака Деррида, объявляется совокупностью идеологем и мифов».

В постмодернистской картине мира, конструктивистской, с точки зрения теории познания, знак (в том числе вербальный, то есть понятие и текст как система знаков) «лишается референциальной функции отражения действительности, что является принципиально невозможным».

VI. Что же в таком случае остается? Только другие знаки и другие тексты...

Таким образом, подлинным содержанием любого дискурса являются только другие дискурсы. Говоря иначе, понятие состоит из понятий, знак – из знаков, текст из текстов, никакой связи с реальностью они не имеют. Весь мир, в том числе мы сами, наше представление о себе, являемся лишь текстом, сложными семиотическими системами. Классическое определение этой ситуации дано французским семиотиком Ж. Деррида: «Вне текста не существует ничего, культура, история, личность – все имеет текстуальную природу».

При этом необходимо отметить, что важнейшей чертой традиционного и индустриального обществ было доминирование в них идеологий, объединявших людей и задающих им перспективные цели. Это была эпоха «больших проектов» и описывающих их универсальных языков (метанарративов). Например, метанарратив древнегреческой или китайской философии, аврамического религиозно-философского дискурса, новоевропейского рационализма и идеи Просвещения в ее историческом развертывании.

Сегодняшнее общество является свидетелем и, одновременно, объектом раздробления, расщепления великих историй и появления множества более простых, мелких, локальных ситуаций. Переосмысление концепций прошлого с их десакрализацией политических мифов и новых возможностей познания привело к тому, что недоверие к мета-рассказам как подавляющим мышление и легитимизирующим власть вошло в плоть новой картины мира. Словом, речь идет о демонтаже и крахе «больших проектов. В том числе, социальных, каковыми были кантовский глобальный либерализм, а затем анти-гуманистические концепции национал-социализма и коммунизма большевистского формата.

«Смерть» Бога, которую последовательно пытаются осуществить воинствующие атеисты всех этнокультурных сообществ на протяжении не одного столетия, дополняется в постмодернизме осознанием того, что коль скоро мир есть текст, равно и как человек есть текст, то не может быть никакой речи о человеческой свободе в ее традиционно метафизическом понимании. Наши действия определены текстуальным, культурным составом нашего «Я».

Мы, современные люди, представляем собой суммы унаследованных моделей поведения и способов восприятия реальности. Не в меньшей мере это касается и автора, который творит не от себя, не только лишь из своей субъективности, а от имени всей масштабной и уходящей в глубины веков, совокупности текстов.

Таким образом, постмодернизм не только низвел религиозные концепции и канонические повествования о Боге (Абсолютном духе) до специфических текстов, ориентированных на безусловную зависимость и контроль в ограниченном социо- и историко-культурном пространстве, но и «выдвинул концепцию невозможности существования автономного, суверенного индивида, а также переосмыслил творчество как скрытое цитирование и новую комбинацию написанного прежде «текста».

VII. Что же касается альтернативной характеристики постмодернистской философской модели, то большинство исследователей отмечают в философии постмодернизма ее сближение с художественной практикой – искусством. Философская мысль, под таким углом зрения, оказывается в состоянии беспорядочного взаимодействия подходов,

типов рефлексий, каковыми они выступают в художественной практике конца XX века. Это состояние ведет к распаду аксиологической системы как некоей системы координат.

Постмодернистская философия с её отрицанием любого тотального дискурса и признанием относительности любых ценностей становится основой принципиально новой фазы в развитии мировоззрения - мультикультурализма. Это обстоятельство, если следовать его логике, свидетельствует о признании иллюзорности представлений о неограниченных возможностях науки. А это, в свою очередь, свидетельствует о неполноте (а значит и неистинности, не легитимности) любого дискурса. В том числе и научного. А также – о легитимизации роли неявного (эзотерического) знания. Равно как и об относительности и принципиальной неустранимости субъекта из результатов научного познания.

Положительным аспектом постмодернизма выступает принципиальная открытость к диалогу, что способствует возникновению новых научных направлений, объединяющих ранее несовместимые области знания.

Признание конвенционального характера критериев, норм, принципов и ценностей, отрицание априорных установок обеспечивает предельную открытость постмодернистского подхода к пониманию мира, готовность к паритетному диалогу с иными культурами – древними и современными.

Что касается негативной стороны постмодернистского подхода, то он состоит в том, что декларируя «новую философию», отрицающую достоверность и объективность суждений о внутреннем и внешнем мире, такие понятия, как «истина», «справедливость» и прочее, утрачивают своё значение в качестве устойчивых, априорных ценностей.

По причине смысловой лабильности имеются основания определить постмодернизм как неупорядоченный, эклектичный философский дискурс со всеми признаками антирациональности. С одной стороны, постмодернизм утверждает об объективном существовании так называемых «вечных ценностей», которые препятствуют творческой реализации как эксклюзивной акции индивида.

С другой стороны – отрицательно относится к процессу девальвации «вечных ценностей», утверждая, что утрата ценностных значений происходит в результате драматического разрыва между явлением и его обозначением с последующей интерпретацией.

Французский социолог Жан Бодрийяр выделяет следующие признаки процессов отчуждения в смысловой сфере общества:

- 1) формирование (в том числе посредством СМИ) виртуальной реальности, почти независимой от подлинной реальности и произвольно конструирующей смысл тех или иных событий;
- 2) отрыв означаемого от означающего;
- 3) девальвация ценностей и норм;
- 4) неуправляемость и катастрофичность последствий научно-технического прогресса для человека.

При этом стоит отметить, что критики апокалиптического подхода находят концепцию Жана Бодрийяра ненаучной, поскольку она, по их мнению, строится на художественных метафорах.

Антагонистом концепции Жана Бодрийяра выступает его земляк, и современник – «политический философ» Мишель Фуко. Критикуя тотальные дискурсы всех сфер жизни, Фуко выдвигает концепцию «заботы о себе» или «самоспасения» как концепцию самореализации человека в условиях тотального диктата и отчуждения.

Мишель Фуко полагает, что тотальность «вечных ценностей» и инкорпорация их в отнюдь не всегда осознаваемых системах знания, задающих «параметры», «поле возможностей» восприятия окружающего человека эмпирического мира и отчуждающих человека от подлинного мира, не должна служить оправданием покорности человека чуждым ему силам, «переход на сторону объекта», в терминах Жана Бодрийера, а также оправданием «тотальной деконструкции» этих ценностей.

VIII. Переходя к анализу социально-политических явлений эпохи постмодернизма, отметим, что пилотный, сравнительно-сопоставительный анализ этих процессов дает основание рассматривать их с помощью и по аналогии с методологией, выработанной в области художественной культуры.

Если обращаться к социальной практике, то противостояния или же синтез художественных концепций, о которых пишут и говорят культурологи, литературные критики и искусствоведы, в сравнении с драматизмом социальных отношений покажутся, по образному выражению Германа Гессе, «игрой в бисер» и «фельетонной эпохой».

Социальные потрясения, связанные со всё увеличивающимися процессами глобализации и сопровождающими ее беспрецедентно расширившимся информационным пространством и усиливающимися год от года миграционными волнами, породили мощные турбулентные потоки, рассмотрение и осмысление которых в дискурсе постмодерна находится пока еще в эмбриональном состоянии. Чтобы понять происходящие перемены с целью воздействия на них, необходимо дистанцироваться от привычного понимания самого общества и общественных явлений с их категориальным и терминологическим инструментарием и аксиологией.

Не претендуя на широкий охват проблемы, ограничимся анализом ситуации либерально-демократического устройства западного общества, которое сегодня охвачено кризисом.

До последних десятилетий минувшего (XX-го) века либерально-демократическая модель устройства общества приводила политических и экономических экспертов в восторг. Прежде всего, говорилось о скандинавских странах как об эталонной и референтной группе, построившей социализм с «человеческим лицом» – социально и политически бесконфликтное и материально благополучное общество.

Однако в условиях лавинообразно усилившихся процессов глобализации и мультикультурализма успешное государство привлекает к себе множество трудовых мигрантов и беженцев. И чем успешнее страна, тем она становится привлекательней для мигрантов. Тем более, что материальное пособие для физического проживания безработных мигрантов многократно превышает заработки на их этнической родине.

Это обстоятельство, по многочисленным оценкам политических и экономических экспертов, способствует маргинализации мигрантов и неизбежному снижению объемов национальных экономик принимающих стран. Показательно при этом, что в последние годы политика социальной помощи начинает приводить к подобной же маргинализации представителей автохтонных национальностей этих стран.

Однако проблемы мультикультурного сосуществования различных этнокультурных групп не ограничиваются только лишь социально-экономическими проблемами.

Еще в большей мере эти проблемы сказываются на низком уровне совместимости автохтонных и мигрантских культур и персональных этнопсихологических поведенческих стереотипов.

Художественная литература как наиболее тонко чувствующая область восприятия действительности или, по определению Гегеля, «опережающее сознание общества»,

оперативно отреагировала на эти процессы. Так, наиболее читаемый французский прозаик Мишель Уэльбек выступил автором серии книг, посвященных межэтническим контактам французов со все расширяющимся контингентом выходцев из стран Ближнего Востока и Северной Африки, – романов в жанре антиутопии «Покорность», «Мир как супермаркет» и др. В этот же ряд можно поставить антиутопический роман российской писательницы Елены Чудиновой с говорящим, провокативным названием «Мечеть парижской богоматери».

Перечисленные факты демонстрируют «поверхностный слой» проблемы мультикультурализма как существенной составляющей глобализационного процесса. Представляется очевидным, что эти процессы приобрели статус необратимости и их конструктивное решение лежит в плоскости более тщательной, не ангажированной традиционными методами, макро- и микроанализа как начальной фазы мировоззрения нового транс-национального мышления, соответствующего изменившемуся миру. Альтернативы подобного подхода не существует.

В ином случае террористы из квази-религиозного анти-глобализационного движения и неведомо откуда появляющихся время от времени иных квази-религиозных групп по типу ИГИЛ будут расширять свое идеологическое влияние.

А на пороге нового мира уже появляются явления с признаками пост-постмодернизма – цифровые технологии и виртуальные деривативы – биткоины – электронные платежные средства, содержащие условные финансовые обязательства, количество которых не поддается фиксированной оценке и которые не имеют юридических адресов.

В возникшей ситуации безвременья и мировоззренческой лакуны симптоматичными представляются ностальгические призывы возродить сакрализованный авторитарный режим Иосифа Сталина, французского президента – генерала Шарля де Голля, китайского коммунистического лидера Ден Сяопина и президента Сингапура Ли Куан Ю, превратившего отсталую в недавнем прошлом страну в финансовый хаб. Все они осуществили в своих странах позитивные экономические реформы. При этом мало кто обращает внимание на то, что авторитаризм существенно снижает демократию, права и свободы личности и иные гуманистические ценности. Более того, сегодня наметилась тенденция возрождения правых изоляционистских партий и движений. В первую очередь, в постсоциалистических странах, где авторитаризм после двух-трех десятилетий выхода из социалистического лагеря испытывает реинкарнацию.

ON THE PROBLEM OF GEORGIAN TERRITORIAL PRETENSIONS REGARDING SOCHI DISTRICT

სოჭის ოლქზე ქართული პრეტენზიების საკითხისთვის

UCHA BLUASHVILI

Doctor of History, Professor of Samtskhe-Javakheti State University

113 Rustaveli str. 0800, Akhaltsikhe, Georgia

ORCID: 0000-0002-0327-773X

Ucha49@yahoo.com

+995599551244

Abstract

The historical sources of the antique epoch (Flavius, Arianne) clearly show that in the 2nd century the Georgian (Kartvelian) population, namely, Laz people, really dwelt in the North-East part of the Black Sea region. Beginning from the 5th century, the territory between the regions of Apkhazeti and Jiqeti was known under the name Nikopsia. During the period of the 8th -11th centuries, Nikopsia was a part of the Georgian principality of Abkhazeti. The following Georgian expressions which refer to the old Georgian territories: “nikopsiidan darubandamde” — “spread from Nikopsia to Darubandi” and “ovsetidan sperad aragatsamde” – “beginning from Oseti through Speri to Aragats” - are historically confirmed and well known from the times of the Georgian King Davit Aghmashenebeli (David the Builder).

Those territories were the important part of the Georgian Kingdom under the rule of David Aghmashenebeli. The intensive process of migration of the Abkhaz –Adygh people from the North Caucasus to the sea-side regions began in the 13th century. In the 14th century Georgia lost a part of its territory, namely, the outmost principality Saeristao, a part of Abkazeti region, the territory between the rivers Nikopsia and Bzipi. This processes caused expulsion of the Georgian population from the region and in parallel, moving and settling of the North Caucasus people to the mentioned region. At the time when the late middle centuries began, the Georgian population had already disappeared from the territory between the rivers Nikopsia and Bzipi.

Beginning from the 30-ies of the 19th century, Russia started the process of adoption of the Sochi territory and its surroundings. It seems that at the mentioned time the territories were almost uninhabited.

The Tsarist Russia tried to occupy the territory by Russian inhabitants but Russian people were accustomed to living in the prairies, called steps in Russian, so they were not eager to dwell on the sea side territory. Later, Russia inhabited these territories by Ukrainians, Estonians and Moldavians. At the end of the 19th century, the Georgians from different regions of Georgia began to live there too (from Samegrelo, Racha).

In March 1918, incited and supported by bolshevik Russia, Abkhaz bolsheviks announced the Soviet power in Sokhumi and addressed Russia for help and support. The council of Abkhaz people in its turn addressed Tbilisi (the Trans-Caucasian Seim) to help and support Abkhazeti against bolsheviks. The Georgian Army under the command of General Giorgi Mazniashvili liberated Abkhazeti and then occupies Sochi and Tuapse.

The representatives of the Russian Volunteer Army Generals - Mikhail Alekseev and Anton Denikin, in the form of ultimatum, requested the Georgian Army to retreat. Mazniashvili offered negotiations to the Generals of the Russian Volunteers Army. On the 6th of September, this Army occupied Tuapse. The negotiations between the Government of Georgia and representatives of the Russian Army took place on September 6th but they brought no results. General Denikin united all the anti-Soviet forces in the South of Russia and began military activities to occupy Sochi. In December, the soldiers of the Denikin Army occupied first Sochi and then Gagra. After the Bolshevik Army destroyed the military forces of General Denikin, the Georgian Army succeeded in deoccupying Gagra though it did not even try to enter Sochi and thus, stopped its actions at the Psou River..

Thus, the territorial pretensions of Georgia towards the Sochi and Nikopsia (Tuapse), from the viewpoint of the first native inhabitants, are reasonable, though it must be said that those territories were not taken off from Georgia by Russia. Long before Russians came to the territory, the Georgians had left it as a result of the expansion of the mountainous people. As for the role of Sergo Ordjonikidze in regard with Sochi problem, he did not have any bearing on it.

Key Words: Sochi region, Apkhazeti, Democratic Republic of Georgia.

უჩა ბლუაშვილი

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორი, ისტორიის დოქტორი
საქართველო, ქ. ახალციხე, რუსთაველის ქ. №113
ORCID: 0000-0002-0327-773X

Ucha49@yahoo.com

+995599551244

აბსტრაქტი

ანტიკური წყაროები (ფლავიუს არიანე) ადასტურებენ, რომ ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ძვ. წ. აღ. მე-2 საუკუნეში მართლაც ცხოვრობდნენ ქართველური ტომები (ლაზები). მე-5 საუკუნედან აფხაზეთსა და ჯიქეთს შორის მდებარე ტერიტორია ნიკოფსიად მოიხსენიება. მე-8-11 ს-ში ნიკოფსია აფხაზეთის ქართულ სამთავროში შედიოდა. გამოთქმა - „ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე“ და „ოვსეთიდან სპერად არაგაწამდე“ დავით აღმაშენებლის დროიდან დამკვიდრდა. სწორედ ამ ტერიტორიას მოიცავდა ქართული სამეფო დავითის დროს. მე-13 ს-დან იწყება ჩრდ. კავკასიელი აზაზურ-ადილეური ტომების ზღვისპირეთში

ჩამოსახლების პროცესის ინტენსიური ეტაპი. მე-14 ს-ში საქართველო კარგავს განაპირა საერისთაოს, აფხაზეთის მიწა-წყლის ერთ ნაწილს, ტერიტორიას მდ. ნიკოფსიასა და ბზიფს შორის. ეს პროცესი ამ რეგიონიდან ქართული მოსახლეობის გამოდევნასაც იწვევს. პარალელურად მიმდინარეობს ჩრდ. კავკასიური ტომების ჩამოსახლების პროცესი. გვიანი შუა საუკუნეების პერიოდში ნიკოფსიიდან მდ. ბზიფამდე ტერიატორიაზე ქართული მოსახლეობა აღარ სჩანს.

მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებიდან რუსეთი შეუდგა სოჭისა და მისი შემოგარენის ათვისებას. ამ დროისთვის ეს ტერიტორია თითქმის მთლიანად გაუკაცრიელებული სჩანს.

ცარიზმმა ახალ ტერიტორიებზე რუსების დასახლება სცადა, მაგრამ ტრამალებს შეჩვეული რუსები ძნელად სახლდებოდნენ ზღვისპირეთში. ამიტომ რუსეთი შეუდგა ამ ტერიტორიებზე უკრაინელების, ესტონელების, მოლდაველების ჩასახლებას. მე-19 საუკუნის ბოლოს აქ მასობრივად სახლდებიან ქართველებიც (მეგრელები, რაჭველები).

1918 წლის მარტში ბოლშევიკური რუსეთის წაქეზებით და მხარდაჭერით აფხაზმა ბოლშევიკებმა სოხუმში საბჭოთა ხელისუფლება გამოაცხადეს და დახმარებისთვის მოსკოვს მიმართეს. აფხაზთა საბჭომ, ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლაში, დახმარება თბილისს (ა/კ სეიმს) სთხოვა. ქართულმა ჯარმა გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის მეთაურობით გაათავისუფლა აფხაზეთი, შემდეგ კი სოჭი და ტუაფსეც დაიკავა.

რუსეთის მოხალისეთა არმიის გენერლების - მიხეილ ალექსეევისა და ანტონ დენიკინის წარმომადგენლებმა ქართველებს უკანდახევა ულტიმატური ფორმით მოსთხოვეს. მაზნიაშვილმა თეთრ გენერლებს მოლაპარაკების გამართვა შესთავაზა. 6 სექტემბერს მოხალისეთა ჯარებმა ტუაფსეც დაიკავეს. საქართველოს ხელისუფლებასა და დობროარმიის ხელმძღვანელობას შორის სექტემბრის ბოლოს გამართულმა მოლაპარაკებებმა შედეგი არ გამოიღო. გენერალმა დენიკინმა სამხრეთ რუსეთში არსებული მთელი ანტისაბჭოთა ძალები გააერთიანა და სოჭის დასაკავებლად აქტიური მოქმედებები დაიწყო. დეკემბერში დენიკინელებმა ჯერ სოჭი, შემდეგ კი გაგრაც დაიკავეს. ბოლშევიკური ჯარების მიერ დენიკინელთა განადგურების შემდეგ ქართულმა ჯარმა გაგრა კვლავ გაათავისუფლა, თუმცა, სოჭის დაკავება აღარ უცდია და მდ. ფსოუზე შეჩერდა.

ამრიგად, სოჭის და ნიკოფსიის (ტუაფსეს) ტერიტორიების მიმართ ქართული სახელმწიფოს პრეტენზიებს, პირველმოსახლეთა მოტივით, გარკვეული საფუძველი გააჩნია. თუმცა, ეს ტერიტორიები ჩვენთვის რუსეთს არ წაურთმევია. რუსების მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე, ქართველებმა სოჭის შემოგარენი მთიელთა მოძალების გამო დატოვეს. რაც შეეხება სერგო ორჯონიკიძეს, მას სოჭის საკითხთან არანაირი კავშირი არა აქვს.

საკვანძო სიტყვები: სოჭის ოლქი, აფხაზეთი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა.

შესავალი

დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ საქართველოს უახლოესი ისტორიისადმი ინტერესი განსაკუთრებით გაიზარდა. ეს ორმა ფაქტორმა განაპირობა: 1. კომუნისტური იდეოლოგიის შტამპებისა და კლიშეებისგან გათავისუფლებამ შესაძლებელი გახადა ახლო

წარსულის ობიექტური, შეუღამაზებელი აღქმა; 2. უკანასკნელ წლებში სამეცნიერო ბრუნვაში შემოვდა მკვლევართათვის მანამდე უცნობი მრავალი დოკუმენტი და ისტორიული მასალა, ხელმისაწვდომი გახდა საზღვარგარეთ გამოცემული ლიტერატურა, რამაც შესაძლებლობა მოგვცა ახლებურად გაგვეაზრებინა ჩვენი ისტორია, დაგვემსხვრია წლობით ჩამოყალიბებული სტერეოტიპები, ძირეულად შეგვეცვალა ჩვენი წარმოდგენები ისტორიის მრავალ საჭირბოროტო საკითხზე.

ამასთან, ისტორია გვასწავლის, რომ ერთი იდეოლოგიური წნეხისგან გათავისუფლებული საზოგადოება, როგორც წესი, მეორე უკიდურესობაში ვარდება. ეს კანონზომიერება არც ჩვენს შენთხვევაში დარღვეულა. კომუნისტური იდეოლოგიური კლიშეები ზოგ შემთხვევაში ანტიკომუნისტურმა კლიშეებმა შეცვალა. შედეგად მივიღეთ ისტორიული მოვლენების გამარტივებული აღქმა ახლა უკვე მეორე უკიდურესობის პოზიციებიდან.

ქართულ საზოგადოებრივ შეგნებაში მყარად დამკვიდრებულ სტერეოტიპებს შორის არის ასეთიც: სოჭი და მისი მიმდებარე ტერიტორია, ტუაფსესეს ჩათვლით, ისტორიულად, საქართველოს ეკუთვნოდა. ქვეყნის სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ ეს ტერიტორია დაიკარგა. დამოუკიდებელმა საქართველომ, გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის შემწეობით, სოჭი დაიბრუნა, მაგრამ სერგო ორჯონიკიძემ ის კვლავ რუსეთს გადასცა.

დღეს ცოტა ვინმეს თუ ეპარება ეჭვი ამ სიტყვების ჭეშმარიტებაში!

სოჭისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის კუთვნილების საკითხი ისტორიულ ასპექტში შედარებით კარგადაა შესწავლილი როგორც ქართველი (ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, მ. ლორთქიფანიძე, ბ. ხორავა და ა. შ.), ისე აფხაზი მკვლევარების (ინალიფა) მიერ. რაც შეეხება საკითხის უახლეს ისტორიას, აქ სიმონ კილაძის ნაშრომის („ვინ გადასცა სოჭის ოლქი რუსეთს“). გარდა ბევრი არაფერი მოგვეპოვება.

წინამდებარე სტატიაში პრობლემას ჩვენ უძველესი დროიდან დღემდე უწყვეტ ჯაჭვში განვიხილავთ, რაც საშუალებას გვაძლევს ნათლად წარმოვიდგინოთ როგორც საკითხის ისტორიული ასპექტი, ისე მისი დღევანდელი აღქმა. ჩვენ შევეცადეთ მკვეთრი ზღვარი გაგვევლო ჭეშმარიტ ისტორიასა და მითებს, დადასტურებულ ფაქტებსა და პოლიტიკურ სპეკულაციებს შორის. მკითხველის განსასჯელია, თუ რამდენად შევძელით ეს.

მეთოდი

სტატიაში კრიტიკული ანალიზის მეთოდით შესწავლილია სოჭისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის ისტორიული კუთვნილებისა და მასზე ქართული პრეტენზიების მართებულობის საკითხი. ნაშრომი დაფუძნებულია საკითხის ირგვლივ არსებულ სამეცნიერო და მემუარული ხასიათის ლიტერატურაზე.

შედეგები

1. პრობლემის უძველესი დროიდან დღემდე უწყვეტ ჯაჭვში შესწავლამ შესაძლებლობა მოგვცა ნათლად გაგვეაზრებინა საკითხის როგორც ისტორიული ასპექტი, ისე მისი დღევანდელი მდგომარეობა.

2. სტატიაში გამიჯნულია ჭეშმარიტი ისტორია და საკითხის ირგვლივ შექმნილი მითები, დადასტურებული ფაქტები და პოლიტიკური სპეკულაციები.

მსჯელობა

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, თარგამოსის შვილს - ერგოსს, მამამისისგან წილად ხვდა მიწა-წყალი „ლიხის ქედიდან მდ. ხაზარეთისამდე“, ანუ მდ. ყუბანამდე. ამ მითოსისგან ერთი დასკვნის გაკეთება შეიძლება: აღნიშნულ ტერიტორიაზე ქართველური ტომები (ლაზები) იყვნენ განსახლებულნი. ჯერ კიდევ ახ წ. მე-2 საუკუნეში (134 წ.) ფლავიუს არიანე ჩრდ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მოიხსენიებს ციხე-სიმაგრე „ძველ ლაზიკას“, რაც ამ ადგილებში უხსოვარი დროიდან ლაზების განსახლების კიდევ ერთი უტყუარი საბუთია. მე-5 საუკუნეში ეს ტერიტორია ნიკოფსიად მოიხსენიება. 8 – 10 საუკუნეებში ნიკოფსია აფხაზეთის ქართულ სამთავროში შედიოდა. დასახლებული პუნქტი - სოჭი იმდროინდელ წყაროებში არ გვხვდება, ნიკოფსია კი აფხაზეთსა და ჯიქეთს შორის მდებარე დასახლებას ეწოდებოდა. იქვე მოედინებოდა მდ. ნიკოფსიაც. ჯიქეთის ნაწილზე მაშინ ქართული (აფხაზური) გავლენა ვრცელდებოდა. ანტიკური წყაროების მიხედვით აშკარაა, რომ ძვ. წ. მეექვსე - პირველ საუკუნეებში აფხაზეთის მიწა-წყალი მთლიანად მოქცეული იყო ჯერ კოლხეთის სამეფოს, შემდეგ კი ლაზიკის შემადგენლობაში. მე-4 საუკუნიდან ძლიერდება ეგრისის (ლაზიკა) სამეფო, რომელიც ბიზანტიის მხარდაჭერით იფართოებს საზღვრებს, იერთებს აფშილეთს, მისიმიანეთს, აბაზგიას და სანიგეთს. მე-6 საუკუნეში მისი საზღვარი უკვე ჯიქეთთან გადის. ამის შემდეგ ეგრისის სამეფო სუსტდება და სანიგების მიწა-წყალს (აბასკოსიდან - ახალ ათონამდე) ამჯერად აბაზგები ეუფლებიან.

მე-6 საუკუნის მეორე ნახევარში აბაზგია ეგრისის გამოეყო და უშუალოდ ბიზანტიას დაექვემდებარა. მალე ბიზანტიამ ეგრისის სამეფოც გააუქმა. აბაზგიის გაძლიერებამ მისი ძალაუფლება სებასტოპოლამდე, მდ. კელასურამდე გააფაროვა. ამ დროიდან მდ. კელასურიდან ჯიქეთის საზღვრამდე (მდ. აქეუნტი) და ჩრდ. კავკასიონის მთებამდე ტერიტორია აბაზგიად (აფხაზეთად) იწოდა, რომლის ცენტრი ანაკოფია გახდა. ქართული წყაროების მიხედვით ეს იყო ბიზანტიისადმი დაქვემდებარებული საერისთაო. ბიზანტიის დახმარებით აფხაზეთი პოლიტიკურად ეგრისზეც გაბატონდა და მოიცვა ტერიტორია მდ. კელასურიდან მდ. ნიკოფსიამდე. ამ დროიდან ტერმინი „აფხაზეთი“ გასცდა ვიწრო ეთნიკურ საზღვრებს და პოლიტიკური დატვირთვა შეიძინა. იგი უკვე აღნიშნავდა არა ერთი წარმომავლობის ტომს, არამედ აფხაზთა სამეფოში გაერთიანებულ ამ რეგიონის ქართველურ და არაქართველურ მოსახლეობას მთლიანად. ანუ, მან ისეთივე მნიშვნელობა შეიძინა, როგორც თავის დროზე ტერმინმა „კოლხეთმა“, შემდეგ კი ტერმინმა „ეგრისმა“. დასავლეთქართულ ტომებთან ურთიერთობების შედეგად შეიცვალა აფხაზთა ეთნიკური სახეც. ამიერიდან აფხაზი მკვიდრად შემოდის ქართულ სამყაროში. არაბთა განდევნის შემდეგ აფხაზეთის მთავარი ლეონ პირველი გამოდის ბიზანტიის დაქვემდებარებიდან და ნებაყოფლობით ემორჩილება ქართლის ერისმთავარ არჩილს. ეს ნიშნავდა, რომ აფხაზეთის მმართველი წრეების ბიზანტიური პოლიტიკური და კულტურული ორიენტაცია პროქართულმა ორიენტაციამ ჩაანაცვლა. ამიერიდან ისინი თავიათი ქვეყნის მომავალს ქართულ პოლიტიკას, „საქართველოს მშენებლობის საქმეს უკავშირებენ“ (მ. ლორთქიფანიძე)

მე-8 საუკუნის შუახანებში (40-იანი წლები) არჩილმა თავისი ძმიშვილი ცოლად შერთო ლეონს და ეგრისის სამეფოს გვირგვინი გადასცა. ეს აქტი იმის ნიშანიც იყო, რომ აფხაზეთი ეგრისის სამეფოს შემკვიდრე ხდებოდა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია, რომ დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე აფხაზთა განსახლებას წინ უსწრებდა ქართველური ტომების (სვანები, მეგრულ-ჭანები) განსახლება (ჯანაშია, 1959: 15). ამ რეგიონში ქართველური ტომების განსახლება დასტურდება ენობრივი მონაცემებითაც. მათ ჩრდილო-დასავლეთით განსახლებულნი იყვნენ ადიღური (ჩერქეზული) ტომები. ახ. წ. პირველი საუკუნიდან შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს ამ სექტორში არსებული ეთნო-პოლიტიკური ვითარება იცვლება. ანტიკურ წყაროებში (პლინიუს სეკუნდი, ფლავიუს არიანე) პირველად მოიხსენიება „აფსილები“ და „აბაზგები“, რომლებიც აფხაზთა წინაპრებად არიან მიჩნეულნი. ჯუანშერი ბერძნულ „აფსილიას“ და „აბაზგიას“ „აფშილეთად“ და „აფხაზეთად“ მოიხსენიებს. მათი წარმომავლობის შესახებ მკვლევართა აზრი ორად იყოფა. ნაწილი ამ ტომებს აფხაზურ-ადიღურ ტომებად მიიჩნევს, ნაწილის აზრით კი ისინი ქართველურ ტომებს წარმოადგენდნენ. ყოველ შემთხვევაში, ფეოდალურ ეპოქაში აფხაზთა ქართული კულტურულ-პოლიტიკური ორიენტაცია სრულიად აშკარაა. აკად. ნიკო ბერძენიშვილი აღნიშნავდა, რომ აფხაზები საქართველოს ფეოდალური სამყაროს ისეთივე ორგანულ ნაწილს შეადგენდნენ, როგორც დასავლეთ-ქართველური ტომები. აფხაზთა და ქართველთა ასეთი ერთობა იყო შედეგი არა ურთიერთდაპყრობისა, არამედ აფხაზთა თანდათანობითი მშვიდობიანი შემოსვლისა ქართულ კულტურულ სამყაროში. „როგორც ფეოდალური ქვეყანა, აფხაზეთი ისეთივე საქართველო იყო და აფხაზი ისეთივე ქართველი იყო, როგორც ეგრისი და მეგრული, როგორც ჰერეთი და ჰერი, როგორც ქართლი და ქართლელი“, - წერდა ნიკო ბერძენიშვილი (ბერძენიშვილი, 1990: 608).

გამოთქმა - „ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე“ და „ოვსეთიდან სპერად არაგაწამდე“ დავით აღმაშენებლის დროიდან დამკვიდრდა. სწორედ ამ ტერიტორიას მოიცავდა ქართული სამეფო დავითის დროს. უკანასკნელად ნიკოფსია საქართველოს შემადგენლობაში მე-14 საუკუნის შუა ხანებში, გიორგი ბრწყინვალეს შვილის გამეფების დროს მოიხსენიება. ისტორიული წყარო გვამცნობს, რომ ახალგაზრდა მეფისთვის მოსალოცად ნიკოფსიიდანაც ჩამოვიდნენო.

აფხაზეთის საზოგადოებრვ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა მთის მოსახლეობის ჩამოწოლამ. დასავლეთ კავკასიიდან აფხაზთა მონათესავე, სოციალურად დაბალ საფეხურზე მყოფი აბაზური ტომების ჩამოსახლებას ადრეც ჰქონია ადგილი, მაგრამ მე-13 საუკუნიდან იწყება ამ პროცესის ახალი, ინტენსიური ეტაპი. ეს დაკავშირებული იყო, ჩრდილო კავკასიაში მონღოლ-თათართა გამანადგურებელ შემოსევებთან, რამაც იქ მცხოვრები ხალხების ამომრავება გამოიწვია. ამ პერიოდში ყუბანისპირეთიდან ადიღური ტომების მოწოლით შავი ზღვის დასავლეთ სანაპიროზე აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთით მცხოვრები აბაზების ერთი ნაწილი ჩრდილო კავკასიაში გადადის (მე-14 ს.) ნაწილი სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ მოიწევს და აფხაზეთში იწყებს

ჩამოსახლებას. იმავდროულად მიმდინარეობს აბაზების ადიღელებთან და აფხაზების აბაზებთან შერწყმის პროცესი. სწორედ აბაზურ-ადიღეური ტომების შავიზღვისპირეთში ექსპანსიის შედეგად (მე-14 – მე-16 სს.) საქართველო კარგავს განაპირა საერისთაოს, აფხაზეთის მიწა-წყლის ერთ ნაწილს, ტერიტორიას მდ. ნიკოფსიასა და ბზიფს შორის. ეს პროცესი ამ რეგიონიდან ქართული მოსახლეობის გამოდევნასაც იწვევს. პარალელურად აფხაზები მოიწვევენ სამხრეთ-აღმოსავლეთით და იერთებენ მდ. ფსირცხასა და მდ. ლაღიმგას შორის არსებულ ოდიშის სამთავროს კუთვნილ მიწებს. თავის მხრივ, აბაზურ-ადიღეული ტომების ინტენსიურ ჩამოსახლებას უკავშირდება რადიკალური ეთნო-ფსიქოლოგიური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-პოლიტიკური ცვლილებები აფხაზეთში, რასაც ქართულ სამყაროში აფხაზთა „გაუცხოება“ მოჰყვა. ჩამოსახლებულ მთიელთა და აბორიგენტთა შერწყმის შედეგად ყალიბდება თანამედროვე აფხაზური (აფსუა) ეთნოსი. ენათმეცნიერებაში აღიარებულია, რომ აფხაზები (აფსუა) ქართულ ანთროპოლოგიურ ტიპს განეკუთვნებიან და ამდენად, ენობრივად მათ მონათესავე ადიღეურ ჯგუფებს უპირისპირდებიან, რომელნიც, თავის მხრივ, შედიან პონტოური რასის ადიღეური ნაირსახეობის შემადგენლობაში. ამავე ეტაპზე გვხვდება დასახლებული პუნქტი სოჭის სახელწოდებით. უშუალოდ სოჭის ტერიტორიაზე ამ დროს უბიხები მკვიდრობენ, სოჭსა და გაგრას შორის ტერიტორიას კი ჯიქები ეუფლებიან. როგორც აფხაზი (ინალიფა), ისე ქართველი მკვლევარების ნაწილის (ხორავა) აზრით, ტერმინი „სოჭი“ ადიღეური წარმოშობისაა და ერთი უბიხური ტომის სახელწოდებიდან - „სვაჩა“ წარმოსდგება. ქართველებმა მას სახე უცვალეს და „სოჭად“ აქციეს.

ამრიგად, ჩამოსახლებულ ტომთა ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერწყმის შედეგად გაიმარჯვა ადგილობრივმა ფიზიკურმა ტიპმა, მაგრამ მოსული ტომების ენამ. (ბეჟან ხორავა, თბ. 1996). გვიანი შუა საუკუნეების პერიოდში ნიკოფსიიდან მდ. ბზიფამდე ტერიატორიაზე ქართული მოსახლეობა აღარ სჩანს.

მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებიდან რუსეთი შეუდგა სოჭისა და მისი შემოგარენის ათვისებას. ამ დროისთვის ეს ტერიტორია თითქმის მთლიანად გაუკაცრიელებული სჩანს. 1837 წელს რუსეთი იკავებს ადლერს, მომდევნო 1838 წელს კი - იმ დასახლებასაც, რომელსაც სოჭი ეწოდება.. რუსებმა მას სახელი შეუცვალეს და ალექსანდრია დაარქვეს. მალე მას სახელი მეორედაც გადაარქვეს და დახოვსკი უწოდეს (იმ კაცის გვარია, რომლის რაზმმაც სოჭის ტერიტორია დაიკავა).

ცარიზმმა ახალ ტერიტორიებზე რუსების დასახლება სცადა, მაგრამ ტრამალებს შეჩვეული რუსები ძნელად სახლდებოდნენ ზღვისპირეთში. ამიტომ რუსეთი შეუდგა ამ ტერიტორიებზე უკრაინელების, ესტონელების, მოლდაველების ჩასახლებას. მე-19 საუკუნის ბოლოს აქ მასობრივად სახლდებიან ქართველებიც (მეგრელები, რაჭველები). სწორედ მაშინ ეწოდა დახოვსკის სოჭი. დღევანდელი სოჭის მთავარი ქუჩა - გორკის ქუჩა ქართველებმა გაიყვანეს, დარგეს ჭადრები, ქუჩის გასწვრივ გახსნეს დუქნები და ა. შ.

1896 წელს ცარიზმმა შავი ზღვის ოკრუგი შავი ზღვის გუბერნიად გარდაქმნა და მასში სამი ადმინისტრაციული ერთეული - სოჭის, ტუაფსეს და ნოვოროსიისკის ოკრუგები გააერთიანა. გუბერნიის ცენტრად ქ. ნოვოროსიისკი, მის სამხრეთ საზღვრად კი სოხუმის ოკრუგის მიმდებარე მდ. მზიმთა დადგინდა. 1904 წლის 25 თებერვალს რუსეთის მთავრობამ ეს საზღვარი კიდევ უფრო სამხრეთით გადმოსწია და შავ ზღვის გუბერნიას სოხუმის ოკრუგის ნაწილი - გაგრის კლიმატური სადგური და მისი მიმდებარე ტერიტორიები, სულ 150 დესეტინა მიწა - ტყეები და ალპური საძოვრები შეუერთა. ცხადია, ქართულ საზოგადოებას პეტერბურგის ასეთი ქმედება არ მოწონებია, მაგრამ რადგანაც ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ცვლილება რუსეთის საიმპერატორო კართან დაახლოებული პიროვნების, გაგრის კლიმატური სადგურის დამაარსებლის, პრინც ალექსანდრე ოლდენბურგის სურვილით მოხდა, პროტესტი ღიად არ გამოუხატავს. ეს მდგომარეობა 1917 წლამდე შენარჩუნდა.

რუსეთის თებერვალ-მარტის ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ ამიერკავკასიაში მეფისნაცვლის ხელისუფლება დროებითი მთავრობის მიერ შექმნილმა განსაკუთრებულმა კომიტეტმა („ოზაკომი“) აიღო ხელში. ამ ორგანოში კი მნიშვნელოვანი გავლენით ქართველი პოლიტიკოსები, პირველ რიგში - სოციალ-დემოკრატები სარგებლობდნენ. სწორედ მათი ინიციატივით 1917 წლის 30 ოქტომბერს, აღდგა ძველი, 1904 წლამდე არსებული ადმინისტრაციული საზღვარი. „ოზაკომის“ ამ დადგენილებით, რომელსაც ხელს აწერდა „ოზაკომის“ თავმჯდომარე აკაკი ჩხენკელი, სოხუმის ოკრუგის, ანუ აფხაზეთის ადმინისტრაციულმა საზღვარმა კვლავ აღდგურთან, მდ მზიმთაზე გაიარა.

1918 წლის მარტში ბოლშევიკური რუსეთის წაქეზებით და მხარდაჭერით აფხაზეზმა (ემზა, ლაკობა და სხვები) აფხაზეთის სამხედრო-რევოლუციური კომიტეტი შექმნეს, სოხუმში საბჭოთა ხელისუფლება გამოაცხადეს და დახმარებისთვის მოსკოვს მიმართეს. ორიათასიანმა ყუბანელ კაზაკთა წითელმა ჯარმა გუდაუთასთან ქართველთა მცირერიცხოვანი ჯარი დაამარცხა და სოხუმში შევიდა. აფხაზთა საბჭომ, რომლის გავლენიანი წევრები, თავადები შერვაშიძე, მარშანია და სხვები თბილისისადმი დაქვემდებარებას არ ემხრობოდნენ, (მათ თვალი უფრო მთიელთა რესპუბლიკისკენ ეჭირათ) ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარება მაინც თბილისს (ა/კ სეიმს) სთხოვა. აპრილ-მაისში ქართული არმიის ნაწილები მძიმე ბრძოლებს აწარმოებდნენ აჭარაში შემოჭრილი თურქული არმიის წინააღმდეგ. ამის მიუხედავად, ამიერკავკასიის სეიმმა მიიღო გადაწყვეტილება აფხაზეთში ჯარის გაგზავნის თაობაზე. საქართველოს სახალხო გვარდიას აფხაზთა 300-კაციანი (მაზნიაშვილი 150 კაცს ასახელებს) კარგად შეიარაღებული რაზმი შეეგება თავად შერვაშიძის ხელმძღვანელობით და ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლაში თანადგომა შესთავაზა. გვარდიის მეთაურმა ვალიკო ჯუღელმა შერვაშიძეს განუცხადა, რომ „თავადთა დახმარების გარეშე შეძლებდა მტრის დამარცხებას“, რითაც კიდევ უფრო მეტად გაანაწყენა აფხაზები. ვალიკო ჯუღელი თავისი საქმის ფანატიკურად ერთგული, უმამაცესი პიროვნება იყო, მაგრამ, სამწუხაროდ, მას თავისი ვიწრო-კლასობრივი თვალსაწიერი შესაძლებლობას არ აძლევდა ამაღლებულიყო საერთ-ეროვნულ ინტერესებამდე, რის გამოც თავისი ხისტი კლასობრივი პოზიციით არაერთხელ დააზარალა საქვეყნო საქმე.

გვარდიამ მტერს სამურზაყანოდან (ოჩამჩირის რაიონიდან) შეუტია და აფხაზი

სეპარატისტები და მათ დასახმარებლად მოსული ყუბანელი კაზაკები 16 მაისს კოდორთან სასტიკად დაამარცხა. ქართულმა ჯარმა ხელში ჩაიგდო 10 ზარბაზანი, 7 ტყვიამფრქვევი და მრავალი ტყვე. 17 მაისს გვარდია სოხუმში შევიდა. ბოლშევიკებმა აქაც დატოვეს თავიანთი სამხედრო ტექნიკა: 11 ზარბაზანი, 21 ტყვიამფრქვევი, დიდი რაოდენობის შაშხანა. ამასთან, როგორც 1918 წლის 21 მაისის გაზეთი „ერთობა“ იტყობინებოდა, ქართულმა გემმა გუდაუთასთან დააკავა ბოლშევიკთა ხომალდი. სწრაფად განვითარებული შეტევის წყალობით გვარდიამ გუდაუთა და ახალი ათონიც გაათავისუფლა, თუმცა უკანდახეულ სეპარატისტებს და კაზაკებს ქართული გვარდია ორი მიზეზის გამო აღარ დაედევნა: 1. აფხაზმა ბოლშევიკებმა დახმარებისთვის კვლავ ჩრდილოკავკასიელ ბოლშევიკებს მიმართეს (იმ დროისთვის უკვე გამოცხადებული იყო ყუბანისა და შავი ზღვის საბჭოთა რესპუბლიკები), რომლებმაც სოჭიდან სასწრაფოდ გადმოისროლეს დაახლოებით ორიათასკაციანი რაზმი; 2. დუშეთში დაწყებული ბოლშევიკური ამბოხის ჩასაქრობად ხელისუფლებამ უკან გაიწვია ეროვნული გვარდიის ძირითად ბირთვი, რის შემდეგაც გუდაუთაში დარჩენილი გვარდიის მცირერიცხოვანი რაზმით შეტევის გაგრძელება თავიდანვე წარუმატებლობისთვის იქნებოდა განწირული.

18 ივნისს გუდაუთაში დარჩენილ ქართველ გვარდიელებს ბოლშევიკებმა ალყა შემოარტყეს. ორი დღის უთანასწორო ბრძოლების შემდეგ გვარდიამ უკან დაიხია. გვარდიელების ნაწილი ტყვედ ჩავარდა. 20 ივნისს მტერმა დაიკავა ახალი ათონიც. სოხუმში კვლავ რეალური საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა (კილაძე, www.amsi.ge/istoria/div/soWi.html).

საქართველოს ხელისუფლებამ აფხაზეთის გენერალ-გუბერნატორად და იმავდროულად, საქართველოს შავიზღვისპირეთის ფრონტის ჯარების სარდლად გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი დანიშნა, რომელიც მყისიერად შეუდგა დასახული ამოცანის შესრულებას. მან ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი საქართველოს რეგულარული საარმიო ნაწილები, კერძოდ, პირველი მსროლელი დივიზია, გუდაუთისკენ გაგზავნა, 19 ივნისს კი თვითონ ჩავიდა სოხუმში.

22 ივნისს, კარგად მომზადებული სამხედრო ოპერაციის შედეგად, მტრისგან გაათავისუფლდა გუდაუთა, 28 ივნისს – გაგრა, იმავე დღეს საქართველოს სამხედრო ნაწილები შევიდნენ პილენკოვოში (დღევანდელი განთიადი), გადავიდნენ მდინარე ფსოლზე, დაიკავეს სოფელი ვესელოე და მიადგნენ მზიმთას, რომელიც აფხაზეთის (სოხუმის ოკრუგის) და სოჭის ოლქის გამყოფ საზღვარს წარმოადგენდა.

გიორგი მაზნიაშვილი იგონებდა: ”როგორც თბილისიდან, ისევე აფხაზეთის ეროვნული საბჭოსაგან მივიღე ბრძანებები – წამეწია წინ და დამეჭირა სოჭი. მიზეზი, როგორც გადმომცეს ტელეგრაფის პირდაპირი მავთულით, ვითომდა, თხოვნა-მუდარა იყო სოჭში მცხოვრები ქართველებისა, ხოლო აფხაზთა ეროვნული საბჭოს ზოგიერთი წევრი მარწმუნებდა, რომ აფხაზეთს ეკუთვნოდა არათუ სოჭი, არამედ აფხაზეთის საზღვრები უმველეს დროში ანაპამდეც კი მიდიოდაო. ამ ბრძანების შემდეგ მთელი ერთი კვირა წინ არ მივდიოდი, მაგრამ ნელ-ნელა მზადებას შევუდექი სოჭის ასაღებად... გვეუბნებოდნენ, რომ იქ მცხოვრები ქართველები მოუთმენლად ელიან ქართული ჯარის მისვლასო... გარდა ამისა, სანამ სოჭში ბოლშევიკები იქნებოდნენ, მათი შემოსევისა და პროვოკაციების

საფრთხე მუდმივად იარსებებდა“ (მაზნიაშვილი, 2014: 83).

ამ მხრივ საინტერესოა აფხაზთა საბჭოს მიერ მიღებული ერთი დოკუმენტიც: „აფხაზთა ეროვნულმა საბჭომ, განიხილა რა მიმდინარე პოლიტიკური მომენტი და ითვალისწინებს, რომ პირველი – აფხაზეთში არსებული სამთვიანი ბოლშევიკური ანარქია უმთავრესად სოჭისა და ტუაფსეს ოლქებიდან იმართება და მეორე – ბოლშევიკური განწყობა ძირითადად თვითონ კომუნისტებმა შექმნეს, სურსათის ნაკლებობის გამო, ტუაფსეს სავაჭრო ნავსადგურის დაკავების შემდეგ, რის შედეგადაც ჩრდილოეთ კავკასიიდან შავი ზღვისპირეთში და საქართველოში ხორბლის იმპორტი შეწყდა.

აქედან გამომდინარე, საბჭო ადგენს: 1) აფხაზეთში მტკიცე წესრიგის დასამყარებლად და სურსათის კრიზისის აღმოფხვრის მიზნით აუცილებელია სოჭისა და ტუაფსეს ოლქების დაკავება, ტუაფსეს ნავსადგურის ჩათვლით; 2) ეს დადგენილება ეცნობოს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას და საქართველოს ჯარების სარდალს გენერალ-მაიორ გიორგი მაზნიაშვილს“. დადგენილებას ხელს აწერს აფხაზთა ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარე ვ. შერვაშიძე (კილაძე, www.amsi.ge/istoria/div/soWi.html).

29 ივნისს ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა ცხარე ბრძოლების შემდეგ დაიკავეს ადლერი. აქ მტერმა 400 კაცი დაკარგა.

ქართული ჯარების ზურგში, ამ დროს, ვითარება სერიოზულად გართულდა – აფხაზეთში თურქებმა შეიარაღებული დესანტი გადმოსხეს, მათი განადგურება მოხერხდა და მთელი ძალები ისევ სოჭისკენ იქნა მიმართული. 5 ივლისს საქართველოს ჯარებმა დაიკავეს ხოსტა, 6 ივლისს კი ქალაქ სოჭში შევიდნენ.

სოჭი უკვე ამ დროისთვის იყო რუსეთის იმპერიის უპირველესი საკურორტო ქალაქი. მისი მოსახლეობა 1916-1917 წლებში 10 ათას კაცს აღწევდა. მათ შორის: ექვსი ათასამდე რუსი, ორი ათასამდე ქართველი, რაოდენობრივად შემდეგ მოდიოდნენ: სომხები, ესტონელები, ბერძნები, ებრაელები და სხვა ეროვნების წარმომადგენლები. მთლიანად სოჭის ოლქში მცხოვრებთა რაოდენობა 35 ათას კაცს შეადგენდა. მათ შორის 4 ათასი ქართველი იყო (კილაძე, <http://www.amsi.ge/istoria/div/soWi.html>).

საქართველოს მთავრობამ სოჭის ბრძოლებში მოპოვებული წარმატებისთვის ბევრი მეზობელი წაახალისა. თვით გენერალ-მაიორი გიორგი მაზნიაშვილი, როგორც თბილისში გამომავალი გაზეთი «ვოზროჟდენიე» 1918 წლის 11 ივლისს იუწყებოდა, შავი ზღვის ნაპირების გათავისუფლებისა და ქალაქ ადლერისა და სოჭის დაჭერის გამო, მთავრობის საგანგებო დადგენილებით დაჯილდოვდა სტანისლავის I ხარისხის ორდენითა და ხმლით” (იმ დროს ჯერ კიდევ არ არსებობდა საქართველოს სახელმწიფო ორდენები).

26 ივლისს, საღამოს 20 საათისათვის, 12-საათიანი მძიმე ბრძოლების შემდეგ მაზნიაშვილმა ბოლშევიკები ქალაქ ტუაფსედანაც გარეკა. „მტერი სასტიკ წინააღმდეგობას გვიწევდა და თითოეული გორაკის აღება ბრძოლით გვიხდებოდა. დავატყვევეთ მრავალი, ხელთ ვიგდეთ 4 ზარბაზანი, 18 ტყვიამფრქვევი, უამრავი ყუმბარა და ტყვია-წამალი, გემები, ავტომობილები, ორთქლმავლები და ვაგონები... ჩვენი ზარალი უმნიშვნელოა. მტერი ტუაფსედან არმავირისაკენ გაიქცა“, – ატყობინებდა გიორგი მაზნიაშვილი

საქართველოს სამხედრო მინისტრს (კილაძე, <http://www.amsi.ge/istoria/div/soWi.html>).

ტუაფსეს მოსახლეობა დაახლოებით 20 ათას მცხოვრებს შეადგენდა. აქედან ნახევარი რუსი იყო, დანარჩენი კი სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები. აღსანიშნავია, რომ ქართველები ტუაფსეს ოლქშიც ცხოვრობდნენ, თუმცა, სოჭთან შედარებით ნაკლები – დაახლოებით რვაასი ადამიანი 35 ათასი მცხოვრებიდან.

გენერალი მაზნიაშვილი ტუაფსეს დაკავებასაც, სამხედრო თვალსაზრისით, შეცდომად მიიჩნევდა. მისი აზრით, საკმარისი იყო სოჭსა და ლაზარევსკაიას შორის თავდაცვითი ზღუდეების მოწყობა. სწორედ ასეთი წინადადებით მიმართა კიდეც მან თბილისს, მაგრამ, როგორც თვითონ წერს, „ჩემი ეს მოხსენება, ვფიქრობ, შეწყნარებული იქნებოდა მთავრობის მიერ, იმ დროს საქართველოში პურის და ნავთის ნაკლებობა რომ არ ყოფილიყო.

სწორედ იმ ხანებში, სოჭში მოვიდა ყუბანის რადას წევრი, ვინმე ლაპინი და მე და გიზო ანჯაფარიძეს გამოგვიცხადა, რომ ყუბანის რადა მადლობას გვიხდის კაზაკი ლტოლვილების მფარველობისთვის, რომ ყუბანის მთავრობა მზად არის მოგვიციდოს ჩვენ საკმაოდ პური, თუ საქართველო მიეშველება მათ და დახმარებას გაუწევს ტუაფსესა და მაიკოპის დაჭერაში“ (მაზნიაშვილი, 2014: 67).

ამ გარემოების გათვალისწინებით თბილისიდან მაზნიაშვილმა ახალი ბრძანება მიიღო: უკან დასდევნებოდა მტერს და ყუბანში გადასულიყო.

გენერალი ბრძანების შესრულებას შეუდგა. მისმა ჯარმა სწრაფად გადალახა უღელტეხილი და უბრძოლველად დაიკავა დაბა ხადიჩენსკი და ქალაქი ბელორეჩენსკი. მაიკოპამდე სულ რაღაც 50 კილომეტრი იყო დარჩენილი.

სწორედ ამ დროს რუსეთის მოხალისეთა არმიის გენერლების - მიხეილ ალექსეევისა და ანტონ დენიკინის წარმომადგენლები გამოჩნდნენ, რომლებმაც ქართველებს უკანდახვევა ულტიმატუმური ფორმით მოსთხოვეს. მაზნიაშვილმა თეთრ გენერლებს მოლაპარაკების გამართვა შესთავაზა. 6 სექტემბერს მოხალისეთა ჯარები ტუაფსეს მოადგნენ. ქართველებმა ტუაფსე უბრძოლველად დათმეს.

საქართველოს მთავრობამ, 1918 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში მოხალისეთა არმიის ხელმძღვანელობასთან მოლაპარაკების საწარმოებლად და ყუბანის ხელისუფლებასთან სავაჭრო ხელშეკრულებების გასაფორმებლად სოჭში საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგენი გეგეჭკორი მიავლინა. მთავრობის დავალებით გეგეჭკორი მაზნიაშვილთან, ჯუღელთან და რამდენიმე სხვა ქართველთან ერთად შეხვდა სოჭის მოსახლეობას და ადგილობრივი პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლებს, რომლებზეც გაირკვა, რომ არა მხოლოდ სოჭის ქართველობი, არამედ სხვა ეროვნების წარმომადგენლებიც საქართველოს სასარგებლოდ არიან განწყობილი. გეგეჭკორი ამის მიზეზად თეთრგვარდიელთა მხრივ როგორც ბოლშევიკების, ისე მენშევიკების მიმართაც გამოჩენილ სისასტიკეს ასახელებს, მაგრამ მთავარი მიზეზი მეზობლებთან მაშინდელი საქართველოს უკეთესი ეკონომიკური მდგომარეობა უნდა იყოს. სამოქალაქო ომში ჩაძირულ რუსეთში შიმშილი მძვინვარებდა. მძიმე მდგომარეობა იყო სომხეთში და

აზერბაიჯანშიც. ასეთ ვითარებაში საქართველო რეგიონის ოაზისად მოჩანდა, ამიტომ საქართველოსთან კავშირი სოჭის ოლქის მოსახლეობას შიმშილის და სასტიკი სამოქალაქო ომისგან ფიზიკური გადარჩენის ერთადერთ იმედად ესახებოდა. 18 სექტემბერს სოჭში გაიმართა ადგილობრივი პოლიტიკური პარტიების საბჭოს სხდომა. მიღებულ რეზოლუციაში ნათქვამი იყო, რომ „საქართველო რუსეთის იმპერიის ყოფილ ტერიტორიაზე ერთადერთი სახელმწიფოა, სადაც დაცულია დემოკრატიის პრინციპები და რადგან სოჭის ოლქს ემუქრება დენიკინის სამხედრო დიქტატურა, საბჭო გამოთქვამს სურვილს საქართველოს მთავრობამ სპეციალური დეკრეტით დაუყოვნებლივ გააფორმოს სოჭის ოლქის დროებითი მიერთება...“. მსგავსი რეზოლუციები მიიღეს აგრეთვე სოჭის მოსახლეობის საერთო კრებაზე 20 სექტემბერს და უფრო მოგვიანებით, ოლქის გლეხთა ყრილობაზეც (კილაძე, [http:// www.amsi.ge/istoria/div/soWi.html](http://www.amsi.ge/istoria/div/soWi.html)).

25 სექტემბერს კრასნოდარში დაიწყო მოლაპარაკებები საქართველოსა და მოხალისეთა არმიის ხელმძღვანელებს შორის. ქართულ მხარეს წარმოადგენდნენ: საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგენი გეგეჭკორი და გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი. მოხალისეთა არმიის დელეგაციას ხელმძღვანელობდა გენერალი ალექსეევი. დელეგაციის წევრები: გენ. დენიკინი, გენ. შულგინი, გენ. სტეპანოვი, გენ რომანოვსკი, გენ დრაგომოროვი, გენ. ლუკუმსკი. მოლაპარაკებებში მონაწილეობდნენ ყუბანის მთავრობის წარმომადგენლები - ბიჩი და ვორობიოვი.

ალექსეევი ქართველებს სოჭისა და გაგრის დაუყოვნებლივ დატოვება მოსთხოვა. „დობროარმია“ არ ილაშქრებს საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ, ცნობს მას სავსებით და ... ამ მხრივ იგი სრულიად უზრუნველყოფილია. განაცხადა ალექსეევი და დასძინა, რომ თუ „დობროარმია“ იღებს ... ასეთ ვალდებულებას, ის საქართველოსგანაც უნდა მოელოდეს ამგვარივე განწყობილობას“, „ქართულ ჯარს ამჟამად უჭირავს სოჭი და ადლერი და „იქ ყველგან ჩაყენებულნი არიან ქართველი ხელისუფალნი. განა ამ ოლქებზე შეიძლება ვილაპარაკოთ, როგორც ქართულ ოლქებზე, როდესაც მათსა და საქართველოს შორის არის კიდეც მთელი ოლქი აფხაზეთისა? ეს ოლქები რუსულია და რუსეთის ტერიტორიაში შედის. (რატომ იკავებთ ამ ტერიტორიებს) იმიტომ, რომ ამჟამად ძალა გაქვთ? არა ბატონებო, ასე არ შეიძლება. ის საზღვარი, რომელიც დადებული იყო 1905 წელს (ალექსეევი აქ საუბრობს 1904 წლის საზღვარზე. უ. ბ.), უნდა დავიცვათ და მხოლოდ ამ აუცილებელი პირობით შეგვიძლია ჩვენ ერთმანეთში მორიგება“ (მაზნიაშვილი, 2014: 77-79).

ალექსეევის ამ სიტყვაში აშკარად ველიკოდერჟავული განწყობა გამოსჭვივის. ჯერ ერთი, ის აფხაზეთს საქართველოდ არ მიიჩნევს. მეორეც, რუსი გენერალი ქართველებს სამართლიანობისკენ მოუწოდებს (რატომ იკავებთ ამ ტერიტორიებს, „იმიტომ, რომ ამჟამად ძალა გაქვთ?“) და „ავიწყდება“, რომ საუკუნეების მანძილზე სწორედ მისი ქვეყანა სარგებლობდა თავისი სამხედრო უპირატესობით და იპყრობდა სხვა ხალხებს.

ალექსეევი განაგრძობს: „რას წარმოადგენს კავკასია რუსებისთვის? მათ კავკასიაში იმდენი ფული ჩაყარეს, რომ ძნელი წარმოსადგენია. ომის დროს კი კავკასიაში რუსეთის ქონება ბლომად იყო დაგროვილი... რკინიგზები, რომელიც გაყვანილია კავკასიაში? განა ყოველი ვერსი ამ გზებისა ჩვენი, რუსების არ არის? და განა ის ქონება, რომელიც დაგროვდა კავკასიაში რუსეთის ცენტრიდან და შემთხვევით ჩარჩა იქ, უნდა გადავიდეს

ქართველების, სომხების, თათრების ხელში - მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ეს ჩამოტანილია რუსეთის ცენტრიდან და იკრიბებოდა „ველიკორუსეთის მუჟიკის“ შრომით?“ (მაზნიაშვილი, 2014: 79).

აქაც ალექსეევი „რუსი მუჟიკის“ შრომას და რუსეთის ცენტრიდან კავკასიაში „ჩამოტანილ“ ქონებას ითვლის და კვლავ „ავიწყდება“, რომ მთელი რუსული მმართველობის მანძილზე არც ქართველები, სომხები და თათრები ყოფილან მხარეთმცოდნე წამოგორებულნი და „რუს მუჟიკთან“ ერთად ღვრიდნენ ოფლს (და სისხლსაც) რუსული სახელმწიფოსთვის. და თუ რამ „ჩამოჰქონდათ“, აქედანაც არანაკლები გაჰქონდათ. რაც მთავარია, რუსეთი აქ არავის მოუწვევია. კავკასიაში იგი შემოვიდა, როგორც დამპყრობი და, ამიტომ, დაპყრობილი ხალხებისთვის მისგან რაიმეს დაყვედრება დიდი ურცხვობა იყო.

ალექსეევს საკადრისი პასუხი გასცა გეგეჰკორმა. მან გადაჭრით უარყო ალექსეევის ბრალდება, თითქოს საქართველოში ადგილი ჰქონდეს ეროვნებით რუსი მოქალაქეების, განსაკუთრებით კი - რუსი ოფიცრების შევიწროებას. „ამგვარი ბრალდებები, როდესაც მათ ამოვიკითხავთ უპასუხისმგებლო გაზეთების ფურცლებიდან... ჩვენ სრულიად არ გვაწუხებს, მაგრამ გენერალ ალექსეევს მთელი რუსეთი იცნობს... ჩვენ ყველა პატივს ვცემთ მას, თუმცა არ ვიზიარებთ მის პოლიტიკასა და შეხედულებებს. და როდესაც გენერალი ალექსეევი შესაძლებლად სცნობს იმ ფორმითა და კილოთი, როგორც აქ, გაიმეოროს ეს ბრალდებები, მაშინ, ვფიქრობ, რომ საქმე სერიოზულ სახეს იღებს! რის საფუძველზეა დაყრდნობილი ეს ბრალდებები?

უპირველეს ყოვლისა, ჩემს მოვალეობად ვთვლი მივაქციო თქვენი ყურადღება იმ გარემოებას, რომ საქართველომ თავისი დამოუკიდებლობა გამოაცხადა 26 მაისს, მხოლოდ იმის შემდეგ, როდესაც რუსეთი სრულიად დაინგრა, როდესაც მის ტერიტორიაზე აღმოცენდა 200-მდე დამოუკიდებელი რესპუბლიკა და, როდესაც საბოლოოდ დაიკარგა იმედი, რომ ახლო მომავალში შეიქმნება რუსეთის ერთი ფრონტი. მხოლოდ მაშინ, ექვსი თვის ტანჯვის შემდეგ, საგარეო ფრონტის დამარცხების გამო, ყველასგან მიტოვებული, თავისი ფიზიკური არსებობის გადასარჩენად, საქართველო იძულებული გახდა გადაედგა ეს ნაბიჯი... რაც შეეხება ბრალდებას, ვითომ საქართველოს მთავრობა დევნის რუს ოფიცრებს, მე ... მოვალედ ვთვლი თავს, განვაცხადო, რომ ეს ბრალდება სრულიად უმართებულოა. როდესაც რუსეთის ყველა კუთხიდან დევნიდნენ ოფიცრებს, სად აფარებდნენ ისინი თავს, თუ არა საქართველოში? ჩვენ ვილედით მათ და, თუმცა ჩვენ თვითონ გაჭირვებულები ვიყავით, ჯამაგირებს ვამღევდით, ვკვებავდით ვცდილობდით, რითაც კი შეიძლებოდა დავხმარებოდით. მაგრამ, როდესაც... იძულებულნი გავხდით გამოგვეცხადებინა საქართველოს დამოუკიდებლობა, რუს ოფიცერთა ერთი ნაწილი მტრად გადაგვექცა... როდესაც გაირკვა, რომ ოფიცერთა ერთმა ჯგუფმა ცეცხლი წაუკიდა საიდენდანტო საწყობს, ხოლო მეორე ჯგუფს აღმოაჩნდა დიდძალი ასაფეთქებელი მასალა, მაშინ ზოგიერთი მათგანი დავაპატიმრეთ... და ზოგიერთი საექვო პირი გადავასახლეთ საქართველოს საზღვრებიდან... მოგეხსენებათ, ტფილისი იყო წინათ ცენტრი საზოგადო-სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის დაწესებულებებისა, რომლებშიც მსახურობდა აურაცხელი რიცხვი მოხელეებისა და რომლებიც გარეთ დარჩა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ... ყველა დათხოვნილ მოხელეს მიეცა

სალიკვიდაციო ფული, მაგრამ ტფილისში ცხოვრების სიძვირის გამო, ცხადია, ეს ფული დიდხანს არ ეყოფოდათ. ამ ჯგუფის უკმაყოფილება და სულიერი განწყობილებაც გასაგებია. ამ ორი ჯგუფის მტრულ განწყობილებაზე ბრალდებების აგება საქართველოს წინააღმდეგ სრულიად უსაფუძვლოა და უსამართლო...“ (მაზნიაშვილი, 2014: 83-84).

რაც შეეხება სოჭის გადაცემის საკითხს, გეგეჭკორმა განმარტა, რომ სოჭის ოლქში 21 პროცენტი ქართველი ცხოვრობს, მოხალისეთა არმიას კი „ყოველთვის არ შეუძლია თავის დროზე დაიცვას მცხოვრებთა ცალკე ჯგუფის არსებობა.... სანამ საქართველო არ მიიღებს გარანტიას, რომ ტუაფსეს ისტორია არ განმეორდება, მას არა აქვს არც მორალური, არც პოლიტიკური უფლება დაცალოს სოჭის ოლქი... ტუაფსეს დატოვება ჩვენი მხრივ, დიდი დათმობაა... თუ შემდეგში მართლა აღდგა ახალი რუსეთი, ...მაშინ ჩვენ წინ შეიძლება დაისვას საკითხი არა მარტო სოჭის ოლქის დაბრუნების შესახებ, არამედ უფრო დიდი საკითხები...“ (მაზნიაშვილი, 2014: 92-93).

დისკუსიაში ჩაერთო ვორობიოვი: „მე ახლა ვლაპარაკობ არა როგორც ყუბანის მთავრობის წარმომადგენელი, არამედ, როგორც კერძო პირი. ... მთელი დრო ლაპარაკია სოჭის ოლქზე და არაფერს ვამბობთ გაგრაზე... შთაბეჭდილება ისეთია, რომ ქართველები ამ უკანასკნელს თავისად თვლიან. ეს კი ასე არ უნდა იყოს. მთელი ეს ოლქი აშენებულია პრინც ოლდენბურგის მიერ და მარტო გაგრაზე დახარჯულია 10 მილიონი მანეთი ძველი ვალუტით. ამას გარდა, მთელ ოლქში არის ერთი სოფელი, ისიც ნახევრად დასახლებული ქართველებით, იქ დახარჯული ფული წმინდა რუსულია. ... და თუ ვილაპარაკებთ საქართველოს საზღვრებზე, იგი უნდა განისაზღვროს მარტო აფხაზეთით, რადგან ჩვენ გვაქვს ცნობები, რომ აფხაზები არაფერს ზოგავენ და ცდილობენ ისევ შევიდნენ რუსეთის შემადგენლობაში. მართალია, უკანასკნელ დროს ვხედავთ საქართველოს მთავრობის სურვილს, გააქართულონ ქალაქები, ნიშნავენ იქ კომისრებს და სხვა, მაგრამ ეს საკმარისი არ არის, რომ ეს ოლქები ქართულ ოლქებად ჩაითვალოს...“ (მაზნიაშვილი, 2014: 96-97).

სტეპანოვმა გააპროტესტა გეგეჭკორის განმარტება იმის შესახებ, რომ სოჭის ოლქს ქართული მხარე „დროებით იჭერს“. „რას ნიშნავს „დროებით ვიჭერთ?“ რა დრომდე? სანამ „დობროარმია“ ქართველ მცხოვრებთა დაცვას რეალურად უზრუნველყოფს, თუ სანამ დამფუძნებელი კრება არ შედგება?“ - იკითხა მან.

დენიკინმა პრობლემის მარტივად გადაჭრის თავისი გეგმა წამოაყენა: „თუ საქართველოს ეშინია ბოლშევიკების და სოჭის ოლქში ქართული რაზმების ყოფნა ამით აიხსნება, ჩვენ დავიჭერთ მას ჩვენი ჯარებით და დავიცავთ მათ, ხოლო თუ ეს ვერ შევძელით, მაშინ შეიძლება დახმარება თვით საქართველოს ვთხოვოთ,“ - განაცხადა მან.

ამით პირველი დღის სხდომა დამთავრებულად გამოცხადდა. მოლაპარაკებების მეორე დღის სხდომა კვლავ ალექსეევმა გახსნა და ყუბანის მთავრობის წევრს, ვორობიოვს სთხოვა გაეკეთებინა მოხსენება სოჭისა და გაგრის ოლქების შესახებ. „ვგონებ, რომ სოჭის ოლქზე ბევრი ლაპარაკი არაა საჭირო, ის რუსეთისაა, - აღნიშნა ვორობიოვმა, - წინათ ამ ოლქში ჩერქეზები ცხოვრობდნენ, შემდეგ მათი ნაწილი გადაასახლეს, ზოგიც თვითონ გადასახლდა. ისტორიაში ეს რაიონები ცნობილია, როგორც ვენეციისა და გენუის ფაქტორები. მე-15 საუკუნეში აქ ოსმალები იყვნენ, ჩერქეზებმა მიიღეს მათი ქვეშევრდომობა, მაგრამ პირდაპირ მათზე დამოკიდებულნი არ იყვნენ. იმ დროს იქ არ

იყვნენ არც რუსები და არც ქართველები . შემდეგ ამ ადგილებში თანდათან რუსები გადმოსახლდნენ. მდინარე ფსოუდან ქართული სოფლები არ მოიპოვებოდა. არის მხოლოდ მცირე რიცხვი შემდეგ გადმოსახლებულებისა. აგრეთვე, სოჭის ახლოს არის რამდენიმე მოსახლე ქართველი. დანარჩენ მცხოვრებთ შუადგენენ მედუქნეები, მეწვრილმანეები, მოიჯარადრები, მაგრამ მათი რიცხვი იმდენად მცირეა, რომ სოჭზე ლაპარაკი ზედმეტია.

რაც შეეხება გაგრის ოლქს, უნდა ვთქვათ, რომ რაღაც მიზეზით... საქართველოს წარმომადგენლები აქ მას (მასზე ლაპარაკს) გვერდს უვლიდნენ. ეს ოლქი, მხოლოდ 1917 წელს შედგა. იქნებ საქართველოს წარმომადგენლები მას ცალკე ოლქად არ თვლიან.

დამფუძნებელი კრების წინ, როდესაც აღწერა ხდებოდა, აქ მცხოვრებთა რიცხვი შეადგენდა 35 ათასს, მათ შორის 12 ათასი ოსმალეთის ქვეშევრდომი იყო (ბერძნები, სომხები, ოსმალები). რუსები იყვნენ 8 ათასზე მეტი... ქართველები გაგრის ოლქში ცოტაა, არაუმეტეს ათასი კაცსა. გაგრა რომ გაჩნდა და მოეწყო, ეს ოლქი ამიერკავკასიას მოწყდა. ამ ოლქის სატყეო მმართველობა ქუთაისიდან ყუბანის განკარგულებაში გადავიდა. ... ჩხენკელი... პირველად გაოცდა, რისთვის იყო საჭირო ამ პატარა ოლქის შექმნაო. მაგრამ შემდეგ თავი მოუყარა მცხოვრებლებს, რომლებსაც უქადაგებდა, რომ ეს ოლქი შეეერთებინა ამიერკავკასიისთვის. როდესაც ეს საქმე კრებაზე ჩაიფუშა, მაშინ გაგრის ოლქს ხელოვნურად შეუერთეს სამი სოფელი, სადაც აგროვებდნენ ხელის მომწერლებს, რომლებიც აცხადებდნენ სურვილს ეს ოლქი შეეერთებინათ ამიერკავკასიისთვის. ... ამ დროს კომისრად დაინიშნა ქართველი ბოჭორიშვილი. მოვიდა კიდევ კომისარი მგელაძე და მათ გამოაცხადეს, რომ ეს ოლქი შეუერთდა ამიერკავკასიას. ჩემი აზრით, ამისთვის არ არის არავითარი საბუთი: არც ეთნოგრაფიული, არც ისტორიული. გაგრის ოლქის იქით არის კიდევ აფხაზეთი, რომელსაც ჩასაყლაპად ვერავის მივცემთ. საქართველოს საზღვრები უნდა იწყებოდეს აფხაზეთიდან, რომლის მისწრაფება თვითგამორკვევისკენ არ უნდა უარვყოთ მხოლოდ იმიტომ, იქ ცხოვრობს რამდენიმე ასეული ქართველი.“

თითქმის მთლიანად მოტანილი ვორობიოვის გამოსვლის ეს ტექსტი ნათლად გვიჩვენებს არა მხოლოდ იმას, თუ როგორ ურცხვად უგულვებელყოფდა რუსეთი ჩვენს ისტორიულ უფლებებს ჩვენს მიწა-წყალზე, არამედ იმასაც, თუ როგორი შემართებით იბრძოდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა თითოეული გოჯი ქართული მიწისთვის.

ვორობიოვს კვლავ გეგეჰკორმა უპასუხა: „ვორობიოვის მსჯელობაში ერთ უცნაურობას ვამჩნევ. ჩვენი მსჯელობის საგნად ის აყენებს არა სოჭის ოლქს, ... არამედ გაგრის ოლქსაც და კიდევ უფრო შორს მიდის. . ის გვევლინება აფხაზეთის დამცველად. გარწმუნებთ, რომ ჩვენ უკვე მოვილაპარაკეთ და მივაღწიეთ გარკვეულ შედეგებს... ვორობიოვი ძალიან ცდება, როდესაც ამბობს, რომ შავი ზღვის გუბერნია არ შედიოდა ამიერკავკასიაშიო. ნება მიბოძეთ, მიგიითითოთ, რომ ეს ზომა გატარებული იყო არა დეპუტატთა რომელიმე საბჭოს მიერ, რომლის ხელისუფლებასაც არ ვცნობთ, არამედ დროებითი მთავრობის განკარგულებით... გუშინ--- მე განვაცხადე, რომ სოჭის ოლქი ჩვენ დროებით გვიჭირავს, რომ მის საბოლოო ბედზე ლაპარაკი გვექნება სხვა, უფრო კომპეტენტურ კრებაზე, რადგან აქ, ამ კრებაზე სრულიად დაუშვებელია ერების ბედ-იღბლის გადაწყვეტა... თვით „დობროარმიის“ ორგანიზაცია არის მაინც დროებითი

ორგანიზაცია... სოჭის ოლქიც ჩვენ დროებით დავიჭირეთ. დობროარმიას ხომ უჭირავს...ომის უფლებით სტავროპოლის გუბერნია და ყუბანი. „დობროარმია“ ჯერჯერობით არის კერძო ორგანიზაცია და არა საზოგადო-სახელმწიფოებრივი...

ალექსეევის რეპლიკა: „ის იქნება საზოგადო-სახელმწიფოებრივი!“

გეგეჭკორის პასუხი: „მაშ, როდესაც ეს იქნება, მაშინ დავუწყებთ მას ლაპარაკს მრავალი საკითხის შესახებ, რომელთა განსახილველად, ჩემი აზრით, დღევანდელ კრებას არა აქვს კომპეტენცია...“ (მაზნიაშვილი, 2014, გვ. 96-97).

ამის შემდეგ მოლაპარაკებაზე დისკუსია ერთ წრეზე დატრიალდა: რუსული მხარე, რეგიონში ჩადებულ დიდძალ ფულზე აპელირებით, კვლავ დაჟინებით მოითხოვდა ქართული მხარისგან სოჭისა და გაგრის დატოვებას, ქართული დელეგაცია კი მყარად იდგა თავის პოზიციაზე და უარს აცხადებდა დაეტოვებინა ეს ტერიტორიები. დისკუსიის გაგრძელებამ აზრი დაკარგა და ალექსეევმა სხდომა დახურულად გამოაცხადა.

აფხაზეთში კი მოხალისეთა არმიის დახმარებით გადატრიალების მოხდენის ცდები არ წყდებოდა. ამის გათვალისწინებით, 1918 წლის 10 ოქტომბერს საქართველოს მთავრობამ დაითხოვა აფხაზთა სახალხო საბჭო და ახალი არჩევნები დანიშნა. ამასობაში გენერალმა დენიკინმა სამხრეთ რუსეთში არსებული მთელი ანტისაბჭოთა ძალები გააერთიანა და სოჭის დასაკავებლად აქტიური მოქმედებები დაიწყო. საქართველოს მთავრობამ დახმარებისთვის ინგლისს მიმართა. ქართული მხარე მზადყოფნას გამოთქვამდა გამოეყვანა სოჭიდან თავისი სამხედრო ნაწილები იმ პირობით, თუ იქ რუსეთის ჯარი არ შევიდოდა. ინგლისი, რომელსაც დენიკინის დახმარებით საბჭოთა წყობლების დამარცხების იმედი ჯერ კიდევ არ გადაწურვოდა, საქართველოს გულისთვის რუსი თეთრგვარდიელი გენერლის განაწყენებას მოერიდა. დენიკინმა სოჭს შეუტია და იქ მყოფი მცირერიცხოვანი ქართული ნაწილები გაანადგურა. მათი ნაწილი, მათ შორის, გენერალი კონიაშვილიც, მტერმა ტყვედ ჩაიგდო. დენიკინელებმა შეტევა განავითარეს, გაგრა აიღეს და მდინარე ბზიფთან შეჩერდნენ. 1919 წლის 14 ივნისს, პარიზის საზავო კონფერენციაზე, საქართველოს დელეგაციის ხელმძღვანელმა კარლო ჩხეიძემ წერილით მიმართა კონფერენციის მონაწილე დიდი სახელმწიფოების მეთაურებს და მოუწოდა მათ მიეღოთ ზომები საქართველოს წინააღმდეგ დენიკინის მოხალისეთა არმიის აგრესიის აღსაკვეთად. დასავლეთის რეაქცია თანაგრძნობის გამოხატვას არც ამჯერად გასცილებია. წითელი ჯარების მიერ დენიკინის არმიის განადგურების შემდეგ საქართველომ კვლავ დაიკავა გაგრის რაიონი და მდინარე ფსოლზე შეჩერდა. ქვეყანას არც ადამიანური, მით უმეტეს, არც მატერიალური რესურსი არ ჰყოფნიდა გარეული თუ შინაური მტრისგან მთელი ქართული ტერიტორიების დასაცავად.

1919 წლის გაზაფხულზე საყოველთაო, პირდაპირი და ფარული კენჭისყრით, აფხაზთა სახალხო საბჭოს ახალი შემადგენლობა აირჩიეს. (თავმჯდომარე - არზაყან ემუხვარი). 20 მარტს ახალმა საბჭომ მხარი დაუჭირა საქართველოს შემადგენლობაში აფხაზეთის ავტონომიურ საფუძველზე დარჩენას.

ამრიგად, სოჭის და ნიკოფსის (ტუაფსეს) ტერიტორიების მიმართ ქართული სახელმწიფოს პრეტენზიებს, პირველმოსახლეთა მოტივით, გარკვეული საფუძველი

გააჩნია. თუმცა, ეს ტერიტორიები ჩვენთვის რუსეთს არ წაურთმევია. რუსების მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე, ქართველებმა სოჭის შემოგარენი მთიელთა მოძალების გამო დატოვეს. რაც შეეხება სერგო ორჯონიკიძეს, მას თავისი ცოდვებიც ეყოფა და სოჭის დაკარგვას ტყუილად ნუ დავაბრალებთ. როგორც უკვე ვთქვით, სოჭი ქართულმა ჯარმა ჯერ კიდევ 1918 წლის დეკემბერში დატოვა, სერგო ორჯონიკიძე და ბოლშევიკები კი საქართველოს სათავეში 1921 წლის თებერვალში მოექცნენ!

დასკვნა

ქართულ საზოგადოებაში დამკვიდრებულ სტერეოტიპებს შორის არის ასეთიც: სოჭი და მისი მიმდებარე ტერიტორია, ტუაფსესეს ჩათვლით, ისტორიულად, საქართველოს ეკუთვნოდა. ქვეყნის სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ ეს ტერიტორია დაიკარგა. დამოუკიდებელმა საქართველომ, გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის შემწეობით, სოჭი დაიბრუნა, მაგრამ სერგო ორჯონიკიძემ ის კვლავ რუსეთს გადასცა.

ისტორიული წყაროები მოწმობენ, რომ ძვ. წ. მეორე საუკუნეში აღნიშნული ტერიტორია ქართველური ტომებით (ლაზები) არის დასახლებული. 8 – 10 საუკუნეებში ნიკოფსია აფხაზეთის ქართულ სამთავროში შედიოდა. დასახლებული პუნქტი - სოჭი იმდროინდელ წყაროებში არ გვხვდება, ნიკოფსია კი აფხაზეთსა და ჯიქეთს შორის მდებარე დასახლებას ეწოდებოდა.

მე-6 საუკუნის მეორე ნახევარში აბაზგია ეგრისს გამოეყო და უშუალოდ ბიზანტიას დაექვემდებარა. ბიზანტიის დახმარებით აფხაზეთი პოლიტიკურად ეგრისზეც გაბატონდა და მოიცვა ტერიტორია მდ. კელასურიდან მდ. ნიკოფსიამდე. არაბთა განდევნის შემდეგ აფხაზეთის მთავარი ლეონ პირველი გამოდის ბიზანტიის დაქვემდებარებიდან და ნებაყოფლობით ემორჩილება ქართლის ერისმთავარ არჩილს. ფეოდალურ ეპოქაში აფხაზეთს ქართული კულტურულ-პოლიტიკური ორიენტაცია სრულიად აშკარაა.

აფხაზეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა მთის მოსახლეობის ჩამოწოლამ. დასავლეთ კავკასიიდან აფხაზეთს მონათესავე, სოციალურად დაბალ საფეხურზე მყოფი აბაზური ტომების ჩამოსახლებამ ინტენსიური ხასიათი მიიღო მე-13 საუკუნეში. აბაზურ-ადიღური ტომების შავიზღვისპირეთში ექსპანსიის შედეგად (მე-14 - მე-16 სს.) საქართველო კარგავს განაპირა საერისთაოს, ტერიტორიას მდ. ნიკოფსიასა და ბზიფს შორის. ეს პროცესი ამ რეგიონიდან ქართული მოსახლეობის გამოდევნასაც იწვევს. აბაზურ-ადიღური ტომების ინტენსიურ ჩამოსახლებას უკავშირდება რადიკალური ეთნო-ფსიქოლოგიური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-პოლიტიკური ცვლილებები აფხაზეთში, რასაც ქართულ სამყაროში აფხაზეთს „გაუცხოება“ მოჰყვა. ჩამოსახლებულ ტომთა ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერწყმის შედეგად გაიმარჯვა ადგილობრივმა ფიზიკურმა ტიპმა, მაგრამ მოსული ტომების ენამ. გვიანი შუა საუკუნეების პერიოდში ნიკოფსიიდან მდ.

ბზიფამდე ტერიტორიაზე ქართული მოსახლეობა აღარ სჩანს. მე-19 საუკუნის 30-იანი წლებში, როდესაც რუსეთი შეუდგა სოჭისა და მისი შემოგარენის ათვისებას, ეს ტერიტორია თითქმის მთლიანად გაუკაცრიელებული სჩანს.

ცარიზმმა ახალ ტერიტორიებზე რუსების დასახლება სცადა, მაგრამ ტრამალებს შეჩვეული რუსები ძნელად სახლდებოდნენ ზღვისპირეთში. ამიტომ რუსეთი შეუდგა ამ ტერიტორიებზე უკრაინელების, ესტონელების, მოლდაველების ჩასახლებას. მე-19 საუკუნის ბოლოს აქ მასობრივად სახლდებიან ქართველებიც (მეგრელები, რაჭველები).

1896 წელს ცარიზმმა შავი ზღვის ოკრუგი შავი ზღვის გუბერნიად გარდაქმნა და მის სამხრეთ საზღვრად სოხუმის ოკრუგის მიმდებარე მდ. მზიმთა დადგინდა. 1904 წლის 25 თებერვალს რუსეთის მთავრობამ ეს საზღვარი კიდევ უფრო სამხრეთით გადმოსწია და შავი ზღვის გუბერნიას სოხუმის ოკრუგის ნაწილი - გაგრა და მისი მიმდებარე ტერიტორიები შეუერთა. ეს მდგომარეობა 1917 წლამდე შენარჩუნდა.

რუსეთის თებერვალ-მარტის ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტის (ოზაკომი) ქართველი სოციალ-დემოკრატი ლიდერების ინიციატივით აღდგა ძველი, 1904 წლამდე არსებული ადმინისტრაციული საზღვარი. სოხუმის ოკრუგის, ანუ აფხაზეთის ადმინისტრაციულმა საზღვარმა კვლავ აღლერთან, მდ მზიმთაზე გაიარა.

1918 წლის მარტში ბოლშევიკური რუსეთის წაქეზებით აფხაზმა ბოლშევიკებმა სოხუმში საბჭოთა ხელისუფლება გამოაცხადეს და დახმარებისთვის მოსკოვს მიმართეს. ყუბანელ კაზაკთა წითელმა ჯარმა სოხუმი დაიკავა. აფხაზთა საბჭომ ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარება თბილისს (ა/კ სეიმს) სთხოვა. საქართველოს სახალხო გვარდიამ მტერი კოდორთან სასტიკად დაამარცხა, თუმცა უკანდახეულ კაზაკებს აღარ დადევნებია. ივნისში კაზაკები კვლავ შეტევაზე გადმოვიდნენ და სოხუმს საფრთხე შეუქმნეს. საქართველოს ხელისუფლებამ აფხაზეთის გენერალ-გუბერნატორად და იმავდროულად, საქართველოს შავიზღვისპირეთის ფრონტის ჯარების სარდლად გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი დანიშნა, რომელმაც ივნისში გუდაუთა, გაგრა და პილენკოვო (განთიადი) გაათავისუფლა, შემდეგ კი, აფხაზთა საბჭოს თხოვნით, შეტევა გააგრძელა და ივნისის ბოლოს და ივლისის დასაწყისში ადლერი, სოჭი და ტუაფსეც დაიკავა.

აგვისტოს ბოლოს რუსეთის მოხალისეთა არმიის გენერლების - მიხეილ ალექსევისა და ანტონ დენიკინის წარმომადგენლებმა ქართველებს უკანდახევა მოსთხოვეს. 6 სექტემბერს მოხალისეთა ჯარები ტუაფსეს მოადგნენ. ქართველებმა ქალაქი უბრძოლველად დათმეს.

1918 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში მოხალისეთა არმიის

ხელმძღვანელობასთან გამართულმა მოლაპარაკებებმა შედეგი ვერ გამოიღო. გენერალმა დენიკინმა სამხრეთ რუსეთში არსებული მთელი ანტისაბჭოთა ძალები გააერთიანა და 1918 წლის დეკემბერში სოჭიდან ქართული ნაწილები გამოდევნა. დენიკინელებმა შეტევა განავითარეს, გაგრა აიღეს და მდინარე ბზიფთან შეჩერდნენ. წითელი ჯარების მიერ დენიკინის არმიის განადგურების შემდეგ საქართველომ კვლავ დაიკავა გაგრის რაიონი და მდინარე ფსოლზე შეჩერდა. ქვეყანას არც ადამიანური, მით უმეტეს, არც მატერიალური რესურსი არ ჰყოფნიდა გარეული თუ შინაური მტრისგან მთელი ქართული ტერიტორიების დასაცავად.

ამრიგად, სოჭის და ნიკოფსიის (ტუაფსეს) ტერიტორიების მიმართ ქართული სახელმწიფოს პრეტენზიებს, პირველმოსახლეთა მოტივით, გარკვეული საფუძველი გააჩნია. თუმცა, ეს ტერიტორიები ჩვენთვის რუსეთს არ წაურთმევია. რუსების მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე, ქართველებმა სოჭის შემოგარენი მთიელთა მოძალების გამო დატოვეს. რაც შეეხება სერგო ორჯონიკიძეს, ის საქართველოს ხელისუფლებაში მხოლოდ 1921 წლის თებერვალში მოვიდა და სოჭის დაკარგვასთან არანაირი კავშირი არა აქვს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- berdzenishvili, n. (1990). *sakartvelos ist'oriis sak'itkhebi*. tbilisi: metsniereba. (ბერძენიშვილი, ნ. (1990). *საქართველოს ისტორიის საკითხები*. თბილისი: მეცნიერება).
- k'iladze s. *vin gadastsa soch'is olki rusets'*: (კილაძე ს. ვინ გადასცა სოჭის ოლქი რუსეთს. www.amsi.ge/istoria/div/soWi.html (წვდომის თარიღი: 15.04.2020)).
- mazniashvili, g. (2014). *mogonebebi*. tb. (მაზნიაშვილი, გ. (2014). *მოგონებები*. თბ.).
- khorava, b.(1996). *odish-apkhazetis urtiertoba me-15 - me-18 ss*. tb. (ხორავა, ბ.(1996). *ოდის-აფხაზეთის ურთიერთობა მე-15 - მე-18 სს*. თბ.).
- janashia, s. (1959). *tabal-tubali, t'ibelni, iberni. shromebit'*. 3. tb. (ჯანაშია, ს. (1959). *თაბალ-თუბალი, ტიბელნი, იბერნი. შრომები*. ტ. 3. თბ.).

**MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS IN THE DEMOCRATIC
REPUBLIC OF GEORGIA****შინაგან საქმეთა უწყება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკაში****OTAR JANELIDZE**

Doctor of History, Professor of Gori State Teaching University

ORCID ID: 0000-0003-0132-4341

otar_janelidze@yahoo.com

+995 599 54 01 95

Abstract

The history of activities of the state institutions of the Democratic Republic of Georgia, including the Ministries is not properly studied. The present article aims to make up for some of these shortcomings of historiography and, based on the first sources, covers the work the Ministry of Internal Affairs in 1918-1921.

The Ministry of Internal Affairs was established immediately after the restoration of Georgia's state independence and the establishment of a democratic republic. From the very first day, it was headed by the famous Georgian Social Democrat Noe Ramishvili, who was also the chairman of the government from May 26, 1918 to June 24, 1918.

The agency had: a central division, charity, healthcare, post and telegraph departments and a special detachment. The Central Division of the Ministry included administrative, general, reporting, local economy, community, veterinary and bordering departments, and the Central Committee for Refugees. The Criminal Investigation Militia was also subject to the Ministry. The agency was responsible for ensuring state order, citizen registration and providing them with ID documents, general control over the formation and operation of local self-government bodies throughout the country, as well as support for the development of the communication systems - post and telegraph etc.

The study showed that the Ministry of Internal Affairs was an important guarantor of the stability and security of the state throughout the existence of the Democratic Republic of Georgia. It overcame unrest and anarchy in different parts of the country and provided conditions for more or less calm flow of life of the State.

In this regard, a special role was played by a special Detachment of the Ministry led by Mecca Kedia. The Detachment managed to prevent several anti-state uprisings and attempts of an armed revolt; Many agents and means of propaganda of hostile countries towards Georgia were spotted and identified. More than 1,000 Bolsheviks suspected of undermining activities against the country were arrested at different times, a certain part of them was deported from Georgia.

The Ministry paid great attention to cultural and educational activities, and Minister Ramishvili often visited different towns and villages for direct contacts with the population. It is the merit of the agency that a telegraph was laid in all parts of Georgia, the postal mail, and telephone service systems were expanded.

The Ministry of Internal Affairs submitted about 80 bills to the Constituent Assembly for approval, many of which became laws and it issued tens of legal acts (decrees, resolutions, ordinances).

The agency made great efforts to overcome the "Ispanka" epidemic, as well as to solve the problems of refugees from abroad looking for shelter in Georgia.

Key words: Democratic Republic of Georgia, Ministry of Internal Affairs, Special detachment, Cryomogenic situation, Security, Stabilization.

ოთარ ჯანელიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი

ORCID ID: 0000-0003-0132-4341

otar_janelidze@yahoo.com

+995 599 54 01 95

აბსტრაქტი

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო ინსტიტუციების, მათ შორის სამინისტროთა საქმიანობის ისტორია სათანადოდ არ არის შესწავლილი. წინამდებარე სტატია მიზნად ისახავს ისტორიოგრაფიის ამ ხარვეზის რამდენადმე გამოსწორებას და პირველწყაროებზე დაყრდნობით აშუქებს შინაგან საქმეთა უწყების მიერ 1918-1921 წლებში გაწეულ მუშაობას.

შინაგან საქმეთა სამინისტრო საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისა და დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნისთანავე ჩამოყალიბდა. მას პირველი დღიდანვე სათავეში ედგა ცნობილი ქართველი სოციალ-დემოკრატი ნოე რამიშვილი, რომელიც 1918 წლის 26 მაისიდან 24 ივნისამდე მთავრობის თავმჯდომარეც იყო.

უწყებაში არსებობდა ცენტრალური სამმართველო, საქველმოქმედო, ჯანდაცვის, ფოსტა-ტელეგრაფის განყოფილებები და განსაკუთრებული რაზმი. ცენტრალური სამმართველო აერთიანებდა ადმინისტრაციულ, საერთო, საანგარიშო, ადგილობრივი მეურნეობის, საერო, საბეითლო და სამიჯნო განყოფილებებსა და ლტოლვილთა ცენტრალურ კომიტეტს. სამინისტროს ექვემდებარებოდა სისხლის სამართლის სამმებრო მილიციაც. უწყებას ევალებოდა სახელმწიფოებრივი წესრიგის უზრუნველყოფა, მოქალაქეთა აღრიცხვა და მათთვის პირადობის დამადასტურებელი დოკუმენტების გადაცემა, რესპუბლიკის მთელ ტერიტორიაზე ადგილობრივ თვითმმართველობათა ორგანოების - ერობების ფორმირებასა და საქმიანობაზე ზოგადი კონტროლი, ასევე, ზრუნვა საკომუნიკაციო სისტემის - ფოსტისა და ტელეგრაფის განვითარებისათვის და სხვ.

შინაგან საქმეთა უწყება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის მთელი ხნის განმავლობაში იყო სახელმწიფოს სტაბილურობისა და უსაფრთხოების მნიშვნელოვანი გარანტი. მან დაძლია ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში არსებული თავაშვებულობა, ანარქია და უზრუნველყო პირობები სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მეტ-ნაკლებად მშვიდი მდინარებისათვის.

ამ მხრივ დიდი როლი შეასრულა სამინისტროს განსაკუთრებულმა რაზმმა მექი კედიას მეთაურობით. რაზმმა შეძლო აღეკვეთა რამდენიმე ანტისახელმწიფოებრივი გამოსვლა და შეიარაღებული აჯანყების მცდელობა; გამოააშკარავა საქართველოსადმი

მტრულად განწყობილი ქვეყნების მრავალი აგენტი და პროპაგანდის საშუალება. სხვადასხვა დროს დააპატიმრა ქვეყნის ძირგამომთხრელ საქმიანობაში ეჭვმიტანილი 1000-ზე მეტი ბოლშევიკი, რომელთა გარკვეული ნაწილი საქართველოდან გაასახლეს.

სამინისტრო დიდ ყურადღებას უთმობდა კულტურულ და საგანმანათლებლო საქმიანობას, მოსახლეობასთან უშუალო კონტაქტების მიზნით მინისტრი რამიშვილი ხშირად სტუმრობდა სხვადასხვა ქალაქსა და სოფელს. უწყების დამსახურებაა, რომ საქართველოს ყველა კუთხეში გაყვანილ იქნა ტელეგრაფი, გაფართოვდა სატელეფონო და საფოსტო სისტემა.

შინაგან საქმეთა სამინისტრომ დამფუძნებელ კრებაში დასამტკიცებლად შეიტანა 80-მდე კანონპროექტი, რომელთაგან ბევრი კანონად იქცა და გამოსცა ათეულობით სამართლებრივი აქტი (დეკრეტი, დადგენილება, განკარგულება). უწყებამ დიდი ძალისხმევა მოახმარა „ისპანკის“ ეპიდემიის დაძლევის, ასევე, საქართველოში უცხოეთიდან შემოხიზნულ ლტოლვილთა პრობლემების მოგვარებას.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, შინაგან საქმეთა სამინისტრო, განსაკუთრებული რაზმი, კრიმინოგენული ვითარება, უსაფრთხოება, სტაბილიზაცია.

შესავალი

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორია ჯერ კიდევ სრულად არ არის შესწავლილი. ბევრია საკვლევი და სამუშაო თუნდაც მისი სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობის წარმოსაჩენად, სახელმწიფოს მესვეურთა ბიოგრაფიებისა თუ პორტრეტული შტრიხების შესავსებად, ცალკეული უწყების საქმიანობის, ქვეყნის ყოველდღიურობის გასაშუქებლად და სხვ. 1918-1921 წლების ქართული სინამდვილის შესახებ ახლა უფრო მეტი ვიცით, ვიდრე თუნდაც ათი წლის წინ, მოგვეპოვება საინტერესო გამოკვლევები, წიგნები (ბენდიანიშვილი, 2001; ჯანელიძე, 2018), ფოტოალბომები (კულტურის ქრონიკა, 2018), ენციკლოპედია-ლექსიკონი (საქართველოს დემოკრატიული, 2018) და სხვა ხასიათის პუბლიკაციები, მაგრამ ეს არ არის საკმარისი იმ სამწლიანი პერიოდის შინაარსიანი და სისხლსავსე ცხოვრების საილუსტრაციოდ.

ცოტაა დაწერილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო ინსტიტუტების, მათ შორის სამინისტროების მუშაობის, მათი მიღწევებისა თუ ხარვეზების შესახებ, ნაკლებად ვიცნობთ ამ უწყებებში დასაქმებულ ადამიანებსა და ა. შ.

წინამდებარე სტატია ახალი ქართული სახელმწიფოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძალოვანი სტრუქტურის - შინაგან საქმეთა სამინისტროს მიერ 1918-1921 წლებში გაწეულ საქმიანობაზე მოგვითხრობს. ამ უწყების ისტორიით მკვლევარნი ფართოდ არ დაინტერესებულან, არ ვიცით, რა გზა განვლო სამინისტრომ მისი ფორმირებიდან დემოკრატიული რესპუბლიკის დაცემამდე, როგორ გაართვა მან თავი მის წინაშე დასახულ ამოცანებს, გაუმკლავდა თუ არა ქვეყნის უსაფრთხოებისა და კონსტიტუციური წესრიგის დაცვის კუთხით არსებულ გამოწვევებსა და სხვ. ხსენებულ საკითხებთან დაკავშირებით

სულ ორიოდე პუბლიკაციას თუ გავიხსენებთ (ჭუმბურიძე, 2012; ხვადაგიანი, 2019), რაც ჩვენი ისტორიოგრაფიის ხარვეზად უნდა ჩაითვალოს. სტატია ამ ხარვეზის რამდენადმე მაინც გამოსწორების ცდას წარმოადგენს.

მეთოდი.

სტატიაში შინაარსობლივი ანალიზის მეთოდით შესწავლილია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროს საქმიანობა 1918-1921 წლებში. ნაშრომი დაფუძნებულია პირველწყაროებზე - საარქივო მასალების, იმდროინდელი პერიოდული პრესის მონაცემებსა და საკითხის ირგვლივ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე.

ისტორიული კონტექსტის გაშუქებისას გამოყენებულია შემთხვევათა ანალიზის კვლევითი სტრატეგია, განსხვავებულ დროსა და სივრცეში მომხდარი მოვლენების კვლევა ასევე ემყარება ისტორიულ-შედარებით მეთოდს, ემპირიული მასალის კრიტიკულ გააზრებასა და განზოგადებას.

შედეგები. 1. შესწავლილია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა უწყების სტრუქტურული აღნაგობა, ფუნქციები და გაწეული მუშაობა 1918-1921 წლებში და მოცემულია მისი შეფასება.

2. ყურადღება გამახვილებულია სამინისტროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დანაყოფის - განსაკუთრებული რაზმის საქმიანობაზე. ფაქტობრივი მასალის ანალიზის გზით გაშუქებულია რაზმის მუშაობის დადებითი და უარყოფითი გამოვლინებანი.

3. მიმოხილულია შინაგან საქმეთა უწყების ზოგად კონტროლს დაქვემდებარებული ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების - ერობების მოღვაწეობა მათ წინაშე არსებული გამოწვევების დასაძლევად.

4. წარმოჩენილია შინაგან საქმეთა მინისტრის ნოე რამიშვილის პორტრეტული შტრიხები, ნაჩვენებია საქართველოს პოლიტიკური სპექტრის წარმომადგენელთა დამოკიდებულება ნ. რამიშვილისა და უწყებაში შემავალი ცალკეული სტრუქტურის მიმართ.

მსჯელობა

1918 წლის 26 მაისს ქართველი ერის ცხოვრებაში ახალი ეპოქა დაიწყო, განახლდა XIX საუკუნეში შეწყვეტილი ეროვნული სახელმწიფოებრიობა, რომლის პოლიტიკურ ფორმად დემოკრატიული რესპუბლიკა გამოცხადდა. ეროვნულ საბჭოში შემავალი პოლიტიკური პარტიების შეთანხმებით, რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა კოალიციურ მთავრობას მიენდო. მთავრობის თავმჯდომარედ და შინაგან საქმეთა მინისტრად გავლენიანი სოციალ-დემოკრატი ნოე რამიშვილი დაინიშნა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა მრავალრიცხოვანი არ ყოფილა და თავდაპირველად მხოლოდ 8 სამინისტროს აერთიანებდა: შინაგან საქმეთა, საგარეო საქმეთა, სამხედრო, იუსტიციის, ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის, განათლების, მიწათმოქმედების და გზათა. ამათგან, შინაგან საქმეთა უწყებას ცალკე მინისტრი არ ჰყოლია და მას უშუალოდ მთავრობის თავმჯდომარე უძღვებოდა. ასე იყო 1918 წლის 24 ივნისამდე,

ვიდრე პრემიერის პოსტზე ნოე რამიშვილს ნოე ჟორდანიას შეცვლიდა. ამ დღიდან დამოუკიდებელ ინსტიტუტად გამოყოფილ შინაგან საქმეთა სამინისტროს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამხობამდე სათავეში უცვლელად ნოე რამიშვილი ედგა. სხვადასხვა დროს მისი მოადგილეები იყვნენ გერასიმე მახარაძე (1919 წელს დაინიშნა დიპლომატიურ წარმომადგენლად სომხეთში, 1920 წლიდან კი მიენდო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სრულუფლებიანი დიპლომატიური წარმომადგენლობა საბჭოთა რუსეთში), კონსტანტინე საბახტარაშვილი (შემდეგში ეკავა საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილის თანამდებობა) და პარმენ ჭიჭინაძე (1920 წლის ბოლოდან დაინიშნა სამხედრო მინისტრად).

1917 წლის თებერვლის რევოლუციიდან მოყოლებული ვიდრე საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენამდე პერიოდი რუსეთში, კავკასიაში და მათ შორის საქართველოშიც, არასტაბილურობით, ანარქიითა და კრიმინალის მომძლავრებით აღინიშნა. თვითმპყრობელობის დამხობის შემდეგ პოლიციის არსებული სისტემა, როგორც „რეაქციული და კორუმპირებული“, გაუქმდა. ლიკვიდირებულ იქნა ასევე, ოხრანკა და ჟანდარმთა ცალკე კორპუსიც. თანამდებობიდან გადააყენეს, დააპატიმრეს და პასუხისგებაში მისცეს ჟანდარმთა სამმართველოს მრავალი უფროსი, პოლიცემისტერი და უწყების სხვა მაღალი რანგის მოხელე.

გამოცხადდა დეკრეტი პატიმართა ამნისტიის შესახებ. საპყრობილეებიდან პოლიტიკურ დევნილთა გარდა, უამრავი ბოროტმოქმედი - სისხლის სამართლის დამნაშავეც გათავისუფლდა. ბანდიტობა-ყაჩაღობამ მასშტაბური ხასიათი შეიძინა. დღისით-მზისით, ძარცვის მიზნით, ადამიანებს თავს ესხმოდნენ ქუჩებში, უვარდებოდნენ სახლებში, დაუნდობლად კლავდნენ, იტაცებდნენ სხვის ქონებას. დროებითმა მთავრობამ და მისმა კავკასიის სამხარეო სტრუქტურამ - ოზაკომმა ვერ შეძლეს აღეკვეთათ ქაოსი და ანარქია, რომელიც ამ რეგიონსაც მოედო. ვითარება დიდად არც კომისარიატისა და სეიმის პირობებში გამოსწორებულა. ბარში თუ მთაში ყაჩაღთა ბანდები დათარეშობდნენ.

დროებითმა მთავრობამ დაიწყო ძალისმიერი სტრუქტურების გარდაქმნა რევოლუციის მოთხოვნათა შესაბამისად. „ცარისტული“ პოლიცია ჯერ „საზოგადოებრივი პოლიციით“, შემდეგ კი სახალხო მილიციით შეიცვალა, რომლებიც ადგილობრივ თვითმმართველობათა ორგანოებს ექვემდებარებოდნენ (საქართველოს ეროვნული, 2081, საქმ. 3). მილიციელები ჩვეულებრივი მუშები იყვნენ, რომლებიც დღისით ჩარხებთან იდგნენ, სადამოს კი შაშხანებით ხელში ქუჩებში წესრიგს იცავდნენ. ანალოგიური ვითარება იყო საქართველოშიც. აქაც თავი იჩინა რევოლუციისათვის დამახასიათებელმა ისეთმა მოვლენებმა, როგორც არის დეფიციტი (განსაკუთრებით საწვავისა და სურსათის), ასევე, მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული სპეკულაცია, სახელმწიფო ქონების დატაცება, კონტრაბანდა, მექრთამეობა, ძარცვა, ქურდობა და სხვ. ასეთი მძიმე მემკვიდრეობა მიიღო საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ კრიმინოგენული თვალსაზრისით, რომელთანაც გამკლავება სერიოზულ სისტემურ ცვლილებებს, საქმის ცოდნას, პატიოსნებას, სიმტკიცესა და შეუპოვრობას მოითხოვდა. შემთხვევითი არ არის, რომ შინაგან საქმეთა უწყების ხელმძღვანელობა მთავრობის თავმჯდომარემ შეითავსა.

მართლაც, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის პირველ პრემიერსა და შინაგან საქმეთა მინისტრს, ნოე რამიშვილს თანამედროვენი ლიდერის ბუნების მქონე პიროვნებად ახასიათებენ, რომელსაც გააჩნდა მტკიცე ნებისყოფა, მეტადი სული, გაბედული მოქმედების უნარი. იყო ენერგიული, ინიციატივანი, რისკიანი, ოპერატიული, „სიმართლის მოყვარე, უანგარო საზოგადოებრივ საქმეში და მკაცრი საქმისადმი“, „შეუპოვარი მიღებული გადაწყვეტილების გატარებაში“. „მისი ხასიათის მიდრეკილება იყო პირდაპირობა, უშიშრობა, პატიოსნება და ერთგულება ეროვნული საქმის მიმართ“ (ჯანელიძე, 2015: 22-23).

შინაგან საქმეთა მინისტრის სახელი ისტორიას შემორჩა, როგორც გაბედულებით, უშიშრობით, ბოროტმოქმედთა და კანონდამრღვევთა მიმართ გამოვლენილი სიმკაცრით, სახელმწიფოებრივი წესრიგის დაცვა-განმტკიცებისადმი ერთგულებით, ქვეყნის მტრებისადმი დაუნდობლობითა და სისასტიკით გამორჩეული პიროვნებისა. მას „რკინის მინისტრსაც“ უწოდებდნენ.

ახლად შექმნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღმასრულებელმა ხელისუფლებამ აქცენტი მცირერიცხოვანი, მაგრამ მობილური სახელმწიფო აპარატის ფორმირებაზე აიღო. შესაბამისად, მცირე იყო შინაგან საქმეთა სამინისტროში არსებული სტრუქტურების რიცხვიც. მოქმედებდა ცენტრალური სამმართველო, საქველმოქმედო, ჯანდაცვის (1920 წელს გარდაიქმნა დეპარტამენტად), ფოსტა-ტელეგრაფის განყოფილებები და განსაკუთრებული რაზმი. ცენტრალურ სამმართველოში შედიოდა ადმინისტრაციული, საერთო, საანგარიშო, ადგილობრივი მეურნეობის, საერობო, საბეითლო და სამიჯნო განყოფილებები, ასევე, იყო ლტოლვილთა ცენტრალური კომიტეტი (ლტოლვილთა დახმარების მიზნით შექმნილი ეს ინსტიტუტი 1919 წლის სექტემბრიდან გაუქმდა, სანაცვლოდ დაარსდა სამზრუნველო განყოფილება, რომელსაც საქველმოქმედო-სამზრუნველო საზოგადოებათა მუშაობის ზედამხედველობა დაევა). სამინისტროს ექვემდებარებოდა სისხლის სამართლის სამმებრო მილიციაც.

შინაგან საქმეთა სამინისტროს ფუნქციები მრავალმხრივი იყო, მას ევალებოდა საგუბერნიო და სახაზინო ადმინისტრაციის მტკიცე აპარატის შექმნა, ერობების მუშაობის ზოგადი ხელმძღვანელობა და კონტროლი. ბრძოლა კონტრევოლუციური გამოსვლების, ანტისახელმწიფოებრივი აგიტაციის, სახელმწიფო ქონების დატაცების, სხვა დანაშაულისა და ბოროტმოქმედების წინააღმდეგ. მნიშვნელოვანი სფერო იყო ასევე, ზრუნვა საკომუნიკაციო სისტემის - ფოსტისა და ტელეგრაფის განვითარებისათვის, მოქალაქეთა აღრიცხვა, მათთვის პირადობის დამადასტურებელი დოკუმენტების გადაცემა და სხვ. დასახელებული ფუნქციები შემდეგნაირად იყო განაწილებული: ადმინისტრაციულ განყოფილებას თვალყური უნდა ედევნებინა ადმინისტრაციული დაწესებულებებისა და ადმინისტრაციულ თანამდებობის პირთა მუშაობისათვის, კანონების, ბრძანებათა და განკარგულებათა ცხოვრებაში გატარებისათვის; საანგარიშო განყოფილების კომპეტენციაში შედიოდა ფინანსური ანგარიშების მოწესრიგება და თანხების ხარჯვის კონტროლი; ადგილობრივი მეურნეობის ფუნქცია განისაზღვრებოდა ადმინისტრაციულ-სამეურნეო ხარჯების განაწილებით; საექიმო-სანიტარული განყოფილების კომპეტენციას შეადგენდა ბრძოლა ეპიდემიურ სნეულებათა წინააღმდეგ და პროფილაქტიკური ღონისძიებების

გატარება, ხოლო საბეითლო განყოფილებას საქონლის ჭირისა და სხვა დაავადებათა წინააღმდეგ ბრძოლა ევალებოდა.

შინაგან საქმეთა სამინისტროს საქმიანობის ერთი მიმართულება იყო რესპუბლიკის მთელ ტერიტორიაზე ადგილობრივი თვითმმართველობების, იგივე ადგილობრივი მმართველობის ორგანოთა ფორმირებასა და საქმიანობაზე ზოგადი კონტროლი. ამ მხრივ დიდი მუშაობა იქნა გაწეული. ჩამოყალიბდა ორდონიანი - სამაზრო (ზედა დონე) და სათემო (ქვედა დონე) თვითმმართველობის ორგანოები - ერობები, რომელიც დემოკრატიული წესით, ორი წლის ვადით აირჩეოდა. საქართველოში შეიქმნა 20 მაზრა და 356 თემი (სადაო ტერიტორიების ყარსის ოლქის არდაგანისა და ოლთისის მაზრების, ასევე, ბათუმისა და ართვინის ოლქების გარეშე, რომელიც დიდმა ბრიტანეთმა მოგვიანებით, 1920 წელს დაუბრუნა საქართველოს).

ერობასაც მრავალი ფუნქცია გააჩნდა, მათ შორის: სახელმწიფო და ადგილობრივი გადასახადების მოკრება, სასურსათო მომარაგების საქმე, ჯანმრთელობის დაცვისა და სახალხო განათლების განვითარება, გზების გაყვანა და შეკეთება, ფოსტა-ტელეგრაფის განვითარება, კოოპერაციისათვის ხელშეწყობა, ბუნებრივი რესურსების მართვა და სტიქიურ უბედურებებთან ბრძოლა, სამხედროვალდებულთა მობილიზაციის უზრუნველყოფა და სხვ.

არ არსებობს სრული სტატისტიკა, მაგრამ მაინც შეიძლება მსჯელობა იმ საქმიანობაზე, რასაც ერობები ადგილობრივი ეკონომიკის სტიმულირებისათვის ეწეოდნენ. მარტო იმ 11 მაზრაში (სენაკი, ოზურგეთი, თელავი, ქუთაისი, შორაპანი, სიღნაღი, გორი, დუშეთი, ზუგდიდი, რაჭა და ლეჩხუმი), სადაც ერობები პირველ ეტაპზე - 1918 წელს ჩამოყალიბდა, ორი წლის განმავლობაში რეალურად მოქმედებდა და შემოსავალს იძლეოდა 66 ქარხანა, ფაბრიკა და სხვა დაწესებულება (ლოსაბერიძე, 2017: 266). თანამედროვეთა შეფასებით, „ერობამ ორი წლის განმავლობაში რყევისა და ნგრევის ხანაში აღმშენებლობით მუშაობას ჩასჭიდა ხელი, რყევა და ნგრევა შეაჩერა. ერის ეკონომიკურ და სულიერ სიმტკიცეს მჭიდრო საფუძველი დაუდო“ (ერობა, 1921: 11).

შინაგან საქმეთა სამინისტროს თანადგომით, ერობებმა მეტ-ნაკლები წარმატებით გაართვეს თავი ბრძოლას ე. წ. „ისპანკის“ წინააღმდეგ, რაც იმ დროის საქართველოში მნიშვნელოვანი გამოწვევა იყო. მედიკოსთა მობილიზების მიზნით, ჩატარდა ექიმთა აღწერა, დაიწყო მათი გადამზადება. საგანგებო ყურადღება მიექცა მოსახლეობის ინფორმირებას ეპიდემიის შესახებ, ქვეყნდებოდა იოლად გასაგები განმარტებები და რეკომენდაციები ინფექციისაგან თავის დასაცავად. თბილისში მოეწყო უფასო აბანო, სადაც „გელიოსის“ აპარატით შესაძლებელი იყო ტანსაცმლის დეზინფექცია, ნავთლულში ამოქმედდა 250 საწოლიანი სპეციალური საავადმყოფო გადამდები სნეულებების წინააღმდეგ საბრძოლველად (ჯანელიძე, დაუშვილი, ხოსიტაშვილი, 2019: 98), ქალაქის ნომერ პირველ საავადმყოფოში გამოიყო სივრცე 120 საწოლით „სახადიანი ავადმყოფებისათვის“ (კავკასიის, 1919: 38-39), ქუთაისის ქალაქის გამგეობამ მსგავსი დანიშნულებით უზრუნველყო 90 საწოლის გამოყოფა და სხვ.

1919 წლის იანვარში მთავრობამ გადამდებ სენთა წინააღმდეგ საბრძოლველად შინაგან საქმეთა სამინისტროსთან დანიშნა განსაკუთრებული რწმუნებული (ექიმი კოპაძე),

რომლის დადგენილებებსა და ინსტრუქციებს უნდა დამორჩილებოდა ნებისმიერი სამედიცინო დაწესებულება. რწმუნებულს უფლება ჰქონდა, საჭიროების შემთხვევაში, მოეხდინა რესპუბლიკის ყველა ექიმის, ფარმაცევტისა თუ ფერშლის მობილიზაცია (საქართველოს რესპუბლიკა, 1919: 24 იანვარი).

თვითმმართველობების მიერ ამბულატორიების ქსელის განვითარებამ, კარანტინის სისტემისა და სანიტარული რაზმების ორგანიზებამ რეალურად შეასუსტა ვირუსის გავრცელების მასშტაბი. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოც პანდემიის რისკის ზონაში შედიოდა, პროფილაქტიკური სამუშაოების ჩატარების შედეგად მსხვერპლის რიცხვი ბევრად დაბალი იყო, ვიდრე თუნდაც მეზობელ ქვეყნებში (ხვადაგანი, 2017: 269).

უწყება ქმედითად თანამშრომლობდა ქვეყნის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოსთან, ამზადებდა პროექტებს საკანონმდებლო ინიციატივისა თუ აქტების სახით და შეჰქონდა ისინი დამფუძნებელი კრების შესაბამის კომისიებში. აღსანიშნავია, რომ შინაგან საქმეთა სამინისტრომ აღმასრულებელი ხელისუფლების სტრუქტურებს შორის ყველაზე მეტი - 77 საკანონმდებლო აქტი წარუდგინა დამფუძნებელ კრებას (ხვადაგანი, 2016: 31), რომელთაგანაც ბევრი კანონად იქცა. სამინისტრო თვითონაც გამოსცემდა ამათუ იმ ხასიათის სამართლებრივ აქტებს, დეკრეტებს, დადგენილებებსა და სხვა და ასევე, ამზადებდა ოფიციალურ დოკუმენტებს მთავრობის ეგიდით გამოსაქვეყნებლად.

შინაგან საქმეთა მინისტრი, როგორც უმაღლესი ხელმძღვანელი, ხელს აწერდა სათანადო დადგენილებებსა და ინსტრუქციებს, კონტროლს უწევდა ადმინისტრაციისა და მილიციის მოქმედებას, შეეძლო თანამდებობიდან გადაეყენებინა როგორც საქალაქო მილიციის უფროსი, ისე სამაზრო კომისარი და მათი თანაშემწენი. საბოლოო დათხოვნის შესახებ მინისტრის წინადადება ადგილობრივი თვითმმართველობის გამგეობას უნდა განეხილა. თუ თანხმობა ვერ მიიღწეოდა, საკითხი საბოლოოდ სასამართლოს უნდა გადაეწყვიტა (საქართველოს, 1990: 224-225).

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში 1918 წლის 2 აგვისტოდან მოქმედებდა კანონი „სასოფლო მილიციისა და ადმინისტრაციის“ შესახებ, რომლის თანახმად, ყოველ სოფლის საზოგადოებაში ჩამოყალიბებული იყო სასოფლო მილიცია ერთი სასოფლო კომისრისა და 5 მილიციელის შემადგენლობით. 1919 წლის დამდეგიდან, როგორც სამაზრო და სოფლის საზოგადოებათა ადმინისტრაცია, ისე მილიცია ადგილობრივ თვითმმართველობებს დაუქვემდებარეს. საქალაქო მილიციის უფროსები, სამაზრო კომისრები და მათი თანაშემწენი არჩეულ უნდა ყოფილიყვნენ საქალაქო და სამაზრო გამგეობათა მიერ.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა სერიოზულ საფრთხედ აღიქვამდა ანარქიას, იმ „არევ-დარევას, რომელმაც თავი იჩინა სახელმწიფოს ზოგიერთ კუთხეში“. უმთავრესად აგრარულ ნიადაგზე აზვირთებულ გლეხთა გამოსვლებს ჰქონდა როგორც სოციალური, ისე პოლიტიკური ხასიათი. პროტესტის სოციალურ საფუძველს გლეხობის უკიდურესი გაჭირვება და საარსებოდ გაუსაძლისი პირობები წარმოშობდა. პოლიტიკურ სარჩულს კი გლეხთა მოძრაობას ის მხარდაჭერა სძენდა, რომელსაც მას საბჭოთა რუსეთის მეხუთე კოლონა - ბოლშევიკური ორგანიზაციები უწევდნენ.

ჯერ კიდევ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენამდე, ლეჩხუმის მაზრაში, საჩხერეში, სამეგრელოში, აფხაზეთსა და შიდა ქართლში გლეხთა გამოსვლები გახშირდა. მათ აღსაკვეთად წითელი გვარდიის რაზმები გამოიყენებოდა.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა და დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნის დროისათვის ხსენებული მღელვარებები მეტ-ნაკლებად დამცხრალი იყო, თუმცა უკმაყოფილება ბოლომდე ვერ აღმოიფხვრა. ღარიბ-ღატაკი სოფლის მოსახლეობა საკუთარი მძიმე მდგომარეობის გამოსწორებას სახელმწიფოსაგან მოელოდა, მაგრამ ახლად დაარსებულ რესპუბლიკას და მის მთავრობას არ გააჩნდა სათანადო რესურსი პრობლემის სწრაფი და ეფექტური გადაჭრისათვის.

ხელისუფლებამ ანარქიის დაძლევა ორი საშუალებით სცადა. 1. აგრარული რეფორმის დაჩქარება და 2. სოფლის მცხოვრებთა განიარაღება. რეფორმას გლეხი მიწით უნდა დაეკმაყოფილებინა, ხოლო იარაღის ჩამორთმევას მოძალადეთა დაშოშმინება და სოფლად წესრიგის აღდგენა უნდა გაეადვილებინა. „ჩამოერთვს იარაღი ყველას, ვინც ლაშქარში, გვარდიაში, ანუ მილიციაში არ ირიცხება და თავდაცვის საქმეში არ მონაწილეობს. იარაღი უნდა წარადგინონ წითელ გვარდიელთა შტაბში (სასახლეში) ან სამეციხოვნო სამმართველოში (საკომენდატოში)“, - აღნიშნული იყო მთავრობის ერთ-ერთ პირველ განკარგულებაში. იმავე დოკუმენტში ხაზგასმული იყო, რომ „სასტიკად დაისჯებიან, დახვრეტიან კი, ვინც საქართველოს მიწა-წყალზე რაიმე უწყესობას მოახდენს, ბრძოლის ველიდან გამოიქცევა, მძარცველობას დაიწყებს ანუ საქართველოს მთავრობის განკარგულებათ ეურჩება“ (თეატრი, 1918: 16).

იარაღის ჩამორთმევა გლეხობამ მთავრობის მხრიდან სადამსჯელო ღონისძიებად აღიქვა და მის განხორციელებას წინააღმდეგობა გაუწია. განიარაღების დაწყება გლეხთა ახალი აზოზოქრების საბაზად იქცა. ბოლშევიკთა წაქეზებით, ივნისში დუშეთის მაზრაში ამზობებამ იფეთქა. ეს იყო პირველი მასშტაბური ანტისახელმწიფოებრივი შეიარაღებული გამოსვლა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ. როცა ადგილობრივი მილიცია ვერას გახდა, მთავრობამ აჯანყების რაიონში გვარდიასთან ერთად, არმიის ნაწილებიც გაგზავნა. აჯანყების ჩახშობა რადიკალური მოქმედებით მოხერხდა. შეიარაღებული გამოსვლის რამდენიმე ხელმძღვანელი დახვრიტეს, ბევრ მეთამბოხეს პასუხი პატიმრობით აგებინეს.

მსგავსი გამოწვევა და ქვეყნის ცალკეულ კუთხეში ყაჩაღური რაზმების განუკითხაობა ხელისუფლებას აიძულებდა დროდადრო საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადებისათვის მიემართა. საგანგებო მდგომარეობას დროებითი და ლოკალური ხასიათი ჰქონდა. მაგალითად, 1918 წლის 21 ნოემბრის მთავრობის სხდომაზე მოისმინეს შინაგან საქმეთა მინისტრის ნოე რამიშვილის მოხსენება თელავის მაზრაში და გორის მაზრის მოსაზღვრე ადგილებში - აწყურისა და ბარალეთის რაიონებში სამხედრო წესების გამოცხადების შესახებ. გენერალ-გუბერნატორის უფლებები დროებით თბილისის გუბერნიის კომისარს შალვა მაღლაკელიძეს მიენიჭა (საქართველოს ეროვნული, 1881, საქმ. 14).

მდგომარეობას ართულებდა საქართველოს სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობასთან შეურიგებელი ძალის - ბოლშევიკების ანტისახელმწიფოებრივი

საქმიანობაც. ისინი აღვივებდნენ სეპარატისტულ მიდრეკილებებს აფხაზეზში და შიდა ქართლში კომპაქტურად მცხოვრებ ოს მოსახლეობაში, ახალისებდნენ და ხელს უწყობდნენ მათ შეიარაღებულ ამბოხებებს.

ქართული სახელმწიფოსადმი მტრულად განწყობილი ბოლშევიკური ორგანიზაციები შინაგან საქმეთა უწყებისათვის ცალკე თავსატეხი იყო. მათი ძირგამომთხრელი მუშაობა მუდმივ ყურადღებას, პრევენციული თუ დამსჯელი ღონისძიებების ეფექტურად გამოყენებას მოითხოვდა. საქართველოს ხელისუფლებას პირველ ხანებში არ აუკრძალავს ბოლშევიკური პარტიის პოლიტიკური მოღვაწეობა და მას ლეგალური საქმიანობის სრული შესაძლებლობა გააჩნდა. ცნობილია, რომ ბოლშევიკებს ნება დართეს მონაწილეობა მიეღოთ საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნებშიც, თუმცა მათ ბოიკოტი ამჯობინეს და არჩევნების ჩაშლას შეეცადნენ, რაც არ გამოუვიდათ. როდესაც ბოლშევიკთა მიერ ორგანიზებულმა გამოსვლებმა სახელმწიფოს არსებობას საფრთხე შეუქმნეს, მხოლოდ ამის შემდეგ, 1919 წლის ნოემბერში, გამოიცა დამფუძნებელი კრების დეკრეტი „ანარქიის წინააღმდეგ ზოგიერთი ზომისა“. დეკრეტი შინაგან საქმეთა მინისტრს უფლება აძლევდა, აეკრძალა „არსებობა საქართველოს ტერიტორიაზე ისეთი პარტიისა, რომელიც წარმოადგენს უცხოეთის პარტიის ნაწილს და ემორჩილება გარეშე სახელმწიფოში მყოფ მთავარ პარტიულ ორგანოების ხელმძღვანელობას, უკეთუ იგი მოქმედებს საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ, ან ჩაერევა მის შინაურ საქმეებში“. მინისტრს შეეძლო დაეხურა ასეთი პარტიის ბეჭდვითი ორგანო, საქართველოს საზღვრებიდან გაეძევებინა ან დაეპატიმრებინა ყოველი პირი, რომელიც თავისი მოქმედებით ზიანს აყენებდა საქართველოს რესპუბლიკის ინტერესებს, მის მთლიანობას ან სიტყვით თუ წერილობით ეწოდა აგიტაციას რესპუბლიკის წინააღმდეგ (საქართველოს, 1990: 318-319).

ამ უფლებით ნოე რამიშვილს არაერთგზის უსარგებლია. მაგალითად: 1919 წელს დონის როსტოვში გამოიცა ამ ქალაქში სომხეთის რესპუბლიკის ვიცე-კონსულის გ. ჩალხუშიანის ნაშრომი „Красная книга“. წიგნი ანტიქართული ხასიათის მრავალ გამოხდომას შეიცავდა. როდესაც 1920 წლის იანვარში ავტორი თბილისში ჩამოვიდა, შინაგან საქმეთა მინისტრის დადგენილებით, მას წინადადება მიეცა, 24 საათის განმავლობაში დაეტოვებინა რესპუბლიკის საზღვრები (საქართველოს რესპუბლიკა, 1920: 23 იანვარი).

სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე, მინისტრის განკარგულებით, გარკვეული ვადით აკრძალული იყო რამდენიმე პერიოდული ორგანო. სომხური გაზეთები „ამხატავორი“ და „ნორ ორიზონი“, ასევე რუსული „Кавказское слово“, რომლებიც 1918 წლის დეკემბერში, სომხეთ-საქართველოს ომის დღეებში, თბილისში მცხოვრებ სომხებს ქართველების წინააღმდეგ მოქმედებისაკენ მოუწოდებდნენ, დროებით დახურეს. მცირე ხნით შეჩერებულ იქნა აგრეთვე გაზეთების „Новости дня“, „Тифлисская газета“, „ბათომის ფურცელის“ „საქართველოსა“ და „სალი კლდის“ გამოცემა და სხვ.

ახლად შექმნილ რესპუბლიკაში უსაფრთხოებისა და წესრიგის განმტკიცებაში გამორჩეული იყო დედაქალაქის მილიციის სამსახური, რომელსაც უნარიანად ხელმძღვანელობდა ვლადიმერ (ვალოდია) სულაქველიძე. მართალია, ქალაქის მილიცია თბილისის თვითმმართველობას ექვემდებარებოდა, მაგრამ კანონიერებისათვის ბრძოლაში იგი შინაგან საქმეთა სამინისტროს საიმედო დასაყრდენიც იყო.

ანტისახელმწიფოებრივი ძალების პროვოკაციული ქმედებათა აღკვეთასა და ქვეყნის უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში დიდი წვლილი მიუძღოდა განსაკუთრებულ რაზმს, რომელიც შინაგან საქმეთა უწყებასთან 1918 წლის ზაფხულში ჩამოყალიბდა. რაზმის უფროსის მოვალეობას თავდაპირველად გედეონ დარახველიძე ასრულებდა. 1918 წლის 17 აგვისტოს კი განსაკუთრებული რაზმის უფროსად მელქისედეკ (მექი) კედია დაინიშნა. მისი თანაშემწეები იყვნენ პლატონ ფაჩულია და იოანე ჯანელიძე (ამ უკანასკნელმა ბათუმის ოლქის საქართველოს იურისდიქციაში გადმოსვლის შემდეგ ბათუმის განსაკუთრებული რაზმის ცალკე განყოფილების უფროსობაც შეითავსა. ადგილობრივ კომისარიატს დაქვემდებარებული განსაკუთრებული რაზმი მოქმედებდა აფხაზეთშიც, რომელსაც თარასხან (ილია) ეშბა ხელმძღვანელობდა).

1918 წლის ივლისში საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტრომ ეროვნული საბჭოს წარუდგინა კანონპროექტი „კონტრრევოლუციის, სპეკულაციის და მძარცველობის წინააღმდეგ მებრძოლი განსაკუთრებული რაზმის დაარსების შესახებ“. დოკუმენტს ერთვოდა ასევე, მინისტრის მოადგილის ხელმოწერილი ვრცელი განმარტება თუ რისთვის იყო საჭირო ამგვარი მობილური დანაყოფის შექმნა. მასში კერძოდ აღნიშნული იყო: „რაზმს მიზნად ექნება აღმოაჩინოს ყოველგვარი სპეკულიაცია, ძარცვა-მოპარვა, დაწვა, სასურსათო საწყობების დარბევა და აგრეთვე კონტრ-რევოლუციასთან და მასთან დაკავშირებულ პოლიტიკურ და სხვაგვარ ბოროტმოქმედებასთან ბრძოლა“. კანონპროექტის თანახმად, რაზმის უფროსს უნდა ჰქონოდა საეჭვო და ბრალდებულ პირთა შეპყრობის უფლება მათი თანამდებობისა და საზოგადოებრივი მდგომარეობის მიუხედავად. ასევე, უფლება, „ამოეღო საჭირო საბუთები, როგორც კერძო ბინებიდან, ისე დაწესებულება-კანცელარიებიდან“.

კანონპროექტმა გაიარა ყველა საჭირო პროცედურა (საფინანსო და საბიუჯეტო, სამხედრო, იურიდიულ და სხვ. სარედაქციო კომისიებში წინასწარი მსჯელობა), რის შემდეგაც იგი მოისმინეს და განიხილეს ეროვნული საბჭოს პლენარულ სხდომაზე. ოპოზიცია კრიტიკულად მიუდგა განხილვას, დაიწუნა დოკუმენტის ზოგიერთი მუხლი, მაგრამ 1918 წლის 30 ივლისს კანონპროექტი მაინც დამტკიცდა. ამის საფუძველზე გამოიცა კანონი 6 თვის ვადით „შინაგან საქმეთა სამინისტროსთან განსაკუთრებული რაზმის დაარსებისა კონტრრევოლუციის, სპეკულიაციის და მძარცველობის წინააღმდეგ საბრძოლველად“ (საქართველოს ეროვნული, 1836, საქმ. 79: 15, 21; საქმ. 81: 11-12).

ქვეყანაში კრიმინალისა და კონტრრევოლუციის დასათრგუნად ჩამოყალიბებული პოლიციური ძალა - განსაკუთრებულ რაზმი არ ყოფილა მრავალრიცხოვანი შენაერთი. რაზმს, რომელშიც თავდაპირველად 800 მილიციელი შედიოდა და შემდეგ გასამმაგდა, „ძარცვის, სპეკულიაციისა და კონტრრევოლუციის წინააღმდეგ“ ბრძოლა და ქვეყანაში საზოგადოებრივი წესრიგის უზრუნველყოფა ევალებოდა (საქართველოს ეროვნული, 1861, საქმ. 54: 2; საქმ. 2: 26).

იმის გამო, რომ განსაკუთრებული რაზმის მოქმედებამ „რესპუბლიკას აუარებელი სარგებლობა მოუტანა“, 1919 წლის იანვარში მისი საქმიანობის ვადა კიდევ 6 თვით გაგრძელდა. გამოიყო დამატებით სახსრები რაზმის ფუნქციონირებისათვის. რაზმის შემადგენლობაში შეიქმნა ცალკე „საიდუმლო ცნობათა მიმწოდებელი ინსტიტუტი“, რომელსაც აგენტურის მეშვეობით ხელი უნდა შეეწყო რაზმის წინაშე დასახული ამოცანების

გადაჭრაში. განსაკუთრებულ რაზმს, მისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, მომდევნო პერიოდშიც კიდევ რამდენჯერმე გაუხანგრძლივეს მოქმედების ვადა (ერთობა, 1920: 22 ივნისი). რაზმი სახელმწიფოს კონსტიტუციური წესრიგის უზრუნველყოფის პარალელურად, კონტრდაზვერვით ოპერაციებსაც ახორციელებდა და საქართველოსადმი მტრულად განწყობილი ქვეყნების არაერთი აგენტი და პროპაგანდის ქსელი გამოაშკარავა.

განსაკუთრებულმა რაზმმა სამართალდარღვევის მრავალი ფაქტი გამოავლინა, მათ შორის, ყალბი ფულის გავრცელების, სპეკულაციის, საბოტაჟისა თუ სხვა და მხილებული დამნაშავეები დააკავა. სომხეთ-საქართველოს ომის დღეებში (1918 წ. დეკემბერი) რაზმის წევრებმა თბილისში, მანთაშევის ქარვასლაში, დაშნაკთა პარტიის კუთვნილი შეიარაღება (ზარბაზნები, ყუმბარები, ასაფეთქებელი მასალა) აღმოაჩინეს, ასევე, არ დაუშვეს დედაქალაქში მცხოვრები სომხების სომხეთის ჯარში გაწვევა და მეომარი საქართველოს ზურგში არე-დარევის გამოწვევის მცდელობა. მრავალი ექვმიტანილი დააპატიმრეს და ეტაპით დასავლეთ საქართველოში გაგზავნეს. საომარი კონფლიქტის დასრულებიდან მალევე გასახლებულ სომეხთა დიდი ნაწილი საცხოვრებლად უკანვე დაბრუნდა (ჯანელიძე, დაუშვილი, ხოსიტაშვილი, 2019: 43).

შინაგან საქმეთა სამინისტრო და მისი განსაკუთრებული რაზმის შტაბი კორდინირებულად მუშაობდნენ სახალხო გვარდიის მთავარ შტაბთან, რომელიც ზურგს უმაგრებდა უწყებას ანარქიის, კრიმინალის და ბანდიტიზმის წინააღმდეგ მოქმედებაში.

ამგვარი ერთობლივი მუშაობის შედეგად, 1919 წლის შემოდგომისათვის საქართველოში მთლიანად იქნა ნეიტრალიზებული „მოხალისეთა არმიის“ აგენტურა და აღიკვეთა მათი მტრული მოქმედებები, ხოლო 1920 წლის დასასრულისათვის ქვეყანაში ბოლშევიკურ იატაკქვეშა ორგანიზაციებსაც ბოლო მოეღოთ. ამას ქართველ ბოლშევიკთა ერთ-ერთი ლიდერი ფილიპე მახარაძეც ადასტურებს, რომლის სიტყვითაც: „საბჭოთა ძალაუფლების გამოცხადებისას საქართველოში არ აღმოჩნდა არცერთი პარტიული იაჩეიკა, არც მეტი რომ არა ვსთქვათ პარტიის ცალკე წევრი, რომელსაც შეძლებოდა უფლების ორგანიზაციის მოწყობა“ (ხვადაგანი, 2019).

განსაკუთრებული რაზმის უფროსი მ. კედია 1920 წელს გაწეული მუშაობის ანგარიშში შინაგან საქმეთა მინისტრს მოახსენებდა, რომ დაპატიმრებულ იქნა 513 ბოლშევიკ-კომუნისტი. მათ შორის, უცხო სახელმწიფოთა აგენტები, „რომელნიც ფარულად და გამოცხადებულად მუშაობდნენ საქართველოს წინააღმდეგ. აგროვებდნენ იარაღს და აძლევდნენ მოწინააღმდეგეებს, მათ ასევე აწვდიდნენ სხვადასხვა სამხედრო და სამოქალაქო საიდუმლო ცნობებს, ეწეოდნენ ბოლშევიკურ აგიტაციას, ავრცელებდნენ ყალბ ხმებს, რათა მოემზადებინათ ნიადაგი და გამოეწვიათ ხალხში ამბოხება“.

ყოველივე ამასთან ერთად, აუცილებელია ითქვას, რომ განსაკუთრებული რაზმის წევრები ზოგჯერ აჭარბებდნენ თავიანთ უფლებამოსილების ფარგლებს, დამოუკიდებლადაც გამოჰქონდათ განაჩენი და „ექვმიტანილებს თავიანთი შეხედულებისამებრ სჯიდნენ“ (ჭუმბურიძე, 2012: 140), რაც საზოგადოების, განსაკუთრებით ოპოზიციური პრესის უკმაყოფილებას იწვევდა.

შინაგან საქმეთა უწყებაში საქართველოს სამხედრო გზაზე წესრიგის დასაცავად ჩამოყალიბებული იყო კიდევ ერთი სპეციალური დანაყოფი, რომელსაც საყარაულო რაზმი ეწოდებოდა. ხსენებული გზის კონტროლს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ორი გარემოების გამო: 1. აქედან შემოჰქონდათ სხვადასხვა სახის სურსათი და 2. ბოლშევიკებისათვის ეს გზა მიიჩნეოდა ყველაზე მოსახერხებელ მიმართულებად საქართველოს წინააღმდეგ აგრესიისათვის. საქართველოს პარლამენტმა მხარი დაუჭირა შინაგან საქმეთა სამინისტროს ინიციატივას და მიიღო კანონი ამგვარი რაზმის ფორმირების შესახებ. რაზმის წევრები განალაგეს დარიალის ხეობაში, ყაზბეგის, დუშეთის, ანანურის, ფასანაურისა და მცხეთის მიდამოებში (საქართველოს ეროვნული, 1836: 3: 26).

დემოკრატიულ სახელმწიფოში, მრავალპარტიულ და პლურალისტურ გარემოში, როდესაც ოპოზიციურ პოლიტიკურ ძალებსა და პერიოდულ პრესას არავინ ზღუდავდა, არსებობდა სიტყვის და გამოხატვის სრული თავისუფლება, იოლი არ იყო კანონისა და წესრიგის ისე დაცვა, რომ არ შელახულიყო მოქალაქეთა უფლებები. ეს მით უფრო, რომ თავად წესრიგის დამცველი უწყების ბევრ მოხელეს აკლდა სათანადო განათლება, მომზადება და კულტურა.

ზოგჯერ ოპონენტებს ნოე რამიშვილის მიერ მიღებული ზომები ზედმეტად მკაცრი ეჩვენებოდათ, რისთვისაც მინისტრს მწვავედაც აკრიტიკებდნენ, განსაკუთრებით, როდესაც მისი „ბრძანებით ან მითითებით აპატიმრებდნენ ექვმიტანილ პირებს, კრძალავდნენ გაზეთებს, შლიდნენ მიტინგებსა და დემონსტრაციებს, ახშობდნენ ამბოხებებს“ (შველიძე, 2013: 15).

საერთოდ, ოპოზიცია, როგორც მემარჯვენე, ისე მემარცხენე, განსაკუთრებით კრიტიკული იყო შინაგან საქმეთა უწყებასთან მიმართებაში. ოპოზიციონერ დეპუტატთა ყველაზე მეტი რისხვა თავს სწორედ ამ სტრუქტურასა და მის ხელმძღვანელს ატყდებოდა. სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიის ლიდერის ლეო შენგელაიას სიტყვით, „ადმინისტრაციის მრავალ აგენტს ჯერ კიდევ ვერ შეუგნია, თუ რა განსხვავებაა ძველ ბოქაულსა და ახალ კომისარს შორის.“ მისივე თქმით, „შინაგან საქმეთა მინისტრის მოღვაწეობა არის უცნაური სინთეზი აღმოსავლეთის დესპოტიზმისა და დემოკრატიული ფრაზეოლოგიის“ (საქართველო, 1920: 4 მარტი) და რომ, ეს იყო „გადასახლების, დაპატიმრებისა და წამების“ სამინისტრო. სოციალისტ-ფედერალისტმა შალვა ნუცუბიძემ შინაგან საქმეთა უწყებას „თავდაღმა დაკიდებისა და გაროზგვის სამინისტრო“ უწოდა (საქართველოს რესპუბლიკა, 1920: 4 მარტი). ესერთა გაზეთი „შრომა“ წერდა, რომ „ნოე რამიშვილისათვის არავითარი კანონი არ არსებობდა. მისი დევიზი იყო: „sic volo, sic iubeo!“ (ლათინური გამოთქმა, ქართულად: „ასე მსურს, ასე ვბრძანებ!“) (შრომა, 1921: 30 ოქტომბერი).

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლება არცთუ იშვიათად რეაგირებდა პერიოდული პრესის კრიტიკულ პუბლიკაციებზე. მთავრობის თავმჯდომარე საგანგებოდ ავალებდა მინისტრებს, რომ უყურადღებოდ არ დაეტოვებინათ საგაზეთო სტატიებში აღწერილი ფაქტები, რომლებიც მათდამი დაქვემდებარებულ უწყებებს უკავშირდებოდა და დარღვევის, მით უფრო - დანაშაულის გამოვლენის შემთხვევაში მიეღოთ ზომები მათ გამოსაძიებლად. ასევე, წესად იყო დამკვიდრებული მინისტრების

მიწვევა და მათი ანგარიშების მოსმენა დამფუძნებელი კრების პლენარულ სხდომებზე. შინაგან საქმეთა უწყების მეთაური ნოე რამიშვილიც არაერთხელ მდგარა დამფუძნებელი კრების ტრიბუნასთან ოპოზიციური ფრაქციების შეკითხვებზე პასუხების გასაცემად თუ ქვეყანის უსაფრთხოების წინაშე მდგარ გამოწვევებზე სასაუბროდ.

1920 წლის 27 თებერვალს დამფუძნებელმა კრებამ განიხილა შინაგან საქმეთა სამინისტროს კანცელარიის შტატისა და ხარჯთაღრიცხვის საკითხი. ოპოზიცია მეტად კრიტიკულად გამოვიდა და დაიწუნა წარმოდგენილი კანონპროექტი. საპასუხოდ გაზეთი „ერთობა“ წერდა: „თუ ოპოზიცია ფიქრობს, რომ შესაძლებელია იდეალური მილიციის მოწყობა, ეს დიდი და გულუბრყვილო შეცდომაა: ჩვენ არ გვეგულება ისეთი ქვეყანა, რომელსაც ყოველი მხრით სპეტაკი მილიცია ყავდეს. ყოველ ოჯახში შეიძლება იყოს თითო ოროლა მახინჯი. მით უმეტეს, შესაძლებელია ასეთი მახინჯები ჩვენს მილიციაშიც მოიძებნოს, რადგან დიდი ხანი არაა მას შემდეგ, რაც ჩვენ საკუთარ ფეხზე დავდექით და წარსულისაგან ამ საქმეში ცუდის მეტი არაფერი მიგვიღია სამემკვიდრეოდ.“

გაზეთი მიუთითებდა, რომ დიდი ხანია ისმის ხმები, „მილიციაში გამეფებულ ცემატყეპის და მოქალაქეთადმი უდიერ მოპყრობის შესახებ“, მაგრამ საჭიროა ამ ხმების შემოწმება. „ერთობას“ დაუშვებლად მიაჩნდა „მილიციის მოხელეთა მხრივ მოქალაქის პიროვნების დამცირება.“ შენიშნავდა: „ყოველგვარი ზომა პიროვნების დამამცირებელი, ...რყვნის და შლის თვით მილიციის ორგანიზაციას, იწვევს მის ზნეობრივ გახრწნას.“ ამასთან, განმარტავდა: „მართალია, ჩვენ არ უარყოფთ რეპრესიების სისტემას, იძულებული ვართ შევურიგდეთ გადასახლებას და დატუსაღებას, მაგრამ ამ ზომებით ჩვენ გვსურს დემოკრატიის ინტერესების უზრუნველყოფა და სხვა არაფერი“ (ერთობა, 1920: 29 თებერვალი).

კრიტიკოსთა საპასუხოდ შინაგან საქმეთა მინისტრი ნოე რამიშვილი საქართველოს დამფუძნებელი კრების წინაშე გამოსვლისას აცხადებდა, რომ მის უწყებაში შესაძლოა იყოს ცალკეული გადაცდომები, მაგრამ დარღვევებს არა აქვს სისტემური ხასიათი და სამინისტროს ხელმძღვანელობა ყოველ ასეთ ფაქტზე დროულად რეაგირებს. რაც შეეხება სიმკაცრეს, მინისტრი ამას ქვეყნის ცალკეულ კუთხეში ანტისახელმწიფოებრივი ძალების მიერ გამოწვეული ანარქიის წინააღმდეგ ბრძოლის აუცილებლობით ხსნიდა. ამასთან, დასძენდა, რომ სამინისტრო აქაც კანონმდებლობის ფარგლებში მოქმედებდა, ხოლო ეს კანონები თუ დეკრეტები კი მიღებული იყო თვით ეროვნული საბჭოს, პარლამენტის ან დამფუძნებელი კრების მიერ.

შინაგან საქმეთა სამინისტრო, ცხადია, აცნობიერებდა უწყებაში არსებული ხარვეზების სერიოზულობას და შეძლებისდაგვარად ზრუნავდა მათი გამოსწორებისათვის. ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ 1920 წელს სამინისტროს ეგიდით გამოიცა „სახელმძღვანელო ქალაქის, რკინის გზის და მაზრის მილიციის მოხელეთათვის“. წიგნში ხაზგასმული იყო: „მილიციის ყოველ მოხელეს კარგად უნდა ქონდეს შეგნებული, რომ კვლევა-ძიების დროს აუცილებლად ილახება ადამიანის უმვირფასესი განძი - მოქალაქეობრივი უფლებანი, თავისუფლება, ღირსება, ოჯახური მყუდროება და თავმოყვარეობა. ამიტომ, ამ შეგნებასთან ერთად რომ მილიციას აწევს მძიმე ვალი საზოგადოების დაცვისა ბოროტმოქმედებისაგან, მას უნდა მტკიცედ ქონდეს შეთვისებული, რომ ფრთხილად მოიქცეს და არ შელახოს ადამიანის

ღირსება, თავმოყვარეობა მოქალაქეობრივი უფლება, თუ კი ეს უკიდურესი მდგომარეობით არ არის გამოწვეული. თუ კი მილიციას სურს პირნათლად შეასრულოს თავისი მოქალაქეობრივი ვალი რესპუბლიკის წინაშე და სინდისიერად ემსახუროს თავის დანიშნულებას, იგი უნდა ცდილობდეს დაიმსახუროს საზოგადოების ნდობა ზრდილი, კეთილსინდისიერი, დინჯი, და შეგნებული მოქცევით მოქალაქისადმი. ...მილიციის მოქმედებამ უნდა გამოიწვიოს საზოგადოებაში სრული ნდობა და სიყვარული, რაცა შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც საზოგადოება დარწმუნდება, რომ მილიცია არის ნამდვილი დამცველი მოქალაქისა, მფარველი მისი მშვიდობიანი და წესიერი ცხოვრებისა“ (სახელმძღვანელო, 1920: 7).

უწყების მუშაკებს, განსაკუთრებით კი სისხლის სამართლის მილიციის მოხელეებს, პარალელურად, უტარდებოდათ საუბრები, ეძლეოდათ სათანადო მითითებები და სხვ. მაგალითად, გაზეთის ინფორმაციით, „სისხლის სამართლის მილიციის უფროსმა ფაჩულიამ გაფრთხილება მისცა თავის თანაშემწეებს, უფროს აგენტებს, უმცროს მილიციელებს და ფარულ აგენტებს, რომ მათ თავიანთ მოვალეობის აღსრულების დროს დამნაშავეთა პირებისადმი არავითარი უკანონო მოქმედება, როგორცაა მაგალითად ფიზიკური და მორალური შეურაცხყოფა და სხვა არ გამოიჩინონ. აუცილებელი საჭიროება მოითხოვს, რომ ხალხის გულში ჩაიბეჭდოს მტკიცე აზრი და რწმენა იმისა, რომ სისხლის სამართლის მილიციის სამმართველოში არსებობს კანონი და მიზანშეწონილი მდგომარეობა და არა უკანონო მოქმედებანი“ (საქართველოს რესპუბლიკა, 1920: 13 ოქტომბერი).

შინაგან საქმეთა სამინისტრო ცდილობდა მილიციელებად შეერჩიათ მხოლოდ წერ-კითხვის მცოდნე პირები და უწყებიდან დაეთხოვათ არასაიმედო კადრები. განზრახული იყო მოკლევადიანი კურსების მეშვეობით მილიციელთა პროფესიონალიზმის ამაღლება, იგეგმებოდა მთელი რესპუბლიკის მასშტაბით მილიციისათვის ერთიანი ფორმის შემოღება და სხვ. სამინისტრო და პირადად ნოე რამიშვილი სერიოზულ ყურადღებას უთმობდნენ უწყებაში კულტურულ და საგანმანათლებლო საქმიანობას. მინისტრის ხელმძღვანელობით სამინისტროში ჩამოყალიბდა დიდი დარგობრივი ბიბლიოთეკა. საგულისხმოა ასევე, რომ ნოე რამიშვილის დავალებით, აქციონერულმა საზოგადოება „ფილმმა“ იმ დროის ყველა მნიშვნელოვანი მოვლენა კინოჟრონიკების სახით ფირზე აღბეჭდა, რასაც ჩვენი ქვეყნის ისტორიის შესასწავლად დოკუმენტური წყაროს მნიშვნელობა აქვს (ჭუმბურიძე, 2012: 141).

ნოე რამიშვილი პირადად ხშირად ხვდებოდა ხალხს, სახალხო უნივერსიტეტებსა და მუშათა აუდიტორიებში კითხულობდა საჯარო ლექციებს, ესაუბრებოდა მსმენელებს საქართველოს როგორც საგარეო პოლიტიკური, ისე შიდა ცხოვრების საკითხებზე, აცნობდა კრიმინოგენულ ვითარებასა და მის დასაძლევად გაწეული მუშაობის შედეგებს, პასუხობდა შეკითხვებს.

მინისტრი არცთუ იშვიათად სტუმრობდა პროვინციებს და ადგილზე უშუალოდ ეცნობოდა არსებულ ვითარებას. ესაუბრებოდა არა მარტო ადგილობრივი ადმინისტრაციის წარმომადგენლებს, არამედ მოსახლეობის ფართო წრეებს, რომელთაც განუმარტავდა ხელისუფლების მისწრაფებებსა და კონკრეტულ ამოცანებს, ისმენდა ხალხის მოსაზრებებს.

1918 წლის ოქტომბერში ნოე რამიშვილი თელავის სახელმწიფო და სასწავლო დაწესებულებებს ესტუმრა. მოინახულა ვაჟთა გიმნაზია, პირველდაწყებითი უმაღლესი სასწავლებელი და სომხური გიმნაზია, დაათვალიერა ციხე, ხაზინა, სასულიერო სასწავლებელი და ერობის კანცელარიაში გამართა თათბირი. მეორე დღეს მინისტრმა ვრცელი მოხსენება გააკეთა ქალაქის საზოგადო საკრებულოს შენობაში და უპასუხა მოქალაქეთა შეკითხვებს (საქართველოს რესპუბლიკა, 1918: 29 ოქტომბერი).

1920 წლის დასაწყისში ნ. რამიშვილი ეწვია დასავლეთ საქართველოს და მათ შორის აფხაზეთს. პერიოდული პრესის ინფორმაციით, მოგზაურობის მიზანი იყო, რომ „მინისტრი უშუამავლოდ გასცნობოდა ადგილობრივი ცხოვრების ყოველ მხარეს და ხალხთან პირისპირ შეხვედრით, გაეგო ყველა მისი გულისხნადები და თავის მხრივ გაეცნო ხალხისთვის, თუ რა გაუკეთებია მთავრობას ამ უკანასკნელ ორი წლის განმავლობაში და რა გზით ფიქრობს ის მომავალში საქართველოს დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრიობის განმტკიცებას“ (ერთობა, 1920: 28 თებერვალი).

მინისტრმა მოიარა თითქმის მთელი დასავლეთ საქართველო, იმყოფებოდა არა მარტო ქალაქებში, არამედ მრავალ დაბა-სოფელშიც. მარშრუტი ასეთი იყო: ზესტაფონი, ჭიათურა, საჩხერე, ქუთაისი, ბაღდადი, ხონი, ღანირი, ჭაგანი, ტყიბული, სამტრედია, სენაკი, აბაშა, ბანძა, ძველი სენაკი, ნოქალაქევი, ზუგდიდი, სოხუმი, ფოთი, ოზურგეთი, ჩოხატაური, სურები, ნიგოთი, სუფსა, ლანჩხუთი, უკან გზაზე კი გაეცნო ხაშურის, სურამის, ბორჯომისა და გორის ცხოვრებას. რამიშვილი ყველგან აკეთებდა მოხსენებას, ხოლო შემდეგ მინისტრსა და ხალხს შორის იმართებოდა დიალოგი. დანარჩენი დრო ეთმობოდა სკოლების და სხვა ადგილობრივი დაწესებულებების დათვალიერებას. მინისტრი ეცნობოდა აგრეთვე ჯარისა და გვარდიის ნაწილების მდგომარეობას, საერობო და საქალაქო თვითმმართველობების დაწესებულებათა მუშაობას და სხვ.

მმართველი პარტიის ოფიციალური, გაზეთი „ერთობა“ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ნოე რამიშვილის მოგზაურობას აფხაზეთში და დასძენდა: „საქართველოს ცენტრს მოწყვეტილი, მშვენიერი აფხაზეთი გადაქცეულა პოლიტიკურად გზა აზნეულთა ბუდეთ. მინისტრის მოხსენებამ ბევრი ასეთი პოლიტიკურად გაუწვრთნელი ჩააფიქრა და შეაგნებინა ის ჭეშმარიტება, რომ აფხაზეთის ინტერესების სისწორით გაგება მოითხოვს დამოუკიდებელ საქართველოსთან მჭიდრო კავშირის განმტკიცებას ავტონომიის საფუძველზე“. გაზეთი ხაზს უსვამდა, რომ „სახელმწიფოს მართვის საქმეში ნამდვილი დემოკრატიზმის განსამტკიცებლად სწორედ აუცილებელია მთავრობის წევრების „ხალხში სიარული“. ეს სიარული სპობს ათასნაირ გაუგებრობას, რომელიც ასე ხშირია ჩვენ პროვინციაში და აბამს კავშირს ხალხს და მთავრობას შორის“ (ერთობა, 1920: 28 თებერვალი).

მალე ნოე რამიშვილი კვლავ ჩავიდა გურიაში. სხვადასხვა სოფელში მოსახლეობასთან გამართული მინისტრის შეხვედრის დეტალები ფართოდაა გაშუქებული გაზეთში „საქართველოს რესპუბლიკა“ (საქართველოს რესპუბლიკა, 1920: 26 თებერვალი).

1920 წლის თებერვალში საქართველოში მომხდარმა ძლიერმა მიწისძვრამ, რომლის ეპიცენტრი სოფელი ხიდისთავში იყო, განსაკუთრებით დააზარალა ქალაქი გორი და გორის მაზრის ბევრი სოფელი. სტატისტიკური კომისიის მონაცემებით, მიწისძვრამ 129 კაცის

სიცოცხლე შეიწირა, დაინგრა უამრავი შენობა და ნაგებობა. ხელისუფლებამ ყველაფერი იღონა განსაცდელში ჩავარდნილი მოსახლეობის დასახმარებლად. მართალია, მიწისძვრის შედეგების ლიკვიდაციისათვის შექმნილ მთავრობის საგანგებო კომიტეტს იუსტიციის მინისტრი რაჟდენ არსენიძე ხელმძღვანელობდა, მაგრამ დაზარალებული ადამიანების ბედით სისტემატურად ინტერესდებოდა ნოე რამიშვილიც. ის რამდენჯერმე ჩავიდა ტრაგედიის ადგილზე, დაათვალიერა დანგრეული გორი, ჩამოიარა დაწესებულებები: სამაზრო ერობა, ქალაქის თვითმმართველობა, გვარდიის შტაბი, მილიციის სადგომები და გამართა თათბირი გორისა და მაზრის მდგომარეობის შესახებ. მინისტრმა დახმარება აღუთქვა გორელებს, რომლებმაც მთავრობისაგან ქალაქის აღდგენისათვის გორიდან გატანილ სატრანზიტო საქონელზე ერთგვარი გადასახადის დაწესება ითხოვეს (საქართველოს რესპუბლიკა, 1920: 21 აპრილი).

შინაგან საქმეთა უწყებამ განსაკუთრებით ნაყოფიერად იღვაწა ქვეყნის მასშტაბით საფოსტო, სატელეფონო და სატელეგრაფო კავშირის გაუმჯობესების კუთხით. შედეგი შთამბეჭდავი იყო: მინისტრის განცხადებით, რომელიც სტატისტიკურ მონაცემებს ეფუძნებოდა: „დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე საქართველოში არსებობდა ფოსტა-ტელეგრაფის 83 განყოფილება, ჩვენ გავხსენით 51, ახლო მომავალში გაიხსნება კიდევ 15. სიგრძე ტელეგრაფის ხაზისა იყო 1996, ახლა გახსნილია 481. ჩვენში ტელეგრაფი სრულიად არ არსებობდა გარდა ტფილისისა და ქუთაისისა, ახლა კი საერთო ხაზი უდრის 1163 ვერსს. გაკეთებულია თითქმის იმდენი, რაც გაკეთდა ძველი მთავრობის დროს 120 წლის განმავლობაში“ (საქართველოს რესპუბლიკა, 1920: 4 მარტი).

1921 წლის თებერვალში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ საბჭოთა რუსეთის წითელი არმიის ნაწილებმა გამოილაშქრეს. სამშობლოს დასაცავად დაირაზმა რეგულარული ჯარი, სახალხო გვარდია, იუნკრები, მოხალისენი და სხვ. საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის მებრძოლთა რიგებში მრავლად იყვნენ მილიციის მუშაკებიც. მტრის სიძლიერემ თავისი გაიტანა, რუსეთი ხელმეორედ მობრუნდა საქართველოში. გამოცხადდა საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება. ახალმა რეჟიმმა გააუქმა დემოკრატიული რესპუბლიკის ყველა ინსტიტუცია და მათ შორის შინაგან საქმეთა სამინისტროც.

დასკვნა

კვლევამ აჩვენა, რომ შინაგან საქმეთა უწყება, რომელსაც უნარიანად ხელმძღვანელობდა მინისტრი ნოე რამიშვილი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის მთელი ხნის განმავლობაში იყო ახლად შექმნილი სახელმწიფოს სტაბილურობისა და უსაფრთხოების მნიშვნელოვანი გარანტი. მან დაძლია ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში არსებული თავაშვებულობა, კანონდაუმორჩილებლობა, ანარქია და უზრუნველყო პირობები სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მეტ-ნაკლებად მშვიდი მდინარებისათვის.

შინაგან საქმეთა სამინისტროს ერთ-ერთი საინტერესო სტრუქტურა იყო განსაკუთრებული რაზმი მექი კედიას მეთაურობით. რაზმმა შეძლო აღეკვეთა რამდენიმე ანტისახელმწიფოებრივი გამოსვლა და შეიარაღებული აჯანყების მცდელობა; იგი დევნიდა

ამ ექსცესების ორგანიზატორ ბოლშევიკურ ორგანიზაციებსა თუ მათ ცალკეულ ლიდერებს, გამოაშკარავა საქართველოსადმი მტრულად განწყობილი ქვეყნების მრავალი აგენტი და პროპაგანდის საშუალება. სხვადასხვა ოპერაციის დროს შინაგან საქმეთა სამინისტროს განსაკუთრებულმა რაზმმა დააპატიმრა ქართული სახელმწიფოს მირგამომთხრელ საქმიანობაში ეჭვმიტანილი 1000-ზე მეტი ბოლშევიკი, რომელთა გარკვეული ნაწილი ქვეყნის ფარგლებს გარეთ გაასახლეს.

შინაგან საქმეთა სამინისტრომ 77 საკანონმდებლო აქტი შეიტანა დამფუძნებელ კრებაში, რომელთაგან ბევრი კანონად იქცა. უწყებას სერიოზული წვლილი მიუძღვის საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ადგილობრივი თვითმმართველობის განვითარების საქმეში. 1918-1920 წლებში დემოკრატიული არჩევნების გზით შეიქმნა თვითმმართველობისა და მმართველობის სამაზრო და სათემო ორგანოები - ერობები და შეირჩა მათი ადმინისტრაციები. თავის მხრივ, ერობები აქტიურად შეუდგნენ მათზე დაკისრებული ფუნქციების შესრულებას.

შინაგან საქმეთა მინისტრი ნოე რამიშვილი დიდ ყურადღებას უთმობდა კულტურულ და საგანმანათლებლო საქმიანობას, მოსახლეობასთან უშუალო კონტაქტების მიზნით ხშირად სტუმრობდა სხვადასხვა ქალაქსა და სოფელს. უწყების დამსახურებაა, რომ საქართველოს ყველა კუთხეში გაყვანილ იქნა ტელეგრაფი და გაფართოვდა სატელეფონო და საფოსტო სისტემა.

შინაგან საქმეთა უწყებამ დიდი ძალისხმევა მოახმარა „ისპანკის“ ეპიდემიის დამლევას, ასევე, საქართველოში ოსმალეთიდან, სომხეთიდან თუ რუსეთიდან შემოხიზნულ ლტოლვილთა პრობლემების მოგვარებას, უზრუნველყო მათი მრავალრიცხოვანი ნაკადების დროებითი დაბინავება, დაპურება და სამედიცინო მომსახურება. მოგვიანებით, საქველმოქმედო საზოგადოებებთან კოორდინაციით, მოხერხდა ლტოლვილთა დიდი ნაწილის მათსავე საცხოვრებელ ქვეყნებში ეტაპობრივი და ორგანიზებული გაყვანა.

წინამდებარე სტატიაში გაანალიზებული მასალა, მიღებული შედეგები და დასკვნები აფართოებს ცოდნას საქართველოს პირველი რესპუბლიკის სახელმწიფო სტრუქტურების, კერძოდ შინაგან საქმეთა სამინისტროს საქმიანობის შესახებ 1918-1921 წლებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

- bendianishvili, a. (2001). *sakartvelos p'irveli resp'ublik'a (1918-1921 ts'ts')*. tbilisi: gamomtsemloba „memat'iane“. (ბენდიანიშვილი, ა. (2001). *საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ)*. თბილისი: მემატანე).
- k'ult'uris kronik'a, (2018). *sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'is k'ult'uris kronik'a*. Tbilisi: tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is gamomtsemloba. (კულტურის ქრონიკა, (2018). *საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კულტურის ქრონიკა*, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- losaberidze, d. (2017). *tvitmmartveloba sakartvelos demok'rat'iul resp'ublik'asa da dghevandel sakartveloshi, ts'ignshi - k'hvadagiani, i. eroba – tvitmmartvelobis reporma sakartvelos resp'ublik'ashi 1918, t'. 1*. Tbilisi: sabch'ota ts'arsulis k'vlevis laborat'oria. (ლოსაბერიძე, დ. (2017). *თვითმმართველობა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და დღევანდელ საქართველოში, წიგნში ხვადაგიანი, ი. ერობა – თვითმმართველობის რეფორმა საქართველოს რესპუბლიკაში 1918, ტ. 1*, თბილისი, საბჭოთა წარსულის კვლევის ლაბორატორია).
- k'hvadagiani, d. (2019). *p'irveli resp'ublik'is usaprtkhoebis samsakhurebi*. (ხვადაგიანი, დ. (2019). *პირველი რესპუბლიკის უსაფრთხოების სამსახურები*). <http://archive.ge/ka/blog/76> (წვდომის თარიღი: 22.03.2020).
- k'hvadagiani, i. (2016). *sakartvelos dampudznebeli k'reba*. 1919. tbilisi: sabch'ota ts'arsulis k'vlevis laborat'oria. (ხვადაგიანი, ი. (2016). *საქართველოს დამფუძნებელი კრება*. 1919. თბილისი: საბჭოთა წარსულის კვლევის ლაბორატორია).
- k'hvadagiani, i. (2017). *eroba – tvitmmartvelobis reporma sakartvelos resp'ublik'ashi 1918, t'. 1*. Tbilisi: sabch'ota ts'arsulis k'vlevis laborat'oria. (ხვადაგიანი, ი. (2017). *ერობა – თვითმმართველობის რეფორმა საქართველოს რესპუბლიკაში 1918, ტ. 1*. თბილისი: საბჭოთა წარსულის კვლევის ლაბორატორია).
- sakartvelos demok'rat'iuli (2018). *sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'a (1918-1921)*. *entsik'lop'edia-Ileksik'oni*. tbilisi: tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is gamomtsemloba. (საქართველოს დემოკრატიული (2018). *საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921)*. *ენციკლოპედია-ლექსიკონი*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- sakartvelos, (1990). *sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'is samartlebrivi akt'ebis k'rebuli. 1918-1921*. tbilisi, gamomtsemloba „iverta mkhare“. (საქართველოს, (1990). *საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული. 1918-1921*. თბილისი: გამომცემლობა „ივერთა მხარე“).

- sakhelmdzghvanelo. (1920). *sakhelmdzghvanelo kalakis, rk'inis gzis da mazris militsiis mokheletatvis*. tbilisi. (სახელმძღვანელო. (1920). *სახელმძღვანელო ქალაქის, რკინის გზის და მაზრის მილიციის მოხელეთათვის*. თბილისი).
- shvelidze, d. (2013). rat'om sotsial-demok'rat'ebis? p'irveli mtavrobis anat'omia, zhurn. „*ist'oriani*“:# 5. maisi. tbilisi.(შველიძე, დ. (2013). რატომ სოციალ-დემოკრატები? პირველი მთავრობის ანატომია. ჟურნ. „ისტორიანი“. # 5. მაისი. თბილისი).
- ch'umburidze, d. (2012). noe ramishvili. 1881-1930. ts'ignshi - *ist'oriuli p'ort'ret'ebi. ts'erilebi*. Tbilisi: gamomtsemloba „universali“. (ჭუმბურიძე, დ. (2012). ნოე რამიშვილი. 1881-1930. წიგნში - *ისტორიული პორტრეტები. წერილები*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“).
- janelidze, o. (2015). *sakartvelos p'irveli resp'ublik'is p'irveli p'remieri*. tbilisi: gamomtsemloba „mts'ignobari“. (ჯანელიძე, ო. (2015). *საქართველოს პირველი რესპუბლიკის პირველი პრემიერი*. თბილისი: გამომცემლობა „მწიგნობარი“).
- janelidze, o. (2018). *nark'vevebi sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'is ist'oriidan*. tbilisi: sakartvelos p'arlament'is erovnuli bibliotek'a. (ჯანელიძე, ო. (2018). *ნარკვევები საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორიიდან*. თბილისი: საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა).
- Janelidze, O. (2018). *The Democratic Republic of Georgia (1918-1921)*. Tbilisi: Printing house Cezanne.
- janelidze, o. daushvili, a. khosit'ashvili, m. (2019). tavisupali sakartvelos dedakalaki. tbilisi 1918 - 1921 ts'lebshi. tbilisi: sakartvelos p'arlament'is erovnuli bibliotek'a. (ჯანელიძე, ო. დაუშვილი, ა. ხოსიტაშვილი, მ. (2019). *თავისუფალი საქართველოს დედაქალაქი. თბილისი 1918 - 1921 წლებში*. თბილისი: საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა).

საარქივო მასალები

- sakartvelos erovnuli, (1836). *sakartvelos erovnuli arkivi*. tsent'raluri saist'orio arkivi. pondi 1836. anats'. 1. sakm. 79. (საქართველოს ეროვნული, (1836). *საქართველოს ეროვნული არქივი*. ცენტრალური საისტორიო არქივი. ფონდი 1836. ანაწ. 1. საქმ. 79).
- sakartvelos erovnuli, (1836). *sakartvelos erovnuli arkivi*. tsent'raluri saist'orio arkivi. pondi 1836. anats'. 1. sakm. 81. (საქართველოს ეროვნული, (1836). *საქართველოს ეროვნული არქივი*. ცენტრალური საისტორიო არქივი. ფონდი 1836. ანაწ. 1. საქმ. 81).

- sakartvelos erovnuli, (1836). *sakartvelos erovnuli arkivi*. tsent'raluri saist'orio arkivi. pondi 1836. anats'. 1. sakm. 184. (საქართველოს ეროვნული, (1836). *საქართველოს ეროვნული არქივი*. ცენტრალური საისტორიო არქივი. ფონდი 1836. ანაწ. 1. საქმ. 184).
- sakartvelos erovnuli, (1861). *sakartvelos erovnuli arkivi*. tsent'raluri saist'orio arkivi. pondi 1861. anats'. 1. sakm. 54. (საქართველოს ეროვნული, (1861). *საქართველოს ეროვნული არქივი*. ცენტრალური საისტორიო არქივი. ფონდი 1861. ანაწ. 1. საქმ. 54).
- sakartvelos erovnuli, (1861). *sakartvelos erovnuli arkivi*. tsent'raluri saist'orio arkivi. pondi 1861. anats'. 3. sakm. 2. (საქართველოს ეროვნული, (1861). საქართველოს ეროვნული არქივი. ცენტრალური საისტორიო არქივი. ფონდი 1861. ანაწ. 3. საქმ. 2).
- sakartvelos erovnuli, (1881). *sakartvelos erovnuli arkivi*. tsent'raluri sat'orio arkivi. pondi 1881. anats'. 1. sakm. 14. (საქართველოს ეროვნული, (1881). *საქართველოს ეროვნული არქივი*. ცენტრალური სატორიო არქივი. ფონდი 1881. ანაწ. 1. საქმ. 14).
- sakartvelos erovnuli, (2081). sakartvelos erovnuli arkivi. tsent'raluri sat'orio arkivi. pondi 2081. sakm. 3. (საქართველოს ეროვნული, (2081). საქართველოს ეროვნული არქივი. ცენტრალური სატორიო არქივი. ფონდი 2081. საქმ. 3).

პერიოდული პრესა

- eroba, (1921). *zhurnali „eroba“*. # 1-2. tbilisi. (ერობა, (1921). *ჟურნალი „ერობა“*. # 1-2. თბილისი).
- ertoba, (1920). *gazeti „ertoba“*. 28, 29 tebervali; 22 ivnisi. tbilisi. (ერთობა, (1920). *გაზეთი „ერთობა“*. 28, 29 თებერვალი; 22 ივნისი. თბილისი).
- k'avk'asiis, (1919). *zhurnali „k'avk'asiis kalaki“*. N3. tbilisi. (კავკასიის, (1919). *ჟურნალი „კავკასიის ქალაქი“*. N3. თბილისი).
- sakartvelo, (1920). *gazeti „sakartvelo“*. 4 mart'i. tbilisi. (საქართველო, (1920). *გაზეთი „საქართველო“*. 4 მარტი. თბილისი).
- sakartvelos resp'ublik'a, (1918). *gazeti „sakartvelos resp'ublik'a“*. 29 okt'omberi. tbilisi. (საქართველოს რესპუბლიკა, (1918). *გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“*. 29 ოქტომბერი. თბილისი).
- sakartvelos resp'ublik'a, (1919). *gazeti „sakartvelos resp'ublik'a“*. 24 ianvari. tbilisi. (საქართველოს რესპუბლიკა, (1919). *გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“*. 24 იანვარი. თბილისი).
- sakartvelos resp'ublik'a, (1920). *gazeti „sakartvelos resp'ublik'a“*. 23 ianvari; 26 tebervali; 4 mart'i; 21 ap'rili; 13 okt'omberi. tbilisi. (საქართველოს რესპუბლიკა, (1920). *გაზეთი*

„საქართველოს რესპუბლიკა“. 23 იანვარი; 26 თებერვალი; 4 მარტი; 21 აპრილი; 13 ოქტომბერი. თბილისი).

teat'ri, (1918). *zhurnali „teat'ri da tskhovreba“*. # 8. tbilisi. (თეატრი, (1918). *ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“*. # 8. თბილისი).

shroma, (1921). *gazeti „shroma“*. 30 okt'omberi. tbilisi. (შრომა, (1921). *გაზეთი „შრომა“*. 30 ოქტომბერი. თბილისი).

**THE HISTORICAL REALITY AND THE POEM BY DAVIT GURAMISHVILI “ KARTLIS
CH'IRI”****(“DISASTERS OF KARTLI”)**

ისტორიული სინამდვილე და დავით გურამიშვილის „ქართლის ჭირი“

Ketino Grdzelishvili

Doctor of Philology,

Associated professor at Samtskhe-Javakheti State University

ORCID: 0000-0001-7793-8679

ketinogrdzelishvili@gmail.com

577 98 77 28

Abstract

The represented work shows the ways and goals of reproducing the historical reality in the poem by Davit Guramishvili . It is noted here that the historical reality given in the poem refers to the issue of the genre' it is noted that the role and the importance of the subject who conceives the reality, is different in the different genres; it is noted that in the epic genre of literature, the ideological and artistic position of the main subject, his mood, sympathies and antipathies are comprehended through the comprehension of the object. As for lyrics, the situation is vice versa. The lyric poetry works on subjectivising of the object, giving the picture of the objective reality with all its content and characteristics emotionally, excitingly. The researchers such as K. Kekelidze, G. Qiqodze, relate the epic poem “Kartlis Ch'iri” (transl. - “Disasters of Kartli”) to the genre of the historical epos, though it is noted in the work that this piece of literature do not represent a typical example of historical poem. Besides the historical facts, the mood and thoughts of the author are also described in the lines of the epic poem. Thus the genre to which the poem belongs can be called a lyrical-epic poem. The answer to the question what is historical in the content of the poem, is given in the given paper: first of all, it is clear from the poem when we read about the historical persons: first of all, the history of the King Vakhtang VI, then, there we meet such personages as Konstantine II, Peter I, Shakh Tamaz, Nadir-Shakh, the monk Didoveli, Simon Abramishvili, the poet Javakhishvili, Davit Guramishvili (the author of the given poem). It is also denoted that the historical reality described in the poem serves to the didactic goal of the author to show to the young generation the main reason which had caused the disastrous situation for the country – namely, this reason is negation of God. It also described that the poem “Kartlis Ch'iri” shows us the situation of those times in details. The period described in the poem involves the situation existing in the Georgian provinces Kartl-Kakheti (East Georgia) from the 20-ies of the XVIII century till the departure of the King Vakhtang VI to Russia. The political failure of the king was almost immediately followed by his personal tragedy - he was captured and imprisoned by the Daghestanian people, who are called lekebi – Leks (in Georgian). Then he escaped from prison, was invited at court of the Russian Empire, his Departure towards the Caspian Sea, his death, the hard days of his friends and surrounding people, the period of collapse of their ideology. The author of the poem D. Guramishvili associated the tragedy of the King Vakhtang VI with the Russian politics. Davit Guramishvili

describes the historical events with true narrative. The facts he describes in his poem correspond to the historical facts though as for the King of Kakheti, Konstantine II the poet describes him as a reasonable politician which does not coincide with the facts known in Georgian historiography. Through description of the aspiration and striving of the personages of Konstantine II and Vakhtang II, the author of the poem describes the idea of united Georgia. Davit Guramishvili shows the perfidious politics of the king Iesse, his lies and the disastrous situations in the kingdoms of Kartli and Kakheti. It should be also said that D.Guramishvili gives the precise dating of historical facts: the years 1721, 1739, 1742, 1757, 1758, 29 November of 1774 which are exact undoubtedly. It is noted in the poem that Davit Guramishvili did not aim to play the role of a chronographer; his aim is to describe the historical events and show the examples to the new generations through discussing those events, describing them poetically.

Key words: historical reality, epic genre, Vakhtang VI, the epic poem Kartlis Ch'iri, Konstantin II, Russian politics.

ქეთინო გრძელიშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი,
სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
orcid: 0000-0001-7793-8679
ketinogrdzelishvili@gmail.com
577 98 77 28

აბსტრაქტი

ნაშრომში წარმოჩენილია, თუ როგორაა და რა მიზნით ასახული ისტორიული სინამდვილე დავით გურამიშვილის „ქართლის ჭირში“. შენიშნულია, რომ თხზულებაში ისტორიული სინამდვილე უკავშირდება ჟანრის საკითხს, რომ სხვადასხვა ჟანრში სხვადასხვანაირად რეალიზდება აღმქმელი სუბიექტის როლი და მნიშვნელობა; რომ ეპიკურ ჟანრში ობიექტის საშუალებით აღიქმება სუბიექტის იდეურ-მხატვრული პოზიცია, მისი განწყობილება, მისწრაფება, სიმპათია და ანტიპათია. რაც შეეხება ლირიკას, აქ პირიქითაა, ლირიკოსი ობიექტურის გასუბიექტურების, გათავისების გზით ამაღლვებლად და შთამაგონებლად გვიხატავს ობიექტურ სამყაროს თავისი მთლიანი შინაარსითა და ხასიათით. „ქართლის ჭირს“ მკვლევარები (კ. კეკელიძე, გ. ქიქოძე) საისტორიო ეპოსს აკუთვნებენ. თუმცა ნაშრომში შენიშნულია, რომ თხზულება არ ეკუთვნის ტიპურ ისტორიულ პოემას, მასში ისტორიული ფაქტებისა და პერსონაჟების გვერდით გვხვდება ავტორის გუნება-განწყობილების გამომხატველი სტრიქონებიც. ამიტომ „ქართლის ჭირის“ ლიტერატურული ჟანრის დეფინიცია შეიძლება ამგვარი იყოს, ლირიკულ-ეპიკური პოემა. კითხვაზე, თუ რა არის ისტორიული „ქართლის ჭირში“, ნაშრომში ასეთი პასუხია გაცემული, პირველ ყოვლისა, ამბავი- „მეფის ვახტანგის“, „მაზედან ქართლის“, „მერმე თვით ჩემის თავის...“ მითითებულია, რომ ისტორიულ ამბავს ისტორიული პერსონაჟები ჰყავს:

ვახტანგ მეექვსე, კონსტანტინე მეორე, იესე, პეტრე პირველი, შახ-თამაზი, ნადირ-შაჰი, ბერი დიდოველი, სიმონ აბრამიშვილი, მელექსე ჯავახიშვილი, დ. გურამიშვილი(თხზულების ავტორი) და სხვები. ნაშრომში შენიშნულია ისიც, რომ ისტორიული სინამდვილე ნაწარმოებში ემსახურება ავტორის დიდაქტიკურ მიზანს, შთამომავლობას მიუთითოს საყოველთაო უბედურების უმთავრესი მიზეზის-ღვთის უარყოფის სამინელ შედეგებზე.საუბარია იმაზეც, რომ „ქართლის ჭირში" თანმიმდევრულადაა გადმოცემული ქართლ-კახეთის მდგომარეობა XVIII საუკუნის 20-იანი წლებიდან ვახტანგ მეექვსის რუსეთში გამგზავრებამდე. ვახტანგის პოლიტიკურ მარცხს უშუალოდ მოჰყვება პოეტის პირადი ტრაგედია-ლექთაგან მისი დატყვევება, შემდეგ ავტორი გვიამბობს ტყვეობიდან თავის დაღწევის, რუსეთის სამეფო კარზე ქართველთა ყოფის, ვახტანგ მეექვსის კასპიის ზღვისკენ გამგზავრების, მეფის გარდაცვალებისა და ამაღლის წევრთა სანუკვარი იდეის მსხვერვის ამბავს. ვახტანგის ტრაგედიას დ. გურამიშვილი ერთგვარად უკავშირებს რუსეთის სახელმწიფო პოლიტიკას. დავით გურამიშვილი პირუთვნელად გადმოგვცემს ისტორიულ ამბებს. მისი ცნობები თანხვედრაშია ისტორიულ წყაროებთან, თუმცა, ქართული ისტორიოგრაფიისაგან განსხვავებით, დავით გურამიშვილს კახეთის მეფე კონსტანტინე მეორე გამოჰყავს გონიერ პოლიტიკოსად. ავტორი კონსტანტინე მეორისა და ვახტანგ მეექვსის მისწრაფებათა ჩვენებით გამოხატავს ერთიანი საქართველოს იდეას. აქვე იგი აშიშვლებს იესე მეფის მოღალატურ ზრახვებს, მოტყუებულ დიდოელ ბერს და ძმათა სისხლით შეღებილ ქართლ-კახეთს. უნდა ითქვას ისიც,რომ დ. გურამიშვილი ზუსტად ათარიღებს ისტორიულ ფაქტებს. თხზულებაში დასახელებულია რამდენიმე თარიღი: 1721, 1739, 1742, 1757, 1758, 1774 წლის 29 ნოემბერი, რომელთა ჭეშმარიტებაშიც ეჭვი არავის ეპარება. ნაშრომში მითითებულია ისიც, რომ დავით გურამიშვილის მიზანი არაა, შეასრულოს ჟამთააღმწერლის როლი. მისი მიზანია, ისტორიული სინამდვილის მოხმობითა და განსჯით ზნეობრივი მაგალითი მისცეს მომავალ თაობას, ამიტომ პოეტი თხზულებაში წამოჭრის ზნეობრივ-ფილოსოფიურ და დიდაქტიკურ პრობლემატიკას, რომელსაც ლირიკული განსჯის საგნად აქცევს.

საკვანძო სიტყვები: ისტორიული რეალობა, ეპიკური ჟანრი, ვახტანგ VI, ეპიკური პოემა ქართლის ჭირი, კონსტანტინე II, რუსული პოლიტიკა.

Introduction

The epic poem by Davit Guramishvili, “Davitiani” a part of which is known as “Kartlis Ch’iri,” being the object of our investigation, represents one of the most significant monuments of the Georgian literature. Showing the historical realities takes a large part of the composition but first of all, our aim was to investigate the poem and name the literary genre to which the poem belongs. In our opinion, the historical reality described in the poem is directly associated with the problematics of the genre. To achieve our goal we got acquainted with the theoretical works (by Chilaia, Gachechiladze, and Likhachov) and scientific investigations (K.Kekelidze, G. Qiqodze, V. Norakidze, G. Leonidze.). In the process of our work it became clear that the poem belongs to and can be called an epic-lyrical poem. Along with description of the epic events, there are also valuable lyric streams in the poem. The historical reality is described in the epic part of the poem. Through this narrative, the author puts forward the moral, philosophical and didactical problems which are transferred into

the matter of lyrical reflections. It is our goal to investigate and put forward what is that serves as historical events description in the given poem and what result in particular it serves for. To conduct the historical research we studied the reliable historical sources of the mentioned times: “Kartlis Tskhovreba” (“Life of Kartli”) by Vakhushti Batonishvili; the historical research about the given period of time by G. Paichadze “The military-political ties of Kartli and Russia in the 20-ies of the XVIII century”; a very interesting historical investigation of the same period, by V. Dondua “Davit Guramishvili and the history of Georgia” and others. In our regard, in the poem “Kartlis Ch’iri” the mainstream is the the historical facts about the personal story of the king Vakhtang VI and the whole historic background. The historical personages are Vakhtang VI, Konstantine II, Iesse, Peter I, Shakh Tamaz, Nadir Shakh, the monk Didoveli, Simon Abramishvili, the poet, Javakhishvili, and Davit Guramishvili himself. Our researching work showed that the historical story told in the poem fulfills the didactic function; knowing and analyzing the past helps future generation to understand the given story as a historical lesson. That’s why we think that the aim of the author was not simple description of the historical events.

Methods

Working on our issue we used empiric as well as pure theoretical methodology, such as: comparison, critical and systemic methods (dividing the research material into some parts, assessing each part, getting the final results). Methodologically and theoretically, the represented work bases on the scientific works of the well known Georgian and foreign researchers.

Discussion and Results

The historical reality described in the poem “Kartlis Ch’iri” relates to the issue of genre. This issue is among the most cardinal and complex questions in the theory of literature. Definition of a piece of literature depends greatly on conceiving the different genres. It is well known that “there do not exist better or worse literature genres; the difference is only in the degree of their usage – are the genre used with high or low mastery” (Chilaia, 1971:367). “Any genre of literature represents a typical form of the literary work; it represents the unity of the typical form, of the peculiarities of thematic, ideological and composition characteristics (Chilaia, 1971: 366). It is also denoted in the special literature that “any piece of art has its own peculiar characteristic features which build its composition. The character of a genre in literature, music, art, theatre, folklore – everything is conditioned by the content which is expressed” (Chilaia, 1971: 365). Thus, any piece of art and literature reflects the artistic taste of the author, his aesthetic sense and philosophical worldviews. A genre itself is not a stable “unit.” It changes through time, new genres appear, old ones change, sometimes disappear (Лихачев, 1979: 316). Thus, we think that to study a literary genre from the historic reality viewpoint, is one of the most complex problem. Usually, according the methods and forms of expressing the reality in the piece of literature, the given piece is related to so-called epic, lyrical or dramatic genres. It should be said that the main object on which any genre is concentrated is a man, a human being but “this does not mean that an object of description represents inner content itself. It obtains the true content only having passed through the mental, inner world, through the process of creation done by the author of the literary work” (Cholokava, 1995:352). It is also noted that the role and importance of the perceptive subject is differently realized in the different genres. In the epic genre, usually, the ideological and literary art position of the author, his mood, sympathy or repugnance, his aspirations

are perceived through the object. As for the lyrical genre, on the contrary, lyricist expresses objective reality and own subjective feelings through the process of subjectification, making the real content very expressive and exciting. `Lyric poetry uses images and visions (pictures) to express the feelings which do not have any form and real image but composes the inner essence of human nature” (Belinski, 1952:362).

From the view of studying the literary genres, the poem by Davit Guramishvili “Kartlis Ch’iri” is referred to the genre of the historical epos. K. Kekelidze locates this poem in the second volume of the academic edition of the history of Georgian literature, referring it to the historical epos section (Kekelidze, 1996:541-540). Al. Baramidze also considers the poem “Kartlis Ch’iri” a historical poem. Nowadays it is felt historical but in its contemporary time it represented the piece of literature describing its complex and exciting time full of different problems. This piece of literature reflects the patriotic and humanitarian views of its author. The hero of the poem is itself the country of Kartli, at the background of description of the difficulties and historical unrest of the given time. All the hardness of that historical period is described by the author with high level of reality and very emotionally (Baramidze, 1964:197).

Geronti Qiqodze also relates the poem to the historical poetic genre. The researcher names all the poems known in the history of Georgian literature and places “Kartlis Ch’iri” by Davit Guramishvili to among them. “The historical poems known in the history of Georgian literature are as follow: 1. Tortures of Queen Qetevan” by King Teimuraz I; 2. “Shakhnaziani” by Peshangi; 3. “Conversation between King Teimuraz and Rustaveli” by King Archil; 4. “Didmouraviani” by Ioseb Tbileli; 5. “Cathalikos Bakariani” by Ioseb Tlashadze; 6. “Vakhtangiani” by Pavlenishvili; 7. “Kartlis Ch’iri” by Davit Guramishvili (Qiqodze, 1964:23). The researcher considers that those poems do not belong to the typical historical poems as along with the typical features of the historical poems they bear nonspecific features too. Along with the historical facts and personages a reader meets with the passages bearing their feelings and thoughts.

From the historical development viewpoint, two main kinds of historical epic poem are known: 1. Ancient poem, epic and 2. New poem. For the epic kind of poem the following features are usually characteristic in its content: “big events, complex composition, large volume, broad picture of the intensive events, long stretch of time, many personages, sometimes, idealization of the actions of main heroes, broad battle scenes. The style of narration in the poem is deliberate, maintains dignity (Cholokava, 1995:364). As for the kind of new poem, it usually is not large in content, the situation described is not complex, there are not many personages in it, time span is not large, the same is about the number of personages; the mood and thoughts of the writer and the personages are more focused on, multiple lyrical passages accompany the story. The hero with his own thoughts, mood, feelings is the central figure of the composition, style of narrative is not intense, the main hero is not figured out as someone heroic, absolutely invincible and unusual” (Cholokava, 1995:364).

To determine to what literary genre the poem “Kartlis Ch’iri” belongs, first of all it is necessary to take into consideration the character, composition and literary writing style of the author. In this regard one poetic declaration of David Guramishvili is very important:

Here clearly is said everything from the beginning to the end,
The story of the King Vakhtang, who was merciful and wise.
And also the story of Kartli, destroyed by the enemies,
In addition, a story of myself lost and captured.” [Word by word translation]

(Guramishvili, 1986: 184 (in Georgian).

This verse is a kind of key to serve explaining the literary genre to which the poem “Kartlis Ch’iri” belongs. It is clearly pointed here that the poem is aiming to tell the detailed story of the country and the king at the background of the hard times, the historical events related to Kartli, to King Vakhtang and to existence problems generally, the beginning and end of the universe. In fact this is one story – Kartlis Ch’iri, meaning disasters and hard days of Kartli (i.e. Sakartvelo – Georgia). In the comprehension of the poet D. Guramishvili the king and the home-country is an indivisible concept like Jesus Christ and the homeland. A person, a personage of the poem - Davit Guramishvili in the given case - is a part of the whole unity. His own adventures and he are the part of the history of Kartli. This is a personal case, a personal example of the historical situation. All the hardness which the author experienced is the part of the disasters of the country. The God – the native country – the person - these are the three icons for the author, about which the poem tells us. As for the writing style of the author and composition of the literature piece, the whole picture is very interesting. Epic narrative and lyrics are met here in a sequence which awakes reader’s interest and the emotional charge immediately passes from author to reader of the poem.

It is well known and noticed in the scientific historical and literary studies that the text itself of the poem “Davitiani” is very interesting from the view of alternation of epic and lyric streams. According S. Tsaishvili, the poem “Davitiani” can be placed at the merge of epic and lyric genres. “Where the historical events which form a broad panorama, are described, they are immediately followed by the lyric streams. Such literary manner gives intimate coloring to the reality described in artificial manner” (S. Tsaishvili (1989:69). The same opinion is expressed by G. Qiqodze: “In the given poem which belongs to the genre of so called new poem of the renaissance, lyric element is especially noticeable (Qiqodze, 1964:24). Those views are shared by S. Gachechiladze. This researcher notes that “the authors of the renaissance period usually loose the manner of moderation, self-restraint. They often express themselves, their strong feelings in relation to the events described” (Gachechiladze S. 1953, 444). In our opinion, the poem “Kartlis Ch’iri” by D. Guramishvili is the most interesting piece of the genre. It goes beyond the strict rules and its definition can be as a lyrical-epic poem. This poem really represents the unity of the historical and lyrical poetic genres. It puts forward the moral and philosophical problems along with the didactical problems and these issues are spoken about in a lyrical genre manner.

Let us put forward a question – what is exactly historical in the poem “Kartlis Ch’iri”? First of all it is the story of the King vakhtang VI, then the country of Kartli “and then about myself”. History stories have their personages – Vakhtang VI, Konstantine II, Peter I, Shakh Tamaz, the monk Didoveli, Simon Abramishvili, the poet Javakhishvili, Davit Guramishvili and others. V. Norakidze truly notes that in the given piece of literature “historical facts are told correctly, so much correctly that they can be used as reliable material for the history of Georgia of the given times (Norakidze 1980:104). But nevertheless, Davit Guramishvili is a poet first of all, and not a history specialist. As it is said by Hegel, “a historian has no rights to diminish prosaic telling of facts and turn them into poetic content. He is obliged to tell the story just as it happened, as the events developed, without any poetic approaches (Гегель, 1953:183). So, according Hegel, poet has rights to tell the story as he regards it. In the poem by D. Guramishvili, “Kartlis Ch’iri”, we read the history of Kartli, the true picture of the events of the XVIII century, taking place in Kartli (Georgia). That’s why the poem is often called “historical reality told in the literary style (Qiqodze, 1964:208). These circumstances are

very well described by V. Dondua who thinks that “Davit Guramishvili “concerns the reliable materials not simply in the way of passively repeating them, but truly and wisely having studied and assessed. Guramishvili uses rich historical material itself which is gathered and kept in his own experiences and his contemporary historical works (for example, writings about the history of Georgia by Vakhushti Batonishvili, which he finished in 1745). “The author using the available historical material adds to them his own critical notes, comments which bear his own feelings such as anxiety, rage, sometimes hope, as if even his voice could be heard, with its expressive tunes and intonations; he uses ironic and bitter style too” (Dondua, 1959:83). The author expresses openly his own feelings because his own personal biography represents a part of the hard times, which he called “Kartlis Ch’iri”. The author’s aim is to show the hard days of the country and personal unluckiness, unhappy life, with one aim – to show everybody that negation of God brings terrible results. Historical reality described by the author serves his didactical aims.

In the short introduction to “Qartis Ch’iri” the terrible picture of negation of God is depicted. (“Who can name all the disasters of Kartli? Nobody but a wise man with very special skills” (Guramishvili, 1986:163, 164: 183). Then the poet tries to draw the attention back, to the earlier times and depicts the historical events in the regions of Qartli and Kakheti beginning from the 20-ies of the XVIII century till the departure of the king Vakhtang VI to Russia. The failure of King Vakhtang was followed by personal tragedy of the poet – Davit Guramishvili was captured by Daghestanians. The poet tells us in his writings about his escaping from captivity, the days at the Russian Court; about departure of Vakhtang VI to the sea, death of the King, ruin of the hopes and ideas of his followers and accompanying people. D. Guramishvili somehow relates the tragic fate of Vaktang VI with the state policy of Russia, namely, to Peter I. He notes in his poem that Russian king invited Vakhtang VI to Russia and promised to receive him like his real father (Guramishvili, 1986: 196). According the historical sources, for example, the IV volume of the History of Georgia, it is also said that in the 20-ies of the XVIII century, Caucasus and namely, Georgia returned to the area of interests of Russia. In those times, Sefyan dynasty was declining. There were unrests among different tribes in Afghan da Iran; Ottoman Empire was preparing for war against Iran. Russia had observed the events going on in Iran in details, the ambassador of the Peter I established contacts with Vakhtang VI who was still in Russia. The King of Kartli met the news about Russia appearing again at the area of Caucasus. He regarded this fact as great hope of support from Russia to Georgia in the desperate fighting against Iran and Ottoman aggression (Paichadze, 1973:418). Vakhushti Batonishvili (the Prince) wrote: “Here again came Qurtistanishvili Baadur from the Great Emperor Peter I who said that the King was waiting for the King of Kartli (Georgia) and then came there the ambassador from Turkey and demanded obedience but Georgian King choose the King of Russia because he hoped that Russia could help and free Georgia because of it being a Christian country” (Vakhushti Batonishvili, 1973:449). **[Interpreted by the translator].**

Really, Peter I and Vakhtang VI in 1720 established the military-political ties. They decided to battle against Iran together. According the agreement, Russian Army would enter the Azerbaijan territory and join with the army of Georgians and Armenians under the leadership of Vakhtang VI. Such politics of the King of Kartli didn’t go unnoticed in the Muslim circles. Georgians themselves also were discontent of the politics of their king. But in the Georgians parted into two groups, the group of supporters of the King Vakhtang VI won. The King with his multiple armies went to the Ganja surroundings. Vakhusti wrote: “The King came to Ganja and stayed there for three months but

had no news from the King Peter” (Vakhushti batonishvili, 1973:500). The same is said by Davit Guramishvili:

“The army gathered, it was multiple so that was difficult to be seen altogether

It went to the district of Gandja, the surroundings of which became blood-covered” (**word by word translation**)

(Guramishvili, 1986: 216)

The news about arriving King Vakhtang’s troops to the surroundings of Ganja, infuriated Shakh of Iran. D. Guramishvili says that Vakhtang VI was deprived of being King of Kartli and the region was delivered to Konstantine, son of Erekle (Guramishvili, 1986: 223). D. Guramishvili does not mention here Konstantin II participating in this political intrigue. Historiography tells us about this: “Konstantine was aware about Shakh Tamaz being unfriendly towards King Vakhtang and was requesting for the throne of Kartli. He promised that he would destroy Vakhtang and his loyal people and the army of Kartli could so be under control of Shakh.” The governor of Kakheti sent a messenger to Persian Governor saying that he was ready to help against King Vakhtang who “wants to destroy Persians jointly with the Russian army” and he himself (Konstantine) was ready, in case Shakh would give him the territory of Kartli, to destroy king Vakhtang’s army and all the enemies of Persian Shakh (Vakhushti Batonishvili, 1973:615).

Paradoxically but the fact is that D. Guramishvili, unlike the other historical sources, depicts king of Kakheti, Konstantine, as “sensible, clever politician, who understands how important and necessary is to maintain solidarity and cohesion and what was the reason for dividing country of Georgia into small kingdoms (Leonidze, 1974: 552). In the epic poem by D. Guramishvili, Konstantine II says: “I have different enemies enough why should I consider my brothers as enemies? Let him have his own country of Kartli, and I will be fully satisfied with my country of Kakheti” (Guramishvili, 1986: 231). G. Leonidze considers that the estates of D. Guramishvili were a part of the Kakheti territory, so it may be that this fact played a certain role in his appreciations to Konstantine. Whatever it is, the fact remains that D. Guramishvili expresses the idea of unity of Kakheti and Kartli regions as the unity of the whole Georgia. This noble and wise idea of unified Georgia was often neglected due to envy and personal interests.

According to the explanation by Sul Khan-Saba Orbeliani, “Envy is sorrow resulting from good events of somebody else’s life”; and the Georgian word “ghazoba” even expresses stronger feeling, more than sorrow, such as hatred and strong wish to destroy somebody who has done nothing bad for you but you hate him” (Orbeliani, 1993:480) - **word by word translation**. It is acknowledged historically and unfortunately, it happens nowadays as well, that the Great projects and deeds were always spoiled by envy, hatred, animosity. The good deeds which were projected, according to the given piece of literature, by the king Konstantine II and was shared and accepted with joy and willingness by the king Vakhtang VI, were losing battles from the very beginning. One very important phrase said by Davit Guramishvili allows us to think so. This phrase goes just with the telling about the letter by Konstantine II: “When King Isse saw it, he got angry and it was clear looking at his eyebrows which he frowned” (**word by word translation**). With this one phrase the author clearly shows the feelings of Isse and a reader can see the result of Isse’s actions – deceived monk Didoveli, people, inner conflict and bloodshed in Kartli and Kakheti regions. The letter from Konstantine II is met doubtfully by the population of Kartli and the same preposition is felt among Kakheti population. The phrase of Konstantine” Let him have his own

country of Kartli, and I will be fully satisfied with my country of Kakheti” is met very negatively: “why do you try to decline God’s mercy, his present coming to you?” (**word by word translation**). (Guramishvili, 1986: 235). Konstantine II and Vakhtang VI are themselves the sons of this country, this people. Guramishvili knows this society well. This is the society which had lost love, belief, mercy and was full of envy and hostility instead. The ironic coloring of the author’s words shows that the people described in the poem want to live in peace, they know that the country is surrounded by hostile neighbors but subconsciously they are ready to fulfill evil, hostile plans, to reveal their nature. And the events also soon develop in such way. The events related to the king Iesse turned to cause hostilities between Vakhtang and Konstantine. King Iesse tries to make Konstantine believe that Vakhtang was his enemy and was ready to kill him. The actions taken by the king of Kaheti are adequate to his inner feelings. He is going to Kartli as a friend but somewhere in the deep thoughts he feels as enemy to Vakhtang. Terrible disbelief and envious situation dominate in the country. The letter awoke haughtiness and envy in him and his image as a good king of Kakheti disappeared, he did no differ from his fellow people full of envy and hatred. The author destroyed his image immediately. Circumstances changed him (Guramishvili, 1986: 268). Now it was the turn of king Vakhtang VI. The king of Kartli reads the letter from the king of Kakheti and becomes extremely angry, the expression of his face changes, his icon, as an ideal governor ruins and this king who was very religious, educated, clever comes under the influence of rage. Even the look on his face changes (Guramishvili, 1986: 298).

Konstantine accuses his compatriots in fighting against Kartli, Vakhtang VI accuses the monks going Kakheti to Kartli for their religious mission: “you walk every where only aiming to tell the lies and spread hostile attitudes (Guramishvili. 1986: 297). Here the mask of Vakhtang VI uncovers and he shows his real image:”he cannot take away anything from me, I can take from him instead” – says King Vakhtang (Guramishvili 1986: 298). And finally, the result is awful: the regions of Kartli and Kakheti destroyed, there is bloodshed everywhere, Georgian king, Vakhtang VI fled to Russia, Konstantine II as a refugee in the village Tvalivi. Iranians (Khisilbash) and Turks (Osmals) all over the territory of Georgia - such were the heartbreaking results of the shameful hostilities between the Georgians. “Who can count the awful results of the events in Georgia – all the disaster? Only a wise and talented man” (Guramishvili, 1986: 163).

After the historical events, the private history of the poet is told in the poem, which is an example of the fate of people in the hard historical times. He was captured by Daghestanians, then he went to Moscow, Queen Ann hosted the King of Qartli and promised to help. The small army of Georgia moved to the kaspian Sea where the Russian military units stayed in Solagh and Baku. According the agreement, Georgian King was allowed to use some units of the Russian army for his purposes. Georgians travelled during three months and in this period of time everything changed on the international arena. Nadi-kuli-shakh who was named Nadir-shakh took governance in his hands in Iran and began the company of returning the estates had earlier belonged to Iran. Russia retreated without fighting and put their political interests away for some time. These changes appeared to be disasterous for the King Vakhtang and his people. The King knew about these news on his way along the river. The words given in the poem as the lamentation of Vakhtang VI, the disappointed king, are really tragic:

‘What shall I do now? Where can I go? All the ways are complicated for me,
The wind is blowing now and I am on the sea with my sails all open on my ship.’

(word by word translation)

(Guramishvili, 1986: 491)

The King stayed in Astrakhan where his son died. The Georgians who had accompanied him went to the Russian army. They got some estates from the Russian government for their service. As V. Dondua says, “All these facts in the story of Guramishvili create one certain part of the Georgian history Guramishvili reviews the facts and events very broadly. He follows the events systematically. It should be noted that working on the historical events described in the poem, Guramishvili did not go beyond the plan of describing Georgian history of the periods of 60 -ies and 70- ies of the century and even later, he goes on prospectively, step by step only during the period which he aims to describe. Guramishvili did not touch the periods of kings Teimuraz II and Erekle II, though the poet was their contemporary too. That can be understood by the fact that those periods were already “beyond the end”. The end for him was the period of the hard times of the king Vakhtang VI –difficulties, exile and death of the king (Dondua, 1959:125). What this means? The fate of the poet himself is closely tied to the politics of Vakhtang VI. Guramishvili did not aim to be in the role of the author of chronicles. Showing the hard historical times of Georgia Guramishvili tries deliberately to find out the reason of the tragedy of Kartli. One most important reason is negation of God. Judging the past is much easier than the present. The poet, tired from the many hard years of his life, judges the past and tries to teach the reader through his experiences. He underlines that being imprisoned by the trifles of life is a big mistake, forgetting about God is heavy mistake and hard sin. He praises the God, hopes to his mercy. It can be said that “Davitiiani” is the great hymn to God, with the didactical-historical character, a poetic confession. During the confession the real historical circumstances are revealed and told about. For this reason, D. Guramishvili considers exile and especially death of King Vakhtang VI as the end of his plans and his own life (Dondua, 1959:125).

The historic reality is described very truly and realistically in the poem. The dating of the events also helps us to think so. Sometimes the historians forget to date the historical events but as about D. Guramishvili, the poet gives us precise dating of the historical events. He begins with describing the events from winter of 1721, the same date is given in the historical reviews as the date of beginning of military actions by Vakhtang VI, in Ganja, hoping that Russia would help him but he got only rage from the Iran side. He was deprived of his kingdom and the throne was delivered to Konstantine II, king of Kakheti. Varlam Dondua noted that if we imagine to eliminate the style of verse of this literary piece, we could say that this piece of literature is in fact precise chronicles of the given epoch which fills many gaps about the historical facts (Dondua, 1959:113). At the final part of the poem “Kartlis Ch’iri” some precise dates of events are also given, namely of the events in which Davit Guramishvili was taking part already as a warrior in the Russian Army. Here are those dates:

` In 1739, we knocked the door of Khotini,
 In 42 we burnt down the cologne of Fidrighvan,
 In 57 we shook strongly the pillar of the Prussia’s throne.
 In 58 Prussia’s king beat us and shook us strongly”. (word by word translation)
 (Guramishvili, 1986:121)

There can be no doubt about the date of the poem “Davitiiani”. The poet tells clearly that he “composed this piece in the year 1774, November 29” (Guramishvili, 1986:324,14). It must be noted

that D. Guramishvili reflects the historical picture very emotionally in his poem. He is not only an observer, he is a poet, a man of creation and he suffers because of tragedy of his country.

Conclusions

1. The poem “Kartlis Ch’iri” is a lyrical-epic poem. The historical truth is shown in its first part. Here we see also the problems of moral character, philosophical and didactical problematic, which are represented as subjects of lyrical review.
2. David Guramishvili did not aim to fulfil the role of the author of historic chronicles. His literary work represents didactical-historical narration written in the style of God’s gospel and poetic confession and at the moment of confession the historic events are described as the background.
3. The national tragedy described in the literary piece relates to military policy of Russia. According the plot of the piece of literature, Russia deceived the King of Kartli dishonestly, broke the military agreement and Vakhtang VI marched with his small army to Ganja without Russia which caused rage of Iran side. King Vakhtang was deprived of his throne and the governance was delivered to Konstantine, the king of kakheti.
4. Davit Guramishvili tells the hisorical events in realistic manner, The facts he gives in the poem coincide with the historical facts, though different from the Georgian historiography, Davit Guramishvili tegards the King of kakheti region, Konstantine, as a sensible politician. Showing the strivings of the kings Vakhtang VI and Konstantine II, the poet expresses the idea of the united Georgia
5. D. Guramishvili gives the precise dates of the historically known facts. There are some of them which are verified according the historical sources: 1721, 1739, 1742, 1757, 1758, November 29th of 1774.

Bibliography:

- baramidze, a. (1964). *nark'vevebi kartuli lit'erat'uris ist'oriidan*. IV. tb. (ბარამიძე, ა. (1964). *ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*. IV. თბ.).
- belinsk'i, b. (1952). *rcheuli tkhzulebani*. t'. I. tb. (ბელინსკი, ბ. (1952). *რჩეული თხზულებანი*. ტ. I. თბ.).
- gachechiladze, s. (1953). *lit'erat'urismtsodneobis sapudzvlebi*. tb. (გაჩეჩილაძე, ს. (1953). *ლიტერატურისმცოდნეობის საფუძვლები*. თბ.).
- guramishvili, d. (1986). *davitiani. ak'ademiuri gamotsema. tkhzulebata sruli k'rebuli*. tb. (გურამიშვილი, დ. (1986). *დავითიანი. აკადემიური გამოცემა. თხზულებათა სრული კრებული*. თბ.).
- dondua, v. (1959). *davit guramishvili da sakartvelos ist'oria*. tb. (დონდუა, ვ. (1959). *დავით გურამიშვილი და საქართველოს ისტორია*. თბ.).

- bat'onishvili, v. (1973). *kartlis tskhovreba*. tb. (ბატონიშვილი, ვ. (1973). *ქართლის ცხოვრება*. თბ.).
- k'ek'elidze, k'. (1986). alegoria davit guramishvilis shemokmedebashi. *et'iudebi*. XIV. tb. (კეკელიძე, კ. (1986). ალეგორია დავით გურამიშვილის შემოქმედებაში. *ეტიუდები*. XIV. თბ.).
- leonidze, g. (1958). gamok'vlevebi da ts'erilebi. tb. (ლეონიძე, გ. (1958). *გამოკვლევები და წერილები*. თბ.).
- norak'idze, v. (1980). *davit guramishvili (psikologiuri p'ort'ret'i)*. tb. (ნორაკიძე, ვ. (1980). *დავით გურამიშვილი (ფსიქოლოგიური პორტრეტი)*. თბ.).
- orbekiani, ss. (1993). *sit'qvis k'ona*. tb. (ორბელიანი, სს. (1993). *სიტყვის კონა*. თბ.).
- p'aich'adze, g. (1973). kartlis samkhedro-p'olit'ik'uri k'avshiri rusettan XVIII s. 20-ian ts'lebshi. *sakartvelos ist'oriis nark'vevebi*. t'. IV. tb. (პაიჭაძე, გ. (1973). ქართლის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი რუსეთთან XVIII ს. 20-იან წლებში. *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. ტ. IV. თბ.).
- kikodze, g. (1964). *ist'oriuli p'oema dzvel kartul lit'erat'urashi*. tb. (ქიქოძე, გ. (1964). *ისტორიული პოემა ძველ ქართულ ლიტერატურაში*. თბ.).
- tshaishvili, s. (1989). „kartlis tskhovrebis mema'tiane“. *kartuli mts'erloba*. bolosit'qvaoba. tb. (ცაიშვილი, ს. (1989). „ქართლის ცხოვრების მემატთანე“. *ქართული მწერლობა*. ბოლოსიტყვაობა. თბ.).
- ch'ilaia, a. (1971). *lit'erat'uris mts'odneobis dziritadi tsnebebi*. tb. (ჭილაია, ა. (1971). *ლიტერატურის მცოდნეობის ძირითადი ცნებები*. თბ.).
- ch'olok'ava, n. (1995). *lit'erat'uris teoriis sapudzvlebi*. tb. (ჭოლოკავა, ნ. (1995). *ლიტერატურის თეორიის საფუძვლები*. თბ.).
- Гегель, М. (1953). *Совр. Соч.* М.
- Лихачев, Д. (1979). *Поэтика древнерусской литературы*. М.

JULIUS von KLAPROTH'S OBSERVATIONS ON TBILISI

JULIUS von KLAPROTH'UN TİFLİS İLE İLGİLİ GÖZLEMLERİ

იულიუს ფონ კლაპროტის თბილისური დღიურები

Zeynep TOPAL

OMÜ Doctoral Student
19 Mayıs University, Samsun/Turkey
ORCID: (0000-0002-2698-7152)
zeyneptopalserdar@gmail.com

Abstract

In the early part of nineteenth century Julius Von Klaproth (1783- 1835), who made important contributions to development of orientalism in Europe, published more than 300 works. As a German historian and linguist, Klaproth's Caucasian studies are on geographical, historical and linguistics. He joined the Saint Petersburg Academy of Sciences in 1805 and continued his studies there. His notes about the trip he organized to Caucasia and Georgia in 1807-1808 were published in Germany in 1814. This travel book is the first work related to the historical geography of the Caucasus. The work, which is mentioned in detail from the language groups and tribes in the Caucasus, allowed Europe and the Russians to know and understand the Caucasus more closely. This work, which includes the first comprehensive observations and evaluations that will help us understand the socio-cultural and economic structure of the Caucasus, is different from other travel books in terms of chronically mentioning Russia's relations with the Caucasus and Georgia.

The geographical descriptions of Klaproth about Georgia are very successful. In his travel book, he described Tbilisi with its historical, geographical, socio-cultural and economic structure. The author, who had the opportunity to get to know the Georgians closely during his time in Tbilisi, gives important information about the Georgian culture. In particular, he talked about the general appearance of Tbilisi, and to what extent the wars destroyed the streets and houses. Even today, he talked about the healing waters of Tbilisi, which is famous for its sulfur baths, and described the culture of bath and its understanding of cleanliness. Touching on the trade and religious structure in Tbilisi, he gave information about the socio-cultural structure of Georgia in the example of Tbilisi.

Key Words: Julius Von Klaproth, Tbilisi, history, culture, city.

Zeynep TOPAL

OMÜ Doktora Öğrencisi

19 Mayıs Üniversitesi, Samsun / Türkiye

ORCID: (0000-0002-2698-7152)

zeyneptopalserdar@gmail.com

Özet

XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'da oryantalizmin gelişmesine önemli katkılarda bulunan Julius Von Klaproth (1783-1835), 300'den fazla eser yayımlamıştır. Alman tarihçi ve dilbilimci olan Klaproth'un Kafkasya çalışmaları coğrafi, tarihi ve dilbilimi üzerinedir. 1805 yılında Saint Petersburg Bilimler Akademisi'ne katılarak çalışmalarını buradan sürdürmüştür. 1807-1808 yıllarında Kafkasya'ya ve Gürcistan'a düzenlediği gezi sırasında tuttuğu notları, 1814 yılında Almanya'da yayımlanmıştır. Bu seyahatname Kafkasya'nın tarihi coğrafyası ile ilgili ilk eser niteliğindedir. Kafkasya'daki dil gruplarından ve kabilelerden detaylı bir şekilde bahsedilen eser, Avrupa'nın ve Rusların Kafkasya'yı daha yakından tanımasına ve anlamasına olanak sağlamıştır. Kafkasya'nın sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını anlamamıza yarayacak ilk kapsamlı gözlem ve değerlendirmelerin yer aldığı bu eser, Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan ile ilişkilerine kronolojik olarak değinmesi açısından diğer seyahatnamelerden farklıdır.

Klaproth'un Gürcistan gezisi sırasındaki coğrafi betimlemeleri oldukça başarılıdır. Seyahatnamesinde Tiflis'i tarihi, coğrafi, sosyo- kültürel ve ekonomik yapısı ile betimlemiştir. Tiflis'te geçirdiği süre zarfında Gürcüleri yakından tanıma fırsatı bulan yazar, Gürcü kültürü ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Özellikle Tiflis'in genel görünümünden bahsederken savaşların sokakları ve evleri ne derecede tahrip ettiğine değinmiştir. Bugün dahi sülfür hamamları ile meşhur olan Tiflis'in şifalı sularından bahsederek, hamam kültürü ve temizlik anlayışını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Tiflis'teki ticaret ve dini yapıya da değinerek, Tiflis örneğinde Gürcistan'ın sosyo-kültürel yapısı ile ilgili bilgi vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Julius Von Klaproth, Tiflis, tarih, kültür, şehir.

ზეინეფ თოფალ

19 მაისის უნივერსიტეტის დოქტორანტი

თურქეთი, ქ. სამსუნი

ORCID: (0000-0002-2698-7152)

zeyneptopalserdar@gmail.com

აბსტრაქტი

XIX საუკუნის დასაწყისში იულიუს ფონ კლაპროტმა (1783-1835) მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ევროპაში ორიენტალიზმის განვითარების საქმეში. მის კალამს ეკუთვნის 300-ზე მეტი ნაშრომი. გერმანელი ისტორიკოსის და ენათმეცნიერის კლაპროტის მიერ კავკასიის შესახებ დაწერილი შრომები არის ისტორიული, გეოგრაფიული და ენათმეცნიერული ხასიათის. 1805 წელ იგი გახდა სანკტ-პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი გახდა და აქედან განაგრძო თავისი საქმიანობა. 1807-1808 წლებში კავკასიაში მოგზაურობის დღიურები 1814 წელს გერმანიაში გამოაქვეყნა. იგი წარმოადგენს ნაშრომს კავკასიის ისტორიული გეოგრაფიის შესახებ. აღნიშნულმა

ნაშრომმა საშუალება მისცა რუსებსა და ევროპელებს უკეთესად შეეცნოთ კავკასიური ენები და კავკასიელები. ნაშრომში ვრცლად და დეტალურად არის აღწერილი კავკასიის სოციო-კულტურული და ეკონომიკის საკითხები. იგი რუსეთ-საქართველოს ქრონოლოგიური ურთიერთობების ასახვის თვალსაზრისით განხვავდება სხვა დღიურებისგან.

კლაპროტს, საქართველოს გეოგრაფიული აღწერილობები საკმაოდ წარმატებულად აქვს გაკეთებული. იგი, თავის დღიურში მოგვითხრობს თბილისის ისტორიის, გეოგრაფიის, სოციო-კულტურული და ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ. მოგზაურს მიეცა საშუალება ახლოს გასცნობოდა ქართველებს, ქართულ კულტურას და აღნიშნულის შესახებ მნიშვნელოვანი ინფორმაცია დაგვიტოვა. როდესაც საუბრობს თბილისის ზოგად ხედვებზე, განსაკუთრებით მიუთითებს ომების გამო დანგრეულ ქუჩებსა და სახლებზე. იგი დეტალურად საუბრობს ცნობილი თბილისის აბანოების და სისუფთავის კულტურის შესახებ. ეხება რა თბილისში ვაჭრობის და რელიგიის საკითხებს, თბილისის მაგალითზე საქართველოს სოციო-კულტურული მდგომარეობის შესახებ ინფორმაციას იძლევა.

საკვანძო სიტყვები: იულიუს ფონ კლაპროტი, თბილისი, ისტორია, კულტურა, ქალაქი

Alman tarihçi ve dilbilimci Julius Von Klaproth (1783-1835) yaptığı çalışmalarla Avrupa'da oryantalizmin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Küçük yaştan itibaren Asya dillerini öğrenmeye başlayan Von Klaproth'un Orta Asya (Klaproth J. V., 1826) ile ilgili önemli çalışmaları vardır. (Klaproth J. V., Paris) 1805 yılında Rusya'dan Çin'e giden heyete katılmış ardından da Saint Petersburg Bilimler Akademisi'nde çalışmalarını sürdürmüştür. Kafkasya üzerine yaptığı çalışmalar kaynak niteliğindedir. Kafkasya çalışmaları coğrafi (Klaproth J. V., 1814), tarihi (Klaproth J. V., 1827) ve dilbilimi (Klaproth J. V., 1827)¹ üzerinedir. 1816 yılında Bonn Üniversitesi'nde Asya Dilleri kürsüsünü kurmuş ve Profesörlük unvanı almıştır. Asya çalışmaları üzerine yönelen Klaproth, Çince (aynı zamanda Mançu dilini), Moğolca, Sanskritçe, Türkçe, Arapça, Farsça ve Kafkas dillerine iyi derecede hakimdi. Bilhassa *Asia Polyglotta Nebst Sprachatlas*, 1823 adlı eserinde unutulmaya yüz tutmuş Kafkas dilleri başta olmak üzere Kafkas dilleri ve Doğu dilleri hakkında bilgi vermiştir. Klaproth aynı zamanda kartografya üzerine de önemli eserler bırakmıştır. Paris'te, Londra'da ve Berlin'de bulunan kataloglarda yaklaşık 400 adet elyazması haritası yer alır. Berlin'de bulunan elyazması eserleri çok iyi şekilde renklendirilmiş ve çok detaylı çizilmiştir. Özellikle Çin ve Orta Asya haritaları oldukça meşhurdur. (Walravens, 2006) Günümüzde dahi çalışmaları göz ardı edilemeyen Klaproth'un 300'den fazla yayınlanmış eseri bulunmaktadır. Asya dilleri ve edebiyatı hakkındaki çalışmaları için Paris'te bulunan Klaproth 1835 yılında burada vefat etmiştir.

Julius Von Klaproth 1807-1808 yılları arasında Kafkasya ve Gürcistan'a düzenlediği keşif gezisinin notlarını 1814 yılında yayınlamıştır. Bu eseri Avrupa'nın ve Rusların Kafkasya'yı tanımaları için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. İlk olarak 1805 yılında Rus Dışişleri Bakanlığınca Rusya'dan Çin'e giden bir heyete katılması için Kont Potoçki tarafından davet edilen Klaproth, bu gezisi sırasında Sibiryaya üzerinden Rus- Çin sınırına seyahat etmiş ve birçok bilgi toplamıştır. Çarlık Rusya bu sırada dağlık Kafkasya

¹ Daha sonra bu eseri 1837 yılında Marie Felicité Brosset tarafından tamamlanmıştır.

bölümünü yeni ilhak etmişti ve hem yerli halk hem de coğrafya hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığından saha araştırmasına ihtiyaç duyuyordu. Klaproth'un Çin seyahatinde aldığı notlar ve döndüğünde yaptığı çalışmalar Kafkasya hakkında izlenim edinmek için doğru kişinin Klaproth olduğunun göstergesiydi. Bu sebeple Saint Petersburg'a döndüğünde Bilimler Akademisi üyesi olarak Kafkasya ve Gürcistan'a keşif gezisi yapmaya gönderilmiştir. Yaptığı bu gezinin notları ancak 1814 yılında yayınlanmıştır. Klaproth bu gezi notlarını neden bu kadar geç yayınladığına kitabının giriş bölümünde değinmiştir. Rusya'da basılan bir eserin dünyanın geri kalanına dağıtılmasındaki zorluğa değinmiş, burada yayınlanan eserlerin diğer ülkelerde erişilemediğini gördüğünden çalışmasını Almanya'da basma kararı aldığını belirtmiştir. (Klaproth J. V., 1814)

Kafkasya'nın tarihi coğrafyası hakkında ilk eser olma özelliği taşıyan seyahatnamede Kafkas kabileleri ile ilgili oldukça önemli tespitler vardır. Bilhassa Çerkezler ve Osetlerle ilgili geniş bilgilere değinmiştir. Klaproth'un aynı zamanda dilbilimci olması bölgede konuşulan dillerin tespiti için ayrı önem taşımaktadır. Bunun yanında Kafkasya'nın coğrafi yapısını çok güzel bir şekilde betimleyen Klaproth, bölgedeki yer adlarının günümüze ulaşmasına olanak sağlamıştır. 35 bölümden oluşan eserinin 3 bölümünde Rusya'nın Kafkasya ve Gürcistan'la olan ilişkilerine kronolojik olarak değinmiştir. Bu açıdan eser diğer seyahatnamelerden farklılık göstermektedir. (Klaproth J. V., 1814)

14 Ocak 1808'de Tiflis'e varan Klaproth, Mart ayının başına kadar burada kalmıştır. Tiflis'te kaldığı süre boyunca Gürcüler hakkında kapsamlı istihbarat toplama imkanı elde etmiş bilhassa farklı kesimlerden Gürcülerle tanışmış ve bu çalışmaları Klaproth'a büyük avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte yolculuğuna devam etmek için hava koşullarının iyileşmesini beklerken Gürcü tarihinin çevirisini yapmıştır. Öte yandan Klaproth, Rus İçişleri Bakanı'nın emrini alan memurların çalışmasının amacı doğrultusunda hiçbir konuda bir zorluk çıkarmadığını ve yardımcı olduklarını belirtmiştir. 5 Mart'ta Tiflis'ten ayrılarak Mtsheta'ya geri dönmüştür.

Eski Gürcü şehri Mtskheta'dan Ananuri'ye akan Aragvi deresinin Kür Nehri ile kavuştuğu yerden Kür Nehri'ni takip ederek Tiflis'e ulaşan Klaproth, Kür'ün güneyindeki dağ zincirinin kuzeyindekinden daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Kür Nehri ve Aragvi Nehri'ni kıyaslamış, Aragvi'nin yatağını 500 adım olarak belirtmişken Kür'ü 100 adımlık alanı kaplamakta yetersiz bulmuştur. Aragvi'nin su akış hızının yüksek olduğunu vurgularken bunu yüksek dağlara çıkmasına bağlamış, Kür'ün yavaşlığını ise onun seyrinin uzunluğu ile ilintilemiştir.²

Kür adının epistemolojik yapısına değinen Klaproth, Kür'ün eski zamanlarda Kyrus ya da Kyrros, Zend Avesta'da³ ise Koro olarak geçen nehir olduğunu belirtmiştir. Gürcüce

² Klaproth'un bilhassa Aragvi Nehri'nin hızı ile ilgili yaptığı benzetme önemlidir. Aragvi'nin muhteşem bir ataklıkla aktığını, içerisindeki taşlara bir erkeğin yumruğu kadar sert vurarak ilerlediğini belirtmiştir. Bugün Gürcistan elektriğinin çoğunu Aragvi Nehri'nin üzerine kurulan Zhinvali Hidroelektrik barajından sağlamaktadır.

³ Avesta, M.Ö. 1500-1000 yılları arasında yaşamış olan ilk Arya din kurucusu Zerdüşt dininin kutsal

adı Mt'k'vari iken, Ermeniler Gkur, Araplar ve Persler Kur ya da Ckorr olarak adlandırmışlardır.⁴ Kür Nehri'nin Batum'dan Karadeniz'e dökülen ve Türk- Gürcü sınırını oluşturan Çoruh Nehri'nin kaynağının yakınlarında bir Türk kasabası olan Kars'ın kuzeybatısında yer alan Ağrı'nın dışından doğduğuna değinmiştir. Kür Nehri'nin takip ettiği güzergahı detaylı bir şekilde betimleyerek anlatmıştır; sağda Türkiye'deki Ahaldaba'yı (Tepeköy- Şavşat) solunda Suram Dağları'nın üzerindeki Kafkas dağları zincirini takip ederek Kartli'deki Borcomi ve Ahıska'yı geçerek, doğuya doğru ilerleyen Kür Nehri, Aragvi Nehri ağzından doğu- güneydoğu yönünde ilerleyerek Gürcistan'la Şirvan'ı bölen dağlarla buluşur ve güneyden akmaya devam ederek Salyan'ın yakınlarından Hazar Denizi'ne dökülür. Klaproth'un Kür havzasını ayrıntılı bir şekilde incelemesinin nedenini Rusların, Çoruh Nehri ile Kür Nehri'ni birleştirerek Hazar Denizi'ni Karadeniz'e bağlama projesi ile ilişkilendirebiliriz.

21 verstlik⁵ bir yolculuk sonunda Tiflis yakınlarına ulaştıklarını belirten Klaproth, başlarda kalacak yer bulmak için zorluk çektiklerini belirtmiştir. Ermeni Rahip Davit Khaitmassiani'nin tepedeki evinde akşama doğru misafir olma imkanı elde etmişlerdir.

Ertesi gün İçişleri Bakanı ve Kont Potoçki'nin⁶ tavsiye mektuplarını General Field Marshall ve Kont Ivan Vasilyeviç Gudoviç'e sunduğunu belirtmiştir. (Klaproth J. H., 1829) Yolculuğu ile ilgili çeşitli sorularla karşılaştığını bu sorularla da imkanları dahilinde cevap vermeye çalıştığını ifade etmiştir. Gittiği evin konumunu ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir; kaldığı yerin biraz uzağında, Tiflis sakinlerinin genel mezarlığının yanında, Eski Lurji Manastırı'nın tam karşısında, Mtsheta'ya giden yolun solundadır. Tiflis'in ana güvenlik merkezi burada konuşlanmıştır; buradan öküz arabaları⁷ ile askeri mühimmatları ve topçu birliklerinin malzemelerinin sevkiyatı yapılmaktaydı.

Klaproth, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in 61° 57' Doğu boylamında ve 41° 30' Kuzey enleminde yer aldığını ifade etmiştir. Tiflis, Gürcülerin Mt'k'vari dedikleri Kür Nehri'nin iki yakasına kurulmuştur. Tiflis'in adını şehirdeki sıcak su kaynaklarından aldığını ve doğru adının sıcak su anlamına gelen Tbilisi ya da Tbilisi Kalaki olduğuna değinmiştir. Üç bölümden oluşan Tiflis'in en önemli kısmının Kür Nehri'nin güneybatısında yer alan antik

kitabının adıdır.

⁴ Kendilerini Kartveli olarak adlandıran Gürcüler Araplar ve İranlılar tarafından Gurc, Ruslar tarafından Gruziner, Batı Avrupalılar tarafından ise Georgian olarak adlandırılırlar. Gürcü adının ülkenin sahibi ve koruyucu olan Aziz Giorgi'den türemiş olduğunu belirten kaynaklar olsa da, etimolojik açıdan incelendiğinde Eski Yunan ve Latin kökenli tanımla ilgili anlamındaki *georgicus* sözcüğünden geldiğine dayanan inanış yaygındır. Bunun yanında Farsça kökenli olan Gürcü adı sadece İranlılar ve Türkler tarafından kullanılmaktadır. Kür ırmağı havzasında yaşayan anlamında kullanılmış olduğu muhtemeldir. Ahmet Özkan, *Gürcistan*, İstanbul, 1968, s. 67.

⁵ Verst bir Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometre veya 3500 feete karşılık gelmektedir.

⁶ Polonyalı Kont Jan Potoçki (1761-1815), Slav haklarının anayurtlarını bulmakla ilgilendiğinden, Doğu dillerinin kaynağını araştırmaya yönelmiş ve Klaproth'la tanışmıştır. Rusya'da Dışişleri Bakanlığı'na bağlı çalışmaya başladığında ilk olarak 1805 yılında Klaproth'u Rusya'ya davet etmiştir. Klaproth'un Çin gezisinde heyette yer alan Potoçki, daha sonra Kafkasya ve Gürcistan gezisine de eşlik etmiştir. Klaproth'un bu eserinin bir bölümünde Fransızca olarak kendi görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca onun eserini Fransızcaya çevirmiştir. Julius Heinrich Klaproth, *Voyage dans les Steps d'Astrakhan et du Caucase par le Comte Jean Potocki*, C. I, Paris 1829.

⁷ Klaproth, burada öküz arabasını ifade etmek için Rusça 'apoa' terimini kullanmıştır.

Tiflis olduğunu ve hamamların burada yer aldığını belirtmiştir. Kentin en kalabalık yerleşkesi olan Kala bölgesinin, Eski Tiflis'in kuzeyinde olduğuna değinen Klaproth, şehrin ikisi yakasını birleştiren tek köprü'nün Isani Mahallesi'nde yer aldığından bahsetmiştir.⁸ Eski dönemde ufak bir köy olan Tiflis, 27. Gürcü Kralı Varaz Bakur döneminde 380'li yıllarda Shuris tsikhe Kalesi'nin yapılması ile gelişmiş, nitekim Pers hükümdarı I. Hüsrev döneminde tahrip edildiğinden Klaproth, kalenin varlığını tespit edememiştir. Bununla birlikte 469 yılında Gürcü hükümdarı Kral Vahtang Gorgaslani Mtsheta'nın tahrip edilmesi üzerine Tiflis'in Bagratlıların ikametgahı olduğunu belirtmiştir.⁹

Tiflis'in bölümlerine değinmeye devam eden Klaproth, Kür Nehri'nin batısında neredeyse dik açılı bir üçgen oluşturan Metekhi bölümünü şöyle tasvir etmiştir; en uzun kenarı nehrin yanında yer alırken, batı kenarında bahçeler ve güneyde ise kireçli bir sırt yer almaktadır. Bu sırtın karşısında, Kür Nehri'nin kenarında Narikala kalesi bulunduğu değinmiş, kale surlarının bir verst uzunluğunda, 16 feet yüksekliğinde ilmek delikli görüntüsü ile tepenin zirvesinden batıdaki Şardaçi? (Schardacti), kalesinin kalıntılara kadar uzandığını belirtmiştir.¹⁰ Buradan itibaren şehrin batı ve kuzey tarafındaki tepeden aşağıya doğru Kür Nehri'ne inen bu duvarın *şehrin duvarı* olarak görüldüğünü anlatan Klaproth, Metekhi sırtının binalarla kaplı olmayan önemli bölümünün burada bulunduğunu belirtmiştir.¹¹ Şah Abbas'ın, Tiflis'in zarar gören surlarını yenilediğini

⁸ Tiflis kentinin çok eski bir yerleşim yeri olduğuna değinen Berdzenişvili, kentteki köprü'nün adını 'Metehi' ya da 'Avlabari' olarak belirtmiştir. Tiflis kentinin 4.- 5. yüzyıllarda gelişmeye başladığını 6. yüzyılda ise Mtsheta'yı geride bırakarak başkent olduğunu belirtmiştir. İlk kent merkezinin bugünkü kükürtlü hamamların bulunduğu noktada olduğunu ifade etmiştir. Berdzenişvili ve Simon Canaşa, *Gürcistan Tarihi*, Hayri Hayrioğlu (çev.), İstanbul, 2000, ss. 85-86.

⁹ Sarp dağların yer aldığı Kafkas coğrafyasında batı ile doğu arasında irtibatı sağlayacak olan önemli dağ geçitleri, Gürcülerin elinde kalmıştır. Bu sebeptendir ki Gürcü yurdu tarih boyunca savaşlara ve istilalara sahne olmuştur. Araplar, Hazarlar, Persler, Türkler, Ruslar tarafından farklı yüzyıllarda istilaya uğrayan Gürcü toprakları bu sebeple ağır tahribe uğramıştır. Gürcistan tarihi hakkında; Berdzenişvili, *Gürcistan Tarihi*; ; David Marshall Lang, *Gürcüler*, Neşenur Domaniç (çev.), İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 1997; Marie- Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi*, Hrant D. Andreasyan (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2003. 5. yüzyılda İranlılarla savaşa giren Gürcüler bu savaş sonunda başkentlerini Tiflis'e taşımışlardır. Nitekim Klaproth bu hadiseyi 469 yılında diye anlatırken David Marshall Lang ve Fahrettin Çiloğlu 458 yılı olarak belirtmiştir. Lang, *Gürcüler*, s.93; Fahrettin Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, İstanbul, 1993, s.39.

¹⁰ Tiflis'i 1647'de ziyaret eden Evliya Çelebi, Kür nehrinin kıyısında birbirine karşı iki kale bulunduğunu, büyük ve eski olanın nehrin sağ yakasında, küçüğünün sol yakasında olduğunu belirtmiştir. Ona göre büyük kalenin çevresi 6000 adım, duvarının yüksekliği 60 zirâdır (45,5m). Etrafında hendeğinin olmadığını belirtmiş, kalenin su ihtiyacını karşılamak için Kür nehrine bağlı 'Suluk Kule' yapıldığını ifade etmiştir. Burada han sarayı, cami, han, hamam dışında 600 ev bulunduğunu tespit etmiştir. Nehrin kuzey tarafındaki küçük kalenin ise içerisinde 300 hanenin bulunduğundan bahsetmiş, bedesten ve imaretinin olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte 1671 yılında Fransa'dan ayrılarak Osmanlı İmparatorluğu, Gürcistan ve İran'a giden Jean Chardin, Tiflis hakkında önemli bilgiler vermekle birlikte kaleye dair ayrıntılı bir tasvirde bulunmamıştır. Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos (ed.), Ayşe Meral (çev.), İstanbul, 2014, ss. 228- 230.

¹¹ 1617'de Tiflis'ten geçen İtalyan seyyah Pietro Della Valle, Tiflis'in güzel ve güçlü duvarlarla çevrili olduğunu yazar. *Extracts from the Travels of Pietro Della Valle in Persia, A General Collection of Voyages and Travels, IX*, (eds.) John Pinkerton, London, 1811, s.151.

iletmiştir.¹² Bunun yanında adını Zahesi deresinden alan Zahesi kasabası ve çevresinin yaz aylarında ferahlatıcı havasından ve gölgelik alan olmasından dolayı uğrak yeri olduğuna değinmiştir. Dik kayalarla kaplı derin bir vadi üzerinden geçen bu dere etrafında bazı bahçeler yer almaktadır ancak Klaproth burayı görülmeye pek değer nitelikte bulmadığını belirtmiştir.

Tiflis'in batısında bulunan yüksek tepe ya da Gürcülerin deyimi ile Kutsal tepe Mtatsminda'ya değinmiş, tepede yer alan ve o dönemde dahi çürümüş durumda olan manastırla ilgili hikayeler rivayet edildiğini belirtmiştir. Mayıs sonlarına doğru buraya özellikle kadınların hac ibadetini yapmaya geldiklerini ifade etmiştir. Buranın yakınlarında Katolik Mezarlığı bulunduğuna değinmiştir.

Eylül 1795'te İran Şahı Ağa Muhammed Han'ın kenti ağır tahrip ettiğini belirttikten sonra kentin görüntüsü hakkında bilgi vermiştir.¹³ Büyük bir kısmının çöp yığını andırdığını, evlerin ancak üçte ikisinden azının yeniden inşa edildiğini belirtmiştir. Sokaklar o kadar dar ki en geniş olanından dahi rahatsız olmadan bir öküz arabasının geçmesinin mümkün olmadığını, geniş olanlarında dahi atlılar için güç bela yer bulunabildiğini ve yağmurlu havalarda iki yayanın birbirini geçerken zorlandığını ifade etmiştir. Evlerin Gürcü tarzında gübre ya da kil kullanılarak çimentolanmış tuğla ve kaba taşlardan dikkatsizce inşa edildiğini, bu yüzden 15 yıldan fazla dayanamayacaklarını ön görmüştür.¹⁴ Tiflis'in üç kapısı olduğunu ifade etmiştir; Sofeh-eli, Mukhiani, ve güney kısmında Gence ya da Hamam kapısı. Kura Nehri'nin diğer tarafında Suriyelilerin ve Kürtlerin yaşadığı modern yerleşim yeri Isani'nin Avlabari Mahallesi'nin yer aldığını belirtmiş buranın tıpkı Tiflis'in kuzeyinde Tiflis bölgesinde yer alan Gachiani Mahallesi gibi kalabalık olduğunu vurgulamıştır.

¹² 1602'de Şah Abbas'ın antlaşmayı bozması ile Osmanlı- İran savaşları tekrar alevlenmiştir. Kartli Kralı Giorgi ve Kaheti Krallı Aleksandre'dan da destek gören Şah Abbas, Kaheti Krallığı'nın idaresini almıştır. Yaklaşık bir yüzyıl boyunca Gürcü toprakları İran-Osmanlı savaşları arasında kalmış ve ağır tahrip görmüştür. Nitekim XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Gürcüler yeni bir güce ve birliğe kavuşmuşlardır. Bu dönemde Kartli ekonomik açıdan ilerleme kaydetmiş, özellikle sulama kanallarının onarılması ile üretim faaliyetleri artmıştır. Yıkılan saraylar, kervansaraylar, yollar, köprüler de onarılmış, köylülerin toplanması ile Kartli eski düzenine kavuşmuştur. Keith Hitchins, "History of Georgian- Iranian Relations (546 BC- 1826 AD)", 2001, s. 4; Berdzenişvili, Gürcistan Tarihi, ss. 260-263; Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, ss. 61-62.

¹³ Rusların bölgedeki yetersizliğini fark eden İran Şahı Ağa Muhammed, 1795'te Gürcistan'a sefer düzenlemiş ve özellikle Tiflis'i tahrip etmiştir. İran ordusu karşısında sayıca yetersiz kalan Gürcüler dağlara kaçmış, Gürcistan'daki birlik ve düzen yeniden bozulmuştu. İran tehlikesinin yeniden kapıda olduğunu gören Kral Giorgi XIII. Rus Çarı I.Pavel'den Gürcistan'ın ilhakını istemiştir. Kartli- Kaheti Krallıkları fesh edilmiş ve 1800 yılında Rusya'nın bir eyaleti ilan edilmiştir. Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul, 1979, ss.87-88 ; Hüsametin M. Karamanlı, "Gürcistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, C. XIV, s.314.

¹⁴ Şehri XVIII. yüzyılın hemen başında görmüş olan bir başka Fransız seyyah Tournefort ise kalenin surlarının büyük ölçüde harap olduğundan pek bir işlev görmediğini söylemektedir. Buranın güneyden kuzeye doğru uzandığını, büyük ve kalabalık bir şehir olduğunu, evlerin alçak, çoğunlukla kerpiç ve tuğladan yapıldığını, kalede müslümanların aileleriyle birlikte oturduğunu, kalenin şehrin ortasında, han sarayının ise kalenin altında bulunduğunu ve saray bahçelerinin görmeye layık olduğunu belirtmiştir. Joseph Pitton de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos (ed), İstanbul, 2005, s. 159.

Tiflis'te eskiden Eski Gürcü dilinde ibadet yapan 15 Yunan Kilisesi, 20 Ermeni Kilisesi ve iki Katolik Kilisesi bulunduğunu belirtmiştir. Aziz Joseph'e adanmış olan Chareba'nın bunların en eskisi olduğunu ancak şiddetli bir depremle yüzünden çatladığını ve neredeyse çökmek üzere olduğunu tespit etmiştir. Bir diğerinin ise İmparatorluk himayesine geçtikten hemen sonra kurulduğunu ve henüz bitmeden ibadete açıldığını vurgulamıştır. Bununla birlikte burası şimdiden üç rahibin bulunduğu Capuchin misyonerlerinin yeni yeri olmuştur. Tiflis'te Kiliselerden başka iki tane de Mescit bulunduğunu; bir tanesinin Hz. Ali'yi takip eden Perslere ait, diğerinin ise Suni Tatarlara ait olduğunu belirtmiştir. Bunun daha sonra Ağa Muhammed tarafından yıkıldığını ancak güzel minaresinin hala ayakta durmakta olduğuna değinmiştir. Bu caminin 1710 yılında Türk idarecisi İshak Paşa tarafından yaptırıldığını ifade etmiştir.¹⁵

Dönemin Gürcü Valisi (Prawitel Grusia) Feodar Isaiitsch Acherdow'ın¹⁶ Chardin'in daha önce tasvir ettiği, 1658 yılında Kral Rostom tarafından Asya tarzında yaptırılmış olan muhteşem sarayda kaldığını belirtmiştir. Tiflis'te bunlardan başka büyük ya da belirgin başka bir bina olmadığını ancak bazı Gürcü prenslerinin Rus tarzında iki katlı ve üst balkonlu evler inşa ettirdiklerini belirtmiştir. Ancak bu istisnalar dışında göze hitap etmeyen, çoğu aşırı derecede pis ve berbat taş kulübelerin olduğunu çok azında pencere bulunurken, bir çoğunda pencere yerine delik açıldığına ve yağlı kağıtla kapatıldığına değinmiştir.

Tiflis'te genellikle Ermeni, Tatar ve Gürcü esnaflar tarafından işletilen 704 dükkan içeren iki adet Pazar bulunduğunu, Rus esnaf sayısının çok az olduğunu ve çoğunun Ermeni mallarını sattığını belirtmiştir. Pazarların Asya modasına uygun olarak tüm esnaf atölyelerini ihtiva ettiğini yazmıştır. Burada bir sokakta yalnızca ayakkabıcılar, bir diğerinde kasket dükkanları ve bunların üçte biri kadar da demirci olduğunu gözlemlemiştir. İpek eğeciler, gümüş işleyenler, silah yapımcılar ve kılıç dövücüler, her biri kendi mesleklerini sürdürürken pazarı gezgenlere hoş bir anı yaşattıklarını ifade etmiştir.

¹⁵ 1647'de Gürcistan'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, Tiflis'i surları, camileri, uleması ile bir İslam şehri olarak tanımlamış, halkın çoğunun Sunni Müslüman olduğundan ve çok sayıda alimin bulunduğu bahsetmiştir. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, 1966, C. I, ss. 572- 575. Bununla birlikte aynı yüzyılın sonlarına doğru Tiflis'te bulunan Chardin'in Tiflis için yaptığı tespitler Evliya Çelebi'den farklılık göstermektedir. Chardin'e göre Tiflis'te hiç cami yoktur zira Gürcüler, Cami inşa etmek isteyen İranlılara karşı ayaklanıp, işçilere kötü davranarak cami inşaatlarını engellemişlerdir. Tiflis'te on dört kadar kilise sayan Chardin, kiliselerin çan çaldığına değinmiş, domuz etinin serbestçe satıldığını ve hemen her sokak köşesinde şarap bulmanın mümkün olduğundan bahsetmiştir. Nitekim Tiflis kalesinin içinde küçük bir cami olduğundan da bahsetmiş ancak ezan okunmadığını belirtmiştir. Chardin, *Chardin Seyahatnamesi*, ss. 228- 230.

¹⁶ Kafkaslarda uzun süredir süre gelen İran- Osmanlı savaşlarından zarar gören Gürcüler, Rusya'nın bölgede varlık göstermesini kendileri için bir umut olarak görmüşlerdir. Ruslar ve Gürcüler görüşmeler sonunda 24 Temmuz 1783'te Georgiyevsk Antlaşması imzalamış, II. Katerina 1783'te çıkardığı fermandan Rusya'nın Gürcistan'ı himaye altına aldığını açıklamıştır. Kafkaslarda yayılcı faaliyet yürüten Rusya bir yandan mahalli Kafkas Hanlıklarının, bir yandan da Gürcülerin mevcut durum karşısındaki ayaklanmaları ile uğraşmıştır. Gürcistan'ın dağlık bölgeleri 1804'de ayaklanmıştır. Azerbaycan ve Dağıstan Hanlıkları ise her fırsatta Tiflis üzerine akınlar yapmışlardır. Bu isyanların bastırılmasından sonra başka isyanlar birbirlerini takip etmiş, Doğu Gürcistan'da hanedanlık yönetimi tasviye edilmiş, Kafkasya Valiliği'ne bağlanmıştır. Lang, *History of Georgia...* s. 39; Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, ss. 75- 76.

Klaproth, Tiflis'teki en ilginç yürüyüşlerden birinin burada geçtiğini vurgulamıştır. Bu dükkanlarda hepsi birbirinden sevecen Rus, Alman, Tatar ve İranlı üreticilerle tanışmıştır. Ancak St. Petersburg'da ve Moskova'da şal ve ipek gibi Asya kumaşları Tiflis'ten daha ucuza alınabileceği gerçeğini de belirtmiştir.¹⁷

Tiflis'in, bütün Gürcistan gibi eskiden çok fakir bir yer olduğunu belirten Klaproth, Ermeni endüstrisi, Rusya'dan getirilen ürün çeşitliliği ve Tatarlarla ve Perslerle sağlanan alışverişin yerlilerin koşullarını büyük ölçüde geliştirdiğini vurgulamıştır. Nitekim Ahıska ve Küçük Asya ile kurulan Türk ticaretinin o dönemdeki savaş yüzünden tamamıyla durduğuna değinmiştir.

Klaproth, Tiflis'in nüfusunu burada ikamet eden Rus askeri ve sivil görevliler hariç 18.000 kişi olarak belirtmiş ve bunun yaklaşık yarısının Ermeni olduğunu ifade etmiştir.¹⁸

Ünlü sıcak hamamların bir zamanlar çok görkemli olduğunu ancak şimdi birçoğunun çürümüş durumda olduğunu buna rağmen hala çoğunun ağzının açık ve mermer kaplı olduğunu belirtmiştir. Suyun az miktarda sülfür içerdiğini ancak son derece sağlıklı olduğunu vurgulamıştır. Buradaki yerlilerin, özellikle de bayanların, yıkanma meraklarını aşırıya taşıdıklarını, sıklıkla birlikte hamama gittiklerini ve gün boyu orada kaldıklarını ayrıca kendileri için oraya evlerinden yemek getirdiklerini anlatmıştır.¹⁹ Kendisinin de Tiflis'te haftada iki kez banyoyu kullandığını ve bunun kendisine ve ekibine iyi geldiğini ifade etmiştir. Sülfür kaynağının önceden Kür Nehri'nin sağ tarafında Isani kalesinin ve mahallesinin etrafındaki kayalardaki mağaralardan çıkarıldığını ancak artık çıkarılmadığını belirtmiştir. Sülfür çakılının bir taştan süblime edildiğini ve kömüre alternatif olarak sobada yakıldığını anlatmıştır. Vitriyum (kezzap) içeren suyun hala kayalardaki geniş yarıklardan damlamakta olduğunu belirtmiştir. Tabori dağındaki hamamların yakınlarında şimdi yıkılmış olan, önceden Pers Şahı Safi'nin atadığı Seyitlerin kaldığı kalenin bulunduğunu bu nedenle de buranın Farsça Saidabad olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.

Tiflis'ten yaklaşık 3 verst aşağıda Kür Nehri'nde çok iyi meyvelerin yetiştirildiği bahçelerle kaplı birkaç ada bulunduğu değinen Klaproth, iyi derecede olgunlaşmış meyvelerin Tiflis'te oldukça nadir gözüktüğünü belirtmiştir. Açgözlü ve bilgisiz Gürcü köylülerin hepsini tam olgunlaşmadan topladığını bu yüzden de özellikle yazın ve sonbaharda dizanteri hastalığının yaygın olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Gürcüler hakkındaki bu yorumunu örnekle de vurgulayan Klaproth, mesela Tiflis ve çevresi badem ağaçları ile dolu olsa da bunların satışa sunulduğunu asla göremezsiniz demiştir.

¹⁷ Otar Mimioşvili, her zaman ve her devirde Tiflis pazarının çok büyük ve emsalsiz olduğunu, çok renkli ve çok milliyetli olduğunu belirtmiştir. Hindistan'dan ve İran'dan kervanların, Rusya'dan büyük tüccarların, Ermenistan'dan şarap tüccarları ve Dağıstan'dan atlıların uğrak yeri olduğunu vurgulamıştır. Tiflis'teki tüccar ve zanaatçıların ünvanları olduğunu ifade etmiştir. Otar Mimioşvili, *Gürcistan'da Etnografik Yolculuk*, Kasım, 1999, ss. 18-20.

¹⁸ Tournefort XVIII. Yüzyılın başlarında Tiflis nüfusunun yaklaşık 20.000 kişi olduğunu belirtmiştir. Bunun 14.000'inin Ermeni, 3000'inin müslüman, 2000'inin Gürcü menşeli olduğuna değinmiştir. Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s.160.

¹⁹ Evliya Çelebi, Tiflis hamamlarını tasvir ederken büyük kalenin şark tarafında kudretten kaynar ifadesini kullanmıştır. Kubbeli faydalı hamamlar olarak nitelemiştir. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. I, ss. 572-575.

Tiflis'teki toprak yapısına dahi değinen Klapproth, Kafkasya raporunda ne kadar titizlikle çalıştığını göstermiştir. Tiflis'teki toprağın killi olduğunu ve çoğu yerde kalkerli kum ile karıştığını belirtmiştir. Bunun yanında Zahesi mahallesindeki vadide neredeyse yeşim taşına benzeyen sertleşmiş yeşil toprakla kaplı Boynuz Taşı bulunduğunu vurgulamıştır.

Polis müfettişi tarafından bana verilen bilgiye göre Tiflis'te;

1 Gürcü Patriği (Katholikos) – Antoni, Kral Iraklı'nın oğlu.

1 Gürcü Başpiskoposu

55 Gürcü rahip

1 Rum Archiereus²⁰

3 Rum Archimandrite²¹

1 Ermeni Başpiskoposu

73 Ermeni Rahibi

8 Ermeni Archiereus

4 Katolik papaz

1 Tatar Efendi

163 Gürcü Prensi ya da Tavadi²²

216 Gürcü soylusu ya da Aznauri/ Aznaurebi

1983 Vatandaş ya da Mok'alak'eoba

251 ---- Hükümdarlığına ait adamlar

426 ---- Tavadilerine ait adamlar

3684 Özel hane bulunmaktadır.

Sonuç olarak Klapproth, XIX. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'yı gezen bilim adamları ve seyyahlar arasında en ayrıntılı değerlendirmeleri yapan kişi olarak dikkat çekmektedir. O, 1807-1808'de Kafkasya'ya düzenlediği gezinin notlarını yayımlayınca dünyada Kafkasya'ya karşı olan ilgi önemli ölçüde arttı. Onun tarih ve dil alanında önde gelen bilim adamları içerisinde yer alması eserinin Avrupa'da büyük ilgi görmesine zemin hazırlamış ve kitabı adeta Kafkasya ile başucu eseri kabul edilmiştir. Kafkasya'nın sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını anlamaya yarayacak ilk kapsamlı gözlem ve değerlendirmelerin yer aldığı bu eser daha sonra yapılacak çalışmalara da rehberlik etmiştir.

Klapproth'un Tiflis ile ilgili gözlemleri o zamana kadar yapılanlardan daha farklıdır.

²⁰ Eski Yunanca rahipliğin doruk noktası olarak kabul edilir.

²¹ Yüksek rütbeli papaz.

²² Gürcüce, Gürcü Prens tarafından kabul görmüş ve t'avi 'baş/kafa' anlamında kullanılan feodal bir ünvanıdır.

Tiflis'in şifalı sularından çok etkilenen yazar hamam kültürünün dolayısıyla temizlik anlayışının bölgedeki durumunu ayrıntılı bir şekilde anlatır. Tiflis pazarı hakkındaki gözlemleri onun şehirdeki gezisinin en keyif aldığı yerleridir. Buradaki ürünlerin çeşitliliği ile pazardaki çok kültürlülük arasında bağ kuran yazar Tiflis'in çok uluslu yapısında ticaretin yerini vurgular. Savaşlardan harab olmuş şehrin genel görünümünü beğenmeyen yazar sokakların darlığından ve evlerin yıkık döküklüğünden şikayet eder. Gürcistan'ın bütün sosyal tabakalarını bu şehirde bulmanın mümkün olduğunu yazan Klapproth, bu gruplar hakkında da mukayese yaparak Tiflis örneğinde ülkenin sosyo-kültürel dokusunu göstermeye çalışır.

KAYNAKÇA

- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi*. (H. D. Andreasyan, Çev.) Ankara: TTK.
- Chardin, J. (2014). *Chardin Seyahatnamesi*. (S. Yerasimos, Dü., & A. Meral, Çev.) İstanbul.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt I). (1966). İstanbul.
- Gökçe, C. (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul.
- Hitchins, K. (2001). *History of Georgian- Iranian Relations (546 BC- 1826 AD)*.
- Karamanlı, H. M. (1993). Gürcistan. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XIV. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Klapproth, J. H. (1829). *Voyage dans les Steps d'Astrakhan et du Caucase par le Comte Jean Potocki* (Cilt I). Paris.
- Klapproth, J. V. (1814). *Geographisch-Historische Beschreibung des Ostlichen Kaukasus*. Weimar.
- Klapproth, J. V. (Paris). *Memoires Relatifs a l'Asie*, . 1824-1828.
- Klapproth, J. V. (1814). *Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808*.
- Klapproth, J. V. (1827). *Tableau Historique, Geographique, Ethnographique et Politique de Caucase*. Paris.
- Klapproth, J. V. (1826). *Tableaux Historiques de l'Asie*. Paris.
- Klapproth, J. V. (1814). *Travels in The Caucasus and Georgia*. (F. Shoberl, Çev.) London.
- Klapproth, J. V. (1827). *Vocabulaire et Grammaire de la Langue Georgienne*. Paris.
- Lang, D. M. (1997). *Gürcüler*. (N. Domaniç, Çev.) İstanbul.
- Miminoşvili, O. (1999). *Gürcistan'da Etnografik Yolculuk*.
- Nikolaz Berdzenişvili, S. C. (2000). *Gürcistan Tarihi*. (H. Hayrioğlu, Çev.) İstanbul.
- Özkan, A. (1968). *Gürcistan*. İstanbul.
- Pinkerton, J. (Dü.). (1811). *Extracts from the Travels of Pietro Della Valle in Persia, A General Collection of Voyages and Travels* (Cilt IX). London.
- Tournefort, J. P. (2005). *Tournefort Seyahatnamesi*. (S. Yerasimos, Dü.) İstanbul.
- Walravens, H. (2006). Julius Klapproth His Life and Works with Special Emphasis on Japan. *Japonica Humboldtiana 10*(s. 177-191). içinde.

LEGAL OPINIONS IN ADJARA DURING THE OTTOMAN RULELEDALL

სამართლებრივი შეხედულებები აჭარაში ოსმალთა
ბატონობის პერიოდში

Otar Gogolishvili

Professor

Department of history, archeology and ethnology

Batumi Shota Rustaveli State University

Batumi, Ninoshvili str. 32/35

ORCID: 0000-0002-5196-4155

otargogolishvili@gmail.com

593 61 78 95

Abstract

The article notes that prolonged domination of Ottomans and spreading of Islam in Adjara caused introduction of completely new legal system, which was different from traditional Georgian legal norms. They started introduction of their official legal standards for making Adjara as a part of their empire. An official legal system of the Ottoman Empire was derived from Islam. Gradually, Ottomans introduced Islamic law “Sharia”.

During the Ottoman domination in Adjara, “sharia” was considered to be the main legal norm.

Naturally, Turkey considered this region as their own territories. So, they carried out the same reforms in this region as in the Ottoman empire. For example, Ottomans carried out Tanzimat in every occupied territories equally, which helped them to strengthen their power on the occupied territories and form Ottoman legislature. For Georgia, the most important decision was legislature about ground, which was activated in 1858.

According to “sharia”, every muslims could have a ground for cultivation, however this property was not constant for them, because Allah was considered to be an owner of ground.

Key words: Ottoman empire, Adjara, spreading of Islam, Georgian legal norms, Tanzimat, legislature, Sharia, muslim

ოთარ გოგოლიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
 უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა
 და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის პროფესორი
 ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
 ORCID: 0000-0002-5196-4155
otargogolishvili@gmail.com
 593 61 78 95

აბსტრაქტი

სტატიაში აღნიშნულია, რომ ოსმალთა ხანგრძლივმა ბატონობამ და ისლამის რელიგიის გავრცელებამ აჭარაში გამოიწვია სრულიად ახალი სამართლებრივი სისტემის დანერგვა, რომელიც განსხვავდებოდა ტრადიციული ქართული სამართლებრივი ნორმებისაგან. იმისათვის რომ იგი საკუთარი სახელმწიფოს ნაწილად ექცია, აჭარაში საკუთარი ოფიციალური სამართლებრივი ნორმების დანერგვა დაიწყო. ოსმალთა სახელმწიფოს ოფიციალური სამართლებრივი სისტემა გამომდინარეობდა ისლამის რელიგიისაგან. აჭარაში ოსმალებმა თანდათანობით დანერგეს მუსლიმანური სამართალი, რომელსაც „შარიათი“ ეწოდებოდა.

აჭარაში ოსმალთა ბატონობის პერიოდში შარიათი ითვლებოდა ერთადერთ ოფიციალურ სახელმწიფო სამართლებრივ ნორმად.

ბუნებრივია, ოსმალეთი ამ ტერიტორიებს საკუთარ ტერიტორიებად მიიჩნევდა. ამიტომ ამ მხარეებში ისეთივე სასამართლო და სახელმწიფო რეფორმებს ატარებდა, რასაც თვით ოსმალეთის ტერიტორიებზე. მაგალითად; ოსმალეთმა თანზიმათი ყველა დაპყრობილ ტერიტორიაზე ერთნაირად გაატარა, რამაც შეუწყო ხელი ოსმალეთის ქართულ ტერიტორიებზე ოსმალთა ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებას და ოსმალური კანონმდებლობის ჩამოყალიბებას. განსაკუთრებით ოსმალთა საქართველოსთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მიწის შესახებ მიღებულ კანონმდებლობას, რომელიც 1858 წელს გამოვიდა.

შარიათის მიხედვით ყველა მუსლიმანს შეეძლო საკუთრებაში ჰქონოდა მიწა დასამუშავებლად, მაგრამ ეს საკუთრება მისთვის მუდმივი არ იყო, ვინაიდან მიწის მთავარ მესაკუთრედ ალაჰი ითვლებოდა.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალები, აჭარა, ისლამის გავრცელება, ქართული სამართლებრივი ნორმები, თანზიმათი, კანონმდებლობა, შარიათი, მუსლიმანი

შესავალი

ოსმალეთი ცდილობდა მის მიერ დაპყრობილ აჭარაში დაენერგა სრულიად ახალი სამართლებრივი სისტემა. ისე, როგორც ყველა მუსლიმანურ ქვეყნებში, ოსმალეთშიც ოფიციალური სასამართლო სისტემა გამომდინარეობდა ისლამის რელიგიისაგან.

მიუხედავად დიდი მცდელობებისა, ოსმალებს ძალიან გაუჭირდათ თავდაპირველად აქ მისი დანერგვა. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ აჭარაში, საქართველოს ერთ-ერთ დაწინაურებულ და მნიშვნელოვან რეგიონში, ძლიერი იყო ქართული სახელმწიფო ინსტიტუტები და რა თქმა უნდა სამართლებრივი სისტემა. მხარეში კარგად იყო გავრცელებული ქრისტიანობა და მოსახლეობა ასე იოლად არ ეგუებოდა მის დამობას, მითუმეტეს, მათვის სრულიად ახალი სარწმუნოების მიღებას, ამიტომაც იყო, რომ ოსმალებს აქ გაუჭირდათ ფეხის მოკიდება, დაპყრობლების ყოველ ძალდატანებით მცდელობას, რომ რაღაც არ უნდა დაჯდომოდან აქ გაეგრძელებინათ მაჰმადის რჯული, მოსახლეობაში უდიდეს წინააღმდეგობას აწყდებოდა, ამაზე მეტყველებს უამრავი საარქივო მასალა და ლიტერატურა. ოსმალების წინააღმდეგ ადგილობრივი მოსახლეობა არა ერთხელ აჯანყებულა და უმეტეს შემთხვევაში ეს აჯანყებები სწორედაც, რომ ქრისტიანობის დაცვის მიზეზით მიმდინარეობდა. მაგრამ, რომ იტყვიან ძალა აღმართს ხნავსო და ამ შემთხვევაშიც ასე მოხდა, რადგანაც გარედან არანაირი დამხმარე ძალა არ ჩანდა, მითუმეტეს საქართველოს სხვა კუთხეებიდან, რადგანაც თვით საქართველოს სხვა მხარეებშიც მიმდინარეობდა თავდაუზოგავი ბრძოლები ყოფნა-არყოფნისათვის და სამწუხაროდ აჭარისთვის არ ეცალათ. ამან და კიდევ ბევრმა სხვა მიზეზებმა საბოლოოდ გატეხა ადგილობრივი მოსახლეობა და ოსმალებმა თანდათან დაიწყეს აქ ისლამის გავრცელება, მოშალეს ტრადიციული ქართული სახელმწიფო ინსტიტუტები და შემოიღეს ოსმალური და ეს ყველაფერი განხორციელდა ოსმალეთში გამოცხადებული რეფორმების შემდეგ, რომელიც ისტორიაში ცნობილია თანზიმათის სახელწოდებით. აჭარაში მათ დანერგეს მუსლიმანური სამართალი, რომელსაც „შარიათი“ ეწოდება.

მეთოდები

თემაზე მუშაობისას უპირველეს ყოვლისა გამოყენებულ იქნა ანალიზის მეთოდი. ეს მეთოდი მნიშვნელოვნად მიმაჩნია კონკრეტული საკითხის განხილვის დროს, რადგანაც ამ მეთოდის მეშვეობით, საკითხზე მსჯელობისას, ვაანალიზებთ იმ უარყოფით შედეგებს, რასაც ამ შემთხვევაში ჰქონდა ადგილი, კერძოდ ოსმალთა მიერ დანერგილ აჭარისათვის მიუღებელ, უსიამოვნო მუსლიმანურ სამართლებრივ სისტემას. ასევე ვიყენებთ შედარების მეთოდსაც, აქ ერთმანეთს ვადარებთ ქართულ ტრადიციულ და ოსმალურ სამართლებრივ სისტემას და უპირატესობას, რა თქმა უნდა ვანიჭებთ ისტორიულ, საუკუნოებრივ დანერგილ ქართულ სამართლებრივ სისტემას.

შედეგები

საყურადღებოდ იქნა მიმოხილული მუსლიმანური სამართლის, „შარიათის“ დანერგვის მიზეზები და ამ სამართლის გავლენა ცხოვრების ყველა სფეროში. წარმოჩენილია და საინტერესოდაა განხილული ასევე სამართლის სხვა ფორმები, რომელიც აჭარაში გავრცელებული იყო ოსმალთა ბატონობის დამყარებამდე და მოქმედებდა კიდევ დიდხანს, კონკრეტულად რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის შემდეგაც. მაგ., ოლქობა და სხვა.

მსჯელობა

შარიათი არის ისლამის რელიგიური კანონი, მუსლიმანთა რელიგიური ცხოვრებისა და საქციელის, იურიდიული ნორმების, პრინციპებისა და ქცევის წესების კომპლექსი. მათი დაცვა ნიშნავდა ალაჰისათვის სასურველ, უმწიკლო ცხოვრებას, რომელიც უზრუნველყოფს

მორწმუნეთათვის ადგილს სამოთხეში. შარიათი ითვლება ღვთაებრივ კანონად, რომელიც ადამიანისათვის მისაწვდომია ყურანის, ჰადისებისა და რელიგიური ავტორიტეტების შრომების საშუალებით. რეალურად შარიათი ხორცშესხმულია ფიკჰის შესახებ შრომებში, პრაქტიკაში კი მუსლიმანურ სასამართლოებში. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ამა თუ იმ საქციელის ნებადართულობისა თუ აკრძალვის სხვადასხვა ხარისხს.

მიუხედავად შარიათის დამკვიდრებისა აჭარაში, აქ მთლიანად ვერ აღმოფხვრეს ძველი ქართული სამართლებრივი ნორმები და ადათ წესები, რომლის მეშვეობითაც, ძირითადად შინაური საქმეები, სასოფლო- თემობრივი ურთიერთობანი წყდებოდა.

საერთოდ აჭარაში ოსმალეთის პერიოდშიც და შემდგომშიც სამართლებრივი მდგომარეობის შესახებ ჩანაწერები დაგვიტოვეს დიმიტრი ბაქრაძემ, გიორგი ყაზბეგმა, შემდგომ პერიოდში აჭარაში არსებულ სამართლებრივ ნორმებთან დაკავშირებით, რაც უშუალოდ მიწათ-მფლობელობის წესებს ეხებოდა, ნაწილობრივ ინფორმაციას გვაწვდიან თედო სახოკია და მემედ აბაშიძე. საინტერესო გამოკვლევა აქვს ამირან ავალიანს თავის წიგნში-„მიწათმფლობელობის ფორმები აჭარაში,“ რომელშიც მიმოხილულია აჭარაში არსებული მიწათმფლობელობის წესები და მასთან დაკავშირებული სამართლებრივ ნორმები.

ასევე, აჭარაში საადგილმამულო ურთიერთობათა ისტორიის შესახებ წიგნი გამოაქვეყნა ახალგაზრდა მკვლევარმა ირაკლი ბარამიძემ, რომელშიც განხილულია აჭარაში მოქმედი სამართლებრივი თვალსაზრისები მიწათმფლობელობასთან დაკავშირებით.

უშუალოდ აჭარაში სამართლებრივი შეხედულებების ისტორიის შესახებ ძალზე საინტერესო გამოკვლევები აქვთ სამართალმცოდნეებს - ბესარიონ ზოიძეს, ოთარ ზოიძესა და სხვებს.

ძველ წყაროებზე დაყრდნობით, ნათლად ჩანს, რომ აჭარაში, მიუხედავად შარიათის მტკიცე ბატონობისა, ცალკეულ სასოფლო თემს თავისი გადაწყვეტილებანი გამოჰქონდა. მაგალითად, გიორგი ყაზბეგი ღორჯომის შესახებ წერს: „...აქ არაა სოფელი ამ სიტყვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობით, არამედ არის მხოლოდ თემი, რომელსაც ღორჯომს უწოდებენ. სახლებს, ჯგუფებს ერთმანეთთან აკავშირებს საერთო ადმინისტრაცია და რაც მთავარია ჯამე (მეჩეთი). სოფლის მმართველობა მეჯლისის ხელშია, (სასამართლო, საბჭო) რომელსაც ყადი თავმჯდომარეობს და შედგება რამდენიმე არჩეული პირისაგან. კვირაში ერთხელ (პარასკეობით) მართმორწმუნენი მეჩეთში იკრიბებიან სადაც ლოცვის შემდეგ მეჯლისი არჩევს მცხოვრებთა საჩივარს. სოფლის მეჯლისი აქაური ადგილობრივი ადმინისტრაციის უმდაბლესი ინსტანციაა, შემდეგია სასამართლო და მუდირის მართველობა (ხულოში), მას მოსდევს სასამართლო და კაიმაკამის მმართველობა (ქედაში) და ბოლოს მუთასერიფი ბათუმში“ [ყაზბეგი, 1998:21].

1877-1878 წლებამდე, სანამ რუსეთი შეიერთებდა ოსმალეთის სახელმწიფოში მოქცეულ ქართული ტერიტორიების ნაწილებს, იგი განაწილებული იყო სხვადასხვა სანჯაყებსა და ვილაიეთებში. მაშინდელი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფის მონაცემების საფუძველზე მკვლევარი ი.ბარამიძე ასკვნის რომ: „...ოსმალეთის იმპერიაში ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულში ტერიტორიების გაერთიანება ხდებოდა არა ეთნოგრაფიული ნიშნით, არამედ უპირატესად გეოგრაფიული პირობების გათვალისწინებით, ეს არცაა გასაკვირი, რადგანაც იმპერიული სახელმწიფოს მოწყობა არასოდეს ითვალისწინებდა ერთი მოდგმის ხალხების თუ ერების ერთად თანაცხოვრების საუკუნოვან სისტემებს, მათ ტრადიციებსა და ადათ-წესებს. მოგვიანებით, 1877-1878 წლების ომის შემდეგ მიერთებული ტერიტორიების ადმინისტრაციული სტრუქტურის შედგენისას, არც რუსეთის იმპერიის

მესვეურთ მიუღიათ მხედველობაში იქ მცხოვრები ხალხების ეროვნული შემადგენლობა. ასე აღმოჩნდა ყარსის (ეროვნული ნიშნით უფრო სომხურ) ოლქში ოლთისი და არდაგანი.” [ზარამიძე, 1999:28].

საერთოდ, ნებისმიერი იმპერიის უმთავრესი ამოცანა ყოველთვის იყო დაპყრობილ და შემოერთებულ ხალხებში ეროვნული თვითმყოფადობის გრძნობის გაქრობა და მათი ასიმილაცია სხვა ხალხებთან. ეს იყო მთავარი მიზეზი, რის გამოც იმპერია დაპყრობილი ტერიტორიების ადმინისტრაციული დაყოფისას არასოდეს ითვალისწინებდა ეროვნულ ნიშანს.

გიორგი ყაზბეგის გადმოცემით, ლაზისტანის სანჯაყის შემადგენლობაში შედიოდა 11 ადმინისტრაციული ერთეული. ეს იყო - ბათუმი, ჩურუქ-სუ, ზემო აჭარა, ქვემო აჭარა, მაჭახელი, ლივანა, გონიო, ხოვა, არქავე, ათინა, ხემშინი. ესენი, გიორგი ყაზბეგის აზრით, 5 კაზაში იყო გაერთიანებული.

ბუნებრივია, ოსმალეთი ამ ტერიტორიებს საკუთარ ტერიტორიებად მიიჩნევდა. ამიტომ ამ მხარეებში ისეთივე სასამართლო და სახელმწიფო რეფორმებს ატარებდა, რასაც თვით ოსმალეთის ტერიტორიებზე. მაგალითად; ოსმალეთმა თანზიმათი ყველა დაპყრობილ ტერიტორიაზე ერთნაირად გაატარა, რამაც შეუწყო ხელი ოსმალეთის ქართულ ტერიტორიებზე ოსმალთა ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებას და ოსმალური კანონმდებლობის ჩამოყალიბებას. განსაკუთრებით ოსმალთა საქართველოსთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მიწის შესახებ მიღებულ კანონმდებლობას, რომელიც 1858 წელს გამოვიდა.

შარიათის მიხედვით ყველა მუსლიმანს შეეძლო საკუთრებაში ჰქონოდა მიწა დასამუშავებლად, მაგრამ ეს საკუთრება მისთვის მუდმივი არ იყო, ვინაიდან მიწის მთავარ მესაკუთრედ ალაჰი ითვლებოდა.

ამავე დროს, განსხვავებით სხვა მუსლიმანური სახელმწიფოებისაგან, ჯერ კიდევ მე-16 საუკუნიდან, სულთან სულეიმან კანენის დროიდან, დასაშვებად იყო მიჩნეული მიწის კერძო საკუთრებაში არსებობა, ოღონდ გარკვეული პირობებით.

თანზიმათის შემდეგ გატარებულმა ღონისძიებებმა ქართველ ბეგებს შეუნარჩუნა მიწაზე კერძო საკუთრება, მაგრამ მათზე ახალი გადასახადები დააწესა და რაც მთავარია, განამტკიცა ოსმალეთის სახელმწიფოებრივი სტრუქტურა აჭარაში. მაგალითად, მკვლევარ ოთარ თურმანიძის აზრით, „...აგრარული რეფორმის გატარების შემდეგაც ამ მიწებით მოსახლეობა ძველებურადვე სარგებლობდა. სულთნის მთავრობის მესაკუთრეობა მიწაზე მხოლოდ ახალი გადასახადების დაწესებულებით შემოიფარგლა” [თურმანიძე, 2004:56].

სასამართლო საქმეებს ძირითადად, ყადი წყვეტდა. ყადი იყო ისლამური სამართლის მცოდნე პიროვნება. იგი მუსლიმთა მოსამართლედ იყო, რომელსაც ნიშნავდა ფაშა და ა.შ.

ყადები ისლამურ ქვეყნებში ხემძღვანელობდნენ შარიათების სასამართლოებს, რომელთა უფლებამოსილებაში შედიოდა სოციალურ, საოჯახო, კერძო და ნაწილობრივ, სისხლის სამართალთან დაკავშირებული საკითხები.

საერთოდ ოსმალეთის პერიოდის აჭარაში ყადი დიდ ავტორიტეტს წარმოადგენდა, მაგრამ მოსახლეობა მის მიმართ უარყოფით დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა, ამის მიზეზი იყო პირველ რიგში, მაშინდელ ოსმალურ სასამართლო სისტემაში გავრცელებული მექრთამეობა. ამავე დროს, ოსმალურ სასამართლოში ადგილობრივი ქართული მოსახლეობა პასუხს ვერ პოულობდა და ვერ ახერხებდა საკუთარი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, ამიტომ უფრო საჭიროდ ადათობრივი სასამართლო მიაჩნდა.

ოსმალეთის სახელმწიფოში, მიუხედავად იმისა, რომ იგი იმპერია იყო, საკანონმდებლო სისტემა და სამართლებრივი ნორმები არც თუ ისე მტკიცედ იყო დაცული. განსაკუთრებით კი ისეთ მხარეებში, რომლებიც არათურქულ პროვინციას და დაპყრობილ მხარეს წარმოადგენდა, ისე როგორც აჭარა. რა თქმა უნდა, თურქული სასამართლო ვერ აკმაყოფილებდა ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესებს და არ იჩენდა დიდ დაინტერესებას გადასაწყვეტი საქმეებისადმი, იგი ნებისმიერი სასამართლო საქმის მომჩივანის სასარგებლოდ გადაწყვეტას, ქრთამის მიხედვით ახორციელებდა, ან კიდევ, სასამართლო საქმეებს საერთოდ მიაფუჭებდა, ან უსაშველოდ გააჭიანურებდა.

მსგავსი შემთხვევები ადგილობრივ მოსახლეობას რწმენას უკარგავდა თურქული სასამართლოს მიმართ, ისინი დარწმუნებული იყვნენ, რომ ქრთამის გარეშე ვერავითარ სამართალს ვერ იპოვიდნენ - ან ქრთამი უნდა გადაეხადათ ან სამართლის ძიების სხვა გზა მოეძებნათ. გარდა მოსამართლეთა გამომძალვეობისა, აჭარის მოსახლეობისათვის თურქულ სასამართლოში ყველაზე ძნელი იყო ენობრივი ბარიერი. ვინაიდან სასამართლო წარმოებდა თურქულ ენაზე, ხოლო აჭარის მოსახლეობას თურქული არ ესმოდა და ეს კი ძალიან დიდ გაუგებრობას ქმნიდა.

როგორც დიმიტრი ბაქრაძე აღნიშნავდა თავის ჩანაწერებში „აჭარაში ძირითადი სამეტყველო და საურთიერთო ენა ქართული იყო“ [ბაქრაძე, 1976:89].

ენობრივი ბარიერი, სასამართლოებში გაბატონებული უსამართლობა და მექრთამეობა განაპირობებდა იმას, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა იშვიათად მიმართავდა ყადის სასამართლოს, ცდილობდა სადავო საკითხები ადათობრივი სასამართლოს წესით გადაეჭრა და სამართალი ბეგთან ეძია. საერთოდ, სადავო საკითხისა და სამართლებრივი პრობლემის ასე გადაჭრა აჭარლებისათვის უფრო შედეგიანი იყო. ე.ი. აჭარაში ადათობრივი სასამართლოს ან ბეგის ჩარევას შეეძლო საკითხები უფრო ოპერატიულად გადაეჭრა ისე რომ, პიროვნება უმიზეზოდ არ დაიჩაგვრებოდა და მისი ღირსება და თავმოყვარეობა არ შეილახებოდა. ღირსებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აჭარელთა ცხოვრებაში. ყველა სადავო საკითხის გადაწყვეტისას ადათობრივი და ჩვეულებითი სამართალი ყოველთვის ითვალისწინებდა პიროვნების ღირსებისა და თავმოყვარეობის ინტერესებს.

ხშირ შემთხვევაში მოსახლეობა ცდილობდა სამართალი საკუთარი ინიციატივით დაედგინა. ასეთ ინიციატივებს კი, ბევრ შემთხვევაში არასასურველ შედეგებამდე მიჰყავდა ადამიანები. ალბათ ყველაზე არასასურველი შედეგი იყო სისხლის აღება, რომელიც აჭარაში საკმაოდ ფეხმოკიდებული იყო. ვინაიდან ოფიციალურ სამართალზე ხელჩაქნეული პიროვნება ცდილობდა პირადად გასწორებოდა იმას, ვინც მას ზიანი მიაყენა ან დაჩაგვრა მოუნდომა, ხოლო მკვლელისათვის ძირითადად მოსახლეობა სისხლის აღების წესს მიმართავდა, რაც საბოლოოდ, იწვევდა სხვადასხვა გვარეულობებს შორის საშინელ შუღლსა და დაპირისპირებას, რომელიც ხშირად რამდენიმე თაობას გადაეცემოდა.

აჭარის მაშინდელი ხელმძღვანელობა ცდილობდა, რომ აჭარის მოსახლეობა მაინც სახელმწიფო კანონების შემსრულებელი ყოფილიყო. მაგალითად, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი ყოველ ღონეს ხმარობდა, რათა აჭარაში საბოლოოდ აღმოფხვრილიყო სისხლის აღების მავნე ჩვეულება, რომელიც ფაქტობრივად ადათ-წესად იყო ქცეული.

საინტერესოა რა მიმართება არსებობდა აჭარაში შარიათის სასამართლოსა, რომელიც სახელმწიფო სამართლის ფუნქციებს ასრულებდა და ძველი ადათ-წესების დამცველ ჩვეულებით სასამართლოს შორის, ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრება აქვს ქართული სამართლის ისტორიის მკვლევარს, ბატონ ოთარ ზოიძეს, რომელიც წერს: „ყადებსა და ხალხურ სასამართლოებს შორის ურთიერთმიმართების ხასიათის დასადგენად

გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ საადათო სასამართლო უძველესი დროიდანვე არსებობდა, ხალხის ყოფის აუცილებელი და ორგანული ნაწილი იყო. ხოლო ყადების სასამართლო თავსმოხვეული რელიგიის თანხმლებ კომპონენტს წარმოადგენდა და მის დამკვიდრებას ბრძოლა სჭირდებოდა. მას უნდა შეევიწროებინა სახალხო სასამართლო, რაც ფრიად ძნელი იყო. რადგან ბრძოლის წარმატებით დასრულებისათვის საკმარისი არ იყო საუკუნეობით არსებული ყოფის შეცვლა, რაც ფაქტობრივად შეუძლებელი იყო და არც მომხდარა” [ზოიძე, 1989:151-158].

იმ ქვეყნებში, სადაც ისლამი მოგვიანებით და იძულებით გავრცელდა, ყოველთვის დიდი წინააღმდეგობა ხვდებოდა შარიათის დანერგვას, ვინაიდან მოსახლეობა არ თანხმდებოდა საუკუნეობრივი ადათ-წესების შეცვლას და ერჩია ყველა საქმე ძველებურად, სახალხო სასამართლოზე გადაეწყვიტა, ვიდრე ყადის განაჩენს დაემორჩილებოდა, რომელიც უცხო და საკუთარი ცხოვრების წესისათვის შეუსაბამოდ მიაჩნდა.

აჭარაში თურქთა ბატონობა ვასალურ ხასიათს ატარებდა, ამიტომ თურქებმა ვერ მოახერხა საადათო სასამართლოს მოსპობა. როგორც ჩანს, ყველაზე რთულ საქმეებს ხალხი ძველი, საკუთარი ადათ-წესებით და შეხედულებებით წყვეტდა და სჯიდა.

მკვლევარი ზ.ჩიტაძე იხიარებს ამ აზრს: „თურქეთის ძალაუფლება და მმართველობა აჭარაში სრული და ყოვლისმომცველი არც თანზიმათის შემდგომ პერიოდში ყოფილა” [ჩიტაძე, 1997:80-90]. საერთოდ, თურქეთის მმართველობის დროს აჭარაში უმაღლეს სასამართლო ორგანოდ ითვლებოდა მეჯლისი. მეჯლისი, რომელიც სახელმწიფო ხელისუფლებას წარმოადგენდა და ორმაგი სტანდარტით სარგებლობდა, პირველ რიგში, იძულებული იყო გაეთვალისწინებინა ქვეყნის, ადგილობრივი მოსახლეობის ადათ - წესები და ბევრი სამართლებრივი საკითხი ადათის მიხედვით გადაეწყვიტა. ასევე, შესაძლებლობის მიხედვით, მიმართავდნენ შარიათის კანონმდებლობას, მაგრამ ადათების სასამართლო გაცილებით უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე შარიათი. მაგალითად, დოკუმენტურად არ არის შემონახული არც ერთი შემთხვევა აჭარაში იმისა, რომ რომელიმე მცხოვრები ქურდობისათვის შარიათის მიხედვით განესაჯათ.

ბუნებრივია, რომ შარიათისა და ყურანის ნორმები არ შეესაბამებოდა ადგილობრივ ადათ-წესებსა და ძველ ჩვეულებებს. ამიტომაც აჭარლები უარყოფითად იყვნენ განწყობილი თურქული სამართლებრივი ნორმებისადმი და ფაქტობრივად არც აღიარებდნენ მას.

აჭარაში მიმდინარეობდა ბრძოლა თურქულ სამართლებრივ სისტემასა და ადგილობრივ ქართულ ადათ-წესებს შორის. აღსანიშნავია, რომ ადგილობრივი ადათ-წესები იმდენად მტკიცე აღმოჩნდა აჭარაში, რომ ძლიერ კონკურენციას უწევდა შარიათსა და თურქეთის სახელმწიფოს სხვა სამართლებრივ ნორმებს. ის კი არა, აჭარაში ყადების სასამართლოს პარალელურად მოქმედებდა სახალხო მმართველობის ორგანო - ოლქა, რომელიც დაახლოებით ყრილობის მნიშვნელობით იხმარებოდა და სასამართლო ფუნქციაც ეკისრებოდა. ზ. ჩიტაძის აზრით, „ოლქა იგივე ოლქობა- ეს სოფლის ანუ მთელი მხარის საერთო კრება, ყრილობაა. აღნიშნულ შეკრებაზე საკითხის დასმა და განხილვა ხდებოდა ზეპირი ფორმით. ოლქას ხელმძღვანელობდა სოფლის, მხარის ავტორიტეტუანი და ნდობით აღჭურვილი პირი, რომელსაც ეწოდებოდა “წინაი კაცი” “თავი კაცი” “ოლქა ბაში” [ჩიტაძე, 1997:92].

ოლქა ბაშს ირჩევდნენ ოლქაზე. თავის მხრივ იგი ანგარიშვალდებული იყო ოლქას წინაშე. თვით ოლქა არავის ემორჩილებოდა და ანგარიშს არავის აბარებდა.

როგორც მკვლევარი ვლ. მგელაძე წერდა: „ხალხსა და მთავრობას შორის სადავო საკითხს ჯერ ოლქობა განიხილავდა ხოლო შემდეგ მიღებული გადაწყვეტილების შესაბამისად მოქმედებდა მოსახლეობა” [მგელაძე, 1961:32].

ე.ი. ოლქობა აჭარის პოლიტიკური და სამართლებრივი ცხოვრების ერთ-ერთი ყველაზე უმთავრესი მოვლენა იყო. ოლქობაზე არაერთი მტკივნეული საკითხი განხილულა, რომელიც აჭარის პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ ცხოვრებას შეეხებოდა.

1878 წლის აპრილში შემდგარ ოლქობაზე მთელი აჭარის მოსახლეობა მონაწილეობდა, რომელიც ძალზე მტკივნეულ საკითხს განიხილავდა-რუსეთის შემოსვლის შემდეგ აჭარის მოსახლეობა სამშობლოში დარჩენილიყო თუ ოსმალეთში გადასახლებულიყო. ოლქობას აჭარაში რუსეთის მმართველობის პერიოდშიც იწვევდნენ, მაგრამ ამ დროისათვის, ძირითადად მოსახლეობა სოციალურ და ეკონომიკურ საკითხებს განიხილავდა. ოლქობა აწესრიგებდა გვართა შორის წარმოშობილ უთანხმოებას, სჯიდა მათ ვინც ადგილობრივ ადათ-წესებს დაარღვევდა, განიხილავდა სამოვრებიტა და ტყეებით სარგებლობის საკითხებს. თუკი სოფელში ან თემში მოხდებოდა ქურდობა ოლქობაზე გამოიძიებდნენ ქურდობის საქმეს და ქურდს განაჩენს გამოუტანდნენ.

თავისი მმართველობის პერიოდში თურქეთის მთავრობა ოლქობისადმი მტრულად იყო განწყობილი, რადგან კარგად ხედავდა, რომ ოლქობა მისი ხელისუფლების პარალელური ხელისუფლება იყო და გაცილებით მეტი ძალა და ზეგავლენა ჰქონდა. ამასთანავე, იგი თურქეთის სახელმწიფო ხელისუფლების ფუნქციებსაც ამცირებდა, მაგრამ თურქეთს ოლქობის ამკრძალავი რეალური ღონიძიებების გატარება არ შეეძლო, პირიქით, ცდილობდა მასთან კონფლიქტში არ შესულიყო მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთის ადმინისტრაცია კარგად ხედავდა, რომ ოლქობა ხელს უშლიდა თურქეთის ცენტრალური ხელისუფლების კანონმდებლობის გატარებას აჭარაში, ოლქობის წინააღმდეგ ძალის მეთოდსაც მიმართავდა.

მმართველობის თურქული სისტემის გვერდით აჭარის ადგილობრივი ხალხური თვითმმართველობის არსებობა დამაჯერებლად მეტყველებს იმაზე, რომ თურქეთის ძალაუფლება აჭარაში არ იყო ყოვლისმომცველი, რომ აჭარის მოსახლეობა თავის საშინაო საქმეებში უგულვებელჰყოფდა და არ ცნობდა თურქულ ადმინისტრაციებს.

ოსმალთა ხანგრძლივი ბატონობის მიუხედავად, აჭარაში, მოსახლეობის ცნობიერებაში თურქული მმართველობის ფორმები ძალიან ნელა იკავავდა გზას და მოსახლეობა მაინც ძველ, ტრადიციულ სამართლებრივ ნორმებს იცავდა.

მიუხედავად ადგილობრივი ადათობრივი სამართლის არსებობისა, არ შეიძლება ითქვას, რომ აჭარაში შარიათის ზეგავლენა და მისი ნორმები მთლიანად უარყოფილი იყო. ვინაიდან აჭარაში ისლამის სარწმუნოება საკმაოდ ფეხმოკიდებული იყო, არსებობდა შარიათის დიდი ზეგავლენაც. შარიათი მძლავრობდა იქ სადაც საკითხი ეხებოდა პრობლემატიკას, გათხოვება- დაქორწინებას, განქორწინებას. ყველა ეს რიტუალი უნდა შესრულებულიყო ისლამის რელიგიის წესების გათვალისწინებით. შარიათის ნორმების უგულვებელჰყოფა თვითონ რუსებმაც ვერ შეძლეს, რის გამოც მათ საოლქო თუ სასოფლო სასამართლოებში ერთ-ერთ წევრად ყადი შეიყვანეს.

როგორც საქართველოს სხვა ნებისმიერ კუთხეში, ისე აჭარაში მოქმედებდა ხალხური სამართლის ყველა ის ფორმა რომელიც ჩვენთვის არის ცნობილი. განსაკუთრებით გავრცელებული იყო სამედიატორო სამართლის ფორმა, ვინაიდან იგი უშუალოდ მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო საკითხებს და ყოველდღიურ ცხოვრებას ეხებოდა. სამედიატორო სასამართლო წყვეტდა აგრეთვე მოსახლეობაში მიწის გარშემო ატეხილ დავას. ხშირი იყო ისეთი შემთხვევებიც როცა სოფლებს შორის მიწაზე ატეხილ დავას ვერ წყვეტდნენ სოფლის მიერ არჩეული მედიატორები. ამისათვის მოიწვევდნენ პატიოსნობითა და დარბაისლობის განთქმულ პიროვნებას, რომლის ავტორიტეტიც ძალზე მაღალი იყო. პასუხიც და მიღებული გადაწყვეტილებას თანაბრად აკმაყოფილებდა მოდავე მხარეებს.

მოგვიანებით, როდესაც აჭარაში რუსული იმპერიული ხელისუფლება დამყარდა (1878 წელი), ადგილობრივ მოსახლეობაში რუსეთის ნდობის მოსაპოვებლად, გენერალ-გუბერნატორი კომაროვი იძულებული გახდა გამოეცა განკარგულება, რომელშიც იგი მოსახლეობას ადგილობრივი სამართლის ნორმებისა და სარწმუნოების ხელშეუხებლობას პირდებოდა. ამავე დროს რუსული კანონმდებლობის დანერგვასა და დაცვასაც ითვალისწინებდა. თავისი მმართველობის პირველ ეტაპზე რუსეთის ხელისუფლება, ბუნებრივია სწორადაც გაითვალისწინა აჭარის მოსახლეობის ადგილობრივი ადათობრივი სისტემა და არსებული სამართლებრივი ნორმები, მაგრამ ამავე დროს მკაცრად გაუსვა ხაზი სახელმწიფო სამართლის ანუ იგივე რუსული სამართლის კანონმდებლობის სავალდებულო შესრულებას. ფაქტობრივად, ამ განცხადების საფუძველზე მოსახლეობას ეძლეოდა უფლება საჩივრის სახით მიემართა სახელმწიფო სამართლის ინსტანციებისათვის, რადგან სასტიკად იკრძალებოდა მოსახლეობის მიერ საკუთარ შეკრებებზე ძველი ადათების მიხედვით, დამნაშავე პირისათვის ამა თუ იმ განაჩენის გამოტანა. განაჩენს გამოიტანდა სახელმწიფო ორგანოები, რომელსაც თვითონვე აღასრულებდა.

რუსული სამართლებრივი ნორმების დამკვიდრებამ პირველ ეტაპზე უკანა პლანზე გადაწია აჭარაში მოქმედი ადათობრივი სამართლებრივი ნორმები, რომელიც შემდგომ ეტაპზე თანდათანობით გაქრობის გზას დაადგა.

თურქეთის მმართველობისგან განსხვავებით, რომელიც ითმენდა ადგილობრივი ადათ-წესებისა და სამართლის ნორმების არსებობას, რუსეთის მმართველობა ადგილობრივ საადათო სამართლებრივ გადაწყვეტილებას ძალაში არ ტოვებდა, თუ მას სახელმწიფო სამართლის ორგანოები არ დაამტკიცებდნენ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აჭარაში ადათობრივი სასამართლოს სხვა ფორმებთან ერთად მოქმედებდა „წინაი კაცების სასამართლო.“ სოფელი აღიარებდა და ემორჩილებოდა მოსახლეობაში დიდი ავტორიტეტისა და გამოცდილების მქონე პიროვნებებს, რომლებსაც “წინაი კაცებს” უწოდებდნენ. სწორედ ისინი კისრულობდნენ მოსამართლის ფუნქციებს.

ადათობრივი სამართლის ნორმებს მიეკუთვნებოდა, ასევე, თვითგასამართლება, როცა გვარი თვითონვე ჭრიდა თავის პრობლემებს.

მიუხედავად იმისა, რომ აჭარაში თურქეთი საკმაოდ დიდხანს ბატონობდა, რასაც ისლამის რელიგიის გავრცელება, განსხვავებული მსოფლმხედველობა, ცხოვრების წესი და რა თქმა უნდა, სამართლებრივი ნორმები მოჰყვა, აჭარის მოსახლეობის სამართლებრივ ცნობიერებაში მაინც დარჩა. ის ადათობრივ-სამართლებრივი წეს-ჩვეულებანი, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში არსებულ ადათობრივ-სამართლებრივ წეს-ჩვეულებათა იდენტური იყო.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Kazbegi, G. (1999). *sami tve turketis sakartveloshi*. bat. gamomzemloba „adjara”. (ყაზბეგი, გ. (1999). *სამი თვე თურქეთის საქართველოში*. ბათ.: გამომცემლობა „აჭარა”).
- Baramidze, I. (1999). *Saadgilmamulo urtiertobata ganvitarebis istoriidan samxret-dasavlet sakartveloshi*. bat.: Gamomzemloba „adjara”. (ბარამიძე, ი. (1999). *საადგილმამულო ურთიერთობათა განვითარების ისტორიიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში*, ბათ.: გამომცემლობა „აჭარა”).
- Turmanidze, o. (2004). *Saadgilmamulo urtiertoba adjarashi osmalta batonobis periodchi*. bat.: Gamomcemloba „adjara” (თურმანიძე, ო. (2004). *საადგილმამულო ურთიერთობანი აჭარაში ოსმალთა ბატონობის პერიოდში*. ბათ.: გამომცემლობა „აჭარა”).
- Bakradze, d. (1976). *Arkeologiuri mogzaurobani guriasa da adjarashi*. tb.: Gamomzemloba „mezniereba”. (ბაქრაძე, დ. (1976). *არქეოლოგიური მოგზაურობანი გურიასა და აჭარაში*. თბ.: გამომცემლობა „მეცნიერება”).
- Zoidze, o. (1998). *Modzme adjareli xalxis shesaxeb. Jurnalni „tsiskari”*. tb. № 8 (ზოიძე, ო. (1998). *მოდმე აჭარელი ხალხის შესახებ. ჟურნალი „ცისკარი”, №8*. თბ.).
- Chitadze, d. (1997). *Martvelobisa da martlmsajulobis organoebi mefis rusetis droindel adjarashi. Jurnalni „choroxi”*. № 6. bat. (ჩიტაძე, დ. (1997). *მმართველობისა და მართლმსაჯულების ორგანოები მეფის რუსეთის დროინდელ აჭარაში, ჟურნალი „ჭოროხი”, №6*. ბათ.).
- Mgeladze, vl. (1961). *Etnografiuli chanawerebi*. bat.: gamomzemloba „adjara”. (მგელაძე, ვ. (1961). *ეთნოგრაფიული ჩანაწერები*. ბათ.: გამომცემლობა „აჭარა”).

ATTEMPTS TO FORM THE GEORGIAN NATIONAL ARMY IN THE EARLY 1990S

ქართული ეროვნული არმიის ჩამოყალიბების მცდელობა XX საუკუნის 90-იანი წლების
დასაწყისში

Aleksandre Mosiashvili

Associate professor of Iakob Gogebashvili Telavi state University.

Address: 2200, Georgia, st. Telavi, Giorgi Saakadze Square № 23.

ORCID:0000-0001-7846-6482

Aleqsandre.mosiashvili@yahoo.com

+995599702969

Abstract

The present paper presents Georgia in parallel with the processes aimed at restoring independence, related to the formation of the Georgian National Defense Army. A sort of collection of official documents. It discusses with the background of existing historiography in the early 90s of the XX century Internal Troops - Moments of formation and reorganization of the National Guard. In April 1989, tragic events took place in Tbilisi and it is the basis for the consolidation of the Georgian people – Georgia around the idea of restoring independence. Against the background of the successful steps towards independence, it became necessary not only to maintain the newly formed National Guard, but also his salvation from physical liquidation. In 1991 the danger was avoided by the president of Georgian republic, that danger was coming from Moscow (Putch) and was used by certain forces, for destabilization. But the review of the found and presented documentary materials and the final results of the research allowed us to fully clarify the issue and evaluate it objectively.

Keywords: President, National Guard, Order, Putch, Internal Troops, Ministry of Defense, Law.

ალექსანდრე მოსიაშვილი

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის
თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
მის: 2200, საქართველო, ქ. თელავი,
გიორგი სააკაძის მოედანი №23.
ORCID:0000-0001-7846-6482
Aleqsandre.mosiashvili@yahoo.com
+995599702969

აბსტრაქტი

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისკენ მიმართული პროცესების პარალელურად, ქართული ეროვნული თავდაცვითი არმიის ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებული ოფიციალური დოკუმენტების ერთგვარ თავმოყრას. მასში განხილულია არსებული ისტორიოგრაფიის ფონზე XX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში შინაგანი ჯარი - ეროვნული გვარდიის ფორმირება-რეორგანიზაციის მომენტები.

1989 წლის აპრილში თბილისში განვითარებული ტრაგიკული მოვლენები გახდა ქართველი ხალხის კონსოლიდაციის საფუძველი - საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის იდეის გარშემო. დამოუკიდებლობის მოპოვებისაკენ წარმატებით გადადგმული ნაბიჯების ფონზე, საჭირო გახდა ახლად ჩამოყალიბებული ეროვნული გვარდიის არათუ შენარჩუნება, არამედ მისი ხსნა ფიზიკური ლიკვიდაციისაგან. 1991 წლის მოსკოვის პუტჩისგან მომდინარე საფრთხის თავიდან ასაცილებლად საქართველოს რესპუბლიკის პრეზიდენტის მიერ მიღებული ზომები, გარკვეული ძალების მიერ დესტაბილიზაციისთვის იქნა გამოყენებული. მაგრამ მოძიებული და წარმოდგენილი დოკუმენტური მასალების განხილვამ და კვლევის საბოლოო შედეგებმა საკითხში სრულად გარკვევის და მისი ობიექტურად შეფასების საშუალება მოგვცა.

საკვანძო სიტყვები: პრეზიდენტი, ეროვნული გვარდია, ბრძანებულება, პუტჩი, შინაგანი ჯარი, თავდაცვის სამინისტრო, კანონი.

შესავალი. ქართველ ერს თითქმის მთელი თავისი არსებობის მანძილზე მტრის მოგერიება უწევდა. ამისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მიზეზი სხვა მრავალ ფაქტორთან ერთად მისი გეო-პოლიტიკური მდებარეობა იყო. ასეთ პირობებში სხვადასხვა მხრიდან შემოსეულ უცხოელ დამპყრობლებს საკადრისი პასუხი უნდა გასცემოდათ და ხშირად ასეც ხდებოდა ხოლმე. ამგვარად ყალიბდებოდა ქართველებში მეომრული თვისებები და საბრძოლო ტრადიციები, რომლებიც ძირითადად ქვეყნის თავისუფლების დასაცავად გამოიყენებოდა. რასაკვირველია, სხვადასხვა პერიოდში იცვლებოდა საბრძოლო იარაღები, აღჭურვა, იხვეწებოდა საბრძოლო ტექნიკა, ტაქტიკა თუ სტრატეგიები.

ასე მივიდა საქმე საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ჩამოყალიბებამდე. იმჟამინდელმა ხელისუფლებამ გადადგა გარკვეული ნაბიჯები ეროვნული სამხედრო ძალების შესაქმნელად და 1921 წლის თებერვალში საბჭოთა რუსეთის მხრიდან სამხედრო

ინტერვენციის გზით დაწყებული ანექსიის და ოკუპაციის დროს გამოჩნდა კიდევ მათი სიმამაცე და სიმტკიცე. განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია ახალგაზრდა იუნკრების ძლიერი საბრძოლო სულისკვეთება. ხსენებული ტრაგიკული მოვლენების შემდეგ საქართველო აღმოჩნდა ე. წ. სსრ კავშირის შემადგენლობაში. თუმცა, XX საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევარი ხასიათდება ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაძლიერებით. 1989 წლის 9 აპრილს თბილისში დატრიალებული ტრაგედიის შემდეგ მოხდა ქართველი ხალხის კონსოლიდაცია ერთი მიზნის ქვეშ – უნდა აღდგენილიყო საქართველოს სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობა, რაც საწინდარი უნდა გამხდარიყო შემდგომში თავისუფლების მოპოვების. ასეთ ვითარებაში მნიშვნელოვანი იყო მტკიცე ბრძოლა მშვიდობიანი მეთოდებით მიზნის მიღწევამდე. საჭირო საკითხს წარმოადგენდა საოკუპაციო ჯარში სამსახურზე უარის თქმა და ქართული არმიის შექმნა საქართველოში მაცხოვრებელი წვევამდელების გასაწვევად. ერთ-ერთი მთავარი მიზანი უკვე მიღწეულ იქნა. 1990 წლის 28 ოქტომბრის პირველ მრავალპარტიულ არჩევნებში ეროვნულმა ძალებმა იმარჯვეს და ქვეყნის სათავეში მოვიდა ბლოკი „მრგვალი მაგიდა – თავისუფალი საქართველო“ ზვიად გამსახურდიას მეთაურობით. ქვეყანაში გამოცხადდა გარდამავალი პერიოდი და სხვა საკითხების მოგვარებაზე ზრუნვასთან ერთად დაიწყო ქართული არმიის შექმნის პროცესი.

მეთოდოლოგია. იმის დასადგენად, თუ როგორ უზრუნველყოფდა ეროვნული ხელისუფლება ჯარის შექმნა-ჩამოყალიბებას და შენარჩუნებას, კრემლიდან წამოსული მუქარების და საფრთხეების ფონზე – გამოვიყენეთ შემდეგი მეთოდები: პრესაში გამოქვეყნებული დოკუმენტური მასალების მოძიება, საკითხთან დაკავშირებული ბიბლიოგრაფიის გაცნობა, აღწერა, პრობლემის დანახვა, შედარება, მსჯელობა, კრიტიკული და ლოგიკური ანალიზი.

მსჯელობა და შედეგები. როგორც ითქვა, გარდამავალი პერიოდის გამოცხადების შემდეგ მრავალ სხვა საკითხთან ერთად დღის წესრიგში დადგა ქართული არმიის შექმნის საკითხიც. რასაკვირველია, ანალოგიურად იქცეოდნენ სხვა ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების ხელმძღვანელებიც (Гайнбалыева, 2018: 54-57). ამდენად, იმჟამინდელ ხელისუფალთ თავდაპირველად არც უცდიათ არსებული საბჭოური კომისარიატების გაუქმება საქართველოში. როგორც ჩანს ისინი გარკვეულ სიფრთხილეს იჩენდნენ. ამას შემდეგი ახსნა შეიძლება მოეძებნოს: საქართველოს რესპუბლიკა ჯერ არ აცხადებდა დამოუკიდებლობის აღდგენას და შესაბამისად, მასზე კვლავაც გავლენას ახდენდა საბჭოთა კონსტიტუცია. მაგრამ მას გააჩნდა სუვერენიტეტი, რომელიც გარკვეული ნაბიჯების გადადგმის საშუალებას იძლეოდა იმ ფონზე, როცა ქართველ წვევამდელებს არ ჰქონდათ სურვილი საოკუპაციო ჯარში სამსახურის. მით უმეტეს იმ ჯარში, რომელმაც 1989 წლის აპრილში თბილისში მშვიდობიანი მომიტინგეების წინააღმდეგ წარმოუდგენელი ბარბაროსობა ჩაიდინა და ამდენად, მათ ამოცანას საკუთარი ქვეყნის ტერიტორიაზე, ქართულ ჯარში სამსახური წარმოადგენდა. როგორც მთავრობის მიერ მიღებული დოკუმენტებიდან ირკვევა მიმდინარეობდა დაჩქარებული ტემპით მუშაობა ეროვნული გვარდიის ჩამოსაყალიბებლად. ერთ-ერთი პირველი რაც გაკეთდა იყო ის, რომ საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესმა საბჭომ მიიღო კანონი, რომლის თანახმადაც რესპუბლიკის ტერიტორიაზე შეჩერდა სსრ კავშირის კანონის მოქმედება სავალდებულო სამხედრო სამსახურის შესახებ. ამ გადაწყვეტილების მიხედვით, საქართველოში მცხოვრები წვევამდელები, მათი ინტერესების საწინააღმდეგოდ აღარ იქნებოდნენ გაწვეულები საბჭოთა არმიის რიგებში (ახალგაზრდა ივერიელი, 1990: 5). შესაბამისად, საქართველოს ქალაქებსა და რაიონებში დაიწყო გამწვევი კომისიების და სამხედრო სექტორების ჩამოყალიბება.

როგორც ცნობილია, ზემოხსენებული 1990 წლის 28 ოქტომბრის მრავალპარტიული არჩევნების ჩატარების შემდეგ 1990 წლის 14 ნოემბერს პირველად შეიკრიბა უზენაესი საბჭო და 15 ნოემბერს უკვე მიღებულ იქნა აღნიშნული კანონი. ახლა კი ყურადღება მივაქციოთ ამის მიზეზს და განვმარტოთ იგი: საქართველოდან გაწვეული ახალგაზრდები საბჭოთა „მშვიდობის დამამყარებელი“ პოლიტიკიდან გამომდინარე, სხვადასხვა ფრონტებზე საომრად მიჰყავდათ ხოლმე. მათ შორის, ბოლო პერიოდის მანძილზე 1979-1989 წლებში ავღანეთშიც, საიდანაც არაერთი დაღუპული ჯარისკაცის ცხედარი იქნა ჩამოსვენებული. ზემოთ ნახსენები 1989 წლის 9 აპრილის რეზონანსული ტრაგედიის შემდეგ, საბჭოთა ხელისუფალნი, როგორც ჩანს გამოსავალს ეძებდნენ, რათა სსრ კავშირი არ ჩამოშლოდათ. ისინი კარგად ხედავდნენ კონსოლიდირებული ქართველი ერის ეროვნული მოძრაობისადმი სრულ მხარდაჭერას და ამიტომაც საქართველოს ტერიტორიაზე გახშირდა მოსკოვში დაგეგმილი პროვოკაციები ეთნიკურ ნიადაგებზე, რომელთა მიზანსაც საქართველოს ხელოვნურად გამოწვეულ კონფლიქტებში ჩათრევა წარმოადგენდა. მათ უნდოდათ, რომ ეს საქართველოს დამოუკიდებლობისკენ მისწრაფების შეფერხების საფუძველი გამხდარიყო (მოსიაშვილი, 2014: 121-124). ამავე პერიოდში გახშირდა და როგორც ეტყობა, იმავე მიზნით ხდებოდა პროვოკაციულად გამოწვეული კონფლიქტები ქართველი სამხედროების მიმართ, საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრებს მიღმა არსებულ საბჭოურ სამხედრო ბაზებზე, რის შედეგადაც ათეულობით ქართველი ნაწამები ჯარისკაცის ცხედარი იქნა ჩამოსვენებული საქართველოში (მოსიაშვილი, 2016: 150-155). ამ მიზეზის გამო 1989 წლის 26 მაისიდან თბილისში წვევამდელთა გრძელვადიანი საპროტესტო აქციები დაიწყო. მათ მოთხოვნაში, ხელისუფლების მიმართ, გამოსჭვიოდა სურვილი – სამხედრო ვალდებულება მოეხადათ საკუთრი სამშობლოს ტერიტორიაზე (გვენეტაძე, კალანდია, 2011: 86-87).

როგორც აღვნიშნეთ, კრემლი ეძებდა გამოსავალს თავისი იმპერიული ინტერესებიდან გამომდინარე და მიუხედავად მის ხელთ არსებული ბერკეტების თითქმის სრულად გამოყენებისა, მაინც ვერ ახერხებდა საქართველოს დამოუკიდებლობის გზიდან გადახვევის უზრუნველყოფას. სწორედ ამიტომ დაიგეგმა აშშ-ს და სსრკ-ს ხელმძღვანელებს შორის იმ დროისათვის ნაკლებად გახმაურებული შეხვედრის ორგანიზება კუნძულ მალტაზე 1989 წლის 2 დეკემბერს, რომლის შედეგადაც გადაწყდა საქართველოს საკითხი. თუ ბალტიისპირულ სახელმწიფოებს აძლევდნენ დამოუკიდებლობის აღდგენის შანსს, საქართველოს ეს არ უნდა შეხებოდა (მოსიაშვილი, 2018: 58). ახლა მთავარი იყო ნებისმიერი ფორმით 15-3=12 - ფორმულის უზრუნველყოფა და არსებული რეჟიმიც ყველა აკრძალულ მეთოდს იყენებდა მიზნის მისაღწევად. რაც შეეხება საქართველოს რესპუბლიკის ახალ ეროვნულ ხელისუფლებას ის ნელ-ნელა წინ დგამდა ფრთხილ და მოზომილ ნაბიჯებს. ალბათ, ასე უნდა შეფასდეს 1990 წლის 20 დეკემბრის კანონის მიღება „საქართველოს რესპუბლიკის შინაგანი ჯარების - ეროვნული გვარდიის შექმნის შესახებ“, რომელიც ითვალისწინებდა „საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროსთან შინაგანი ჯარების - ეროვნული გვარდიის შექმნას“. ამ ფორმით საჯარისო შენაერთების ჩამოყალიბება წინააღმდეგობაში არ მოდიოდა სსრ კავშირის კონსტიტუციასთან და წესით საფრთხე არ უნდა დამუქრებოდა მოსკოვიდან, რადგან თავისი ფუნქციით, საჭიროების შემთხვევაში, მას ქვეყნის შიგნით უნდა ეზრუნა წესრიგის დამყარებაზე. მალე გამოქვეყნდა უზენაესი საბჭოს დადგენილებაც „შინაგანი ჯარების - ეროვნული გვარდიის რიგებში 1991 წელს წვევამდელთა გაწვევის შესახებ“, რომელიც ითვალისწინებდა გაწვევისათვის საორგანიზაციო საკითხების სრულყოფა-მოგვარებას (ხოსიტაშვილი, ჯგერენაია, 2015: 132-134). ასევე გამოიცა დადგენილება „საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან ჯარებში - ეროვნულ გვარდიაში

სამხედრო სამსახურის გავლის წესის დროებითი დებულების დამტკიცების შესახებ“ (საქართველოს რესპუბლიკა, 1991: 1). მოკლედ, ხელისუფლების ხელშეწყობით შეირჩა ადგილები ყაზარმების განსათავსებლად და გამოიძებნა ფინანსურ-მატერიალური სახსრები ეროვნული გვარდიის ხარჯებისთვის. 1991 წლის 31 მარტის რეფერენდუმის შედეგების საფუძველზე 1991 წლის 9 აპრილს ზვიად გამსახურდიამ გამოაცხადა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა (დე-ფაქტო), რითაც მიუახლოვა ქვეყანა ნანატრ ოცნებას. შესაბამისად, გამოიცა საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება „საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე არსებული სსრ კავშირის თავდაცვის სამინისტროს სამხედრო კომისარიატების შესახებ“, რომელიც საქართველოს ქალაქებსა და რაიონებში ახლად შექმნილი გამწვევი კომისიების და სამხედრო სექტორების ფონზე, მანამდე არსებულ კომისარიატებს, ფაქტობრივად უფუნქციოდ დარჩენილად განიხილავდა (საქართველოს რესპუბლიკა, 1991:1) და რითაც კიდევ უფრო განამტკიცებდა ქართული ჯარის ჩამოყალიბების პოზიციებს. ერთი შეხედვით თითქოს ყველაფერი გეგმაზომიერად მიდიოდა. საქართველო ნელ-ნელა უახლოვდებოდა სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობის(დე-იურე) მოპოვების მომენტს. მაგრამ 1991 წლის 19-21 აგვისტოს მოსკოვის პუტჩის მოვლენებმა, რომლის მიზანიც საბჭოთა იმპერიის რესტავრაცია, დემოკრატიული პროცესების შეჩერება და ეროვნული რესპუბლიკების დამოუკიდებლობისკენ მისწრაფების დათრგუნვა იყო, ფიზიკური ლიკვიდაციის საფრთხის წინაშე დააყენა ქართული ეროვნული გვარდია და გარკვეული ნეგატიური პროცესების განვითარებას შეუწყო ხელი (მუსხელიშვილი, სამსონაძე, დაუშვილი, 2012: 524). 19 აგვისტოს თბილისში საგანგებო მისიით მოვლენილმა სსრ კავშირის თავდაცვის მინისტრის მოადგილემ, არმიის გენერალმა ვ. შურავლიოვმა რესპუბლიკის ხელმძღვანელ პირებთან შეხვედრისას ერთ-ერთ ულტიმატუმად წამოაყენა ეროვნული გვარდიის გაუქმების მოთხოვნა. ის პირდაპირ აცხადებდა, რომ მოთხოვნის შეუსრულებლობის შემთხვევაში საბჭოთა ჯარის ნაწილები, უკვე გაცემული ბრძანების საფუძველზე, საქართველოს ეროვნულ გვარდიას გაანადგურებდნენ (ჯოჯუა, 2007: 329). საშიშროების თავიდან აცილების მიზნით საქართველოს რესპუბლიკის პრეზიდენტის მიერ მიღებულ იქნა გარკვეული სიფრთხილის ზომები. კერძოდ, 19 აგვისტოს მან გამოსცა ბრძანებულება „საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროს შინაგანი ჯარების – ეროვნული გვარდიის რეორგანიზაციის შესახებ“ (საქართველოს რესპუბლიკა, 1991: 1), რომლის მიხედვითაც ეროვნულ გვარდიას ეძლეოდა განსაკუთრებული დანიშნულების მილიციის ქვეგანყოფის სტატუსი, უქმდებოდა შინაგანი ჯარების – ეროვნული გვარდიის სარდლის თანამდებობა და სხვა. პრეზიდენტის მიერ გადადგმული ნაბიჯი არა მხოლოდ ოპოზიციის მხრიდან იქცა კრიტიკის ობიექტად, არამედ თანამდებობაგაუქმებულმა სარდალმა მისი და მთლიანად ხელისუფლების საწინააღმდეგოდ განაწყო გვარდიელები და გარკვეულ ნეგატიურ ქმედებებზეც გადავიდა (გვარდიის ნაწილების გაყვანა შავნაბადაზე, დაუმორჩილებლობა და სხვა.). ასეთი გადაწყვეტილებების მიღების ერთ-ერთ არგუმენტს გვარდიისთვის სტატუსის შეცვლა წარმოადგენდა, რომლითაც მათივე განმარტებით, თითქოსდა ქვეყნის ერთიანობის დამცველებს მილიციის მუშაკებად აქცევდნენ (გვენეტაძე, კალანდია, 2011: 436-437). რამდენად რეალური იყო ეს ყველაფერი? სურდა პრეზიდენტს ნამდვილად გვარდიის გაუქმება? პასუხი ალბათ ჯერ უნდა ვეძებოთ ეროვნული გვარდიის შექმნის მომენტში, სადაც როგორც ზემოთ აღინიშნა 1990 წლის 20 დეკემბრის კანონი „საქართველოს რესპუბლიკის შინაგანი ჯარების – ეროვნული გვარდიის შექმნის შესახებ“, ითვალისწინებდა „საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროსთან შინაგანი ჯარების –

ეროვნული გვარდიის შექმნას“. ამდენად, ერთი რამ უდავოა, რომ აქ არ არსებობდა თავდაცვითი უწყება, ხოლო შინაგან საქმეთა სამინისტროს დაქვემდებარებულ გვარდიას, თუკი საჭიროება მოითხოვდა ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე შსს-ს სხვა ძალებთან ერთად კი უნდა ემოქმედა. სხვა მხრივ, უნდა ითქვას, რომ აშკარაა -პრეზიდენტი გამოსავალს ეძებდა, მან მხოლოდ დროებითი ღონისძიება გაატარა და თუ „გამარჯვებულებს არ ასამართლებენ“ ისიც არ უნდა გამხდარიყო კრიტიკის (კრიტიკა რბილი ნათქვამია -ა. მ.) ობიექტი.

ახლა დავუშვათ, რომ მას სურდა გვარდიის მართლაც გაუქმება და მისი განსაკუთრებული დანიშნულების მილიციის ქვეგანაყოფად გარდაქმნა, მაშინ გამოდის, რომ თავდაპირველადვე შესაბამისი სტატუსით მას უნდა შეექმნა თავდაცვითი სამხედრო ძალები? ასეთ შემთხვევაში ხომ უდიდესი რისკის ქვეშ დააყენებდა მათ, რადგან საქართველო ჯერ კიდევ არ იყო დამოუკიდებელი ქვეყანა და საბჭოთა საზღვრებს საბჭოთა ჯარები იცავდნენ და აქ, ახალი შექმნილი თავდაცვითი ძალები მოვიდოდა მათთან წინააღმდეგობაში, რაც თავისთავად არაკონსტიტუციურად იქნებოდა განხილული. სწორედ კრემლის მაშინდელი მესვეურები ამ შანსს არ გაუშვებდნენ ხელიდან იმისთვის, რომ საქართველოში სისხლისღვრა დაწყებულიყო და დასრულებულიყო მათი ინტერესებისთვის მისაღებად. მაგრამ თუ პრეზიდენტი ზვიად გამსახურდია ეროვნულ გვარდიას ერთგვარი შენიღბვით შინაგანი ჯარის სტატუსის მინიჭებით ქვეყნის მომავალ თავდაცვით ძალად არ განიხილავდა და მას არ მოიაზრებდა ქვეყნის მომავალ თავდაცვით სტრუქტურად, მაშინ რატომ მოხდა ისე, რომ იმავე წლის 26 აგვისტოს მან გამოსცა მორიგი ბრძანებულება „საქართველოს რესპუბლიკის თავდაცვის სახელმწიფო დეპარტამენტის შექმნის შესახებ“, რომელიც უნდა დაქვემდებარებოდა პრეზიდენტს, ანუ ქვეყნის უმაღლეს მთავარსარდალს, ხოლო შინაგანი ჯარი – დაქვემდებარებოდა თავდაცვის დეპარტამენტს? (საქართველოს რესპუბლიკა, 1991: 1). ამასთან, უნდა აღინიშნოს შინაგანი ჯარის შესახებ საქართველოს რესპუბლიკის პრეზიდენტის მიერ გამოცემული კიდევ ერთი ბრძანებულება „საქართველოს რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროს შინაგანი ჯარების შექმნის შესახებ“, რომლის პირველი პუნქტიც ითვალისწინებდა შსს-ს შინაგანი ჯარების შექმნას გვარდიის გარეშე (საქართველოს რესპუბლიკა, 1991: 2). ვფიქრობ, ეს დოკუმენტები იძლევა საკითხის სწორად გაგების საშუალებას. დაბოლოს, 1991 წლის 9 სექტემბერს გამოცემული მორიგი ბრძანებულება „საქართველოს რესპუბლიკის თავდაცვის სამინისტროს შექმნის შესახებ“, რომელ სამინისტროსაც ევალებოდა „საქართველოს რესპუბლიკის ეროვნული არმიის ჩამოყალიბება“, ხოლო რაც შეეხება ეროვნულ გვარდიას, ის უნდა დაქვემდებარებოდა უშუალოდ საქართველოს პრეზიდენტს (ხოსიტაშვილი, 2013: 297).

ახლა სხვა მხრიდანაც შევხედოთ საკითხს. იქნებ ამ ყველაფერს იმიტომ აკეთებდა ქვეყნის პრეზიდენტი, რომ გვარდიელების, საზოგადოების ან ოპოზიციის დასანახად სურდა გარკვეული ქულების მოპოვება? ვფიქრობ, ასეთი რამ ძნელად წარმოსადგენია იმ ადამიანისგან, რომელიც იყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერი და ესწრაფვოდა დაშლის პირას მისული საბჭოთა კავშირისგან საქართველოსთვის დამოუკიდებლობის მოპოვებას. წინასაარჩევნოდაც ამომრჩეველს ამავეს ჰპირდებოდა და ძლიერი მხარდაჭერაც ამიტომ ჰქონდა. ქვეყნის სათავეში მოსვლის შემდეგაც პირველივე ნაბიჯები მომავალი თავდაცვისუნარიანობის სიძლიერის უზრუნველსაყოფად იქნა გადადგმული და შეძლო კიდევ ამომრჩეველისთვის დანაპირების შესრულება – ქვეყნის დე-იურედ აღიარების მიღწევა. რაც შეეხება ქართულ ეროვნულ არმიას – მასზე ზრუნვას პრეზიდენტი თავდაცვის სამინისტროს შექმნის შემდეგაც განაგრძობდა. მისი ერთ-ერთი

მორიგი ბრძანებულება შეეხებოდა „საქართველოს რესპუბლიკაში დისლოცირებული სსრ კავშირის შინაგან საქმეთა სამინისტროს შინაგანი ჯარების იარაღის, საბრძოლო მასალის, მიმოსვლის საშუალებების, სამხედრო ტექნიკისა და სხვა ქონების შესახებ“ საქართველოს რესპუბლიკის საკუთრებად გამოცხადებას (ხოსიტაშვილი, ჯგერენაია, 2015: 271). ასევე, საინტერესოა 11 ნოემბრის ბრძანებულება „საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე დისლოცირებული საბჭოთა არმიის კუთვნილი იარაღის, საბრძოლო მასალის, მიმოსვლის საშუალებების, სამხედრო ტექნიკისა და სხვა სამხედრო ქონების შესახებ“ (ხოსიტაშვილი, ჯგერენაია, 2015: 272) და კიდევ ერთი ბრძანებულება „საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე დისლოცირებული სსრ კავშირის სასაზღვრო ჯარების და სამხედრო-საზღვაო ფლოტის კუთვნილი იარაღის, საბრძოლო მასალის, მიმოსვლის საშუალებების, სამხედრო ტექნიკის, სამხედრო ბაზების და სხვა სამხედრო ქონების შესახებ“ (ხოსიტაშვილი, ჯგერენაია, 2015: 282). ამ დოკუმენტების საფუძველზე ფაქტობრივად, ცხადდებოდა საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე არსებული სსრ კავშირის შეიარაღებული ძალების დაქვემდებარებაში არსებული მატერიალური ქონების ნაციონალიზაცია, რომლის მსგავსი პრეცედენტებიც სხვა რესპუბლიკებშიც არსებობდა.

დღევანდელი ქართული შეიარაღებული ძალები, როგორც ცნობილია, ჩრდილოატლანტიკური ალიანსის (NATO) სტანდარტებზეა ორიენტირებული, მაგრამ მისი ჩამოყალიბების პროცესი საქართველოს დამოუკიდებლობის გარიჟრაჟზე დაიწყო. იყო სირთულეები, საფრთხეები, უსიამოვნო ინციდენტები და ნეგატიური მოვლენები. მიუხედავად ყველაფრისა, ნელ-ნელა ჩამოყალიბდა ქართული თავდაცვითი უწყებები თავისი ბრძოლისუნარიანი ჯარით. რაც შეეხება საქართველოს რესპუბლიკის პირველი პრეზიდენტის ზვიად გამსახურდიას დამოკიდებულებას ქართული არმიის ფორმირებისადმი, ვფიქრობ, სწორი და გააზრებული ქმედებებით მან მართლაც ააცილა ხიფათი ქართველ ახალწვეულებს, თუმცა მასზე განაწყენებულმა ოპოზიციურად განწყობილმა ადამიანებმა მაინც შეძლეს ყოვლად გაუმართლებელ სისხლისმღვრელ ეპიზოდებში გვარდიელების გამოყენება, რომელთა დროსაც, სამწუხაროდ, იყო მსხვერპლი. აგრეთვე, უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოებაც. კერძოდ, ზემოთ მოტანილი ბრძანებულებების გამოცემის შემდეგ, რომელიც სსრ კავშირის შეიარაღებული ძალების დაქვემდებარებაში არსებული მატერიალური ქონების ნაციონალიზაციას ითვალისწინებდა არ დაფიქსირებულა საქართველოს ტერიტორიიდან მათი თუნდაც მცირე ნაწილის გატანა ეროვნული ხელისუფლების მმართველობის დროს. მომდევნო წლებში საქართველოში დაწყებული განუკითხაობის და ანარქიის პირობებში რისი გატანაც შეძლო რუსულმა მხარემ ყველაფერი დაუბრკოლებლად გადაზიდა თავის სასარგებლოდ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Гайбалыева, Н. (2018). Создание армии в период независимости. *იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო შრომების კრებული*. №1 (31). თბილისი: „უნივერსალი“.
- gvenet'adze, e. k'alandia, z. (2011). *sakartvelos uakhlesi ist'oriis dok'ument'uri masalebi (1988-1990)*. I t'omi. tbilisi: „meridiani“.
- (გვენეტაძე, ე. კალანდია, ზ. (2011). *საქართველოს*

- უახლესი ისტორიის დოკუმენტური მასალები (1988-1990)*. I ტომი. თბილისი: „მერიდიანი“).
- gazeti: „*akhalgazrda iverieli*“ (1990). 17 noemberi. №127. (გაზეთი: „ახალგაზრდა ივერიელი“ (1990). 17 ნოემბერი. №127).
- gazeti: „*sakartvelos resp'ublik'a*“ (1991). 2 tebervali №23. (გაზეთი: „საქართველოს რესპუბლიკა“ (1991). 2 თებერვალი №23).
- gazeti: „*sakartvelos resp'ublik'a*“ (1991). 15 agvist'o №161. (გაზეთი: „საქართველოს რესპუბლიკა“ (1991). 15 აგვისტო №161).
- gazeti: „*sakartvelos resp'ublik'a*“ (1991). 21 agvist'o №163. (გაზეთი: „საქართველოს რესპუბლიკა“ (1991). 21 აგვისტო №163).
- gazeti: „*sakartvelos resp'ublik'a*“ (1991). 27 agvist'o №167. (გაზეთი: „საქართველოს რესპუბლიკა“ (1991). 27 აგვისტო №167).
- gazeti: „*sakartvelos resp'ublik'a*“ (1991). 13 sekt'emberi №178. (გაზეთი: „საქართველოს რესპუბლიკა“ (1991). 13 სექტემბერი №178).
- gvenet'adze, e. k'alandia, z. (2011). *sakartvelos uakhlesi ist'oriis dok'ument'uri masalebi (1990-1991)*. II t'omi. tbilisi: „meridiani“. (გვენეტაძე, ე. კალანდია, ზ. (2011). *საქართველოს უახლესი ისტორიის დოკუმენტური მასალები (1990-1991)*. II ტომი. თბილისი: „მერიდიანი“).
- mosiashvili, a. (2014). *sakartvelos damouk'ideblobisk'en sts'rapvis shemaperkhebeli garemoebebi 1989-1990 ts'lebshi. akhali da uakhlesi ist'oriis sak'itkhebi*. №1 (14). tbilisi: „universali“. (მოსიაშვილი, ა. (2014). საქართველოს დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვის შემაფერხებელი გარემოებები 1989-1990 წლებში. *ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები*. №1 (14). თბილისი: „უნივერსალი“).
- mosiashvili, a. (2016). *kartvel ts'vevamdelta mdgomareoba 1989-1990 ts'lebshi. akhali da uakhlesi ist'oriis sak'itkhebi*. №1 (18). tbilisi: „universali“. (მოსიაშვილი, ა. (2016). ქართველ წვევამდელთა მდგომარეობა 1989-1990 წლებში. *ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები*. №1 (18). თბილისი: „უნივერსალი“).
- mosiashvili a. (2018). *malt'is shetankhmebis gavlena sakartvelos damouk'ideblobis sak'itkhze. akhali da uakhlesi ist'oriis sak'itkhebi*. №1-2 (22). tbilisi: „universali“. (მოსიაშვილი ა. (2018). მალტის შეთანხმების გავლენა საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხზე. *ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები*. №1-2 (22). თბილისი: „უნივერსალი“).
- muskhelishvili, d. samsonadze, m. daushvili, a. (2012). *sakartvelos ist'oria udzvelesi droidan 2009 ts'lamde*. tbilisi: „gumbati“. (მუსხელიშვილი, დ. სამსონაძე, მ. დაუშვილი, ა. (2012). *საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან 2009 წლამდე*. თბილისი: „გუმბათი“).
- khosit'ashvili, m. (2013). *sakartvelos sakhelmts'ipos khelmdzghvanelebi. opitsialuri dok'ument'ebi, mimartvebi da int'erviuebi*. t'omi II. zviad gamsakhurdia sakartvelos resp'ublik'is p'rezident'i (1991). tbilisi: shp's „irida“. (ხოსიტაშვილი, მ. (2013). *საქართველოს სახელმწიფოს ხელმძღვანელები. ოფიციალური დოკუმენტები, მიმართვები და ინტერვიუები*. ტომი II. ზვიად გამსახურდია საქართველოს რესპუბლიკის პრეზიდენტი (1991). თბილისი: შპს „ირიდა“).
- khosit'ashvili, m. jgerenaia, e. (2015). *sakartvelos sakhelmts'ipos khelmdzghvanelebi. opitsialuri dok'ument'ebi, mimartvebi, int'erviuebi. t'omi V. (nats'ili II)*. zviad gamsakhurdia

- sakartvelos resp'ublik'is p'rezident'i (1991). tbilisi: shp's „irida“. (ხოსიტაშვილი, მ. ჯგერენაია, ე. (2015). *საქართველოს სახელმწიფოს ხელმძღვანელები. ოფიციალური დოკუმენტები, მიმართვები, ინტერვიუები. ტომი V. (ნაწილი II)*. ზვიად გამსახურდია საქართველოს რესპუბლიკის პრეზიდენტი (1991). თბილისი: შპს „ირიდა“).
- khosit'ashvili, m. jgerenaia, e. (2015). *sakartvelos sakhelmts'ipos khelmdzghvanelebi. opitsialuri dok'ument'ebi, mimartvebi, int'erviuebi. t'omi IV. (nats'ili II)*. zviad gamsakhurdia sakartvelos resp'ublik'is uzenaesi sabch'os tavnjdomare (1990 ts'lis noemberi _ 1991 ts'lis ap'rili). tbilisi: shp's „irida“. (ხოსიტაშვილი, მ. ჯგერენაია, ე. (2015). *საქართველოს სახელმწიფოს ხელმძღვანელები. ოფიციალური დოკუმენტები, მიმართვები, ინტერვიუები. ტომი IV. (ნაწილი II)*. ზვიად გამსახურდია საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარე (1990 წლის ნოემბერი _ 1991 წლის აპრილი). თბილისი: შპს „ირიდა“).
- jojua, d. (2007). 1991 ts'lis agvist'os p'ut'chi da sakartvelo. *sokhumis universit'et'is shromebi I. humanit'arul da sotsialur-p'olit'ik'ur metsnierebata seria*. tbilisi, sokhumis universit'et'is gamomtsemloba. (ჯოჯუა, დ. (2007). 1991 წლის აგვისტოს პუტჩი და საქართველო. *სოხუმის უნივერსიტეტის შრომები I*. ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია. თბილისი, სოხუმის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).

ABOUT THE RELIGIOUS IMPORTANCE OF TAO-KLARJETI

TAO-KLARJETI'NİN DİNİ ÖNEMİ ÜZERİNE

ტაო-კლარჯეთის რელიგიური მნიშვნელობის შესახებ

Onur Guven

Ankara, Degree seeker at Gendarmerie and Coastguard Academy

ORCID: 0000-0002-3640-2816

onurguven08@gmail.com

0539 237 55 10

Abstract

In Georgian historiography the North-East parts of Anatolia, in particular Artvin, Erzurum, Ardahan and Kars are referred as part of Tao-Klarjeti. The mentioned region had gained particular importance during the IX-XII centuries. Here, even back to the era of King Vakhtang Gorgasali had started the building of the monastery, that took intensive form during the later period, when the Tao-Klarjeti kingdom. In the written source of the Xth century, "The life of the Gregory of Khandzta", we encounter the information that a priest from Kartli came to Klarjeti and enhanced the monastery-building and trained students. During the IXth century Ashot I The Great who had been expelled by the Arabs had moved to Klarjeti and established a kingdom there. Ashot I the Great and his descendants had helped Gregory of Khandzta in establishing the monasteries in Klarjeti and therefore assisted the establishment of spiritual culture in the region. During the later period, the Bagration dynasty had been divided into three branches: the main branch-Bagrationi's of Tao, the Kingdom of Georgia and the Bagrationi's of Klarjeti. During the later period the Bagrationi's of Tao had become stronger and they had assisted in building the new monasteries during the Xth century. By establishment of the monasteries in Tao-Klarjeti, the establishment of schools and educational institutions had also been present, where the Christian religion, philosophy, foreign languages and arts had been taught. Apart from this, these institutions were the places, where the stories about the saints had been written, where the original religious songs and theological texts had been produced. To sum up, we should say that these territories played significant part in the development of the Georgian culture and therefore, it deservedly had been called as "Georgian Sinai".

Keywords: Tao, Klarjeti, Artvin, Erzurum, Church, Monastery.**Onur Güven**

Ankara, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Araştırma Görevlisi

ORCID: 0000-0002-3640-2816

onurguven08@gmail.com

0539 237 55 10

Özet

Kuzeydoğu Anadolu'nun Artvin, Erzurum, Ardahan ve Kars'ın bir kısmını içine alan sınırları, Gürcü tarihçiler tarafından "Tao-Klarjeti" olarak adlandırılır. Bölge özellikle IX.-XII. yüzyıllar arasında önem kazanmıştır. Bölgede Kral Vakhtang Gorgasali ile başlayan kilise-manastır inşası, Tao-Klarjeti Prenslığı zamanında giderek artış göstermiştir. X. yüzyılda "Grigol Handzta'nın

Hayatı" adlı eserden edinilen bilgilere göre, Kartli'den Klarjeti'ye gelen bir rahip bölgede manastır inşa faaliyetlerinden ve öğrenci yetiştirmekten sorumlu olmuştur. IX. yüzyılın sonunda Ashot Kurapatat, Arap baskısından kurtulmak için Klarjeti'ye gelerek burada bir prenslik kurmuştur. Kendisi ve sonrasında gelenler Grigol Handzta'nın manastır hareketlerini desteklemiş ve dini yaşamı koruma altına almışlardır. Daha sonra Bagratlı hanedanlığı üç kola ayrılmıştır. Bunlar; Ana kol Tao, Kartvel Krallığı ve Klarjeti şeklindedir. İlerleyen dönemlerde Tao kolu güçlenmiş ve burada X. yüzyılın ikinci yarısında yeni manastırlar inşa edilmiştir. Tao-Klarjeti bölgesinde manastırlara okul ve eğitim veren diğer kurumlar da dâhildir. Buradaki sistemde Hıristiyan inancı, felsefe, yabancı dil eğitimi ve sanat gibi beceriler öğretilmektedir. Bunu yanı sıra azizlere ait eserler yazılmış, orijinal ilahiler bestelenmiş ve teolojik metinler oluşturulmuştur. Netice itibarıyla bu saha, yüzyıllar boyunca Gürcü kültürünün gelişiminde önemli rol oynamış ve bundan dolayı *Gürcistan'ın Sinası* unvanını almıştır.

Anahtar Kelimeler: Tao, Klarjeti, Artvin, Erzurum, Kilise, Manastır

ონურ გიუვენ

ჟანდარმერიისა და სანაპირო დაცვის აკადემიის ხარისხის მაძიებელი
ანკარა, თურქეთი
ORCID: 0000-0002-3640-2816
onurguven08@gmail.com
0539 237 55 10

აბსტრაქტი

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჩრდილო-აღმოსავლეთი ანატოლიის ართვინის, ერზურუმის, არდაჰანის და ყარსის მხარის ერთ ნაწილი იწოდება ტაო-კლარჯეთად. აღნიშნულმა მხარემ განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა IX.-XII საუკუნეებში. აქ, ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასლის დროს დაიწყო სამონასტრო მშენებლობა, რომელმაც უფრო ინტენსიური ხასიათი ტაო-კლარჯეთის სამეფოს არსებობის პერიოდში მიიღო. მეათე საუკუნის წერილობითი ძეგლიდან „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ მიღებული ინფორმაციის მიხედვით, ქართლიდან კლარჯეთში ჩამოსულმა ღვთისმსახურმა გაშალა საეკლესიო მშენებლობა და გამოზარდა მოწაფეები. მეცხრე საუკუნის ბოლოს არაბთაგან დევნილი აშოტ კურაპალატი კლარჯეთში გადავიდა და სამეფო დაარსა. იგი და მისი მემკვიდრენი ხელს უწყობდნენ გრიგოლ ხანძთელის მიერ წამოწყებულ სამონასტრო მშენებლობას და მფარველობას უწევდნენ სულიერ ცხოვრებას. შემდეგში, ბაგრატიონთა დინასტია სამად დაიშალა: ძირითადი-ტაოს ბაგრატიონთა შტო, ქართველთა სამეფო და კლარჯეთის ბაგრატიონები. მომდევნო პერიოდში ტაოს ხაზი გაძლიერდა და აქ, მეათე საუკუნის მეორე ნახევარში ახალი მონასტრები იქნა აგებული. ტაო-კლარჯეთის მხარეში სამონასტრო მშენებლობა-მოღვაწეობასთან ერთად იგულისხმება სკოლების და სხვა საგანმანათლებლო დაწესებულებების არსებობაც. სადაც ისწავლებოდა ქრისტიანული სარწმუნოება, ფილოსოფია, უცხო ენები და ხელოვნება. ამას გარდა, იწერებოდა წმინდანთა ცხოვრებანი, ორიგინალური საგალობლები და თეოლოგიური ტექსტები. საბოლოოდ უნდა ითქვას, რომ ამ ტერიტორიამ ქართული კულტურის განვითარების საქმეში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა და ამის გამო *საქართველოს სინაი* დაერქვა.

საკვანძო სიტყვები: ტაო, კლარჯეთი, ართვინი, ერზურუმი, ეკლესია, მონასტერი

Kolhis, Gürcü tarihinin batıdaki ilk büyük uygarlık merkezi olup Batum ve civarı merkez olmak üzere zaman zaman yukarı Çoruh vadisine hatta Trabzon'a kadar genişler. Bu uygarlık Gürcülerin kültür, dil, din ve etnik gelişiminde büyük yer tutar. Arkeolojik buluntular buradaki yerleşimin Neolitik Çağa kadar uzandığını göstermektedir (Lang, 1997: 19). Bu bölgenin içerisinde yer alan Tao-Klarjeti için zaman zaman farklı adlandırmalar yapılmıştır. Yöreyle İllia Chavcavadze "Osmanlı Gürcistanı", Giorgi Kazbegi "Türkiye Gürcistan'ı", Ivane Javakşvili ve Viktor Nazadze "Zemo, Yukarı Kartli", Ekvtime Takaişvili "Müslüman Gürcistan'ı", Sergi Cikia "Gürcistan Vilayeti" ve Mihago Tsereteli "Gürcü ulusunun eski sahası, eski Gürcistan" demektedir (გვიანდელი კოპლატაძე, 2004: 9). Ekvtime Takaişvili biraz abartarak "Müslüman Gürcistan'ın" neredeyse tüm Çoruh havzasını oluşturduğunu söylemektedir. Acara'nın küçük bir eyaleti olan Batum dışında Kars, Eski Ardahan ve bir zamanlar Ardahan'a ait olan Posof nehri havzasında olan yerin tümü ona göre bu sınırlar içerisindeydi. Ancak genel itibarıyla Gürcü literatüründe Çoruh Havzası ve Kür nehrinin üst kısmı Tao-Klarjeti olarak isimlendirilir (თყაბუაშვილი, 1991: 197.)

Tao-Klarjeti tabiri akademik literatüre XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girmiştir. Genel olarak tarihsel Meskheti, Zemo Kartli veya Samstkhe-Saatabago olarak adlandırılan coğrafyaya karşılık gelir.(Burçuladze vd. , 2018: 13). Meskheti, Çoruh Havzası ile Kür nehrinin kuzey kısmını birleştirmektedir. Bu bölgenin etrafı dağlarla çevrilidir. Kuzeyde Meskheti sıradağları, doğuda Cavakheti dağları, batıda Doğu Karadeniz dağları, güneyde Çoruh ve Kür'ü Fırat ile Aras havzalarından ayıran dağlar yer almaktadır. Ayrıca Meskheti sıradağlarından çıkan Yanlızçam (Arsiani) dağları doğu ve batı olmak üzere iki kısma ayrılır. Doğu kısmını Kür'ün yukarı kesimi, batı kısmını Çoruh Havzasının tamamı kapsamaktadır (Burçuladze vd. , 2018: 16).

Vahuşti Bagrationi'nin notlarında Klarjeti'den bahsederken Çoruh Havzası ile ilgili olarak bazı bilgiler bulunmaktadır. Klarjeti için "Colarzene" ifadesini kullanan Vahuşti'ye göre "Çoruh Nehri ve Kür arasında uzanır; doğuda Kola/Göle, güneyde Taochi (Tao/Taoskari), kuzeyde Moschi (Mesheti) bulunmaktadır, sonra tüm Çoruh vadisine Klarjeti denmektedir." Devamında; "Klarjeti ülkesindeki Çoruh adında büyük bir nehir bulunmaktadır. Nehir, İridjlou Dağından (Deveboynu Geçidi) çıkan ve doğuda Khwaramzé köprüsüne (Aşağı Çoruh Nehri üzerindeki köprü) kadar hafif bir eğilimle güneyden kuzeye doğru akmaktadır. Bu köprü'nün altında bir köşe oluşmuştur ve özellikle Nigali'den itibaren kuzeyden batıya doğru akar ve Batum'un altında denize dökülür. Uzunluğu, denizden İridjlou Dağına (Deveboynu Geçidi) kadar uzanmaktadır. Taş ve kayalıklarla dolu akarsu derinliğinde büyük bir hızla akış göstermektedir. Balığı oldukça boldur; özellikle dağlara doğru alabalık fazla bulunur; suyunun tadı iyi ve sağlığa faydalıdır; sadece içecek olarak kullanılır. Eğer bu su, Erge'de, Gonia'da ve Batum'da değilse sulamak gibi diğer hiçbir kullanım için tercih edilmez. Gouria'yı, Batum'u, Gonia'yı ve Erge'yi betimlerken Acara Nehri'nin su kesişiminden Erge'nin altına kadar olan alanı ele alırız. Çoruh Nehri, doğuda Zarzma (günümüzde Gürcistan/Adigeni ve çevresi) ve Acara arasındaki bir dağdan çıkan, doğudan batıya doğru akış gösteren Acara Nehri'ni kapsamaktadır." tanımlamasını yapmıştır (ბაგრატიონი, 1904: 224).

Tao, Klarjeti bölgesinin bütün güney kısmını kapsıyordu. Bölgedeki en güzel kiliseler batıdaki Tortum Çayı ve Çoruh vadisinin yakınında yer alır. Tao'nun orta kısmında, Klarjeti'nin merkezi Ardanuç bulunmaktadır. Tüm bölgenin eski başkenti ve yukarı İberia olarak bilinen geniş bir bölgeyi temsil eder. Ardanuç dışında kalan diğer önemli bölgeler Oltu ve Penek'tir. Tao'nun doğu kısmı Tortum vadisi ile ayrı yüksekliği sahiptir. Oltu-Penek burada önemli iki vadiyi oluşturmakta ve son derece düzlük-geniş bir coğrafyaya sahiptirler (Sinclair, 1989: 1-5). Tao, Çoruh'un orta kısmını sağ ve sol kollarıyla birlikte kapsamakta ve Amier ve İmier Tao olarak iki bölüme ayrılmaktadır. İki bölüm arasındaki sınır Oltisistskali'nin (Oltu çayı) aşağı kısmı ile Bardusistskali'den (Bardu çayı) geçmekteydi. Söz konusu bölümler kendi içinde küçük yer adları barındırmaktadır. Gurci Boğazi, Asis Pori, Bana, Taoskari, Panaskerti, Tortumi gibi. İmier, Tao'nun

merkezi yerleşimi (ცხე-ქალაქი) olan Oltu'dur. Amier Tao, IX-X yüzyıl aralığında Kalmakhi, Panaskerti, Bana gibi yerleri bünyesinde barındırmıştır (Burçuladze vd. , 2018: 17). Tao, aynı zamanda Ermenilerin de sahiplendiği bir yerdir. Tayk ismiyle Ermeni tarih yazımında da kendine yer bulmaktadır. Taokhoi, Tayk ülkesi, Ermenistan'ın geleneksel on beş bölümünden en eskilerinden birisidir (Hewsen, 1992: 204). Tao ismi Urartu kaynaklarında geçen tarihi Diauehi ülkesi ile bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür. Bu isim Gürcülerde Tao, Greklerde Taochian ve Ermenilerde Tayk ya da Daik olarak farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Kaynaklarda Diauehi bölgesi, Pasin ovasından kuzey yayla vadilerine, Oltu vadisinden Aras-Pasin boyunca olan yerler olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Diauehi toprakları, Çoruh vadisinin üst kollarına uzanmıştır. (Sagona, 2004: 25-28). Gerçekte Diauehi ülkesinin sınırlarını belirlemek zordur. Bu konu hakkında araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürse de ortak merkez olarak Erzurum ve çevresi olduğu yönündedir. Arkeolojik veriler incelendiğinde Paleolitik Çağ'dan itibaren bölgede yerleşim izleri görülmektedir. Urartu kaynaklarından varlığını öğrendiğimiz Diauehi'daki topluluk, M.Ö. I. bin tarihinde Erzurum'da, Hayaşa Krallığının mirasçısı olarak kaleler inşa etmişlerdir. Yaşanan mücadeleler sonucunda Urartular tarafından toprakları ele geçirilerek ortadan kaldırılmıştır (Ceylan, 2017: 519 vd).

Tao'nun kuzeyinde Klarjeti bölgesi bulunmaktadır. Çoruh nehrinin aşağı bölümünün dışında deniz kıyısını da kapsamaktadır. Çoruh nehrinin ağzı ile Hopa arasındaki coğrafya, Gürcü tarihi kaynaklarında "Klarjeti'nin deniz kıyısındaki ucu" şeklinde isimlendirilmekteydi. Klarjeti'nin içerisinde olan yerler Borçka/Porçkha, Tukharisi, (Kayadibi Köyü, Şavşat) Ardanuç/Artanuci, Nigali (Artvin Merkez/Livane) ve Murgul'dur. Bunun dışında Şavşat/Şavşeti de bulunmaktadır. (კარალოძე, 2016: 8; Burçuladze vd. , 2018: 17-18). Kartlis Tskhovreba'da Klarjeti ile alakalı geçen ilk bilgiler Nuh Tufanından sonra insanlığın yeniden yeryüzüne dağılması ile ilgili rivayette yer bulmaktadır. Togarma'nın kudretli sekiz oğullarının adları; Haos, Kartlos, Bardos, Movakan, Lekos, Heros, Kavkas ve Egros'tur. Togarma, ülkesini ve ailesini sekiz güçlü-kuvvetli oğulları arasında taksim etmiştir. Oğlu Kartlos'a verilen yerler arasında doğrudan Heret ve Berduc (Kvemo Kartli/Borçalı), batıda Karadeniz'i, güneyden - batıya doğru akan ve suları kuzeyde Kür ile birleşen ve Klarjeti ile Tao arasında denize dökülen Berduc'un (Kvemo Kartli/Borçalı) kaynağına kadar olan dağı, kuzeyden de Ghado Dağını (Lih) kapsamaktaydı. (ქართლის ცხოვრება, 2011: 4).

M. Ö. IV. yüzyılda Makedonyalı İskender gönderdiği ordularla bölgeyi ele geçirdikten sonra buranın idaresini komutanlarından Azon'a bırakmıştır (ქართლის ცხოვრება, 2011: 16). İskender'in faaliyetlerinden sonra dağılık halde kalan Gürcü boyları, Parnavaz'ın önderliğinde birleşerek Azon'a karşı harekete geçmişler ve günümüzde Ardahan yakınlarında bulunan mevkide (Kacta-Kalak) yapılan savaşı kazanmışlardır. Bunun neticesinden Parnavaz liderliğinde ilk Kartli Krallığı kurulmuştur. Kral Parnavaz ele geçirdiği toprakları sekiz bölgeye ayırarak taksim etmiştir. Azon'a karşı yapılan savaşta yararlılıkları görülen komutanlarını bu bölgelere eristavi olarak atamıştır. Cavaheti, Kola (Göle) ve Ardahan, Tsunda'ya beş eristavi; Klarjeti'ye 7 eristavi gönderilmiştir (ქართლის ცხოვრება, 2011: 17-20; Lang, 1997: 75). Böylece bölgede Gürcü idaresi tesis edilmiştir.

İberia Kralı Mirian (265-342) zamanında Azize Nino'nun¹ yönlendirmesiyle Hıristiyanlık dinini kabul edilmiştir (ქართლის ცხოვრება, 2011: 62 vd.). Kral Mirian'ın ismi IV. yüzyıl Gürcü

¹ Gürcü milli geleneğine göre İberia'nın kitlesel vaftizi şöyle anlatılmıştır: Gürcülere Hıristiyanlığı tanıtan ve kabul ettiren Azize Nino, Kapadokya şehrinde, Roma İmparatoru Maxisimianus'un başkomutanı olan Zavulon'un ailesinde dünyaya gelmiştir. Onun Hıristiyan olan anne ve babası Zavulon ve Susana kızlarını da bu inanca göre yetiştirmişlerdir. Günün birinde Nino İsa'nın gömleğinin İberia'nın başkenti Mtsketha'da

ve V. yüzyıl Ermeni kaynaklarında Hıristiyanlığı kabul eden ve resmi devlet dini sayan ilk İberia Kralı olarak geçmektedir. İberia'nın kitlesel olarak Hıristiyanlığı kabul etmesi IV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ancak kesin bir tarih verilmesi konusu tartışmalıdır. 317, 318, 324 gibi tarihler verilse de İvane Javakhishvili en çok 326 ve 337 tarihleri arasında durmuştur. (ჯავახიშვილი, 1979: 234). Kral Mirian, yeni kilisenin ilk rahibi olan İoane'yi başka rahiplerin isteği üzerine Roma İmparatoru I. Constantinus'a göndermiştir. Mirian daha sonra dini eğitim için daha fazla rahip ve kilise inşa etmek amacıyla İoane'yi tekrar Constantinopolis'e yollamıştır (Anchabadze, 2009: 16-17). Roma İmparatoru Constantinus, Hz. İsa ile bağlantılı kutsal bazı malzemeleri vermiş, ayrıca gerekli görünen yerlere imparator adına kiliseler inşa edilmesini istemiştir.

Rahip aldığı malzemeleri, birkaç mimar ile birlikte kilise inşa edilmesi için Eruşite'ye bırakmıştır. Ancak kutsal malzemeler VII. Yüzyılda Doğu Roma İmparatoru Heraclius tarafından Constantinopolis'e getirilmiştir (ქართლის ცხოვრება, 2011: 168-178; Brosset, 2003: 94 vd.). Bakar'ın oğlu Kral Mirdat (364-379) döneminde Klarjeti bölgesinin dini anlamda iyileştirilmesi için faaliyette bulunulmuştur. Kral Mirdat, kilisesi olmayan Klarjeti vadisinde, Tukharisi kalesinde² kiliseler inşa ettirmiştir. Ayrıca Tsunda ve Eruşeti'ye de kilise yaptırmış ve Eruşeti'ye kendi yaptırdığı haçları göndermiştir (ქართლის ცხოვრება, 2011: 104).

Tao-Klarjeti'nin siyasi idari ve dini anlamda yükselişe geçmesi Kral Vakhtang Gorgasali zamanında gerçekleşmiştir. V. yüzyılda Doğu Roma ile amansız bir savaşa tutuşan Kral, Klarjeti'ye gelmiş ve burada Doğu Roma'ya üstünlük sağlamıştır. İmparatoru bölgeden uzaklaştırmış, topraklarını geri almış ve dönerken de süt kardeşi Artavaz'ı, Ardanuç eristavi atayarak ondan bölgeye kilise ve manastırlar yapmasını istemiştir. Bu doğrultuda Opiza Manastırı³ ile Daba, Mere, Şindobani ve Akhiza kiliseleri inşa ettirilmiştir. Bunun yanı sıra Ardanuç ve Akhiza kaleleri onarılmıştır (ქართლის ცხოვრება, 2011: 137-140).

Opiza Manastırı hakkında kaynaklardan elde edilen bilgilere göre burası ilk defa Ardanuç kalesini İberia'nın merkezi yapan Gorgasali zamanında kurulmuştur. VII. yüzyılda Arapların bölgeye yönelik harekâtları sonucu tahrip olan manastır I. Ashot tarafından onarılarak XIV. yüzyıla kadar aktif olarak kullanılmıştır (ჯობაძე, 2007: 23-32). Bölgedeki diğer bir yer olan Akhiza piskoposluk dairesi, Tao-Klarjeti içerisinde önemli bir mevkidedir. Bu daire Kral Vakhtang Gorgasali zamanında kurulmuş olup, 12 eski Gürcü Ortodoks piskoposluk dairelerinden birisidir (სილოგავა-შენგელია, 2006: 246). Yine Kral Vakhtang Mtskheta'da Havariler Kilisesi'ni inşa edip Patrik olarak Petre'yi görevlendirilmiştir. Onun tarafından Akhiza Kilisesine⁴ de bir piskopos gönderilmiştir. Akhiza ile birlikte Tsunda, Manglisi, Bolnisi, Rustavi gibi merkezler kurulmuştur (ქართლის ცხოვრება, 2011: 155).

gömülü olduğunu anlayınca oraya gitmeye ve bu kutsallığa tapmayı çok istemiştir. Nino Mtsketha'da altı sene kalarak Hıristiyanlığın yayılması için faaliyette bulunmuştur (Anchabadze, 2009: 15-16).

² Kartlos'un oğlu Mtzhetos'un oğulları içinde Uflos, Odzrhos ve Cavahos adlı kudretli kahramanlar meşhurdurlar. Babaları tarafından kendilerine bazı topraklar bölüşülmüştür. Odzrhos'a, Tasis-Kar'dan denize kadar uzanan kayalık topraklar verilmiş ve kendisi orada Odzrhe ve Tukharis adlı iki müstahkem kale-şehir inşa ettirmiştir (ქართლის ცხოვრება, 2011: 8).

³ Opiza Manastırı ilk defa 1874 yılında Kazbegi tarafından bulunmuştur. N. Marr tarafından 1904 yılında ziyaret edilmiştir (ყაზბეგი, 1995: 100-103).

⁴ Akhiza piskoposluk dairesi, Artanucis-Tskali ile İmerkhevi vadilerinde bulunuyordu. 730'lı yıllarda Arap komutan Marvan'ın akınları sonucunda Akhiza tahrip olmuştur. Bu hadiseden sonra piskoposluk dairesi Ançi piskoposluk dairesine katılmıştır. Akhiza yaklaşık iki asır faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Günümüzde Ardanuç'un yaklaşık 3 km. yakınlarında kilisenin kalıntıları bulunmaktadır. Piskoposluk merkezinde bulunan beş adet şapelden yalnızca kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir (ჯობაძე, 2007: 22-23).

Kilise faaliyetleri Vakhtang Gorgasali'nin oğlu Kral Mirdat döneminde de devam etmiştir. Mirdat tarafından inşa ettirilen Tskarostavi (Çıldır yakınlarında) piskoposluk kilisesi (ქართლის ცხოვრება, 2011: 140 vd.) XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ayakta kalabilmiştir. Günümüzde kilisenin yerinde cami bulunmaktadır. (Burçuladze, vd. , 2018: 317). Bana piskoposluk dairesi X. yüzyılın başlarında kurulmuş, XVII. yüzyıla kadar aktif olarak kullanılmıştır. Bana, Mtskheta Patrikhanesine bağlıydı. Burada bulunan piskoposlara *Baneli* veya *Banaeli* unvanları verilmiştir. (სილოგავა-შენგელია, 2006: 289). Bana'nın kuruluşu tarihi kaynaklarda ifade edilmektedir. David Kurapatat'ın oğlu Adarnase (888-923) Gürcü kralı olarak tahta geçtiğinde Kvirike Baneli isimli birisine bu manastırı inşa ettirmiştir. Kvirike aynı zamanda buranın ilk piskoposu olmuştur. (თაყაიშვილი, 1949: 47). Adarnase'nin piskoposluk dairesi haline getirdiği Bana idaresine Panaskerti, Tao, Oltu ve Tsarumaki bölgeleri dâhildi (სილოგავა-შენგელია, 2006: 289). Bana manastırı aynı zamanda Gürcü krallarının mülkiyeti ve konaklarının bulunduğu bir bölgeydi. IV. Bagrat ile Doğu Roma İmparatoru'nun kızı Elena 1030 yılında bu manastırda evlenmişti (გივიანი-კობლატაძე, 2004: 214). 1877-78 Osmanlı-Rusya savaşına kadar korunmuş olan Bana, Osmanlılar tarafından XIX. yüzyılın ortalarında itibaren özellikle Kırım savaşında bir savunma mekânı hâline dönüştürülmüştür. Günümüze kadar yapının küçük kalıntıları gelebilmiştir. (Burçuladze, vd. , 2018: 319)

Gürcistan'a yönelik Arap akınları hem siyasi hem de ekonomik anlamda oldukça yıkıcıydı. (Berdzenişvili-Canaşia, 1997: 113-119). Arap orduları Güney Kafkasya'ya yönelik ilk faaliyetleri Halife Ömer döneminde başlamıştır. Daha sonra Halife Osman zamanında komutan Habib b. Mesleme'yi 643 yılında İberia ve Tiflis üzerine göndererek Gürcistan'ı kısmen ele geçirmiş ve Hunan, Şavşat gibi yerleri almış; Klarjeti halkı ile barış yapılmıştır. (Belâzuri, 2002: 290; İbnü'l Esir, 1991: 88-91). Aslında Gürcü coğrafyasında Arapları zorlayan ve onların daha fazla ilerlemesini engelleyen güç Hazarlar'dı. 650'li yıllarda Kuzey Kafkasya'da Hazarların güçlü devlet kurmaları, Arapların Güney Kafkasya'ya hâkim olduğu devirde gerçekleşmiştir. Bu dönemden itibaren Hazarlar, Güney Kafkasya'da hâkimiyet için Araplarla mücadeleye girişmişlerdir. Arap baskısı sonucu Hazarlar VIII. yüzyılda Gürcü Hükümdarlarla anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bir anlamda Gürcistan, belirli bir süre için Arap-Gürcü değil Arap-Hazar mücadelesinin merkezi olmuştur. (Kavrelişvili, 2019: 179 vd).

Bu ilk dönem Arap akınları diyebileceğimiz harekâttan sonra Gürcü kaynaklarının sağır olarak nitelendirdikleri Marvan Kru (მურვან კრუ) Gürcistan'a akınlarda bulunmuştur. (Alasania, 2013: 80). Marvan, 736 yılında Ermenistan, Gürcistan ve güney Karadeniz kıyılarını ele geçirerek Tiflis'te bir Arap emirliği kurmuştur. (ჯანაშია, 1936: 37-38). Arap akınları ve salgın hastalıklar nedeniyle viraneye dönen Tao-Klajeti bölgesi I. Ashot Bagrationi (786-826) ve *Büyük din adamı* olarak nitelendirilen Grigol Khandzteli (759-861) tarafından yeniden dini bir cazibe merkezi haline dönüştürülmüştür (Burçuladze, vd., 2018: 326). Gürcistan içlerine gerçekleştirilen akınlar sonucunda yaklaşık 400 asır süren Arap hâkimiyeti ilk Selçuklu akınlarına kadar sürmüştür. Arapların bölgeye yönelik iskân faaliyetleri öncelikli olarak askerlerin daha sonra ise sivil halkın getirilmesiyle devam etmiştir. Sivil halkın Gürcistan'a gelmesi özellikle Tiflis üzerinde etkili olmuş ve bölge hareketli merkez hâline dönüşmüştür. Emeviler döneminde Ermenilerin ve Gürcülerin İslâmîyet'e bakış açısı farklı olmuştur. Gürcülerin İslâm'a bakış açısı Ermeniler göre daha ılımlıydı. Burada öne çıkan etmen Gürcü beylerin Arap idaresine karşı sakin bir tavır almalarıdır. Gürcüler, ülkelerindeki İslâm temelli yapıya Ermenilere nazaran daha sıcak bir yaklaşım sergilemişlerdir (Çoğ, 2018: 55-59).

Rahip Grigol 720 yılında Klarjeti bölgesine gelmiş ve Arap akınlarından ayakta kalabilen tek kilise Opiza'ya yerleşmiştir. Arap akınlarıyla İslâmîyet'in hızla yayılmasına karşılık bu bölgede, Hıristiyanlığı güçlendirmek amacıyla (ჯობაძე, 2007: 24) Tao-Klarjeti'de Khandzteli tarafından pek

çok manastır inşa edilmiştir. Rahip Khandzteli'den sonra bölgeye gelen I. Ashot ve idareciler tarafından her türlü destek sağlanmış, daha önce yapılmış Opiza, Mere ve Parehi gibi manastırlarda onarılarak faaliyete geçirilmiştir. Tao-Klarjeti'de manastır mimarisi üslubunu oluşturan rahip ve yetiştirdiği öğrencileri tarafından manastırlar kurulmuştur. Bu faaliyetler tahminen 830-840 arasında olup Kral Bagrat Kurapat (826-876) döneminde inşaatların tamamlanıp hizmete geçirildiği bilinmektedir. Bu dönemde bölgede Şatberdi, Cmerki, Berta, Daba, Opiza, Handzta, Midznazori, Tskorastavi, Baretelta manastırlarının olduğu bilinmektedir. Bunlara ek olarak bölgede Rahip tarafından kurulan ve onarılan manastırlar da vardır. Bunlar Parehi, Gunatlis Vani ve Mere manastırlarıdır (Bayram, 2005: 9). Bu manastırlar Tao-Klarjeti'nin ilk Hıristiyanlık dönemi eserlerinin temsilcileridir. Gürcü mimari yapısı içerisinde geçiş dönemi diye bilinen türe aittirler. Geçiş dönemi (Prenslıklar Dönemi), VII. yüzyılın ikinci yarısından X. yüzyılın ortalarına kadar geçen süre olarak tanımlanır. Bu tür Tao-Klarjeti'nin dışında Kakheti ve Kartli'de benzeri mimar ve dekoratif izler sergilemektedir (Çelebi, 2019: 97). Grigol Khandzteli tarafından inşa ettirilen manastırların şekil açısından ilk biçimler sadece Tskarostavi ve Midznadzori'de korunmuştur. Tskarostavi manastırının kalıntıları Karçal deresindedir. Midznadzori manastırı da aynı bölgededir ve kalıntı şeklinde günümüze kadar gelebilmiştir (Burçuladze, vd. , 2018: 326).

VII. yüzyılın ikinci yarısında, Güney Kafkasya'da özellikle Kartli'de Arapların siyasi durumu oldukça değişti. Arapların Güney Kafkasya'yı tamamen ele geçirmesi VIII. yüzyılın ilk yarısında olmuştur (ჯანაშია, 1936: 49). IX. yüzyılın ortalarında bağımsız hareket etmeye başlayan Tiflis Emirliği yaklaşık 350 yıl varlığını sürdürmüştür. (Alasania, 2013: 80). Araplar Kartliyi ele geçirirken VIII. yüzyılın son çeyreğinde Kartli'de erismtavari olarak Büyük Ashot vardı. Ama Araplar Kartli'de barışa uzun süreli müsaade etmediği için Ashot Ardanuç'a yerleşerek, Kartli'yi terk etmek zorunda kaldı. Zira Tiflis'te oturan Arap emiri Kartli yöneticisini kendisine rakip olarak görmekteydi. O yüzden Ashot, Meskheti'ye göç edip burada Doğu Roma'nın himayesinde varlığını sürdürmeye çalışmış, malikânesini de Klarjeti'ye taşımıştır. VIII. yüzyılın sonundan itibaren Gürcü halkının Araplara karşı olan bağımsızlık mücadelesinin başına Parnavazların Kaheti kolundan Bakuryanlar yerine Ashot Bagrationi geçmiştir. Onun hükümdarlığı 786 yılında başladığı ifade edilir (მელიქიძე, 2012, 159). Ashot Kurapat'ın Tao-Klarjeti beyliğini kurması, bölgenin önemini arttıran hadiselerin başındadır.

ცხე-ქალაქი Ardanuç yakınlarında bulunan Aziz Petre-Pavle Kilisesi'nin IX. yüzyılın başında Ashot Kurapat tarafından inşa ettirildiği düşünülmektedir. Sumbat Davitis Dze'nin kayıtlarında, Arap saldırıları sonucunda ölen Ashot, bu kiliseye defin edilmiştir (თაყაიშვილი, 1949: 31). Ardanuç'ta eski kent merkezinde, Ardanuç deresinin yakınlarında inşa edilmiş haç kubbeli kilisenin IX.-X. yüzyıl aralığında yapıldığı tahmin edilmektedir. Günümüzde bu kilisenin kalıntıları neredeyse hiç kalmamıştır. (Burçuladze, vd. , 2018: 326). Bu ilk dini yapılardan sonra bölgenin idari yapısında da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 951 yılında *Grigol Handzta'nın Hayatı* adlı eseri yazan G. Merçule'nin aktardığına göre VIII. ve X. yüzyıllarda bölgenin idari taksimatı içerisinde aşağıdaki yerler bulunmaktaydı: Samtshe, Cavaheti, Ardahan (Kola), Acara, Nigali (Bugünkü Artvin merkez), Şavşat, Klarjeti (Artvin'in doğusu ve Ardanuç), Taoni (Aşağı ve Yukarı dâhildir ayrıca Tortum, Öşnak, (Köprügören Köyü, Artvin/Yusufeli) Hersis, (Eren Köy, Artvin/Yusufeli) Eğdem (Öğdem, Artvin/Yusufeli) ve Speri (İspir ve Bayburt) (იბგორიყვა, 1954: 300-302).

Rahip Grigol Khandzteli tarafından inşa ettirilen Handzta (Porta/Pırnallı Köyü Artvin Merkez) manastırını bölgede yaptırılan ilk dini yapı olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Rahip, Opiza'da (Bağcılar Köyü/Artvin Merkez) iki yıl süreyle kaldıktan sonra, kendi manastırını için bir yer aramış ve istediği yeri Handzta'da bulmuştur. Opiza'dan iş gücü ve malzeme sağlayarak yemekhane, kütüphane, kilise ve keşiş hücreleri inşa ettirmiştir. Tao-Klarjeti'de inşa faaliyetleri 782

yılında bu manastırın tamamlanmasıyla başlamıştır. Kilisenin artan keşiş ihtiyacını karşılamak üzere Gurgen Kurapatat'ın oğlu Ashot Kuhi manastıra eklemeler yapmaya başlamış, yeğeni IV. Gurgen Kurapatat ise eksikleri tamamlamıştır. Bu faaliyet 896-941 yılları arasında gerçekleştirilmiştir (Bayram, 2005: 9). Handzta manastırı, *Gürcistan'ın Sina Dağı* olarak isimlendirilen manastır topluluğunun başlıca tapınağıydı ve Grigol adı Handzta'ya burada verilmiştir.

Birleşik Gürcü Krallığı'nın kurulduğu dönem (III. Bagrat 1001 yılında Klarjeti, 1008'de Tao'yu aldı ve Abhazların idareci olarak tanındı) ve sonrasında Tao-Klarjeti bölgesinde belli başlı episkoposluk merkezleri vardı. Bunlar Akhiza (Ferhatlı/Ardanuç), Porta (Pırnallı Köyü, Artvin Merkez), Anç (Anaçlı/Ardanuç) ve Tukharis'dir (Kayadibi Köyü, Şavşat). Üzerinde müstahkem bir kale barındıran Tukharis bu merkezlerin en eskisidir. Bu merkezler zaman zaman değişen siyasi şartlar sonucunda dini merkez statüsüne yükselmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi IV. yüzyılda III. Mirdat Tao-Klarjeti'de birçok kilise inşa ettirmiştir. Daha sonra V. yüzyılda Artavaz'ın Ardanuç gibi stratejik bir bölgede eristavi olmasıyla birlikte Akhiza önem kazanmış, VI. yüzyılda merkez Porta olmuştur. VII. yüzyılda Arap akınları esnasında diğer üç episkoposluk merkezi kaldırılarak Anç'a bağlanmıştır. Böylelikle bir süre Anç tek merkez olarak varlığını sürdürmüştür. IX.-X. yüzyıllarda Anç'a ek olarak Şavşat'ta Tbeti, Aşağı Tao'da Bana ve Yukarı Tao'da İşkhani piskoposlukları kurulmuştur. Ardanuç, İç Klarjeti, on iki manastır ve Nigali Anç'a; Şavşat, Maçahel ve Yukarı Acara Tbeti'ye; Doğu Tao'nun alt kısmını oluşturan Taoskari, Panaskert, Bardız ve Oltu Bana'ya; Batı Tao'nun alt bölgesini oluşturan Tortum, Gürcü Boğazı, Taoskari'nin altı, Tukharisi ve İspir İşkhani'ye bağlanmıştır (იბნოროყვა, 1954: 376-379). Buradan görüleceği üzere episkoposluk merkezleri Tao'da yoğunlaşmaya başlamıştır.

İşkhani (İşhan/Artvin Yusufeli İşhan Köyü) piskoposluk merkezi bölgedeki diğer önemli bir yerdir. İşkhani köyü, Çoruh nehrinin sağını oluşturan Oltu çayının kıyısında bulunmaktadır. Vahuşti Bagrationi'nin verdiği bilgilere göre "Artvin'in yukarısında, Çoruh nehrinin batısında ve Tortum-İspir dağından açılan bir dere bulunur. Derenin üstünde müstahkem İşkhani Kalesi ve büyük kubbeli bir kilise vardır. Buranın piskoposu İspir, Tortum, Bayburt bölgelerinin, Trabzon dağına dayanan bölgelerinin dini lideriydi." (სილოგავა-შენგელია, 2006: 250). İşkhani piskoposları Gürcü kilisesinin hiyerarşik yapısı içerisinde önemli bir yer tutuyordu. Onlar kralın taç takma törenlerinde kralı kilisenin giriş kapısına kadar götürüp girişte bekleyen Patrik ile buluşturuyorlardı. İşkhani piskoposları *İşkneli* unvanını taşırlardı. Bu piskoposluk dairesi VII.-XVII. yüzyıllar arası faaliyet göstermiştir (სილოგავა-შენგელია, 2006: 251).

Tao-Klarjeti'deki diğer önemli bir kurum olan Ançi piskoposluk dairesi VI.-VII. yüzyıllarda kurulmuştur (იბნოროყვა, 1954: 377). Tao-Klarjeti'nin merkezi Ardanuç, Klarjeti manastır arazileri, Gonio'ya kadar Parkhalistkali nehri Ançi piskoposluk dairesinin etkisi altındaydı. Bu dairenin merkezi Ança köyü (Ançlı)'dür. Burada görev yapan piskoposlar *Ançeli* unvanını kullanmaktadırlar. İlk dini yöneticisi Zakaria Ançeli'dir. Aziz Zakaria hakkında mucizevi nitelikte anlatılar vardır ve kendisi Klarjeti ahalisinin yönetici olarak görülmüştür (სილოგავა-შენგელია, 2006: 266). Vahuşti Bagrationi bu yapı ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Porçkha/Borçka boğazının üstünde küçük bir dere bulunur, İspir dağından çıkar güneyden kuzeye doğru akar ve Çoruh'a katılır. Bu derenin kuzeydoğusunda ve Çoruh'un batısında, İspir dağının eteğinde Tanrıya adanmış Ança'nın kilisesi bulunmaktadır. O kubbelidir ve güzel bir mevkide inşa edilmiştir. Gonio'ya kadar bütün Nigali boğazının her iki tarafını, Poçkha boğazını ve Acara da dâhil olmak üzere, Ançi piskoposu yönetiyordu. Şimdilerde ise burası ıssızdır." (ზაგრატიონი, 1904: 226). Ançi manastırında görev yapan piskopos hem bütün Gürcistan piskoposları hem de Samstske-Saatabago'nun hiyerarşik düzeninde önemli yer tutmaktaydı. Doğu ve Güney Gürcistan'ın otuz altı piskoposu arasında kralın taç alması töreninde on birinci sırada bulunuyordu. Ançi piskoposları

Gürcü kilisesine mensup din görevlileri tarafından özel bir saygı ile karşılanmışlardır. Piskoposlar bütün Klarjeti'de bulunan on iki manastırının yöneticileri konumundaydı. Gürcü kilisesi ve kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca burada Gürcü kültürüne ait pek çok el yazması eser meydana getirilmiştir (სილოგავა-შენგელია, 2006: 264-265).

Tao'daki Parkhalistkali (Barhal Çayı) vadisinde bulunan Parkhali manastırı Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı Altıparmak köyünde bulunmaktadır. Parkhalistkali ise Çoruh'un kollarından biridir ve Karadeniz'e dökülür. Parkhali manastırı eski Gürcü kültürünün önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Burada tıpkı Ançi de olduğu gibi birçok el yazması vardı. Bunlardan en önemlileri 973 yılında yeniden yazılan Parkhalinin birinci dörtbaşlıklı İncili, X. yüzyıl sonunda ve XI. yüzyıl başlarında yazılan Parkhalinin çokbaşlıklı İncili ve aynı yüzyıl aralığında yazılan Parkhalinin ikinci dörtbaşlıklı İncili gibi eserlerdir. Parkhali manastırı 961-973 yıllarında Davit Kurapalati tarafından inşa edilmiştir (სილოგავა-შენგელია: 295-296).

Tao-Klarjeti'deki manastırlar rastgele konumlanmamış ve sadece dini amaçlı faaliyetler için inşa edilmemiştir. Orta Çağ'da kilise ve manastırların üstlendiği bazı kritik misyonları olmuştur. Özellikle düşman saldırılarına karşı korunaklı olmasına gayret gösterilmiştir. Arap akınlarının şiddetli olduğu bir zamanda manastırlar savunması kolay vadi derinliklerine ve sarp kayalıklara yapılmıştır. Bölge coğrafyası da böyle bir ortama uygundu. Manastırları meydana getiren ek tüm yapılar (keşiş hücreleri, yemekhane, el yazması odası gibi) arazinin uygunluğuna göre konumlanmıştır. Manastırlarda bulunan şapellerin haricinde, stratejik konumda bulunan gözetleme amacıyla şapeller de yapılmıştır (Bayram, 2005: 23-24). Kilise yapımında rahipler büyük fedakârlıklarda bulunmuş ve inşatta çalışmışlardır. 950'li yıllardan itibaren Tao-Klarjeti'de siyasi ve idari otoritenin güçlenmesiyle belli başlı bölgelerin önemi artmıştır. Ardanuç bu bölgelerin başında gelmektedir. Manastırların etkisiyle Ardanuç, ticari açıdan zengin bir konuma ulaşmıştır. Ardanuç tarihi süreç içerisinde Güney Gürcistan hayatında önemli bir rol oynamıştır. Şehir yıllarca Kartli Krallığının politik merkezi olmuştur. Ayrıca Gürcistan'ın güneyindeki yollar üzerinde olduğu için bir kesişim noktasındadır. Bu özelliğinden dolayı askeri, stratejik ve coğrafi konumu son derece önemlidir (სამუშაო, 2008: 3 vd.). Bölge Arap akınlarından farklı olarak refah düzeyi yükselip, sosyo-ekonomik yapısı iyileşince manastır tipi yapılar ulaşılması daha kolay yerlere yapılmıştır. Ayrıca bu sefer savunma kaygısından kurtulan yapılar daha gösterişli bir hâl almıştır. Klarjeti'de Dolishana manastırı⁵ ve Rabat kilisesi⁶ de önemli yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolishana kilisesi manastır kiliseleri arasında seçkin bir yer tutar. Şimdiki ismi Hamamlı olan bu köy olishana tarihi adını da muhafaza etmektedir. Son dönemlere kadar cami olarak kullanılan Dolishana, diğer yapılarla karşılaştırıldığında oldukça iyi bir durumdadır. Manastır kilisesinin Gürcü Kral Bagrat tarafından X. yüzyılın ikinci yarısında inşa ettirildiği bilinmektedir. Güney cephesinde bulunan yazıtta ve kubbe kasmağından Kral I. Sumbat tarafından onarıldığı tespit edilmiştir (ჯობაძე, 2007: 74-85).

İşkhanı manastırı Tao'da bulunan en büyük manastırlardan biri olup, Oltu ve Taoskari nehirleri arasında konumlanmıştır. Manastır zamanla bölgenin en önemli kültür ve el sanatları merkezi hâline dönüşmüştür. Daha önce ifade ettiğim gibi 630'larda Ermeni kökenli piskopos

⁵ Manastırda kiliseye ait bir kitabe bulunmaktadır. Bu diğer yapılardan farklı olarak bize ayrıntılı bilgiler vermektedir. Tao-Klarjeti'de 954-958 yılları arasında krallık yapmış olan Sumbat tarafından mimar Gabriel'e yaptırılmıştır. XIV. yüzyıla kadar manastır işlevi görmüştür. XVI. yüzyılda ise bu yapı camiye dönüşmüştür. (Aytekin, 1999: 31).

⁶ Kilise Ardanuç'un Bulanık köyünde bulunmaktadır. Yapının bir kitabesi yoktur, çevresindeki kiliselere benzerliği nedeniyle Bagratlı Hanedanlığı döneminde X.-XI. yüzyıl aralığına tarihlenmiştir. XIV. yüzyılda önemi azalan kilise, Ruslar tarafından canlandırılrsa da günümüzde herhangi bir amaç için kullanılmamıştır (Aytekin, 1999: 39).

Nerse tarafından inşa ettirilmiştir. Yapı IX. yüzyılda Arap akınlarının ilk evresinde çok büyük zarara uğramıştır hatta yıkılacak duruma gelmiştir. Ancak XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Grigol Khandzteli ve Saba Iskhneli tarafından yeniden onartılmıştır (გივიაშვილი-კობლატაძე, 2004: 216). Gürcü Ortodoks piskoposluk dairesi olan Tbeti, Şavşat'ın Cevizli köyünde bulunmaktadır. Kitabesi olmayan yapı hakkında tarihi kaynaklardan bilgiler bulabilmekteyiz. Tbeti piskoposluk dairesi IX. yüzyılın sonunda veya X. yüzyılın başlarında bulunduğu sahanını idarecisi olan Ashot Kuhi (918) tarafından inşa edilmiştir. Sumbat kroniğinde geçen bilgiye göre; "Kuhi, bölge idareciliğine Gurgen Kurapatat'tan sonra gelmiştir. Gurgen Kurapatat'ın oğlu daha sonra Kuhi lakabını alan Ashot, Şavşat bölgesinde Tbeti manastırını inşa etmiş ve Kutsal ruhun işaretinden hareketle oraya piskopos olarak Stephane'yi görevlendirmiştir." (თაყაიშვილი, 1949: 55-98). Tbeti piskoposları *Tbeli* unvanını taşımaktaydı. Tbeti piskoposluk dairesine, Dakhatula'nın üst kısmı, Anagert'ten itibaren Tbeti'ye doğru uzanan bölge, bütün Şavşat ve Acara bölgesi dâhil edilmiştir. Bu piskoposluğun saygınlığı, diğer üst düzey Gürcü din adamları arasında çok yüksekti. Tbeti manastırı X. yüzyılın başlarında Gürcü mimari sanatı için önemli eserlerden biri olarak görülmüştür. Bir anlatıya göre *Kaplan Postlu Şövalye'nin* yazarı ünlü Gürcü edebiyatçı Şota Rustaveli eğitimini Tbeti manastırında almıştır. Manastırda, Gürcü edebiyatını, sanatçılığını ve kuyumculuğunu yansıtan pek çok önemli eser meydana getirilmiştir. Tbeti piskoposları Gürcü kilisesinin üst düzey konumda olukları kabul edilmiştir. Onlar sadece dini değil ülkenin siyasi ve kültürel hayatında etkileri büyüktü (ბილოგავა-შენგელია, 2006: 278-280). Kilise günümüzde kısmen ayakta ve her yıl oldukça fazla turist çekmektedir.

Oşki/Oshki/Oshkvank, Tao-Klarjeti'nin en büyük ve en güzel kiliselerinden biri olarak nitelendirilir. Tarihi Tao bölgesinde tüm Gürcistan'ın Orta Çağ mimarisini temsil edebilecek kadar estetik ve mimari açıdan üst düzey bir yapıdır. Oşki manastırı şapel, yemekhane, seminer odaları, rahip malikânesi ve el yazmaları odalarından meydana gelmiştir (გივიაშვილი-კობლატაძე, 2004: 214). Oşki, Tortum vadisine yakın bir yerde bulunmaktadır. Kilise, Bagratlı hanedanlığından olan kardeşler Davit Magistros (979-1001, Gürcü kralı, kurapatat) ve Bagrat Eristavlar eristavi tarafından 963-973 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Oşki hakkında diğer yapılara nazaran çok fazla bilgi elde edebileceğimiz Gürcüce kitabeler vardır (Burçuladze vd. , 2018: 341-352). İnşaatin sorumlusu Grigol Oşkeli'dir. Oşki kilisesinin mimarı planı Kutaisi'de Bagrat kilisesine ve Kakheti'de Alaverdi katedraline mimari açıdan rehberlik etmiştir. Oşki'de bulunan kabartmalar göz kamaştırıcıdır. Kilisenin cephelerinde melekler topluluğu, azizler, sembol kuş ve hayvan kabartmaları bulunmaktadır. Azize Nino'nun en eski görüntülerinden birisinin de yok edilmeden önce burada bulunduğu ifade edilmiştir (ჯობაძე, 2007: 112-155). Türkçe Dörtkilise anlamına gelen Otkhta Eklesia, Tao'da Çoruh'un sol kolunda bulunan büyük bir külliye tipi bir yapıdır. Dörtkilise, 960'lı yıllarda David Magistros tarafından inşa edilmiştir. 978 ve 1001 yıllarında Davit, kiliseyi yenilemiştir (გივიაშვილი-კობლატაძე, 2004: 216).

Khakhuli manastırı Tortumistskali'nin sol kıyısında bulunan Tao bölgesinde yer almaktadır. Manastır içerisinde bir kilise ve iki şapel ile çevredeki toplam yedi şapel kalıntısı tespit edilmiştir. Manastır kurucusu Davit III Kurapatat'tır ve manastır kilisesinin Meryem'e adandığı ifade edilir. X.-XI. yüzyıllarda Khakhuli Manastırı ünlü bir eğitim ve edebiyat merkeziydi. Günümüze ulaşan el yazmaları yabancı manastırlara ve kütüphanelere götürülmüştür. Khakhuli Manastırı'nın, X. yüzyıl sonlarından başlayarak seçkin din adamlarının yetiştirildiği, el sanatları için önemli bir merkez haline geldiği bir manastırdır. Khakhuli Triptychon'u içindeki Mucize Yaratan Meryem İkonası'nın X. yüzyılda Khakhuli manastırı için yaptırılmış olduğu tarihi kayıtlarda tespit edilmiştir. (Kadiroğlu-İşler, 2010: 87). Ioane Khakhulari ve Kirile Alexandriel (კირილე ალექსანდრიელი) gibi önemli simalar Khakhuli'de faaliyet göstermiştir. Burada önemli edebi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Davit Tbeli ve Ioane Okropiri bu edebi çalışmaları

gerçekleştiren isimlerden bazılarıdır. Khakhuli okulunun temsilcisi, Grigol Khahuleli'de zikredilmesi gereken şahsiyetlerdendir (სურგულაძე vd. , 2018: 102-103).

Birleşik Gürcü Krallığından sonra, XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Gürcistan'ın imar işleri ülkenin o zamanki başkenti Kutaisi ve merkezi bölgelerine (İmereti ve Kartli gibi) kayması sebebiyle Tao-Klarjeti'de XI. yüzyıldan sonraki eserlerde nispeten azalma görülmektedir. Son yapılar diyebileceğimiz eserler arasında Balvana manastırı (Şavşat) ve Mamatsminda (Aziz Peder/İbrikli köyü) kilisesi sayılabilir. (Burçuladze vd. , 2018: 364-371). Dini ve mimari açıdan son derece önemli olan Tao-Klarjeti manastırları, özellikle Grigol Khandzteli'nin faaliyetleri ve ondan sonra gelişen hadiseler neticesinde bu bölge, dini eğitim açısından adeta bir kilit merkez haline gelmiştir. Buradaki eğitim Gürcülerin dini hayatını derinden etkilemiştir. Bu çerçevede birçok rahip yetişmiş, el yazmaları üretilmiş ve dini kitaplar çeşitli dillerden çevrilerek kullanıma sunulmuştur. 780-782 yılları arasında Opiza manastırında faaliyet gösteren Rahip Khandzteli ile birlikte Mikael Pareheli, Serapion Zarzveli, Giorgi Matskvereli, Grigol Opizeli ve Atanase Opizeli gibi önemli din adamları da vardı. Grigol Opizeli İnci, Atanase ise Paracliton eseri kopya etmiştir (ჯობაძე, 2007: 17).

Tao-Klarjeti'deki manastırlarda faaliyet gösteren din adamları Gürcü tarihi ve dini için son derece değerli eserleri ya kopya etmişler ya da meydana getirmişlerdir. Arsen Sapareli, Grigol Merçule ve Mose Khandzteli bunlardan sadece birkaçıdır (სურგულაძე vd. , 2018: 55-60). Din adamlarının yetişmesi ve çeşitli sanat eserlerinin üretilmesi noktasında Şatberdi manastırı dikkat çekicidir. Burada önemli minyatür ustaları ve din adamları yetişmiştir. Sopron Şatberdeli, Gabriel Şatberdeli, Ioane Berai (Parhali İncilini kopyalayan), Stephan Şatberdeli ve Giorgi Atoneli gibi simge isimlerin ünü sadece Gürcistan için değil aynı zamanda Filistin ve Antakya gibi tarihi, dini önemi olan bölgelere de ulaşmıştır (სურგულაძე vd. 2018: 69-80). Oşki'nin önemli bir merkez olduğunu yukarıda belirtmiştim. Burada da ilahi yazarları ve resim sanatçıları gibi şahsiyetler bünyesinde barındırması neden önemli olduğunu göstermektedir. Grigol Oşkeli Ermeniceden çeviriler yapmış, Ioane Çirai ve Mikeal Modrekili'de ismi vurgulanması gereken şahsiyetlerdendir. (სურგულაძე vd. , 2018: 98-102). Yazma eserlerin üretilmesi konusunda Tbeti manastırı değerli bir konumdadır. Stephane Mtbevari'nin yazdığı hem dinsel hem de tarihi bir metin bulunmaktadır (თაყაიშვილი, 1954: 100 vd.). 995 yılında tamamlanan Tbeti İncilinde önemi yüksek yazmalardandır (ბაგაურ-ბატიაშვილი, 2017: 415). Parhal manastırında birçok el yazması eser kopya edilmiştir. Bölgenin değerli isimlerinden Gabriel Patara Mravaltavi, Ione Borneli, Şuşanik'in Şehit Edilmesi gibi ürünler ortaya çıkarmıştır. Bana'da belirtilmesi gereken isimlerden birisi Zakaria Baneli'dir. Bu rahip din görevinin yanı sıra Doğu Roma İmparatoru II. Basileios ve Gürcü Kral I. Giorgi dönemlerinde diplomatik görev üstlenmiştir (ჯობაძე, 2007: 85).

Tao-Klarjeti'de mimari eser ve dini el yazmaları haricinde değerli İnciller bulunmaktadır. Bu İnciller gümüş ve altın plakalarla işlenmiş ve ortaya farklı ve aynı zamanda sanatsal değeri yüksek ürünler çıkmıştır. Bunlardan bazılarını ismen ifade edecek olursak; Opiza İncili 978 tarihli, Berta İncili ve Parkhali İncili Tao-Klarjeti'de kopya edilen İncillerdir (ბაგაურ-ბატიაშვილი, 2017: 414-425). Ürünlerde işlenen ve görsel anlamda onları paha biçilemez konuma getiren kişilerden en önemlisi Beka Opizari'dir. Özellikle Tskarostavi İncili onun sanat değerini göstermektedir. (ამირანაშვილი, 1956: 12). Gürcü Kralı Tamara'nın emriyle piskopos İoanne Rkinaeli tarafından Beka Opizari'ye, Orta Çağ'da Tao-Klarjeti'deki piskoposluk makamlarından biri olan Ançi Manastırı için "El Değmemiş, Kurtarıcı İsa" ikonasının altın kaplama çerçevesi yaptırılmıştır (ამირანაშვილი, 1956: 12 vd. ; Kadıroğlu-İşler, 2010: 87). Ioane Ançeli tarafından yaptırılan eser ve Tskarostavi İncilinde, Beka Opizari'nin süsleme sanatı ve motifler konusunda ne kadar ileri gittiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu işlemler kabartma sanatında da Gürcistan'ın o dönem zirvede olduğunu görmekteyiz. Eserler konusunda söyleyebileceğimiz ürünlerden birisi

de tören haçı örnekleridir. Tao-Klarjeti'deki İşkhan Piskoposu İllarion tarafından yaptırıldığı ve katedrale armağan edildiği bilinen İşkhan Tören Haçı 973 tarihlidir. Bunun dışında Breti Tören Haçı 994–1001 yılları tarihli ve Gelati Tören Haçı XII. yüzyıl tarihli işlemeli ve sanat değeri yüksek eserlerdir (Kadiroğlu-İşler, 2010: 169-170).

Tao-Klarjeti'deki Gürcü idaresinin paylaşılmasında Ashot'un ölümünden sonra gerçekleşen hadiseler önemli yer tutar. Ashot'un üç oğlundan büyük olanları, Adarnase ve Bagrat, babaları Şavşat ve Klarjeti'ye gittiği zaman onun yanındaydılar. Küçük çocuğu Guaram ise Ardanuç'a geldikten sonra doğmuştur. (Brosset, 2003: 226). Ashot'un ölümünden sonra elinde olan bölgeler üç oğlu arasında bölüştü; Adarnase Şavşat ve Aşağı Tao dışında, Arsian Dağlarının batısındaki Klarjeti ve Tao'yu; Kurapalates unvanı taşıyan ve Prensler Prensi olarak bilinen I. Bagrat, Kartlı-İberia prensi olarak bu bölgeleri; Guaram ise Kola (Göle) dışında bu bölgenin batısındaki Şavşat, ayrıca Aşağı İbreia'nın merkezi ve batısı ile Arsian Dağlarının doğusundaki Moschian bölgesinin içerisinde bulunan Cavakheti, Trialeti, Tashiri, Abots, ve Artaani'yi yönetti. Kardeşleri Bagrat'ı Kurapalat olarak seçmişlerdi.

X. yüzyıldan itibaren Tao'da bulunan kol gittikçe güçlendi. Özellikle Büyük David ve Kartli-Abhazya Kralı olan III. Bagrat döneminde (980-1014) Tao kralları en kudretli dönemlerini yaşamışlardır. İlerleyen dönemlerde Tao-Klarjeti ve İberia'nın siyasi ve idari yapısı karışık bir hâl almaya başlamıştı. Doğu Roma ve İran'ın bölgede hâkimiyet mücadelesine giriştiği görülmektedir. Ermeniler de zaman zaman bu siyasi çatışmanın için dâhil olsalar da sonraki evrede bölgeye akınlar düzenleyen Selçuklu Türkleri, bu coğrafyaya hakim olmuşlardır. Özellikle Sultan Tuğrul'un Tao-Klarjeti'ye yönelik akınlarıyla Çoruh havzasına tahakküm altına almaya başlamıştır. Sultan Tuğrul 1054 seferi ile Güney Gürcistan'ın büyük bir kısmını ele geçirmiştir (Mosiaşvili, 2019:417). Selçukların asıl hâkimiyet dönemi Sultan Alp Arslan devrinde gerçekleşmiştir. 1064 yılının Haziran ayında Gürcü Kral IV. Bagrat ile girişilen mücadele sonucunda Çıldır, Ahalkalaki (Ahılkelek), Ani ve Kars Selçuklu idaresine tabi olmuştur. İlerleyen dönemde fetihlerine devam eden Alp Arslan, Tiflis, İmeret, Şavşat ve Klarjeti gibi bölgeleri de ele geçirmiştir. Böylece doğuda Hazar'dan başlayan batıda Çoruh'a, kuzeyde Abhazya'ya kadar uzanan geniş arazi Selçukluların denetimi altına girmiş burada Doğu Roma idaresine de büyük darbeler indirilmiştir. (Tellioglu, 2009: 49 vd). Alp Arslan'ın ölümü üzerine tahta geçen Sultan Melikşah dönemde Selçuklu idaresi kalıcı hâl gelmiş ve sınırlar Gürcistan içlerine doğru genişlemeye devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkmenlerin bölgeyi iskânı arttığı görülmektedir. Gürcüler üzerine ilk harekât 1073/74 yıllarında gerçekleşmiştir. Ancak 1080 yılında yapılan akınlar Gürcü tarih hafızasında kendine yer edinerek *Büyük Türk Fetihleri/Akınları* denilen evre başlamıştır. Gerçekleşen mücadeleler sonucunda Oltu, Şavşat, Ardanuç, Samtskhe, Kartli ve Kutaisi gibi yerler Selçuklu idaresine girmiştir. Kaynaklarda söz konusu bölgeler Türk kitleleriyle dolup taşıdığı yazılmaktadır. Bu dönemde Gürcülerin başında bulunan Kral Giorgi, 1088 yılında Sultan ine anlaşma yoluna giderek Selçuklulara haraç vermeyi kabul etmiştir (Subaşı, 2013: 718-720).

Bozulan Gürcü birliği ancak kurucu/ıslahatçı lakaplı David Agmashenebeli (1089-1125)'nin 1122 yılında Tiflis'i ele geçirmesiyle Gürcü Krallığın bütünlüğünü yeniden sağlamakla kalmamış çok daha fazla toprağı Krallığa kazandırmıştır. (Brosset, 2003: 324; Metreveli, 2010: 45-55). Selçuklu akınları ve bölgedeki Oğuz Türklerinin yurt tutma çabaları neticesinde dağlık bölgelere çekilen halk yeniden merkezi yerlere hâkim olarak, dini faaliyetleri arttırmışlardır. Bölgede bulunan Bagratlı hanedanlığı ile Tao-Klarjeti'nin dini önemi, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine kadar sürmüştür. Böylelikle, M. Ö. IV. yüzyılda Gürcü krallığının kurulmasıyla beraber bölgenin önem kazanmaya başladığı, Hıristiyanlığın kabulüyle birlikte kiliselerin inşa edildiği ve piskoposlukların kurulduğu, Rahip Grigol Khandzeli ve onun yaptıklarını destekleyen Bagratlılar zamanında bölgenin dini, mimari ve askeri açıdan süratle geliştiği görülmektedir.

Siyasi anlamda Kral David ve Kral Tamara dönemi Gürcü tarihinden *Altın Çağ* olarak kabul edilir. X. yüzyılın ikinci yarısı ise özellikle Tao-Klarjeti ve Gürcistan içlerinde mimari anlamda Altın Çağ yaşanmıştır. Bu dönem, Birleşik Gürcü Krallığı'nın yükselmesi mimari ve sanatsal alana da yansımıştır. 950'li yıllardan 1000'li yıllar değin geçen sürede Bagrati ve Alaverdi gibi katedraller inşa edilmiştir. Tao-Klarjeti'nin mimari açıdan kademe kademe ilerlemesi Gürcistan'ın birleşik bir krallık olmasını sağlayan III. Davit Kurapalat'ın rolü büyük olmuştur. (Burçuladze vd. , 2018: 341-342). Tao'da siyasi gücün sağlam bir zemine oturtulması neticesinde dini merkezler bu bölgeye yönelmiştir. Önceki dönemde Dolishana ve Rabat'ta olduğu gibi o evrede Oşki, Khakhuli, Dörtkilise, İşkhani, Parkhali ve Tbeti gibi yapılar kayda değer niteliktedir.

Sonuç

Orta Çağ'da Artvin, Erzurum, Ardahan ve Kars illerini kapsayan Tao-Klarjeti bölgesinde daha Kolheti/Kolhis Krallığı zamanından beri Gürcülerin bölgedeki izlerini açık bir biçimde sürmek mümkündür. Bu bölge özellikle Kral Vakhtang Gorgasali zamanında dini kurumlar ve yapılar bakımından büyük ilerleme göstermeye başlamıştır. Ancak Arap akınları bölgeyi ıssılaştırmıştır. Ashot Bagrationi ve Rahip Grigol Khandzteli'nin faaliyetleri Tao-Klarjeti'yi yeniden Hıristiyanlığın doğudaki önemli merkezlerinden birisi haline getirmiştir. İnşa edilen manastırlar bunun en iyi örneğidir. Söz konusu bölge sadece yapılan manastırlarla değil, yeni kurumların kurulması ve sanatsal faaliyetlerle ön plana çıkmaktadır. Burada ortaya çıkan dini yaşam, mimari ve sanat ekolleri ilerleyen dönemleri de olumlu anlamda etkilemiştir. Diğer taraftan Tao-Klarjeti manastırlarıyla ortaya çıkartılan el yazmaları, dini metinler ve ilahiler dikkate değerdir. Opiza, Daba, Mere, Şindobani, Bana, Oşki, İşkhani, Dörtkilise, Tbeti, Rabat, Dolishana ve Öşvank gibi birçok manastır/kilise tipi yapılar; Tukharisi, Akhiza, Porta, Ançi gibi episkoposluk merkezleriyle Tao-Klarjeti bölgesi zaman içerisinde dini bir merkez haline gelmiştir. Grigol Khandzteli'nin dini eğitim anlamında faaliyetleri de oldukça dikkat çekicidir. Onun dışında da bölgeden pek çok önemli din adamları, sanatçılar ve ustalar çıkmıştır.

Tao-Klarjeti prensliği ve III. Davit Kurapalat dönemlerinde ise manastır inşası, dini hayat ve mimari noktasında Altın Çağ adı verilen önemli bir devir yaşanmıştır. Tüm bu hususlar bir araya geldiğinde ise bölge *Gürcistan'ın Sinası*- საქართველოს სინაო- konumunu ulaştırmıştır. Günümüzde Türk-Gürcü ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak iki ülke arasında tarihi eserlerin restorasyonu konusunda prensipte bir anlaşma sağlanmıştır. Tao bölgesindeki bazı kiliseleri onarılmasına karşılık Gürcistan'da Osmanlı dönemi bir eser restore edilecektir. 2018 yılında Öşvank kilisesinin kubbesinde restore çalışması yapılması atılan ilk adım olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- Alasania, G. (2013). *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*. Nanuli Kaçarava (çev.), Trabzon: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- amiranashvili, sh. (1956). *beka op'izari*. tbilisi: khelovneba. (ამირანაშვილი, შ. (1956). *ბეკა ოპიზარი*. თბილისი: ხელოვნება).
- Anchabadze, N. (2009). " Gürcü Kilisesi ve Nüfûzu", (*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul*)
- Aytekin, O. (1999). *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimarî Eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- bagauri, n. bat'iashvili, z. (2017). *t'ao k'larjeti: ist'orisa da k'ult'uris dzeglebi: k'at'alogi*. tbilisi: gamomtsemloba art'anuji. (ბაგაური, ნ. ბატიაშვილი, ზ. (2017). *ტაო კლარჯეთი: ისტორისა და კულტურის ძეგლები: კატალოგი*. თბილისი: გამომცემლობა არტანუჯი).
- bagrat'ioni, v. (1904). *sakartvelos geograpia*. tbilisi: msts'rapl-mbech'davi st'amba kutateladzisa. (ბაგრატიონი, ვ. (1904). *საქართველოს გეოგრაფია*. თბილისი: მსწრაფლ-მბეჭდავი სტამბა ქუთათელაძისა).
- Bayram, F. (2005). *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Belazuri, (2002). *Fütühu'l Büldan*, Mustafa Fayda (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Berdzenişvili, N.-Canaşia, S. (2000). *Gürcistan Tarihi Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar*, (çev. Hayri Hayrioğlu (çev.). İstanbul: Sorun Yayınlar.
- Brosset, M. (2003). *Gürcistan Tarihi, (Eski Çağlardan 1212 yılına Kadar)*. Hrand D. Andreasyan (çev.), Erdoğan Merçil (Not. ve Yay.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Burçuladze N. vd. (2018). *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, Hasan Çelik-Kevser Ruhi (çev.). Tbilisi: Artanuji Publishing.
- Ceylan, A. (2017). "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.20, s. 517-568.
- jobadze, v. (2007). *adreuli shua sauk'uneebis kartuli monast'rebi ist'oriul t'aoshi, k'larjetsa da shavshetshi*. tbilisi: universali. (ჯობაძე, ვ. (2007). *ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში*. თბილისი: უნივერსალი).
- janashia, s. (1936). *araboba sakartveloshi*. tbilisi: tbilisis dausts'rebuli p'edinst'it'ut'is gamomtsemloba. (ჯანაშია, ს. (1936). *არაბობა საქართველოში*. თბილისი: თბილისის დაუსწრებელი პედიინსტიტუტის გამომცემლობა).
- javakhishvili, i. (1979). *kartulis eris ist'oria*. 1 t'. tbilisi: gamomtsemloba sakartvelos sakhelmts'ipo universit'et'i. (ჯავახიშვილი, ი. (1979). *ქართულის ერის ისტორია*. 1 ტ. თბილისი: გამომცემლობა საქართველოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი).
- Çelebi, F. (2019). *Başlangıçtan Günümüze Gürcü Sanatının Ana Hatları*. Ankara: Gece Akedemi.
- Çoğ, M. (2017). *VII.-X. Yüzyıllarda Güney Kafkasya ve Müslüman Araplar*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- giviashvili, i. k'op'lat'adze, i. (2004). *t'ao-k'larjeti*. tbilisi. (გივიაშვილი, ი. კობლატაძე, ი. (2004). *ტაო-კლარჯეთი*. თბილისი).
- qazbegi, g. (1995). *sami tve turketis sakartveloshi*. tbilisi. (ყაზბეგი, გ. (1995). *სამი თვე თურქეთის საქართველოში*. თბილისი).
- Hewsen, R. (1992). *The Geography of Ananias of Sirak (Asxarthac'oyc')*. Wiesbadan: The Long and Short Recensions.
- İbnü'l Esir, (1991). *El-Kâmil fi't-Tarih*, c.3, Ahmet Ağırakça (çev.). İstanbul: Ocak Yayınları.
- ingoroqva, p'. (1954). *giorgi merchule*. tbilisi. (ინგოროყვა, პ. (1954). *გიორგი მერჩულე*. თბილისი).

- kartlis tskhovreba (leont'i mroveli, juansheri)*. (2011). tbilisi: gamomtsemloba akhali ivironi. (ქართლის ცხოვრება (ლეონტი მროველი, ჯუანშერი). (2011). თბილისი: გამომცემლობა ახალი ივირონი).
- k'aralidze, j. (2016). „*k'larjetis udzvelesi p'erioididan XVI s-mde*„. *k'larjeti*, batumi: batumis shota rustavelis sakhelmts'ipo universit'et'i kartvelologiis tsent'ri. (კარალიძე, ჯ. (2016). „კლარჯეთის უძველესი პერიოდიდან XVI ს-მდე„. *კლარჯეთი*, ბათუმი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ქართველოლოგიის ცენტრი).
- Kadiroğlu M.-İşler, B. (2010). *Gürcü Sanatının Ortaçağ*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Kavrelişvili, R. (2019). "Gürcü Tarihi Kaynaklar ile Edebiyatında Hazarlar". *Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Roin Kavrelişvili-İbrahim Telloğlu (ed.). Gürcistan: Gori Devlet Eğitim Üniversitesi Basımevi, s. 165-188.
- Lang, D. M. (1997). *Gürcüler*. Neşenur Domaniç (çev.). İstanbul: Ceylan Yayıncılık.
- melikishvili, g. (2012). *sakartvelo krist'ianobis mighebidan tamar mepis gardatsvalebamde. sakartvelos ist'oria*. 2 t'. tbilisi. (მელიქიშვილი, გ. (2012). საქართველო ქრისტიანობის მიღებიდან თამარ მეფის გარდაცვალებამდე. *საქართველოს ისტორია*. 2 ტ. თბილისი).
- Metreveli, R. (2011). *The Golden Age: Georgia From the 11th. Century to the First Quarter of the 13th. Century*. Tbilisi: Artanuji Publishers.
- Mosiaşvili, V. (2019). "XI. Yüzyıl Ortalarında Selçuklular ve Gürcüler", *Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri*, Roin Kavrelişvili-İbrahim Telloğlu (ed.). Gürcistan: Gori Devlet Eğitim Üniversitesi Basımevi, s. 410-418.
- Sagona, A. (2004). *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier, I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province (Ancient Near Eastern Studies Supplement Series)*. Peeters Publishers.
- samushia, j. (2008). *art'anujis tsikhe-kalaki*. tbilisi: gamomtsemloba art'anuji. (სამუშია, ჯ. (2008). *არტანუჯის ციხე-ქალაქი*. თბილისი: გამომცემლობა არტანუჯი).
- silogava, v. shengelia, k'. (2007). *t'ao-k'larjeti*. tbilisi: k'avk'asiis universit'et'is gamomtsemloba. (სილოგავა, ვ. შენგელია, კ. (2007). *ტაო-კლარჯეთი*. თბილისი: კავკასიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- Sinclair, T. A. (1989). *Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey*. c.2. London.
- Subaşı, Ö. (2013). " XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti". *Turkish Studies*,. 8/5, s. 705-731.
- surguladze, m. (avt'orebi), (2018). *t'ao-k'larjetis mts'ignobruli memk'vidreoba*. tbilisi: k'orneli k'ek'elidzis sakhelobis sakartvelos khelnats'erta erovnuli tsent'ri. (სურგულაძე, მ. (ავტორები), (2018). *ტაო-კლარჯეთის მწიგნობრული მემკვიდრეობა*. თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი).
- taqaishvili, e. (1949). *sumbat' davitis dzis kronik'a*. tbilisi: sakartvelos sss metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba. (თაყაიშვილი, ე. (1949). *სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა*. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა).
- taqaishvili, e. (1991). „*samusulmano sakartvelos dabruneba*“. 1 t'. tbilisi. (თაყაიშვილი, ე. (1991). „*სამუსულმანო საქართველოს დაბრუნება*“. 1 ტ. თბილისი).
- Tellioglu, İ. (2009). *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*. Trabzon: Serander Yayınları.

QUEEN MARY OF BYZANTIUM AND GEORGIA
ბიზანტიის დედოფალი მარიამ ბაგრატიონი და საქართველო

Alexandre Otarashvili

Ph.D. in History Iakob Gogebashvili Telavi State University
Department of History
1 Georgian University Str. Telavi, Georgia
ORCID:0000-00023431-1283
Aleqsandre720917@gmail.com
+995551547642

Nunu Mikeladze

Ph.D. in History Iakob Gogebashvili Telavi State University
Department of History
1 Georgian University Str. Telavi, Georgia
ORCID:0000-0002-0000-8737
Nunu.mikeladze@tesau.edu.ge
+995551534476

Abstract

The paper discusses the life and political activities of Mariam Bagrationi in Byzantium and Georgia through historical sources and literature. His aspirations for supremacy at the Byzantine imperial court were associated with great conflicting struggles.

Mariam Bagrationi was a great political figure and experienced many hardships in her life. She actually ruled the Byzantine Empire and became such a successful figure that although the Byzantines did not spare other nations than the Greeks, the Byzantine historians of that time could not hide their admiration for her mind and beauty. The queen, who was the first person in the superpower of the world, did not forget her country and helped to introduce the necessary reforms, build Georgian churches and monasteries and educate Georgian youth.

Key words: Georgia, Byzantium, Empire, Queen, Constantinople, Turkish-Seljuks, Reforms

ალექსანდრე ოთარაშვილი

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო
 უნივერსიტეტის ისტორიის დეპარტამენტი
 ისტორიის დოქტორი,
 მის. საქართველო, ქ. თელავი, ქართული უნივერსიტეტის ქ. No 1
 ORCID:0000-00023431-1283
Aleqsandre720917@gmail.com
 +995551547642

ნუნუ მიქელაძე

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო
 უნივერსიტეტის ისტორიის დეპარტამენტი
 ისტორიის დოქტორი,
 მის. საქართველო, ქ. თელავი, ქართული უნივერსიტეტის ქ. No 1
 ORCID:0000-0002-0000-8737
Nunu.miqeladze@tesau.edu.ge
 +995551534476

აბსტრაქტი

წარმოდგენილ ნაშრომში ისტორიული წყაროებისა და ლიტერატურის მეშვეობით განხილულია მარიამ ბაგრატიონის ცხოვრება და პოლიტიკური მოღვაწეობა ბიზანტიასა და საქართველოში. მისი სწრაფვა ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე პირველობისათვის, რომელიც დიდ წინააღმდეგობრივ ბრძოლებთან იყო დაკავშირებული.

მარიამ ბაგრატიონი დიდი პოლიტიკური მოღვაწე იყო და ძალიან ბევრი ცხოვრებისეული ქარტეხილი გადაიტანა. ის რეალურად მართავდა ბიზანტიის იმპერიას. იმდენად წარმატებული მოღვაწე გახდა, რომ მიუხედავად იმისა, ბიზანტიელები სხვა ერებს არ წყალობდნენ, გარდა ბერძნებისა, მაშინდელი ბიზანტიელი ისტორიკოსები ვერ მალავდნენ აღფრთოვანებას მისი გონების და სილამაზის წინაშე. დედოფალი, რომელიც მაშინდელი სამყაროს სუპერსახელმწიფოს პირველ პირად მოვლენილიყო, არ ივიწყებდა თავის ქვეყანას და ეხმარებოდა საჭირო რეფორმების გატარებაში, ქართული ეკლესია-მონასტრების მშენებლობაში და ქართველი ახალგაზრდების სწავლა-განათლების მიღებაში.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, ბიზანტია, იმპერია, დედოფალი, კონსტანტინოპოლი, თურქ-სელჩუკები, რეფორმები

შესავალი. მარიამ (მართა) ბაგრატიონი საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-ისა და დედოფალ ბორენა ალანელის ქალიშვილი დაიბადა 1050 წელს საქართველოში. ისტორიულად ცნობილია, რომ დედამისი, დედოფალი ბორენა ლამაზი და გონიერი ქალი იყო და მარიამიც გარეგნულად ძალიან ჰგავდა დედას. სწორედ ამიტომ ბიზანტიაში გათხოვების შემდეგ მას მეტსახელად „ალანელი“ მიანიჭეს. დედოფალი ბორენა, ალან-ოსთა მეფის, ურდურეს ასული იყო, მამამისი და მმა ბაგრატ IV-ს დიდად ეხმარებოდა

თურქებისა და განძის მთავრის წინააღმდეგ ბრძოლებში. მარიამის დაბადებისას საქართველოში მეტად მძიმე სიტუაცია იყო. კახეთ-ჰერეთის განდგომასა და თურქების შემოსევებს ემატებოდა კლდეკარის ერისთავ ლიპარტ ბაღვაშის ურჩობაც, რომელსაც აქტიურად ეხმარებოდა ბიზანტიის იმპერია. ბიზანტია საქართველოში მეტოქესა და მტერს ხედავდა, რის გამოც ყველანაირად ცდილობდა მისი გაერთიანებისათვის ხელის შეშლას.

მეთოდები. კვლევა ძირითადად ეფუძნება ისტორიულ-შედარებით კვლევის მეთოდს. ასევე გამოყენებულია მიზეზ - შედეგობრივი ანალიზის, სინთეზისა და ანალიზის მეთოდები.

შედეგები:

1. საგულისხმოა, რომ მარიამ დედოფალი იბრძოდა თავისი პოლიტიკური მდგომარეობის გასამყარებლად;
2. ცდილობდა საკუთარი შვილის ბიზანტიის ტახტზე დამკვიდრებას;
3. მონაწილეობას იღებდა საკუთარი ქვეყნის კულტურულ წინსვლაში.

მსჯელობა. დისკუსია. 1052 წელს ბაგრატ IV თავის ორი წლის ასულ მარიამთან, დედა-დედოფალ მარიამ არწრუნთან (ბაგრატის დედა) და დიდ ამაღასთან ერთად გაემგზავრა კონსტანტინოპოლში. იმავე დროს მან იმპერატორს ლიპარტთან შერიგების შუამდგომლობა სთხოვა [ენციკლოპედია, ტ. II, 1977:129]. იმპერატორ კონსტანტინე მონომახისა და ბაღვაშთა საგვარეულო ინტრიგებს, ბაგრატის, დედოფალ მარიამ არწრუნისა და მცირეწლოვანი მართას სამწლიანი ტყვეობა მოჰყვა ბიზანტიის სამეფო კარზე. ამ ტყვეობის დროს, 1055 წლის იანვარში გარდაიცვალა კონსტანტინე მონომახი, რომელსაც შვილი არ დარჩა. ამის გამო, ბიზანტიის ტახტზე იმპერატორ კონსტანტინე VIII-ის ასული, დედოფალი თეოდორა ავიდა. თეოდორა დიდად მოხიბლული დარჩა ბაგრატის მცირეწლოვანი ქალიშვილით და საქართველოს მეფეს სთხოვა მარიამი მისთვის მიეშვილებინათ. ბაგრატ IV-სა და დედოფალ მარიამს სხვა გზა არ დარჩათ, რის გამოც მათ მარიამი კონსტანტინოპოლში დატოვეს [აბაშიძე, ბახტაძე, ჯანელიძე, 2013:128].

მარიამი ბიზანტიის კარზე მალევე გახდა ცნობილი თავისი სილამაზითა და გონიერებით. იგი ძალიან უყვარდა დედოფალ თეოდორასაც, რომელიც უშვილო ქალი იყო და ის საკუთარი ქალიშვილივით მიიღო. თუმცა, თეოდორა მალევე გარდაიცვალა. აღსანიშნავია, რომ დედოფალ თეოდორას დაკრძალვას ქართველებიც ესწრებოდნენ, მათ შორის გიორგი მთაწმინდელი. მარიამის მშვენიერებით აღტაცებულმა გიორგი მთაწმინდელმა წამოიძახა: „უწყოდეთ, ყოველთა, ვითარმედ დღეს დედოფალი განვიდა და დედოფალი შემოვიდა“ [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:113]. თეოდორას დაკრძალვის შემდეგ, ქართული დელეგაცია მარიამთან ერთად ცოტახანს გააჩერეს კონსტანტინოპოლში, შემდეგ კი საქართველოში დააბრუნეს [ჯავახიშვილი, ტ. II, 1965:154].

1059 წელს კონსტანტინოპოლის ტახტზე ავიდა კონსტანტინე X დუკა. „თეოდორას გარდაცვალების შემდეგ (1056 წ.) დუკიწმან მოითხოვა მართა რძლად და როდესაც გიორგი მთაწმინდელი საქართველოში ყოფნის შემდეგ დაბრუნდა კონსტანტინეპოლში, კონსტანტინე დუკიწმან რძლად მოიყვანა მართა“ [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:118]. ამ დროს ბაგრატ მეფე ძალიან საჭირო გახდა ბიზანტიისთვის, რადგან აღმოსავლეთში დიდი მარცხი განიცადეს ბერძნებმა თურქ-სელჩუკებისგან. ამ რეგიონში კი უძლიერესი ქრისტიანი ხელმწიფე ბაგრატ IV იყო. ბაგრატი ამ შემთავაზებას სიხარულით

დასთანხმდა, რის შემდეგაც მარიამი დიდი ძღვენიტა და შესაფერისი ამალით კონსტანტინოპოლში გააგზავნეს, რათა მომავალ იმპერატორზე დაქორწინებულიყო.

1065 წელს მარიამი ცოლად გაჰყვა კონსტანტინე X-ის ვაჟს მიხეილ დუკას (1050-1090) [ენციკლოპედია, ტ. VI, 1983:439]. კონსტანტინოპოლში გადასვლიდან პირველ წლებში, მიუხედავად უცხოური წარმომავლობისა, მარიამმა მალევე მოიპოვა ავტორიტეტი ბიზანტიის სამეფო კარზე (რასაც სხვა ფაქტორებთან ერთად ადასტურებს 1070 წელს გამოცემული ბიზანტიური ბრინჯაოს მონეტა, რომელზეც დედოფალი მარიამია გამოსახული). ეს ქორწინება განსაკუთრებული იყო, რაც იმით იყო განპირობებული, რომ მიხეილისა და მარიამის ქორწინება მიმართული იყო საქართველო-ბიზანტიის გაერთიანებისაკენ მუსულმანი თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ.

იმპერატორი კონსტანტინე X 1067 წელს გარდაიცვალა, თუმცა ტახტზე მისი ვაჟი მიხეილი ვერ ავიდა. იმპერატორის სიკვდილის შემდეგ კაპადოკიელმა დიდგვაროვანმა რომანოზ დიოგენემ აჯანყება მოაწყო ტახტის ხელში ჩასაგდებად, მაგრამ დამარცხდა და შეიპყრეს. საპრობილედან იგი ქვირვ დედოფალ ევდოკიას წყალობით გაათავისუფლეს, რომელზეც მან მალევე იქორწინა და ბიზანტიის იპერატორიც გახდა რომანოზ IV-ის სახელით. რომანოზ IV მეფობის პირველ წლებში წარმატებით ებრძოდა თურქ-სელჩუკებს, თუმცა 1071 წელს მანასკერტთან ბრძოლაში სულთანმა ალფ-არსლანმა ბიზანტიელები სასტიკად დაამარცხა და თვით იმპერატორიც ტყვედ ჩაიგდო. საზავო მოლაპარაკების პირობებით, ალფ-არსლანმა რომანოზი ტყვეობიდან გაათავისუფლა. მისი დატყვევებით მარიამმა და მისმა მოკავშირეებმა ისარგებლეს, სახელმწიფო გადატრიალება მოაწყვეს და ტახტზე მიხეილ VII დასვეს.

1072 წელს, ზაგრატ IV გარდაიცვალა, საქართველოს ახალი მეფე კი მისი ძმა — გიორგი II გახდა. 1074 წელს დედოფალ მარიამს ტახტის მემკვიდრე კონსტანტინე შეეძინა.

მანასკერტთან ბრძოლამ გზა გაუხსნა თურქებს ბიზანტიის კუთვნილ ანატოლიაში და ახლო აღმოსავლურ პროვინციებში დასახლებისა. ამას დაემატა ბალკანელი ხალხების აჯანყებები და გადასახადების გაზრდა, რამაც ხალხში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია და ბიზანტიელებმა 1078 წლის გაზაფხულზე მიხეილ VII-ის მმართველობა დაამხეს და იძულებით გამოკეტეს მონასტერში. იმავე წელს კი ტახტზე ნიკიფორე III ბოტანიატე ავიდა. ამ ამბის შემდეგ მარიამი თავის ვაჟ კონსტანტინესთან ერთად პეტრიწონის მონასტერში გაემგზავრა, თუმცა იგი მონაზვნად არ აღკვეცილა. იგი პეტრიწონში საიმპერატორო კარზე დაბრუნებისა და ვაჟისათვის ტახტის დაუფლების გეგმებს აწყობდა.

1078 წელს იმპერატორმა ნიკიფორე III - მ მარიამზე იქორწინა [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:37]. დედოფალმა ჯერ კონსტანტინოპოლის პატრიარქისაგან მიიღო მიხეილთან განქორწინების ნებართვა, შემდეგ კი ნიკიფორეს ჩამოართვა პირობა, რომ იგი ქორწინების შემდეგ თავის მემკვიდრედ მის ვაჟს — კონსტანტინეს გამოაცხადებდა [ენციკლოპედია, ტ. VI, 1983:439]. იმპერატორი ცხადია დასთანხმდა მის ამ მოთხოვნას. ამის გარდა ნიკიფორემ ადგილ-მამულები უბოძა თრაკიაში და მისი სურვილისამებრ იქ ახალი ეკლესია-მონასტრების ასაშენებლად დიდი სახსრებიც გამოუყო და მის სახელზე იმპერატორის ბრძანებით დედოფლის გამოსახულებიანი ვერცხლის მონეტებიც მოაჭრევინა.

დედოფლის მთავარი მიზანი სწორედ თავისი ვაჟის ტახტზე აყვანა იყო, რისთვისაც იგი ყველაფერს აკეთებდა. სწორედ ამიტომ, მარიამი შეეკრა ნიკიფორეს მმართველობით უკმაყოფილო კაპადოკიელ დიდგვაროვან ძმებ ალექსი და ისააკ კომნენოსებს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი კავშირი ალექსი კომნენოსთან. ალექსი

მარიამს მისი ვაჟის ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებას დაჰპირდა იმ შემთხვევაში, თუ იგი ნიკიფორეს ჩამოგდებაში დაეხმარებოდა. მალევე დედოფალსა და კომნენოსებს მიემხრო ბიზანტიის აღმოსავლური ჯარების დიდი დომესტიკოსი გრიგოლ ბაკურიანის ძე.

1081 წლის დაამხეს იმპერატორ ნიკიფორე III-ის მმართველობა და ტახტზე ალექსი I კომნენოსი ავიდა [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:61]. მას შემდეგ, რაც ალექსიმ კონსტანტინოპოლი აიღო და საიმპერატორო ტახტზე ავიდა, მარიამმა მართალია დაკარგა დედოფლის წოდება, თუმცა პირველად ბიზანტიის იმპერიის ისტორიაში, წინამორბედი იმპერატორის ცოლს დედოფლის აბსოლუტურად ყველა უფლებამოსილება შეუნარჩუნდა.

ამრიგად, მან მხოლოდ ოფიციალურად დაკარგა გვირგვინი, რეალურად კი იგი კვლავ დედოფლის ძალაუფლებით სარგებლობდა. ასევე მისი მოთხოვნით, ახალმა იმპერატორმა დედოფალს ოქროს ბეჭედდასმული წერილობითი დასტური მისცა, იმის თაობაზე, რომ მისი ვაჟი კონსტანტინე იმპერატორის თანამმართველი გახდებოდა.

დედოფალი მარიამი ხშირად სტუმრობდა სამეფო კარს, სადაც იგი იმპერატორ ალექსი I-თან მოლაპარაკებებს აწარმოებდა. მათი შეთანხმებით, იმპერატორის უფროსი ასული, ანა კომნენა ცოლად უნდა გაჰყოლოდა მარიამის ვაჟ კონსტანტინეს [გეორგიკა, ტ. VI, 1966:88]. ვინაიდან ალექსის იმ დროისათვის ვაჟი არ ჰყავდა, სწორედ კონსტანტინე მოიაზრებოდა მის მემკვიდრედ და სწორედ მისი უფლებების გასამყარებლად იგეგმებოდა ეს პოლიტიკური ქორწინება. მალევე იმპერატორმა დედოფალ მარიამს სამეფო ოქროს ბეჭედი გადასცა, რომლითაც მისი ყოველი ნება-სურვილი, რომელიც ამ ბეჭდით იქნებოდა დადასტურებული, უსიტყვოდ უნდა ასრულებულიყო. ამით მარიამი სრულად დაკმაყოფილებული აღმოჩნდა, რადგან მისი ვაჟი ტახტის მემკვიდრე იყო, თავად კი როგორც დედოფალი ისე ცხოვრობდა. ამის შემდეგ მალევე მარიამ დედოფალმა ოფიციალურად გამოაცხადა კონსტანტინე და ანა კომნენას ნიშნობის ამბავი.

კონსტანტინეს თანამმართველობამ სულ რამდენიმე წელს გასტანა. 1087 წელს იმპერატორ ალექსის ვაჟი შეეძინა, სახელად იოანე, რომელიც მან თავის თანამმართველად დაინიშნა (1081 წელს იმპერატორმა ალექსი კომნენოსმა მარიამთან წინასწარ დადებული პირობის თანახმად, კონსტანტინე ტახტის მემკვიდრედ გამოაცხადა). 1092 წელს კი პირობა დაარღვია და მარიამი იძულებული გახდა მონაზვნად აღკვეცილიყო. იგი მაინც განაგრძობდა ბრძოლას შვილისათვის ბიზანტიის ტახტის მოსაპოვებლად [ენციკლოპედია, ტ. VI, 1983:439].

1096 წელს კონსტანტინე გარდაიცვალა. დედოფალი მარიამიც კონსტანტინეპოლიდან გაამევეს, რომელიც ნიკიფორე III-ის მიერ ნაჩუქარ თრაკიის მამულში დასახლდა [<http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000102>]. მარიამის სამფლობელოები მოიცავდა თანამედროვე თრაკიისა და სამხრეთ ბულგარეთის ტერიტორიებს, რომელსაც გასასვლელი ჰქონდა ეგეოსის ზღვაზეც. პირადი ტრაგედიის მიუხედავად, დედოფალმა მარიამმა მოიკრიბა ძალა და თავისი ცხოვრება სასულიერო მოღვაწეობას მიუძღვნა. მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ბიზანტიაში მოღვაწე ქართველ ბერებთან და პოლიტიკოსებთან. იგი შესაწირავს უგზავნიდა ათონის ივერთა მონასტერს. დედოფალი მეგობრობდა აღმოსავლეთის დიდ დომესტიკოს გრიგოლ ბაკურიანის ძესთან.

მარიამის სახელი მოიხსენიება პალესტინის ქართულ სავანეებსა და იერუსალიმის დედათა მონასტერში. მან გადასახადებისაგან გაათავისუფლა ათონის ივერთა მონასტერი და შესწირა მას ადგილ-მამული, ხოლო იერუსალიმში, დედასთან, საქართველოს დედოფალ ბორენასთან ერთად ააშენა ცნობილი მონასტერი — კაპათა. ეს მონასტერი ქართული მწიგნობრობის თვალსაჩინო კერად იქცა [ენციკლოპედია, ტ. VI, 1983:439].

დედოფალი მარიამი ყოველთვის დიდი სიყვარულითა და პატრიოტობით ხასიათდებოდა, როდესაც საქმე საქართველოს ეხებოდა. მისი ბიზანტიური ქორწინების მიზანიც სწორედ საქართველოს ურთიერთობების დათბობა იყო მეზობელ სახელმწიფოსთან. აქედან გამომდინარე, მარიამ დედოფლის მოღვაწეობა საერთოდ მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს XI-XII საუკუნეების ბიზანტიელი ისტორიკოსების შრომებში [საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 1979:17]. მას შემდეგ, რაც 1089 წელს გიორგი გადადგა და ტახტზე მისი ვაჟი დავით IV ავიდა, კიდევ უფრო გაიზარდა მარიამის კონტაქტი სამშობლოსთან. დავითი ყოველთვის დიდ პატივს სცემდა მარიამს. ამიერიდან მარიამ დედოფალი გამოსახული იყო არა მხოლოდ ბიზანტიურ ოქრო-ვერცხლის მონეტებზე, არამედ ქართულ ხატებზეც. დავით აღმაშენებელს ეხმარებოდა საეკლესიო და სახელმწიფო რეფორმების გატარებაში. სწორედ რომ დედოფალ მარიამის შთაგონებით დააარსა დავით აღმაშენებელმა გელათის აკადემია. სპეციალურად გელათის აკადემიისთვის, მარიამმა დავითს ხახულიდან ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატი გაუგზავნა. მარიამის ხელშეწყობით დავითი აკადემიის წარჩინებულ კურსდამთავრებულებს ბიზანტიაში აგზავნიდა უმაღლესი განათლების მისაღებად, რადგან იმ დროისათვის სწორედ ბიზანტია იყო მთელ მსოფლიოში განათლების საუკეთესო ცენტრი. უკვე განათლებამიღებულ ქართველებს, მარიამი აბრუნებდა მშობლიურ საქართველოში, სადაც დავითი მათ სახელმწიფო სამსახურებში აყენებდა.

მარიამის რჩევით, 1104 წელს დავით IV-მ რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება მოაწყო, რა დროსაც მარიამი მიწვეული იყო აღნიშნულ კრებაზე საპატიო სტუმრად. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებას მსოფლიო საეკლესიო კრების მსგავსი სამზადისი გაუწია მარიამმა, რითაც ხაზი გაუსვეს მის საგანგებო და განსაკუთრებულ მნიშვნელობას.

კრებამ დავით აღმაშენებლის მომხრეთა ხაზი გაატარა და მიიღო მეტად მნიშვნელოვანი დადგენილებები: ე. წ. ძეგლისწერა (რუის-ურბნისის ძეგლისწერა), რომლის ძალითაც გადააყენა უღირსი მღვდელმთავრები; მათი ადგილი სამეფო ხელისუფლების ერთგულმა პირებმა დაიკავეს. მოწესრიგდა ხელდასხმის წესი და მოგვარდა საეკლესიო ცხოვრების ბევრი სხვა საკითხი. კრების დასრულების შემდეგ, მარიამი დაემშვიდობა თავის ოჯახის წევრებს და კვლავ ბიზანტიაში, კერძოდ კი თავის თრაკიულ მამულში დაბრუნდა.

ბიზანტიაში დაბრუნებულმა მარიამმა უკანასკნელი წლები თრაკიაში, თავისივე აგებულ ერთ-ერთ მონასტერში გაატარა, თუმცა იგი არც თუ ისე იშვიათად ჩნდებოდა კონსტანტინოპოლის სამეფო კარზე. მან მოაწყო რამდენიმე დინასტიური ქორწინება ბიზანტიისა და საქართველოს სამეფო კარს შორის, რითაც ცხადია ხელი შეუწყო ამ ორი სახელმწიფოს კიდევ უფრო დაახლოვებას. სწორედ მისი წყალობით, 1116 წელს შედგა დავით აღმაშენებლის ასულის, პრინცესა კატასა და იმპერატორ ალექსი I-ის ვაჟის, ისააკ კომნენოსის ქორწინება. დედოფალი მარიამ ბაგრატიონი გარდაიცვალა სავარაუდოდ 1118 წელს თავის თრაკიულ მამულში. იგი დაკრძალეს იქვე, თავისსავე აგებულ ერთ-ერთ მონასტერში [<http://civilizebuli.ge/2019/06/08/2611>].

ამრიგად, ბაგრატიონთა გვარის ბრწყინვალე წარმომადგენელი მარიამ (მართა) დედოფალი გამორჩეული იყო თავისი სახელმწიფოებრივი და დიპლომატიური აზროვნებით, რითაც თავისი ქვეყნის ფარგლებს გარეთ იმჟამინდელ უდიდეს იმპერიაში გამორჩეულ შედეგებს აღწევდა, ხოლო საკუთარ სამშობლოში დიდი ავტორიტეტითა და პატივისცემით სარგებლობდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- abashidze, z. bakht'adze, m. janelidze, o. (2013). „*sakartvelo da kartvelebi*“. თბ. (აბაშიძე, ზ. ბახტაძე, მ. ჯანელიძე, ო. (2013). „*საქართველო და ქართველები*“. თბ.).
- bizant'ieli mts'erlebis tsnobebi sakartvelos shesakheb. (1966). *georgik'a*. t'. VI, tb. (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. (1966). *გეორგიკა*. ტ. VI, თბ.).
- sakartvelos ist'oriis nark'vevebi*. (1979). t'. III, tb. (*საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. (1979). ტ. III, თბ.).
- javakhishvili, iv. (1965). „*kartveli eris ist'oria*“. t'. II, tb. (ჯავახიშვილი, ივ. (1965). „*ქართველი ერის ისტორია*“. ტ. II, თბ.).
- kartuli sabch'ota entsik'lop'edia*. (1983). t'. VI, tb. (*ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*. (1983). ტ. VI, თბ.).
- kartuli sabch'ota entsik'lop'edia*. (1977). t'. II, tb. (*ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*. (1977). ტ. II, თბ.).
- <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000102> (15.02.2020)
- <http://civilizebuli.ge/2019/06/08/2611> (30.03.2020)

MOTHER OF GOD PROTECTOR AND INTERCESSOR
OF GEORGIA AND GEORGIANS' MENTALITY

ღვთისმშობლისადმი წილხვდომილობა და
ქართველთა მსოფლმხედველობა

Nino Ghambashidze

PHD in History

ORCID: 0000-0001-9029-875X

nino_gambashidze1955@yahoo.com

+995 593 57 30 75

Liana Melikishvili

Doctor of Historical Sciences, Ethnologist

Corresponding member Georgian

National Academy of Sciences

ORCID: 0000-0002-4396-6513

lmelikishvili@hotmail.com

+995 577 40 40 12

Abstract

Worship of the Virgin Mary holds a special place in Georgian people's religious beliefs. She is one of the most distinguished, popular and venerated among other saints. Georgian and foreign historical sources, ecclesiastical narratives, ethnographic materials and relevant scholarly literature show how the idea of to be allocated to Virgin Mary was introduced into the national consciousness of Georgian people during centuries and what forms the worship of St. Mary acquired in Georgian people's faith. Special patronage of the Virgin Mary for the Georgians contributed to St. Mary's solid and one of the most distinguished places in the Georgian Christian worldview; becoming one of the most important characteristics of their collective consciousness and identity. In today's Georgia social and political conditions have helped to advance this idea of St. Mary's patronage. This idea is a part of the Georgians' ethnicity, which can contribute to the consolidation of the Georgian population regardless of their faith or nationality. Thus, the newly established holiday dedicated to the Virgin Mary's patronage, introduction of which is conditioned by the country's socio-political circumstances, is organic for the Georgian nation and can be considered as one of the means for the consolidation of Georgian state.

The article is based on Georgian and foreign historical sources, ecclesiastical narratives, Georgian ethnographic materials and relevant scholarly literature.

Key words: the Virgin Merry, be allocated, ethnicity, identity.

ნინო ღამბაშიძე

ისტორიის დოქტორი

ORCID: 0000-0001-9029-875X

nino_gambashidze1955@yahoo.com

+995 593 57 30 75

ლიანა მელიქიშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ეთნოლოგი

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული

აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

ORCID: 0000-0002-4396-6513

lmelikishvili@hotmail.com

+995 577 40 40 12

აბსტრაქტი

ქართველი ხალხის რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში ღვთისმშობლის თაყვანისცემას განსაკუთრებული ადგილი უკავია. იგი ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული და პოპულარული წმინდანია. ქართული და უცხოური საისტორიო წყაროები, საეკლესიო გადმოცემები, ეთნოგრაფიული მასალა და სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურა გვიჩვენებს თუ საუკუნეების მანძილზე ქართველი ხალხის ეროვნულ თვითშეგნებაში როგორ მკვიდრდებოდა ღვთისმშობლისადმი წილხვდომილობის იდეა და რა ფორმები მიიღო ქართველთა რწმენა-წარმოდგენებში წმ. მარიამისადმი თაყვანისცემამ. ქართველებისთვის ღვთისმშობლის განსაკუთრებული მფარველობამ მყარი და ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი დაუმკვიდრა წმ. მარიამს ქართულ ქრისტიანულ მსოფლმხედველობაში; გახდა მისი კოლექტიური ცნობიერების, იდენტობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელი ნიშანი. დღევანდელ საქართველოში წილხვდომილობის იდეის წინ წამოწევას სოციალურმა თუ პოლიტიკურმა პირობებმა შეუწყვეს ხელი. მოცემული იდეა ქართველთა ეთნიკურობის შემადგენელი ნაწილია, რომელსაც მიუხედავად სარწმუნოებისა და ეროვნებისა, შეუძლია საკუთარი წვლილი შეიტანოს საქართველოს მოსახლეობის კონსოლიდაციის საქმეში. ამდენად, ღვთისმშობლის წილხვდომილობისადმი მიძღვნილი ახლად დადგენილი დღესასწაული, რომელის შემოღება განპირობებულია ქვეყანაში შექმნილი სოციო-პოლიტიკური გარემოებებით, ორგანულია ქართველი ერისთვის და ქართული სახელმწიფოსთვის კონსოლიდაციის ერთ-ერთ საშუალებადაც შეიძლება იყოს მიჩნეული.

სტატია ეყრდნობა ქართულ და უცხოურ საისტორიო წყაროებს, საეკლესიო გადმოცემებს, ქართულ ეთნოგრაფიულ მასალასა და სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურას.

საძიებო სიტყვები: ღვთისმშობელი, წილხვდომილობა, ეთნიკურობა, იდენტობა

The worship of the Virgin Mary and devotion to her holds particular place in Georgian people's religious beliefs. It can be said that along with St. George, she is one of the most distinguished and popular saints all over Georgia, in both highland and lowland regions of the country. The fact that Georgia is the country under the Virgin's patronage is evidenced not only by Georgian historical sources and oral tradition. The earliest surviving source where Georgia is

referred to as the country under the Virgin Mary's patronage is the work of Byzantine writer Stephen the Athonite "Paradise of the Thought", translated from Greek into Russian ("Рай мысленный"), which reads, that "The apostles cast lots in which country they should preach. The Holy Virgin said: "I wish I could cast lots with you so that I would not be left without my share of the land, which the Lord wills to tell me" (Bubulashvili, 2007: 130). Basing on Stephen the Athonite's narrative, famous Russian clergyman Dimitry of Rostov notes that the information about Georgia's be allocated to the Holy Virgin is encountered not only in the Iberian Church, but also throughout the Eastern Orthodox Church (Chelidze, 2014: 60).

"And after the ascension of the Lord, when the apostles cast lots, the Holy Virgin was favored to convert Georgia to Christianity" - we read in the Georgian Chronicles (Kartlis Tskhovreba, 1955: 38). However, according to popular narratives, when Jesus told her that she would soon pass away and that she could not leave Jerusalem, St. Mary called Andrew the First Called, handed him her icon made by putting a desk on her face and ordered him to preach in Georgia. She told him that for Jesus he would always be a helper and a protector of his chosen people (Kartlis Tskhovreba, 1955: 38). However second edition of St. Nino's life dating back to the fourteenth century writes that together with Jacob the High Priest, John the Theologian, and Dani, "her servant", the Virgin went to preach "in the country under her patronage" i.e. Georgia. When they arrived in Joppa, they had revelation of Jesus, who called on the Virgin to return to Jerusalem to encourage the parish after his crucifixion. "And do not worry about Georgia – the country under your patronage, I will take care of it (dzveli kartuli agiografiuli literaturis dzeglebi, 1968: 131-132). Jesus Christ also promised St. Mary that Iveria would be converted and that she would reign there.

When studying the issue of Georgia's be allocated to the Holy Virgin, Eldar Bubulashvili revised proper Georgian editions (Leonti Mroveli's Kartlis Tskhovreba ("The Georgian Chronicles"), two editions of St. Nino's Life (eleventh, fourteenth centuries), Keimenon (tenth century) and Swinaxar (twelfth century) editions of Ilarion the Georgian's life, Nikoloz Gulaberidze's writing (twelfth century) and foreign sources (Stephen the Athonite's "Paradise of the Thought", Russian readings). Basing of the revision he opinioned that the sources did not confirm the widespread assumption that the Virgin had to stay in Jerusalem because of her passing; but to encourage the apostles and congregation left without Jesus Christ (Bubulashvili, 2007: 127-130).

Georgia's be allocated to the Holy Virgin is also confirmed by one of the narratives from the Mount Athos. Once, when together with John the Apostle the Virgin Mary went to visit St. Lazarus, who was Bishop of Cyprus, the ship stopped at Mount Athos (according to Athonian narration Monastery of Iviron was built exactly where the Virgin's ship stopped). The Virgin liked Mount Athos and asked Jesus to give her this place. Following the request the voice was heard from the Heaven: "May this place be your inheritance and your garden, and paradise and heaven for those who seek salvation!" (Kiknadze, 2009: 87-89, 91-92; Радуйся, 1997: 8, 12). Thus, the Virgin Mary is considered to be the hegumena, protector of the whole Mount Athos. And, no other woman is allowed to step on the island. The foremost sanctity of Mount Athos is the icon of Panaghea Portaitissa or of Iviron Theotocos located at Iviron or Monastery of the Georgians. It was the icon's desire to be housed in this monastery by a Georgian monk. Also, according to the narrative, at the time of the Second Advent the Virgin will leave the Mount Athos and will come to Georgia, the country under her patronage.

Georgia's greatest relic, Christ's robe, which is said to have been rested at Svetitskhoveli, is considered to be knitted by the Virgin. Even the Virgin's robe, another greatest Christian relic, is housed in Georgia. Great sanctity of the Virgin's garment, her waistband, was also in Georgia. Basing on various sources, Nana Khazaradze, who studied the issue, notes that in the Holy Land,

along with other names the Georgians were also referred to as "belt Christians". From the writings of French traveler Gilles le Bouvier we learn that in Georgia all the priests' belts had touched the Virgin's waistband preserved in the country. Clergyman would wrap this belt around the infant before baptism, and baptize him in the name of the Father, the Son, and the Virgin. It was because of this belt that the Georgians were called "belt Christians". According to the book published in 1903 at St. Panteleimon Monastery in Athos, a part of the Virgin's girdle was preserved at Vatopedi Monastery, another part – at Trier Monastery in Germany and yet another part at Zugdidi Cathedral (Khazaradze, Mindadze, 2008: 7,9-10, 17). Even though it is unknown where this great relic is today, according to Eldar Bubulashvili, a part of the girdle has survived on the icon of the Vlachern Virgin Mary at Amiranashvili State Museum of Art (Historical sources note that the Virgin Mary's girdle was preserved together with the Vlachern icon). Eldar Bubulashvili notes that, on the damaged icon of Vlachern, right below the spot where there used to be the image of the Virgin there is a convex-shaped metal grid... Its upper and lower transverse sections are open, dark reddish-brown, cherry-colored fabric can be observed in them.... In our opinion, the convex metal grid should be the rest-spot of the Virgin's girdle... We also believe that the fabric inside should be the Virgin's girdle" (Bubulashvili, 2007: 168). It should also be noted that according to sources, the Virgin's girdle was attached to the Vlachern icon.

Also noteworthy is that according to legend a white-stone spindle preserved at Mokvi church belonged to the Virgin herself (Bubulashvili, 2007: 132). In Georgia the relics related to the Virgin Mary were as follows: the Virgin's tooth, hair, box, made of the gold that the Magi offered Jesus Christ at his birth, a piece of mantle, a piece of the kerchief, ring and "the Virgin's sweat" [This is indicated by one epigraphic inscription] (Bubulashvili, 2007: 132, 149).

According to ecclesiastical teaching, the apostolic activity, preaching and dissemination of Christianity was intended not only for the pagans but for Christians as well in order to strengthen their faith or to return them to Christianity. Proceeding from the chief three moments of the Savior's apostolic activity, the apostolic activity is also characterized by three key moments. As Edisher Chelidze notes, one is the mission for conversion, another is pedagogical or educational mission, the third is the mission for perfection..." (Chelidze, 2005: 19). The Georgian Church passed all three of these aforementioned stages of Christianity. These stages coincide with all the processes that the world Church went through in spreading Christianity. Basing on Georgian historical sources, we believe that at each of these stages, dissemination of Christianity in Georgia was spiritually led by the Holy Virgin Mary. That is, we believe that for many centuries she carried out her mission and spiritually guided her nation in the conversion to and strengthening of Christianity (Ghambashidze, 2017: 22).

Georgia passed all three of the aforementioned stages of conversion, in which the Virgin herself was said to have participated spiritually; moreover, she herself headed all three of them. On the first stage, the Virgin selects Christ's first-called disciple St. Andrew, gives instructions and sends him to Georgia to preach Christianity instead of her. St. Andrew the First Called preached mainly in southern, western and eastern Georgia (Berdzenishvili, 2009: 125-139). His and other apostles' activity in Georgia in the first century is the mission for conversion. Also, at the direction of the Virgin St. Nino comes to Georgia in the fourth century. Arsen Ikaltoeli's metaphrastic St. Nino's Life reads that while living in Jerusalem, Nino prayed day and night in front of the Virgin icon. On one occasion, when she was praying at Zion's mother Church, in front of the Virgin's cell, the Holy Virgin appeared to her telling to go to the northern country under her patronage and preach. "Go to the northern country under my patronage, to the nation of Georgians and teach them the truth boldly and fearlessly!" "But I am a stranger, uneducated woman! – Nino responded. Then the Virgin Mary cut the vine plant growing on her grave, made a cross, gave it to Nino and said "with this you will overcome any wickedness, defeat evil, your

preaching will be successful; I will assist and never forsake you”. Here is what Soso Makharashvili writes about it: “This is how St. Nino's cross - the Cross of the Vine, became the foremost symbol of the Georgian Church, the sign and miracle of Georgian Orthodoxy”. It simultaneously implies the Son – Jesus Christ, his mother – St. Mary (cross as the symbol of the Savior, vine as the symbol of the Virgin Mary). Thus the vine cross linked St. Nino, Virgin Mary and Kartli – the country under her patronage” (Makharashvili, 2009: 218-219).

St. Nino's activity is both converting and educational. She was raised as a religion teacher (Lilienfeld, manuscript: 10). She must have also been a deaconess and finally, as a result of St. Nino's sermons, the church was established institutionally in Georgia.

These three missions are clearly observed in the activity of the Holy Assyrian Fathers. The Assyrian fathers convert and teach; they have many followers and disciples. They also carry out the mission of establishing monasteries. They enlisted their “disciples in the grace of ecclesiastical perfection” i.e. “made them the clergy” (Chelidze, 2005: 19), they initiated monastic life in Georgia. According to the source, the Virgin Mary also heads Assyrian fathers’ activity in Georgia. When in the sixth century Ioane Zedazneli (John of Zedazeni) decided to travel to and preach in Georgia, the Virgin appeared to him and convinced him to choose 12 of his disciples and take them on a trip together with him. After performing prayers and liturgy, the angel selected John’s 12 disciples to preach in Georgia (Sabinin, 1882: 223-224).

According to the sources, the Virgin is clearly involved and is the spiritual leader of the mission for spreading Christianity in Georgia in these three major periods. In this regard, the role of the Virgin in the coming centuries is the subject of future research.

In this context, the role of the Georgians in spreading Christianity in the Caucasus cannot be underestimated. Even though the issue is beyond the scope of this article, we would like to focus on one important occurrence. The icon of the Virgin of Mozdok is one of the greatest sanctities of Christian and not only Christian Caucasus. King Tamar ordered the iconographer of the royal court to make a copy of the Icon of the Virgin of Iveria (Ivion Theotocos). As the legend tells the icon-painter was preparing to “write”(paint) the icon with forty-day fasting and prayers. The icon had a Georgian inscription on the back. Tamar gave the icon to the Ossetians as a gift. It was lost during the October 1917 revolution. Today the icon copy is in Mozdok. Famous Russian clergyman Ignatius Brianchaninov, who served in the Diocese of the Caucasus and the Black Sea, wrote: “The Virgin of Mozdok is the new "Unburnt Blackberry" [Implied is the icon of the Virgin “Unburnt Blackberry”], which reminds the North Caucasians of old, lost values. We think such sanctities, recognized not only by the Christians, can play a positive role in establishing peace and unity in the Caucasus (Ghambashidze, 2018: 415-416).

The feast of the most holy sanctities of Christian Georgia, the first Georgian original Cathedral, Mtskheta Jvari Monastery, the feast of the Georgian Orthodox Church, was accompanied by the Feast of the Blessed Virgin Mary in May (8/15May), which was also a great holiday. August 14/28 is still a common, general public holiday in Georgia's highland and lowland regions. There is hardly any part of the country without a church or a shrine dedicated to her. Among the powerful and celebrated sacred places are Vardzia, Zugdidi, Gurjaani, Tsilkani, Tbilisi Sioni, Bichvinta, Ushguli, etc. Moreover, the shrines, churches dedicated to the Virgin are found in almost every village and if there are no such shrines and churches today, it is mostly because they have been destroyed and the holiday associated with them has disappeared.

Georgian people had a great affection for the Virgin Mary from olden times. She was considered to be the guardian and protector primarily of pregnant and lactating women, children and women in general. She was prayed for the problems related to the yield of milking and harvest; for the abundance of the goods and crops in general. She is also known as the “icon of cows”. According to folk narratives, the Virgin is a strict, but helper and protector deity. Often in

East Georgian highland regions the Virgin is regarded as the mother of the place, and is referred to as the “Virgin of the place” (Bardavelidze, 2007: 53, 140, 154; Jalabadze, Melikishvili, 2014: 12; Mindadze, 2014: 190, 192, 193-194).

Noteworthy is one of the most powerful traditions surviving to this day – at the end of the party, for both joy and sad reasons, a toast was uttered to the Mother of God as a sign of a request for mercy, which may indicate to the liturgical roots of Georgian traditional feast (Ghambashidze, Gotsiridze, 2007: 190-202).

Lastly, probably the sense of the Virgin Mary’s patronage and the hope for her assistance made Ilia Chavchavadze say the following in the second half of the nineteenth century:

“Mother of God! You are the intercessor of this country...
Do not deprive these suffering people of your assistance;
Take the blood that was shed by these people as a sacrifice,
You, hope of the oppressed, do not deprive them of your mercy!”

Therefore, according to oral and written sources, both Georgian and foreign, the Virgin is intercessor of Georgia. This tradition has its adversaries and has been the subject of discussion for years. But it should be considered that this knowledge was instilled in Georgian people for centuries, which has been reflected in Georgian people’s church practice, folk beliefs and rituals, in their great worship of the Virgin. Interestingly, all the important missionary activities (St. Andrew’s, St. Nino’s, Holy Assyrian Fathers’) were carried out with the Virgin Mary’s blessing and under her patronage, which is confirmed by Georgian historical sources.

Particular protection of the Virgin Mary is not strange for the Georgians. This in its turn, laid strong foundation to St. Mary’s solid and one of the most distinguished places in Georgian Christian worldview; it became one of the most important features of its collective consciousness, identity.

It is well known, that ethnic identity is an integral part of a person's social identity and implies an awareness of belonging to a certain ethnic group. It is the feeling of identity with one ethnicity, and of difference and separation from others. Ethnic identity is conditioned by cultural factors. Cultural identification is a person's self-sentiment in a particular culture. This is why Georgian traditions represent a unified circle. A human seeks to identify himself and tries to express himself directly through the system of rituals, stereotypes. One always identifies himself with a group, an ethnicity, which is included in unified culture. The centuries-old sense of the Virgin’s patronage is precisely one of the most important constituents of this unified culture. This is why the newly established holiday dedicated to the Virgin Mary is organic for the Georgian nation and can also be used as a means for the consolidation of Georgian state.

Special patronage of the Virgin Mary for the Georgians contributed to St. Mary’s solid and one of the distinguished places in the Georgian Christian worldview; becoming one of the most important characteristics of their collective consciousness and identity.

Identity is a necessary need of a person and society. American philosopher Erich Fromm is the author of the most successful typology of people's needs. He notes that communication between people is the first need. A socially excluded, isolated person loses social habits and standards elaborated in culture. Second need is creativity that one needs to change the world and gain freedom. The third is the need to feel "deep-roots", which allows an individual to identify himself as a certain part of the human society. The fourth is the quest for cognition of the universe. Fifth is aspiration to worship an object. An individual finds it difficult to perceive the world independently, to understand the essence and purpose of his surroundings. He needs an orientation system. This is why one needs an identity that plays a big role in his formation as subject of culture (Fromm, 1986: 206). All five requirements of the orientation system in the

universe can be considered in the phenomenon of intercession: human relations, creativity, a sense of "roots", a desire for cognition, and aspiration to worship an object.

Many studies of ethnicity, citizenship, religion, sex, class, gender, political status and other issues indicate that people's identities are diverse. One identity is important in one situation and it becomes dominant, in the second case, another one occupies dominant position. Religion holds a special place in the hierarchy of identity.

Religious identity is an integral part of a person's social identity and implies the awareness of belonging to a certain religious unity. It is a feeling of identity with one religious unity and separation from others. Religious identity is the top priority for many nations and in some cases even precedes national identity. It can be said that in Georgia national and religious identities hold an equal place; one without the other is unthinkable. Moreover, it is precisely the combination of these two features that creates the feeling of being Georgian. It is also noteworthy that national self-awareness generally prevails over religion in ethnocultural identity, but for example the existence of saints in Georgia, overlaps Georgian people's belonging to various religions (Christianity, Islam). Religious personification (St. George, St. Mary, etc.) is acceptable to the followers of different faiths and can be said to show their belonging to a certain identity, country in this case. In many ethnic groups living in Georgia (Christians, Muslims, etc.) identity is more focused on nationality, on historical homeland.

Why is ethnicity a characteristic feature, in one case, and religiousness, in the other, or is the presence of both, a sign of identity? Despite numerous studies common criteria for this issue have not been theoretically ascertained. In our opinion, the reason for this is to be sought for in the history of certain ethnic groups, which is full of problems. In our case, it is conditioned by the current state of Georgia (Russian assaults, the plans to rebuild Great Armenia, attempts for the Albanization of Azerbaijan) fears for the loss of territories and globalization.

This is why the issue of intercession has been hyperbolized by the Georgians. Atheism, presented as a social norm in the Soviet Union, quickly disappeared. There was consolidation around united Georgia. Features of identity are loaded with different symbols. The symbols were hyperbolized and brought to the highest level, as this gives a powerful feeling of being different from others and allows to occupy its own clearly defined niche. Because there is a knowledge that this land belongs to them, they are autochthonous people who have lost many territories throughout history. Hyperbolization of being allocated to the Holy Virgin and etc (e.g. St. George, St. Nino) allows them to confirm their attachment to the land that has been marked under intercession, patronage. Some believe that the issue is mythologized. It even was the subject of humor and jester in a television program or various newspaper publications. Everyone has the right to his own opinion. But what about the information preserved in historical documents?! If we take this issue right, we will see that it will be more difficult to prove that this occurrence did not exist than vice versa.

Thus, ethnic identity is an integral part of a person's social identity and implies awareness of belonging to a certain ethnic group. It is a sense of identity with one ethnicity, and of a difference and separation from others. Ethnic identity is conditioned by cultural factors. Cultural identification is a person's self-awareness in particular culture. This is why Georgian traditions are one whole. A human seeks to identify himself and tries to express himself directly through a system of rituals, stereotypes. One always identifies himself with a group, an ethnicity, which is conceived in a unified culture. The centuries-old sense of the Virgin's intercession, patronage is one of the most important parts of this unified culture.

This is why the newly-established holiday dedicated to the Virgin Mary is organic for Georgian nation and can also be considered one of the means for the consolidation of Georgian state.

References

- berdzenishvili, d. (2009). *andria pirveltsodebulis nakvalevze*. Tbilisi: gamomtsemloba “universal” (ბერძენიშვილი, დ. (2009). *ანდრია პირველწოდებულის ნაკვალევზე*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“).
- bubulashvili, e. (2007). *sakartvelos eklesiis sitsmindeebi*. Tbilisi: gamomtsemloba “akhali ivironi” (ბუბულაშვილი, ე. (2007). *საქართველოს ეკლესიის სიწმინდეები*. თბილისი: გამომცემლობა „ახალი ივირონი“).
- kiknadze, z. (2009). *kartli gakristianebis gzaze: adamianebi da sitsmindeebi*. Tbilisi: gamomtsemloba “kavkasiuri sakhli” (კიკნაძე, ზ. (2009). *ქართლი გაქრისტიანების გზაზე: ადამიანები და სიწმინდეები*. თბილისი: გამომცემლობა „კავკასიური სახლი“).
- makharashvili, s. (2009). *tsm. nino, jvari vazisa da sakartvelos gvtismshoblisadmi tsilkhvdomidobis sakitkhi*. Tsminda ninos tskhovreba da kartlis moktseva. Tbilisi: literaturis institutis gamomtsemloba (მახარაშვილი, ს. (2009). *წმ. ნინო, ჯვარი ვაზისა და საქართველოს ღვთისმშობლისადმი წილხვდომილობის საკითხისათვის. წმინდა ნინოს ცხოვრება და ქართლის მოქცევა*. თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა).
- mindadze, n. (2014). *ghvtismshobeli da kartuli traditsiuli meditsina*. logosi. # 8 (მინდაძე, ნ. (2014). *ღვთისმშობელი და ქართული ტრადიციული მედიცინა*. ლოგოსი. #8).
- sabinini, m. (1882). *sakartvelos samotkhe*. peterburgi: “saimperatoro metsnierebata akademiis topografia” (საბინინი, მ. (1882). *საქართველოს სამოთხე*. პეტერბურგი: „საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის ტოპოგრაფია“).
- Fairi von Lilienfeld. *tsminda ninos msaxureba da sulieri rtsmena, aghmosavlet sakartvelos mociquili da evangelisti*. khelnatseri. (ფერი ფონ ლილიენფელდი. *წმიდა ნინოს მსახურება და სულიერი რწმენა, აღმოსავლეთ საქართველოს მოციქული და ევანგელისტი*. ხელნაწერი).
- kartlis tskhovreba*. t. I. (1955). teksti dadgenilia kvela dziritadi khelnatseris mikhedvit s. kaukhchishvilis mier. Tbilisi: gamomtsemloba “sakhelgami” (*ქართლის ცხოვრება*. ტ. I. (1955). ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი: გამომცემლობა “სახელგამი“).
- ghambashidze, n. (2018). *mozdokis gvtismshobeli-kavkasiis sitsminde. analebi*. #14 (ღამბაშიძე, ნ. (2018). *მოზდოკის ღვთისმშობელი-კავკასიის სიწმინდე*. ანალები. #14).
- ghambashidze, n. (2018). *mtskhetis jvari da sakartvelos gakristianebis sami etapi*. kristianul- arkeologiuri dziebani. #1 (ღამბაშიძე, ნ. (2008). *მცხეთის ჯვარი და საქართველოს გაქრისტიანების სამი ეტაპი*. ქრიატიანულ-არქეოლოგიური ძიებანი. # 1).
- ghambashidze, n. gotsiridze, g. (2007). *kartuli traditsiuli sufris liturgiuli buneba*. sakartvelos sidzveleni. #10 (ღამბაშიძე, ნ. გოცირიძე, გ. (2007). *ქართული ტრადიციული სუფრის ლიტურგიული ბუნება*. “საქართველოს სიძველენი”. #10).
- dzveli kartuli agiografiuli literaturis dzeglebi*. cigni IV. svinaksaruli redakciebi (X-XVIIIcc.). (1968). gamosatsemad moamzada da gamokvlebebi daurto e. gabidzashvilma. Tbilisi: gamomtsemloba “metsniereba” (*ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის*

- ძეგლები. წიგნი IV. სვინაქსარული რედაქციები (X-XVIII სს.). (1968). გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევები დაურთო ე. გაბიძაშვილმა. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“)
- khazaradze, n. mindadze, n. (2008). *ghvtismshoblis sartylis kveyanashi*. Tbilisi: gamomtsemloba “sameba” (ხაზარაძე, ნ. მინდაძე, ნ. (2008). *ღვთისმშობლის სარტყლის ქვეყანაში*. თბილისი: გამომცემლობა: „სამება“).
- tchelidze, e. (2005). *martlmadidebluri stsavleba misioneruli stsavlebis shesaxeb*. martlmadidebeli mrevlis dghiuri. # 3 (ჭელიძე, ე. (2005). *მართლმადიდებლური სწავლება მისიონერული სწავლების შესახებ*. მართლმადიდებელი მრევლის დღიური. #3).
- tchelidze, e. (2014). *ghvtismshoblisadmi kartlis tsilkhvdomilobis shesaxeb*. logosi. # 8 (ჭელიძე, ე. (2014). *ღვთისმშობლისადმი ქართლის წილხვდომილობის შესახებ*. ლოგოსი. # 8).
- jalabadze, n. melikishvili, l. (2014). *ghvtismshoblis khalkhuri kulti aghmosavlet sakartvelos mtianetshi (etnografiuli masalebis mikhedvit)*. analebi. #12 (ჯალაბაძე, ნ. მელიქიშვილი, ლ. (2014). *ღვთისმშობლის ხალხური კულტი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)*. ანალები. # 12).
- Бардавелидзе, В. (2007). *Древнейшие религиозные верование и обрядовое графическое искусство грузинских племен*. Тбилиси, издательство „Кавказский Дом“.
- Радуйся, благая Вратарница... (1997). *Рассказы об Иверской иконе Божией Матери*. Москва: издательство “Русский Хронограф”.
- Фромм, Э. (1986) *Иметь или быть?* Москва: издательство «Прогрес»
- Nino Ghambashidze. (2017). *Christianization of Georgia in Folklore and Religious Beliefs*. Interdisciplinary of Religious Studies: Interaction of Culture, History, Religion (Warsaw: IRF Press).
- https://www.academia.edu/35720081/INTERDISCIPLINARITY_OF_RELIGIOUS_STUDIS_INTERACTION_OF_CULTURE_HISTORY_RELIGION_IRF_Press (12.03.2020).

FEMALE NAMES NANA AND NINO AND THEIR CONNECTION WITH THE
GEORGIANS' BELIEFS

ქალის სახელები ნანა და ნინო და მათი კავშირი ქართველთა
რწმენა-წარმოდგენებთან

Nino Ghambashidze

Doctor of History

ORCID: 0000-0001-9029-875X

nino_gambashidze1955@yahoo.com

+995 593 57 30 75

Nana Bakhsoliani

Doctor of History

Fellow researcher

ORCID: 0000-0002-2869-6690

bakhsolianinana@yahoo.com

+995 599 46 44 69

Abstract

The popularity of female names Nana and Nino, common among the Georgians, should be closely connected with the Georgians' religion. Nana, with mythical great mother and Nino, with the real teacher of faith and enlightener of the Georgians, who converted the Kingdom of Kartli. The study of how these names got into Georgian environment led us to some hypothesis. If basing on the existing rich scientific literature we may assume that there existed certain ethnic, linguistic and cultural relations between Sumer and Georgia, which were also reflected in similar beliefs. Thus, the name of the goddess Nana may have been derived from the Sumerian *Inanna* /*Nin-ana* and introduced in Georgia. This could particularly be supported by the fact that *Inanna* was not only the most popular goddess throughout the Sumerian existence in Sumer, but rather, because of its universal popularity, the name was generally used to denote a goddess. If our reasoning is correct, it is not surprising that the greatest pre-Christian Georgian goddess Nana was named after *Inanna*.

However, the great mother Nana and *Inanna* / *Ishtar* are somewhat different in nature. Mother Nana is great mother, the goddess of childbearing; connected with universal fertility, earth, paradise, life-and-death, the goddess of astral cults, who originated during the period of high development of solar religious beliefs. Unlike Nana *Inanna* / *Ishtar* is the goddess related with carnal love, war, heaven, Venus the star, and in some cases has androgynous nature. She is believed to have nothing to do with childbearing, and is the mate of Dumuzi – mortal and retrievable male deity. Since *Inanna* / *Ishtar* is not the "wife of the deity", she does not reveal any connection with childbearing, with one exception, her corresponding deity in Georgian mythical-religious beliefs is Dali. Like *Inanna*, Dali is the goddess of carnal love, nature, especially hunting in our case and at the same time the patron of hunters. Actually, she also has one son, Amiran. Lastly, Dali, too, is associated with Venus the star and is depicted as ibex (deer), plant and star in early landscape painting.

Keywords: History of religion, goddesses, Sumer, Georgia.

ნინო ღამბაშიძე

ისტორიის დოქტორი

ORCID: 0000-0001-9029-875X

nino_gambashidze1955@yahoo.com

+995 593 57 30 75

ნანა ბახსოლიანი

ისტორიის დოქტორი,

მეცნიერი თანამშრომელი

ORCID: 0000-0002-2869-6690

bakhsolianinana@yahoo.com

+995 599 46 44 69

აბსტრაქტი

საქართველოში გავრცელებული ქალის სახელების ნანას და ნინოს პოპულარობა მჭიდროდ უნდა უკავშირდებოდეს ქართველთა სარწმუნოებას. ნანა, მითიურ დიდ დედას, ხოლო ნინო კი რეალურ, რჯულის მასწავლებელ და ქართლის სამეფოს გამაქრისტიანებელ ქართველთა განმანათლებლს. კვლევამ, თუ როგორ მოხვდნენ ქართულ გარემოში ეს სახელები გარკვეულ ჰიპოტეზამდე მიგვიყვანა. თუ არსებულ მდიდარ სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით ვივარაუდებთ, რომ შუმერსა და საქართველოს შორის გარკვეული ეთნიკური, ენობრივი – კულტურული ურთიერთობები არსებობდა, რაც მსგავს რწმენა – წარმოდგენებშიც აისახა, შესაძლოა ქალღვთაების სახელი *ნანა* ჩვენში შუმერული *ინანა ნინ-ანა*-დან გავრცელებულიყო. ამისთვის განსაკუთრებით ხელი უნდა შეეწყოს იმ ფაქტს, რომ *ინანა* არა მარტო შუმერის არსებობის მანძილზე იყო ყველაზე პოპულარული ქალღმერთი, არამედ, საყოველთაო პოპულარობის გამო მისი სახელი ზოგადად ქალღმერთის აღმნიშვნელად იხმარებოდა. თუ ჩვენი მსჯელობა სწორეა, არ უნდა იყოს გასაკვირი, რომ ქართველთა ყველაზე დიდ წინაქრისტიანულ ქალღვთაებას *ინანასაგან* გამომდინარე დარქმეოდა სახელი *ნანა*.

თუმცა, დიდი დედა *ნანა* და *ინანა/იშთარი* თავიანთი ბუნებით გარკვეულწილად სხვაობენ. დედა *ნანა* დიდი დედაა, შვილიერების, საყოველთაო ნაყოფიერების, მიწასთან, სამოთხესთან, სიკვდილ-სიცოცხლესთან დაკავშირებული, ასტრალური კულტების, კერძოდ მზის მაღლგანვითარების პერიოდში წარმოშობილი ქალღმერთია. მისგან განსხვავებით *ინანა/იშთარი*, ხორციელი სიყვარულის, ომის, ზეცის, ვარსკვლავ ვენერასთან დაკავშირებული ქალღვთაებაა და ზოგიერთ შემთხვევაში ანდროგინული ბუნებისაცაა. ითვლება, რომ ის შვილიერებასთან არ ავლენს კავშირს და მომაკვდავ და აღდგენად, მამრ ღვთაება დუმუზთანაა წყვილში. ვინაიდან *ინანა/იშთარი* არაა „ღვთაების მეუღლე“, არ ავლენს შვილიერებასთან კავშირს ერთი გამონაკლისის გარდა, მისი შესატყვისი ღვთაება ქართულ მითო-რელიგიურ წარმოდგენებში არის დალი; *ინანას* მსგავსად ხორციელი სიყვარულის, ბუნების, ჩვენს შემთხვევაში განსაკუთრებით ნადირობის ქალღმერთი და იმავდროულად ნადირთ პატრონი. ფაქტობრივად, მასაც ერთადერთი ვაჟი, *ამირანი* ჰყავს. და ბოლოს, დალიც ვარსკვლავ ვენერას უკავშირდება და ადრესამიწათმოქმედო მხატვრობაში ჯიხვით (ირმით), მცენარით, ვარსკვლავით გამოიხატება.

საკვანძო სიტყვები: რელიგიის ისტორია, ქალღმერთები, შუმერი, საქართველო.

In Georgia widely-spread female names Nana and Nino, are closely connected with the Georgians' religion. As Vera Bardavelidze studied, in pre-Christian Georgia, Nana was great mother, reviver of nature, the greatest deity of solar origin who granted childbearing, health; greatest deity and great mother for the Georgians. The traces of her worship have survived to this day, especially in the rituals for infectious diseases, in the song lyrics associated with them, in mythological narratives or fairy tales (Bardavelidze, 2007: 78, 86). Still very popular holiday Atengenoba must have been related to Mother Nana (Gambashidze, Alaverdashvili, 2018: 232-233, 230-231). Her worship was so popular that the Georgians gave and still give the name of great mother to their children. The first Georgian Christian queen, the first baptized queen of Kartli, was also called Nana. Name Nino in our opinion, is introduced via the enlightener of the Georgians, St. Nino, "Mother of Kartli" and became a popular and favorite name. Thus, in Georgia both names are associated with the religious history of the Georgians, one of whom is a mythical great mother, and the other – a real person, teacher of faith and the woman who converted the Kingdom of Kartli to Christianity.

Nana is woman's name in Japan, Korea, Georgia, Greece (and not only), man's name in Ethiopia and India, both sexes are named Nana in Ghana and Indonesia. In Ghana, as a sign of respect, the king or queen can be addressed as Nana even without mentioning their names. In English language *nana* means grandmother (Kobina Antobam, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/nana#h1>, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nana>).

The name Nana is also encountered in the Bible: "For when the leader was come into Persia, and the army with him that seemed invincible, they were slain in the temple of Nanea by the deceit of Nanea's priests..." (2Maccabees, 1-13). "And when the priests of Nanea had set forth, and he was entered with a small company into the compass of the temple, they shut the temple as soon as Antiochus was come in..." (2 Maccabees, 1-15). (Old Testament, II, 2017-1792)

According to the Bible comments, Nanea means "Nanaia" in Greek Nanaia"/!/Ananaia", *Nani* in Syrian and *Nanae* in Latin. Strabo refers to this deity of the Persians as *Numen patrium*. She was the moon goddess who corresponded to Artemis and Aphrodite. Some linked it to the planet Venus. This Persian goddess was worshiped in many countries of Asia Minor (Armenia, Medes, etc.) (Explanatory Bible, 1987: 127; Sir William Smith, Rev. J. M. Fuller, 2004:462).

The name *Nino* / *Nina* is also common in the Mediterranean world and Latin America, related to it. It is well known, that in most cases *Nino* is man's name, and its female form is *Nina*. According to Merab Chukhua's research, *-nen*, *nen-al* meant language, as well as *-nin*, *-nina* / *I*, *-nin*. In Kartvelian languages, *nena-i* / *nene-i*, *nene-i*, *nana*, *nan* mean mother, grandmother, great mother, grandma (Chukhua, 2000-2003: 143, 164-165).

Where could the names Nana and Nino come from? As mentioned above, Nino could have been introduced with Christianity. In any case, it should have gained popularity in honor of the Georgian enlightener and as a sign of her worship. The research, which included the study of issues related to the deity Nana, also led us to some issues of the Georgians' ethno genesis. We will explain the reason below.

One of the oldest ethnic groups in Asia Minor must have been widespread in Mesopotamia, where other unknown tribes could also reside; their language is conventionally called "banana" language, also Proto Tigris or Proto-Euphratean. The vocabulary of this language was characterized in three-syllable words, with the repetition of second and third syllables. Such as in the names of the deities: *Inanna*, *Kubaba*, *Zababa*, *Vunene*, *Bilulu*. It is suggested that some cultural terms: *urudu* (copper), *zimbar* / *zabar* (copper discharge from which we get bronze), *tibira* (tinsmith), *simug*

(blacksmith) and others should have been introduced in Sumerian from the same language (Giorgadze, 2002: 12-13).

It is also supposed that in the III-II millennia, B.C. Kartvelian tribes had relations with Sumerians, Semites, Hittites, Hattians, Hurrians ... This assumption bases on the vocabulary borrowed by the Kartvelian ethnos or the existence of similar structural features (Giorgadze, 2002: 10). It is well known, that the Kartvelian tribes inhabited the area allowed to have direct or indirect cultural or ethnic relations with the countries of Old East. According to scientists archeological material confirms that these relations must have originated from the formation time of the Kartvelian language family.

The first Georgian Assyriologist Mikhako Tsereteli expressed the view that the Sumerians should have come to Mesopotamia from the north. According to Tsereteli, in the south of the ancient Caucasus there was a large group of genetically related peoples, which, in turn, was divided into different relatively small groups. One of these ethnic groups was the Sumerians, who moved south and settled in southern Mesopotamia, where they formed their own culture. Later, Mikhako Tsereteli rejected his own viewpoint that the Sumerians were the ancestors of the Georgians (Giorgadze, 2002: 15). However, in this context, we are reminded of Mircea Eliade, according to whom, a certain group of Sumerian-speaking people did not belong to the Semitic-speaking ethnic group, and in general, they spoke the language from the group of unknown languages. They came from the north and settled in southern Mesopotamia. Unlike the Akkadians, who also came to Mesopotamia from the north (Eliade, <http://abhidharma.ru/A/Simvol/IV/IctorVer1.pdf>).

According to Grigol Giorgadze, the Caucasus is a contact point between the Georgians and Sumerians, from where in olden time the Sumerians were to migrate to southern Mesopotamia, or South Caucasus, where the Georgians' residence is confirmed. As he also says, southern Mesopotamia is completely excluded because the settlement of Kartvelian tribes here is not confirmed for a number of reasons. This may justify M. Tsereteli's assumption about the Sumerian migration from the Caucasus to southern Mesopotamia - Grigol Giorgadze concludes (Giorgadze, 2002: 168-169).

It is true that genetic links between Sumerian and Kartvelian languages have not been established yet, but, scholars note that Sumerian is somewhat close to the vocabulary of the Kartvelian languages (Giorgadze, 2002: 168). Rismag Gordeziani notes that in addition to four hundred lexical parallels, the peculiarities of the phonetic changes characteristic of Sumerian are typical of Kartvelian and Aegean languages. In Kartvelian languages plural can be formed via reduplication, like Sumerian. Also, innumerable indication of number, by which Sumerian differs from its successor Akkadian, and Georgian – from its non-Georgian-speaking neighbors, etc. (Gordeziani, 2007: 51, 54-55, 74-75, 152).

Jemal Sharashenidze believes that Georgian language has preserved not only cultural terms of Sumerian, which are relatively easy to translate into each other but also a certain number of shared lexemes, reflecting the activities characteristic of domestic life. This proves the existence of either genetic connections or quite close, long contacts between the Sumerian and Kartvelian worlds. The author explains the existence of common lexical units in the Sumerian and Kartvelian languages by two circumstances: in case of the kinship of these languages, they must have taken common linguistic facts from the common preceding language; after its disintegration, para-Kartvelian and Sumerian inherited a certain number of lexemes with approximately the same sound and similar content from the root language. On the other hand, the author supposes the existence of a limited level of contact between Sumerian and early Kartvelian languages, which may have been carried out by means of some intermediate language or languages. Or the Georgian-speaking world had direct relations and contacts with the Sumerian world. The author does not exclude the possibility of both intermediate

and direct contacts. He considers Akkadian to be such an intermediate language, and considers the turn of the 4th-3rd millennia B.C. as the time for having direct contacts.

The Sumerians are known to have never moved north beyond the 33rd parallel. If this is the case, then common Kartvelian ethnic unity could make contacts only in the northern Mesopotamia, more precisely, when residing in the border zone of the 33-35 parallels. It is possible that a part of this ethnos (Para-Kartvelian) went to north Mesopotamia, and ended up in the zone of Sumerian linguistic influence. And later, after the Khurite invasion of this area, again moved north to the Caucasus (Sharashenidze, 1997: 14-17).

The comparison of Sumerian basic lexical fund and phonetic and semantic similarities of a few Sumerian lexemes with main lexical fund of different languages revealed the largest number of common lexical units between Sumerian and Kartvelian languages (Zan and Svan).

For example, units of Sumerian measure system should have been introduced in the Georgian-speaking environment, and possibly at the turn of the 4th-3rd millennia BC (Sharashenidze, 2009: 10).

Jemal Sharashenidze shares the opinion that common words appear in two languages when the peoples speaking these languages either have been in cultural-economic relations with each other for a long time because of their direct neighborhood; or when these languages are kindred. The author does not rule out the possibility that Sumerian-Kartvelian linguistic encounters manifest genetic connection of the para-Kartvelian language with Sumerian. In particular, common words of both languages must have been taken from the parent language, which disintegrated no later than 5th millennium B.C. (Sharashenidze, 1996: 34-40).

If our reasoning is correct, it may be assumed that female name Nana came to us as a result of Sumerian-Georgian relations (e.g., ethnic, linguistic). To some extent, this view leads to *Nanna* / *Inanna* / *Ishtar* / *Nanaia*. The name Nino, which was introduced through Christianity, may belong to the same Sumerian cultural environment.

Planetary Sumerian gods was comprised of a triad: *Nana-sin* (the moon), *Utu* (the sun), and *Inanna*, the goddess of Venus star. In Akkadian it corresponds to *Ishtar* and later to *Astarta*. The cult of *Inanna* was especially strong during the Babylonian period. She was the most popular goddess in the Middle East (Eliade, 2002: §19.) and all-time Mesopotamia (Black, Green, 2003, 2004: 108).

According to Sumerian cosmology, the universe consisted of *an-ki* or heaven and earth. Between them there was *Lil* - the air from which celestial bodies were created. *Namu* was the first goddess, mother, sea, who created the cosmic mountain, the heaven. *An* – anthropomorphic male deity and *Ki* Earth – anthropomorphic female deity. *An* and *Ki* gave birth to *Enlil*, God of air. Goddess of air *Ninli* and *Enlil* gave birth to *Nanna*, God of the Moon. With *Ningal* he gave birth to *Utu* (*Shamash*) (Black, Green, 2003, 2004:108) and *Inanna*. She was sometimes considered *Enki*'s child. She had many local manifestations (*Zabala's Inanna* in Babylon, *Kishi's Inanna*, Assyrian *Arbail's Inanna*, etc.). *Inanna* was closely associated with goddess *Nanaia*, who was worshiped with her in Uruk and Kish. In Uruk, Inanna planted a sacred tree, *Halub*, from which her chair and bed were made later (Black, Green, 2003, 2004: 108-109).

Inanna was associated with planet Venus and was sometimes perceived as the deity that encompassed entire heavens.¹ In this context, it was also referred to as *Insianna* (Black, Green, 2003, 2004: 109). In Mesopotamian mythological narrative she says: Father gave me heaven as a crown and the earth as sandals. The New Year consisting of 12 days and nights came on the first full moon

¹ Its symbol also was the morning and evening star.

following the vernal equinox (Leick, 2003: 88).² For the Mesopotamians (perhaps, as for other pre-Christian peoples' beliefs) sexuality and birth were in connection with the divine. Consequently, *Inanna's* worship was based on physical love and carnal relationships. Even though, she was not the deity of marriage and child bearing. According to Mesopotamian beliefs, the ritual participants acquired *Inanna's* vital energy, power, her ability to give life through divine prostitution. The culmination of this major holiday – New Year was hierogamy between supreme Priestess and King in ziggurat. The supreme Priestess was considered to be the earthly incarnation of *Inanna*. The festivities dedicated to *Inanna / Ishtar* were sharply of carnival nature, saturated with eroticism and love lyrics, where strict prohibitions and rules gave way to "lawlessness". *Inanna* is a deity with dual and androgynous nature (Loveridge; Haris, 1991:261, 263, 268, 274-276, Leick, 2003: 87) as well. As Rivkah Harris says *Inanna* comprises the opposing sides, fundamental and paradoxical, structure and anti-structure, order and disorder. She is a player. She is neither here nor there. She is the goddess of bipolar nature. Gebhart Selz explains her bipolarity with a natural phenomenon, the fact that Venus appears twice on her path (Gebhart J. Selz, 2000: 37). Mesopotamian mythology made the goddess *Inanna* say: It is true that I am a woman, but I am also a noble young man. *Inanna* is the queen of Heaven, the goddess of Earth and Sky (Loveridge; Haris: 269). Gebhart J. Selz notes that *Inanna* is a goddess-like Venus, conceived in prehistoric times, whose main "earthly" duty was to fertilize the earth. As Selz writes, this function of *Inanna* is indicated by her connection with Uruk economy and her role in the ritual of divine marriage. Chief Akkadian deity, the "Amazon Ishtar" as Zurab Kiknadze refers to her (Kiknadze, 1997: 26.), merged with the early Sumerian goddess *Inanna*. According to Selz the apparent difference between them soon disappeared. Similar to *Inanna* Semitic deity *In (n) in (a)* (Leick, 2003: 86),³ supposedly was the deity of war. The phonetic similarity of functions and names led to the confusion of *In (n) in (a) Inanna / Ishtar*. Also according to him, *Anati* mentioned in the Bible is connected with Western Semitic deity *Anunitum (An(n)ūnītum)* (god of war), which, in its turn, is related to *Inanna* and *In (n) in (a)*. According to Gebhart Selz, *Inanna* already had the aspect of Venus or the function of the goddess of Eros, love, fertility, in the early prehistoric period. The scientist explains this viewpoint via using iconography.

There is an opinion (I. Gelbt) that the *Inn-in⁴* and *Inanna* are Semitic and different deities; that (Jacobs and Roberts) *I-nin* is a doubled form of the root *anānum* (literally throwing here and there, quarreling). Lambert also offers the idea that *In-nin-na*, at least in Akkadian context, is the same deity as *I-nin*. Another variant of this name is *A-nu-na*. Essential similarity of these deities to *Ishtar* led to the merge of these two, ancient Akkadian deities.⁵ It is thought that *Inanna* is derived from *Nina-ana*, which means "lady of heaven". In Sumer she was also referred to as *Inin* (Black,

² In her dictionary Gwendolyn Leick notes since *Inana* was the daughter of the Moon God Nana, the change of the moon phases was celebrated on her feast day. However, in the texts dedicated to her, *Inanna* is more astral in nature than the lunar i.e. is associated with Venus. Her tough and ruthless character acquires maternal qualities after post-Sumerian period, becoming compassionate to the pain and sufferings of people. Gwendolyn Leick, A Dictionary of Ancient Near East Mythology, London and New York, Routledge, This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2003, p. 88, <https://epdf.tips/a-dictionary-of-ancient-near-eastern-mythology.html>, 1.02.2019.

³ *Inanna* was also linked to war. Gwendolyn Lake refers to the goddess as *Inanna / Innin / Ninnin*. Ibid, Gwendolyn Leick, A Dictionary of Ancient Near East Mythology, London and New York, Routledge, This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2003, p. 86, <https://epdf.tips/a-dictionary-of-ancient-near-eastern-mythology.html>, 1.02.2019.

⁴ *Inana* is also read as *Inn-in*.

⁵ According to Gebhart Zelts.

Green, 2003, 2004: 108). According to Otto Edzard, the name means "Lord of Heaven" (Edzard, 1965: 81).

It is noteworthy that according to Joseph Campbell, the excavated material dating back to the IV-III millennia, B.C., is the epitome of a popular myth, when the male deity, in the form of a bull, fertilizes the goddess of the earth (Campbell, II, 1962: 37), which is also confirmed in Georgia (the figure of a man, with bull horns, sitting at the hearth or as the symbol of hearth, as the sun, male deity fertilizer of great mother). Basing on the excavated material of this and earlier periods (VI-V millennia), Otar Lortkipanidze notes, that this culture belongs to the "cultural world of Asia Minor" (Lortkipanidze, 2002: 66, 81). Campbell also notes that by closest dating to the IV-III millennia, the earliest six Middle Eastern temples, including that of *Inanna*, were based on the main religious idea of the time (fertilizer bull as the male moon and female cow as deity).

If from the above-mentioned we assume that there were close ethnic, linguistic and cultural relations between Sumer and Georgia, which was also reflected in similar beliefs, it can also be assumed that the name of the goddess *Nana* was derived from the Sumerian goddess *Inanna/Nin-ana* and introduced in Georgia. Moreover, it seems that because of her universal popularity, *Inanna* denoted goddess in general (Penglase, 2005: 13). Thus, if our reasoning is correct, it is not surprising that the biggest pre-Christian Georgian deity was named *Nana* after *Inanna*. On the one hand, proceeding from the fact that the Georgian world belongs to the cultural world of Asia Minor, where *Inanna* was so popular that her name was commonly used to denote goddess; and on the other hand, it should have been easy to assimilate this name in Georgian language thanks to Sumerian-Georgian linguistic parallels. It should also be noted that, despite this, the great mother *Nana* and *Inanna / Ishtar* are somewhat different goddesses of different types and functions.

According to the surviving materials Mother *Nana* is Great Mother, related to childbearing, universal fertility, earth and paradise at the same time; related to children's infectious diseases, the governor of death-lif. As Vera Bardavelidze notes, she originated in Georgia during the period of astral cults, high development of the sun, in particular (Bardavelidze, 2004: 97). I.e. in Georgia the sun is of feminine nature, not masculine, as in other mythologies. Unlike her *Inanna / Ishtar* is not the goddess of family union, but the goddess of carnal love, war, heaven, Venus, and in some cases has androgynous nature. She is believed to have no connection with childbearing, and is coupled with mortal and retrievable male deity Dumuz. Since *Ishtar* is not the "wife of the God", she does not reveal any connection with childbearing, with one exception [Later, in Babylonian time, she rarely has a son, *Shara* (Edzard, 1965: 83; Myths of the World peoples, vol. 1, 1980: 510)], In Georgian mythological-religious beliefs, the goddess corresponding to *Inanna* is Dali as Elene Virsaladze notes. Dali, who like *Inanna*, is the goddess of carnal love (relationship with hunters), nature, especially hunting, in our case and at the same time the master of wild beasts. She is not directly related to war, but in our opinion, is connected with one of the combat activities, hunting. Actually, she also has one son, Amiran. And in the end, according to Irakli Surguladze, she is connected with Venus - the star. In early landscape painting she was depicted as: ibex (deer), plant, star (Surguladze, 1993: 145–146).

References

- biblia, dzveli aghtqma, II (2017)*. tbilisi: korneli kekelidzis sakhelobis saqartvelos khelnatserta erovnuli tsentri (*ბიბლია, ძველი აღთქმა, II (2017)*). თბილისი: გამომცემლობა კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი).
- chukhua, m. (2000-2003). *qartvelur ena-kilota shedarebiti leqsikoni*. tbilisi: gamomcemloba “universali” (ჩუხუა, მ. (2000-2003). *ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი*. თბილისი: გამომცემლობა უნივერსალი).
- ghambashidze, n. alavardashvili, q.(2018). *aghmosavlet mtianetis traditsiuli kultura (gudamakris, khevis, tushetis salotsavebi)*. tbilisi: gamomtsemloba “meridiani” (ღამბაშიძე, ნ. ალავერდაშვილი, ქ. (2018). *აღმოსავლეთ მთიანეთის ტრადიციული კულტურა (გუდამაყრის, ხევის, თუშეთის სალოცავები)*. თბილისი: გამომცემლობა „მერიდიანი“).
- giorgadze, g. (2002). *udzvelesi akhloaghmosavluri etnosebi da qartvelta tsarmomavloba*. tbilisi: sulkhan-saba orbelianis sakhelobis tbilisis sakhelmtsifo pedagogiuri universitetis gamomtsemloba (გიორგაძე, გ. (2002). *უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა*. თბილისი: სულხან-საბა ორბელიანის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- gordeziani, r. (2007). *mediterranea-kartvelica. mediteranul – qartuli mimartebebi. satskisebi*. tbilisi: gamomtsemloba “logosi” (გორდეზიანი, რ. (2007). *Mediterranea-Kartvelica. მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები. საწყისები*. თბილისი: გამომცემლობა „ლოგოსი“).
- kiknadze, z. (1997). *shumeruli mitologia. Tbilisi: gamomtsemloba “sabchota saqartvelo”* (კიკნაძე, ზ. (1997). *შუმერული მითოლოგია*. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“).
- lordkipanidze, o. (2002). *dzveli qartuli tsivilizatsiis sataveebtan*. Tbilisi: tbilisis saxelmtsipo universitetis gamomtsemloba (ლორთქიფანიძე, ო. (2002). *ძველი ქართული ცივილიზაციის სათვეებთან*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- surguladze, i. (1993). *qartuoli khalkhuri ornamentis simbolika*. Tbilisi: gamomtsemloba “samshoblo” (სურგულაძე, ი. (1993). *ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა*. თბილისი: გამომცემლობა „სამშობლო“).
- sharashenidze, j. (1996). *shumerul-qartveluri enobrivi shekhvedrebi*. goris pedagogiuri institutis shromata krebuli. II (შარაშენიძე, ჯ. (1996). *შუმერულ-ქართველური ენობრივი შეხვედრები*. გორის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომათა კრებული. II).
- sharashenidze, j. (1997). *shumerebi da qartveluri samyaro. saqartvelo-evropa-amerika.#2* (შარაშენიძე, ჯ. (1997). *შუმერები და ქართველური სამყარო*. საქართველო-ევროპა-ამერიკა. #2).

- sharashenidze, j. (2009). *shumerul satskao erteulta sistema da misi kavshiri qartvelur samyarostan. saistorio vertikalibi*. 18 (შარაშენიძე, ჯ. (2009). *შუმერულ საწყაო ერთეულთა სისტემა და მისი კავშირი ქართველურ სამყაროსთან*. საისტორიო ვერტიკალები. 18).
- Бардавелидзе Вера (2007). *Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен*. Тбилиси: издательство “Caucasian House”.
- Мифы народов мира*. (1980).т. 1. Москва: издательство “Советская энциклопедия”.
- Талковая библия, т. II*(1987). Стокгольм:издание библейского общества.
- Элиаде, М. (2002). *История веры и религиозных идей, §16*. Москва: издательство Критерион, <http://abhidharma.ru/A/Simvol/IV/IctorVer1.pdf> (25.03.2020).
- Black, J. Green, A. (2003, 2004). *An Illustrated Dictionary. Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*. London: The British Museum Press.
- Campbell, J. (1962). *Oriental Mythology. The Masks of God*. vol. II. Great Britain, Exseter : A. Wheaton & Co.
- Edzard, D. O. (1965). *Mesopotamien: Die Mythologie Der Sumerer und Akkader*. Stuttgart: Nianoa.
- Haris, R. (February 1991), *Inanna-Ishtar as Paradox and a Coincidence of Opposites*. History of Religion, 30 (3), JSTOR 11062957. https://www.jstor.org/stable/1062957?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents (1.02.2019).
- Kobina Antobam, *Nana - What's in a name?* <https://www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/features/Nana-What-s-in-a-name-264640>, (3.12.2018).
- Leick, G. (2003). *A Dictionary of Ancient Near East Mythology*. London and New York: Routledge, This edition published in the Taylor & Francis e-Library, <https://epdf.tips/a-dictionary-of-ancient-near-eastern-mythology.html> (1.02.2019).
- Loveridge, H. *Inanna: Androgynous Queen of Heaven and Earth*. https://www.academia.edu/38150357/Inanna_Androgynous_Queen_of_Heaven_and_Earth.docx (25.01. 2019).
- Penglase, C. (2005). *Greek Myths and Mesopotamia. Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod*. London and New York: Routledge.
- Selz, G. J. (2000). *Five Divine Lades: Thoughts on Inana (k), Išhtar, In(n)in(a), Annunitum, and Anat, and the Origin of the Title “Queen of Heaven”*. Journal for Gender Studies in Antiquity, NiN, volume 1.
- Sir Smith, W. Rev. Fuller, J. M. (ed.) (2004). *Encyclopedic Dictionary of the Bible*, v. 5. New Delhi: LOGOS PRESS, https://books.google.ge/books?id=iEj7FA8InCoC&pg=RA1-PA462&lpg=RA1-PA462&dq=numen+patrium+persion&source=bl&ots=CJrmukHd_V&sig=ACfU3U21W0nIsc2CEOKIqbleba3-qahrDw&hl=ka&sa=X&ved=2ahUKewiig-

eO07XoAhUKNOwKHUtVDsQQ6AEwAHoECAYQAQ#v=onepage&q=numen%20patrium%20persion&f=false (25.03.2020).

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/nana#h1>.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nana> (3.12. 2018).

Acknowledgement

We want to express our gratitude to Jemal Sharashenidze for his valuable advices and to Lela Dzotsenidze, who generously translated Dietz Otto Edzard's *Mesopotamien: Die Mythologie Der Sumerer und Akkader* for us from German into Georgian.

THE LEXICAL UNITS TELL US
(according to ethnographic materials of Mareti Valley)
მოგვითხრობენ ლექსიკური ერთეულები
(მარეთის ხეობის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)

David Shavianidze

Associate Professor of Akaki
Tsereteli State University
ORCID: 0000-0002-0568-1226
David.shavianidze@atsu.edu.ge
Davit.shavianidze@unik.edu.ge
599-49-47-70

Abstract

The best way to study the outcomes of cultural interactions between the Georgian and Turkish states in the Middle Ages is their peaceful, voluntary and equitable cooperation in the present. The folk bases of toponyms and the lexical units reflecting the cultural, social and religious particularities of Georgians living in Mareti Valley reflect the preserved Georgian mentality that the ethnic-cultural identity of Georgians living in the Adjara community has not totally changed, faded or disappeared, despite the influence of the Islamic-religious and then the Russian machines. The proper names tell us about functional traits of Georgians, the traditional developed type of farming, a wide or relatively local geographical area, and their social organization. Of course, the ethnographic group of Adjara's indigenous population has given these names, but in some cases, due to the influence of religion and political machine, their original meanings are so far in our rearview, the storytellers, when talking about naming, are mostly based on the assumptions. The fact is also that the primary-source action-studying toponyms related to people returned to the Christianity in modern times, reflect the point of view taken on the basis of the Islamic religion. The own names of people living here are of ancient Georgian origin.

By toponyms and the various lexical units, in addition to the ethnic-cultural and religious-political influences, it is possible to study the modern linguistic state of contextual importance.

Key words: socio-cultural, religious particularities; domestic culture; historica-ethnographic unit; historical problem; spiritual life; religious customs and traditions.

დავით შავიანიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
 ასოცირებული პროფესორი
 ORCID: 0000-0002-0568-1226
David.shavianidze@atsu.edu.ge
Davit.shavianidze@unik.edu.ge
 599-49-47-70

აბსტრაქტი

საქართველოსა და თურქეთის სახელმწიფოებს შორის შუა საუკუნეების ურთიერთობებით მიღებული შედეგების კვლევის საუკეთესო საშუალებაა აწმყოს მყარად განვითარებადი მშვიდობიანი, ნებაყოფლობითი, თანასწორუფლებიანი თანამშრომლობა.

ქართველთა კულტურულ-სოციალური, რელიგიური თავისებურებების ამსახველი ტოპონიმები, ლექსიკური ერთეულების სახელდების ხალხური საფუძვლები მოწმობენ გადარჩენილი ქართული მენტალობის შესახებ, რომ რეცეპიენტის როლში მყოფი აჭარის თემის მკვიდრთა ქართულ ეთნიკურ-კულტურული სახე მუსულმანურ-რელიგიური და შემდეგ რუსული მანქანების გავლენების მიუხედავად სრულად არ შეცვლილა, არ გათქვეფილა, არ გამქრალა. საკუთარი სახელები გიყვებიან ქართულობის ფუნქციურ თავისებურებებზე, მეურნეობის ტრადიციულ განვითარებულ ტიპზე, ფართო, თუ შედარებით ლოკალურ-გეოგრაფიული ტერიტორიებზე, სოციალურ მოწყობაზე. სახელმძღვანელო რა თქმა უნდა ადგილობრივ მკვიდრი აჭარელთა ეთნოგრაფიული ჯგუფია, თუმცა ზოგ შემთხვევაში, რელიგიური და პოლიტიკურ ქმედებათა გავლენებით პირველადი შინაარსი, მნიშვნელობა ისე მიივიწყა, რომ მთხრობელებში სახელდების შესახებ საუბრისას სჭარბობს ვარაუდები. მოცემულობაა ისიც, რომ თანამედროვეობაში ქრისტიანობას დაბრუნებულ მკვიდრებთან დაკავშირებული ქმედების შემსწავლელი პირველწყარო ტოპონიმები ასახავენ მუსულმანობის საფუძველზე მიღებულ თვალსაზრისს.

ჩვენ მიეს განსახილველად გამოტანილი ტოპონიმებით, სხვადასხვა შინაარსის ლექსიკით ეთნო-კულტურული, რელიგიურ-პოლიტიკური გავლენების გარდა შეიძლება იკვლიო სხვა შინაარსობრივი (სოციალური, ფსიქოლოგიური, ლინგვისტური) მახასიათებლები.

საკვანძო სიტყვები: კულტურულ-სოციალური, რელიგიური თავისებურებები; ყოფითი კულტურა; ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ერთეული; ისტორიული პრობლემა; სულიერი ცხოვრება; რელიგიური წეს-ტრადიციები.

შესავალი

საკითხს წარმოვადგენთ მარეთის ხეობის ქართველთა კულტურულ-სოციალური, რელიგიური თავისებურებების, ეთნოგრაფიული ყოფის ამსახველი ტერმინების სახელდების შესახებ ხალხში არსებული ეთნოგრაფიული მასალებით. კვლევის მიზანი იყო გაგვერკვია, შეიძლება, თუ არა დადასტურებულად თქვა, რომ აჭარის თემის მკვიდრ ქართველთა ეთნიკურ-კულტურული სახე მუსულმანურ-რელიგიური და შემდეგ რუსული მანქანების გავლენების¹ მიუხედავად სრულად არ შეცვლილა, არ გათქვეფილა, არ გამქრალა. **ეთნოგრაფიული მასალა:** „ქართულობის შენარჩუნების საფუძველი გახდა უცხოურს დახვედრებული, ქართულ ეთნიკურით გაჯერებული დამოკიდებულებები. ეროვნულით, საკუთარი, ნაციონალური მიკუთვნებულობის ცნობიერით აღზრდა. თუმცა გვექონდა ტერმინი „გადამქართულდა“, ანუ, ქართულის რაღაც დაგვაიწყდაო“; „აქ ხალხი ეროვნულობის, ტრადიციების ერთგულებამ უშიშრად აქცია, გააგულოვნა. ამ საფუძველზე მტერმა ვერ ქნა თავისი, რელიგია შეგვიცვალა, მაგრამ ეროვნება ვერა“ (მთხრობელები მ. მაკარაძე, ს. ფუტკარაძე. ოლოდაური, ერდვათი. 2018). აღნიშნულის მიუხედავად ზოგ შემთხვევაში შეიმჩნევა სახელთა მივიწყებული პირველადი შინაარსი, მნიშვნელობა. მთხრობელებში საკუთარი სახელების სახელდების, ქრისტიანობას დაბრუნებულ ადგილობრივ მკვიდრთა სარწმუნოებრივი ქმედების შესახებ საუბრისას სჭარბობს ვარაუდები.

ეთნოსის სოციალურ-კულტურული განვითარებულობის და კულტურათა შერევის საკითხები მარეთის ხეობის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით განვიხილეთ საერთაშორისო კონფერენციებზე, ნაშრომებში: ტრადიციულ დღესასწაულებში დაცული მენტალობა და კულტურა (აჭარის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით); ზოგი საყოფაცხოვრებო ლექსემისათვის აჭარულში (მარეთის ხეობის უახლესი მასალების მიხედვით) [თანაავტორი ლ. ხაჭაპურიძე]; მარეთის ხეობის ეთნოგრაფიული ჩანაწერები (უახლესი მასალების მიხედვით).

მეთოდები

ისტორიულ-შედარებითი, ანალიზის და კომპლექსურ-ინტენსიური კვლევის მეთოდები.

შედეგები

შენარჩუნებული ქართველური მენტალობით, გეოგრაფიული ნიშნით, ისტორიულ-რელიგიური ფაქტორების გავლენით შექმნილი, მასზე მომთხრობი ტოპონიმები ადასტურებენ: ქართველთა რწმენა-წარმოდგენების სიცოცხლისუნარიანობას; თემის ცხოვრების წესის დამრღვევთა მიმართ დამოკიდებულებას; ძლევამოსილებით და გონივრული სახელმწიფო მმართველობით მიღწეული კულტურულ-პოლიტიკური ზეობის

¹ რუსული პოლიტმანქანის შინაარსი: Мусульманские духовные лица Сунитского учения подчиняются единственно властям, установленным Российским правительством. Им воспрещается без особого дозволения Главного Управления Наместника Кавказского обращаться к иностранным духовным или иным властям за какими либо наставлениями и разъяснениями, а в случае получения гражданскому начальству, под опасным, закрытие их, взыскания по статье 257-й улож. о наказ. Изд. 1866г (კავკასიის ისლამური თემი საქართველოს საარქივო დუკუმენტებში 1800-1917 წლებში, 2018. კრებულის ავტორი გ. გუნიავა, გვ.55). „...გვიანდელი ირანიც და ოსმალეთიც განსაკუთრებით ებრძოდნენ მართლმადიდებლობას, როგორც ძლიერი მეტოქის, ბიზანტიის იმპერიის/თუ დაუმორჩილებელი საქართველოს - რელიგიას... განსაკუთრებული დაწოლის გამო მოხდა ქართველთა გამუსლიმანება, მაგრამ მათ ქართველობა შეინარჩუნეს (დედაენის შენარჩუნებით) (ტ. ფუტკარაძე. <https://www.facebook.com/notes/tariel-putkaradze/ახალი-უსაფუძველო-აქიოტაჟი-აჭარის-გარემო/10155762124025678/>).

შემქმნელი მეფე თამარის განსაკუთრებულად აღიარებულობის შესახებ. მარეთის ხეობაში, ადგილობრივთა მეტყველებაში არსებული, ჩვენ მიერ მოძიებული ლექსიკური ერთეულები სამეურნეო-კულტურული ყოფის, სოციალური ურთიერთობების ამსახველია. ისინი მოგვითხრობენ ისტორიული და ახლო წარსულის რეალობას; საქართველოს ისტორიულ თემ აჭარაში ეთნიკურად განსხვავებული ეთნოსის დომინანტობის მიუხედავად უცხო კულტურის ელემენტთა იმ დოზით მიღების შესახებ, რომელიც სრულად არ აქრობს საკუთარ ეთნიკურს. აღნიშნული კი შენი საკუთარის განვითარებულობის ნიშანია.

გვხვდება „ახალ ჟამში, რუს-კომუნისტობის დროს შემნილი აჭარელთა ყოფაზე თავსდატეხილი, უარესი დღის“ შესახებ მომთხრობი სახელები, ტერმინები.

მსჯელობა

თურქთა აჭარაში ბატონობის მთელ მანძილზე იყო მცდელობა, რომ ქრისტიანობას სრულად დაეკარგა თავის მნიშვნელობა, აღარ უნდა ყოფილიყო ადამიანთა გაერთიანებისა და პოლიტიკური აქტივობის მამოძრავებელი ძალა. ამ, ვერდამდგარი რეალობის შესახებ მოგვითხრობენ მენტალობის, ისტორიულ-რელიგიურ ფაქტორზე მიმანიშნებელი ტოპონიმები: „ხუცური“, „ხუციეთი“, და „საყდრიკარი“. „ხუცურს არ დაარქმევდნენ ისე, თუ აქ ხუცი, სასულიერო პირი არ იქნებოდა“; „საყდრიკარი ფეთაურის („ადგილი, რომელიც შენ თვალ წინ იშლება“) უბანშია. ვიდრე თურქების შემოსვლის შემდეგ სოფელს ჩუმად ყოლია საკუთარი ხუცი, რომელიც აქვე ცხოვრობდა“. სხვა ვერსიით, ეს მიწა იყო საეკლესიო მიწა“; „ხუციეთში“ – „მღვდლები და მორწმუნე ხალხი ამოუწყვეტიათ. ერთი გადარჩენილა და ამიტომაც ქვია „ხუცი ერთი“—> „ხუციეთი“; წინაპრის რწმენაზე მიმანიშნებელი და საკუთარი ეთნიკურის შეცნობის საშუალებაა ტოპონიმები: „საღდრი კარი“; „ჯვარიმინდორი“, „წმინდი სე-რი“. შდრ., ხულოს რაიონ დიდაჭარის ტოპონიმები: „ყველაზე გვიან ხიხანის ხეობის სოფლები გამუსულმანებულა. ერთ დედაბერს ლამაზი შვილიშვილი ჰყოლია. ის რომ თათრებს არ ჩავარდნოდა და მუჰაჯირობის ბედი არ სწევოდა, საკუთარ შვილიშვილთან ჩახუტებული კლდეზე გადავარდნილა. ამის შემდეგ დარქმევია ამ ადგილს „დედაბრის საფრინავი“ (მთხრობელები ს. მიქელაძე, ო. შაინიძე. 2009). დიდაჭარაშივე ჩავიწერეთ ტოპონიმები „ხუცური“ და „ელიაწმინდა“. ტოპონიმის „საროტანი“ აპელატივი მხოლოდ ფიზიკურობა არაა: „მზის საჯდომი ადგილი არის. დილა თენდება თუ არა, სოფელში მზის პირველი სხივი იმ ადგილს ეცემა. ჩვენ „ვეფხისტყაოსანს“ ვუკავშირებთ. ასეთი წარმოსახვით სრულყოფილი ქართულსულიერების განცდას ვინარჩუნებდით“; ძლევამოსილებით და გონივრული სახელმწიფო მმართველობით მიღწეული კულტურულ-პოლიტიკური ზეობის შემქმნელი მეფე თამარის განსაკუთრებულად აღიარებულობის დასტურია ტოპონიმები: „თამარის ჭალა. „სოლის მსგავს კლდეზე, რიმელსაც „კოსოლიას“ ვემახით თამარ მეფის ნაშენები ციხეა. მეზობელი გაღმასანები/„მიღმავრელნი“ („გაღმასანები, „მიღმისანი, „მიღმავრელი, ანუ ჩემს იქით. ასე ემახიან, მაგალითად მახარაძეების დასახლებას სოფელ მახალაკიძეებში“) იტყვიან „ციხის ყელს“. „კოსოლია“ - [კოსოლა-დ] ქვემო აჭარულში ნიშნავს წოწოლას, წოწოლოკინს (ქვთსკ, 1984: 305).

სხვადასხვა საფუძვლით სახელრქმეული ტერმინები გარდა იმისა, რომ მიგვანიშნებს აზროვნების სისტემის მაღალგანვითარებულობაზე, მოგვითხრობენ შესაბამისი დროის სამეურნეო-კულტურული მოცემულობის შესახებ. ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო-პირობების შესაბამისი, მეურნეობის ტრადიციული დარგების განვითარებულობაზე მიგვანიშნებენ ტოპონიმები: „ხარის საწოლი“, „სანალია“, „შარა“, „თიკანაური“, „ნალომარი“ და „ნაოსპარი“. „ხარის საწოლი“ - „ცხოველის საბინადრო ადგილია. აქ მოდის „ლეში“, დაახლოებ-

ით, ერთი მეტრი და ოცდაათი სანტიმეტრის სიმაღლის ბალახი. „ხარის საწოლი“ და მთა „აჭარულის“ ნაწილი დაგვრჩა მარეთის ხეობელებს. მთის მეორე მხარე, მას შემდეგ, რაც კომუნისტებმა საზღვრები დაადგინეს, თუქრეთში დარჩენილი შავშელებისაა; „სანალია“ მიგვანიშნებს ფიზიკურ მახასიათებლებზე: „ნალია პატარას მნიშვნელობითაც გამოიყენება“; „შარა“ – მოკლე ნაკვეთი, სადაც პური ითესებოდა“; მარცვლოვანი კულტურის მეურნეობის ტიპის განვითარებულობაზე გიყვებიან აგრეთვე ტოპონიმები: „თიკანაური“; „ნალომარი“ და „ნაოსპარი“.

საკუთარი სამეურნეო, ადმინისტრაციული და სოციალ-კულტურული, საკუთარი სამართლის ნორმების დაცვის ფუნქციიდან გამომდინარე თემს ჰქონდა ნორმიდან გადახვეულის, შეუსაბამოს საწინააღმდეგო ქმედების ვალდებულება. აღნიშნულ დამოკიდებულებას ასახავს ტოპონიმი - „ფირალთანაკლავი“. „სანალიაზე გაქურდეს „მეიალაღები“. ამ „მეიალაღებმა“ თავდაცვის დროს ბევრი მოკლეს „აბრაგები“ და დაერქვა ეს სახელი. ფირალღებს/ყაჩაღ-მიმტაცებლებს პასუხი ხალხისგან სასტიკი ჰქონდათ“. მარეთის ხეობის სოფლებში გვხვდება ტოპონიმები, რომლებიც გიყვებიან როგორ ისჯებოდნენ ქრისტიანობას დაბრუნებულები „შეუსაბამო ქმედების გამო“.

მარეთის ხეობის სოფლებში გვხვდება ტოპონიმები, რომლებიც გიყვებიან როგორ ისჯებოდნენ ქრისტიანობას დაბრუნებულები „შეუსაბამო ქმედების გამო“. „ყარაღელე“ – [Kara], შავი (შ. ფუტკარაძე, 1993: 614). „ვინც არ ნებდებოდა თურქულს, ვინც ქრისტიანობას უბრუნდებოდა, თავებს აჭრიდნენო და მდინარეში ყრიდნენო. იმდენად ბევრი ადამიანი დაუხოციათ აქ, რომ სისხლით იყო შეღებილი მდინარე“; „რკინიჯვარი ძველი სახელია, ქრისტიანობის დროინდელი. მერე ჩვენ ავაბრძანეთ ჯვარი. მამაოებმა თქვეს ორი სადღეგრძელო და დაიწყო წვიმა ძლიერი. აქაურმა „ნენებმა“ და „დედეებმა“ ჯვარი რომ დადგით და მამაოები რომ ავიდნენ იმიტომ გაგიავდარდათ“.

მატერიალური სამყაროს ნაწილ ადამიანს ბუნების შეცნობის გზაზე სჭირდება, უყალიბდება რწმენა. მისი უღალატობა მუდამ გადარჩენის, არსებობის გააზრების, თავისუფლების საშუალება იყო ქართველისთვის. ამიტომაც იყო რწმენა-წარმოდგენები სიცოცხლისუნარიანი. აღნიშნულს ადასტურებს მარეთელთა მეტყველებაში დამოწმებული, სამეურნეო-კულტურული ყოფის ამსახველი ტერმინი „უზნი“. მასში შინაარსი გეოგრაფიულ გარემოსაც ჩაუდევს. სულხან-საბასთან „უზანი“ ფართოფოთლოვანი მცენარეა. **ეთნოგრაფიული მასალა:** „უზნის ხეს ვეძახით. მისთვის წინაპარს საჯანმრთელო ფუნქცია მიუნიჭებია და რიტუალის ნაწილად გაუხდია. ცხოველი ხბოს რომ მოიყვანს ამ ხის ჯოხს დაჰკრავენ და შემოატარებენ. ან მის კვარს დაწვავენ და შემოატარებენ. მერე ცოტა თმასაც აუწვავენ. ახლად დაბადებულზე აკეთებენ ამ რიტუალს. იგივეს აკეთებენ ცხოველის ავადმყოფობის დროსაც“.

აჭარულ მეტყველებაში შეხვდებით უცხო თურქულ ლექსიკურ ერთეულებს. „ჩიჩეგს არქმევდნენ აჭარაში ჭრელ ძროხებს“. Cicek - ყვავილს ნიშნავს (შ. ფუტკარაძე, 1993:643)“; „მაშალა“ - არაბულში ახალდაბადებულის პირველად ნახვის შემთხვევაში სათქმელი სიტყვაა. მაშალა, მაშალა, დიდი გაიზარდე (ფეიქრიშვილი, 1992:57). **ეთნოგრაფიული მასალა:** „ჯვარი წერიაო“ ხო ვამბობთ რაღაცაზე, ვიღაცაზე, ყველგან საქართველოში? ასე იტყოდნენ აქ შუახევში საქონელზე, ან სკაზე, თუ ეჯდათ ფუტკარი“; „ბისმილას“ ვიტყვით ყველა საქმის დროს. „მადლობა შენ ღმერთო. ასე მუდამ უნდა ახსენო ღმერთი“. **შდრ.:** „ბისმილაჰი რეხმანი რეხიმ. ღმერთო, კარგა მომიყოლე ეს საქმე“ (შ. ფუტკარაძე, 1993:400); „ალემი შუქურ“ –[(არ. Alem), sam-yaro; შუქური (არ. sukür) მადლობა (შ. ფუტკარაძე, 1993:377; 633)] ანუ მადლობელი ხარ; „ჰამაილი“ – „ხოჯასაგან დაწერილი, მშობიარე ქალის „ალისგან“ დასაცავი საშუალება. გახვეული იყო

სანთლიდან გაკეთებულ „მუშამბაში“. შდრ.: [hamayli], თილისმა, ჯადო; muşamba არაბულია. „სანთელ გავადნობთ, იმაში დავასველებთ ბეზსა, ამას ვეძახით მუშამბას“ (შ. ფუტყარაძე, 1993:689: 519].

მარეთის ხეობაში გვხვდება „ახალ ჟამში, რუს-კომუნისტობის დროს შემნილი ლექსიკური ერთეულები: „ტელეს კოზლა“ და „ბუტკეს კოზლა“ ტყის პირველგამჭრელი ადამიანების ზედმეტსახელის მიხედვით; „ზასტაო“ რუსების მიერ დამონტაჟებული სამხედრო-საკონტროლო პუნქტების სახელია; „მარკოვა“ - მსხლის ჯიში.

აღვნიშნულ ტერმინებთან დაკავშირებით დავსძენთ: 1. მიუხედავად იმისა, რომ აჭარულ მეტყველებაში უცხოური ტერმინების არსებობა ჯერ კიდევ შეიმჩნევა, უფრო თვალში საცემია ეთნოსის კულტურის მახასიათებლების საკუთარზე სრულად ვერ მორევა. სინამდვილე უნდა მივიღოთ საკუთარის განვითარებულობის ნიშნად მით უფრო, რომ ჩვენ შემთხვევაში გავლენას იწვევდა პოლიტიკური ზემო ქართლის ნაწილ აჭარაში საუკუნეებით გაბატონებული ეთნოსის კულტურა. 2. ეთნოგრაფიული ექსპედიციების დროს დადასტურდა, რომ არა მხოლოდ მარეთის ხეობაში, მთელ აჭარაში ხშირად გამოყენებული ტერმინებია: „ახალი ჟამი“ („ჟამი“ გამოყენებულია ცუდის მნიშვნელობით - ხაზი ჩვენია) და „რუს-კომუნისტობა“. ისინი რუსების მიერ დაპყრობის შემდეგ შექმნილი სახელებია. ნიშანდობლივია, რომ აჭარელისთვის „კომუნისტობა“ რუსობათანაა გაიგივებული, ორივე ერთად „ჟამთან“.

მომავლის კვლევის საგანი უნდა გახდეს „ქურთის მეზერი-ს“ შესახებ არსებული ლეგენდური² გადმოცემა, თუ რატომ შემოგვინახა ტოპონიმმა „ქურთის“ სახელი³.

დასკვნები

წარმოდგენილი მასალა ჩვენ მიერ ყურადღება გამახვილებული ეთნო-კულტურული, რელიგიურ-პოლიტიკური გავლენების გარდა გამოგვადგება ლინგვისტური, სოციალურ-ფსიქოლოგიური კვლევის თვალსაზრისითაც.

² „ეს ტოპონიმი ჩვენი და თურქეთის სახელმწიფო საზღვარზეა. იქ მოკვდა ქურთი და დაასაფლავეს. „მეზერი“ (შდრ.: მეზერი-ი [არ. mezar], საფლავი [შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 502]) სასფალოა თურქულად, იმიტომ ქვია ასე. სხვა ვერსიით, ქურთები როცა აჭარიდან გაასახლეს, იქ დაასამარეს სიმდიდრე. 90-იან წლებში გაიხსნა ეგ ადგილი. მსგავსი ადგილი იმავე პერიოდში გაიხსნა დარჩიძეებში. ანუ არა სასფლაოები, არამედ სიმდიდრე და განძი იყო, რომელიც ქონდათ ქურთებს და დატოვებული მიწაში ჩამარხული“.

³ წინააღმდეგობებით სავსე ქურთისტანის ისტორია უფრო გართულდა მეთექვსმეტე საუკუნეში, როცა ქურთისტანში დაიწყო უწყვეტი ომები ქურთისტანის მიწებზე მოდავე ოსმალეთისა და ირანის იმპერიების წინააღმდეგ. „ზოჰაბის“ ხელშეკრულების შემდეგ თურქულად და ირანულად გაყოფილი ქურთისტანის მდგომარეობა უფრო გაუარესდა. ოსმალეთის და ირანის მთავრობები თანდათან ასუსტდნენ და შემდეგ საერთოდ მოსპეს ქურთული სამთავროები იმ მიზნით, რომ დაემოწმებინათ ქურთისტანი ეკონომიკურად და პოლიტიკურად. ოსმალეთის იმპერიის მთავრობამ ქურთების ნების წინააღმდეგ ჩაითრია ქურთები პირველ მსოფლიო ომში, რამაც საბოლოოდ გამოიწვია ნგრევა და მისი ოთხ ნაწილად გაყოფა: თურქულ, ირანულ, სირიულ და ერაყულ ჯგუფებად (<https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%A5%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98>).

გამოყენებული ლიტერატურა:

- guniava, g. (2018). *k'avk'asiis islamuri temi sakartvelos saarkivo duk'ument'ebshi* (1800-1917 ts'ts'.). tb. (გუნიავა, გ. (2018). *კავკასიის ისლამური თემი საქართველოს საარქივო დოკუმენტებში* (1800-1917 წწ.). თბ.).
- maretis kheoba*. (2001). (redakt'orebi: v. mak'aradze da b. diasamidze). (*მარეთის ხეობა*. (2001). (რედაქტორები: ვ. მაკარაძე და ბ. დიასამიძე).).
- peikrishvili, zh. (1992). *meskh-uri dialekt'is saleksik'ono masala*. tb. (ფეიქრიშვილი, ჯ. (1992). *მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა*. თბ.).
- put'k'aradze, sh. (1993). *chveneburebis kartuli*. batumi. (ფუტკარაძე, შ. (1993). *ჩვენებურების ქართული*. ბათუმი.).
- ghlont'i, al. (1984). *kartul k'ilo-tkmata sit'qvis k'ona*. tb. gv. 170. (ღლონტი, ალ. (1984). *ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა*. თბ. გვ. 170).
- kartuli mat'erialuri k'ult'uris etnograpiuli leksik'oni*. (2011). p'roekt'is avt'ori da sametsniero khelmdzghvani el. nadiradze, redakt'ori r. met'reveli. tb. (*ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი*. (2011). პროექტის ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელი ელ. ნადირაძე, რედაქტორი რ. მეტრეველი. თბ.).
- put'k'aradze. t'. (ფუტკარაძე. ტ. <https://www.facebook.com/notes/tariel-putkaradze/ახალი-უსაფუძვლო-აჟიოტაჟი-აჭარის-გარშემო/10155762124025678/>). (წვდომის თარიღი: 10.02.2020).
- ak'ak'i ts'eretlis sakhelmts'ipo universit'et'is etnograpiulima eksp'editsia „shuakhevi 2018“* (masalebi). (*აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიულიმა ექსპედიცია „შუახევი 2018“* (მასალები).).

მადლიერება

მადლიერებას ვადასტურებ ყველა რესპონდენტის მიმართ, რომლებმაც ისტორიას გადასცეს ქართველთა ყოფისა და ცხოვრების ამსახველი მასალები. მადლიერებას ვადასტურებ, ჩემი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის, უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობის მიმართ, რომ დგანან ეთნოგრაფიული ექსპედიციების განხორციელების ავანგარდში.

POLITICAL UNIFICATION OF THE EAST PERIPHERIES OF HITTITES – FOR
SEARCHING OF ISMIRIKA

ხეთების აღმოსავლეთ პერიფერიის პოლიტიკური გაერთიანების – ისმირიკას
კვლევისათვის

Charekishvili Nino

Professor, Georgian Institute of Public Affairs (GIPA)

Gorgasali street #101, Tbilisi, Georgia

ORCID: 0000-0002-9568-2926

n.charekishvili@gipa.ge

Abstract: The article discusses one of the important geographical points of the political units on the Eastern Periphery of Hittites, this is Ismirika. Especially it's important to mention here the Ismirika's Treaty, which the king of Hittites made with the people of Ismirika. The Treaty is published in the series of KUB and ABot, these texts and fragments are preserved in the Boğazköys archive.

The innovation is the fact that Ismirika's special research was carried out for the first time. History of Hittites is discussed based on the Georgian translation and analyses of Ismirika's Treaty and presents the controversial issues of this period in a new way. The article analyzes the issue of dating the Treaty, either it is related to the reign of the king - Arnuwanda I or Arnuwanda II. We have tried to bring additional arguments and facts about the possibility that military operations in South-East Anatolia are associated with the name Arnuwanda I and the Treaty with Ismirika is signed by him.

In the article we are talking about the approximate location, toponymy, etymology and other important issues of Ismirika, according to which it is stated the opinion regarding its relation with historical Speri. This opinion once again states the idea that Ismirika might be one of the states of Kaskians-Mushki, settled by Kartvelian tribes. Of course, by the geographical area and the political situation, there might be the existence of Hurrian elements in the population. Ismirika had very important strategically meaning for Hittites, what can be confirmed from "Treaty of Ismerika". So, the east periphery of Hittites is very considerable to research the history of Hittites, also for study of this region and consequently it's very important for researching of the ancient history of Georgia.

Keywords: Assyriology, Ismirika, Hittite, Kaskians, Arnuwanda.

ნინო ჩარეკიშვილი

საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტის (GIPA) პროფესორი,
დოქტორი, მის.: გორგასალის ქუჩა #101, თბილისი, საქართველო

ORCID: 0000-0002-9568-2926

n.charekishvili@gipa.ge

აბსტრაქტი: სტატიაში განხილულია ხეთების აღმოსავლეთ პერიფერიაზე არსებული პოლიტიკური ერთეულებიდან ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული პუნქტი - ესაა ისმირიქა. განსაკუთრებით საყურადღებოა ისმირიქას ხელშეკრულება, რომელიც ხეთების მეფემ დადო ისმირიქას ხალხთან. ისმირიქას ხელშეკრულება KUB და ABot სერიითაა გამოქვეყნებული, აღნიშნული ტექსტები და ფრაგმენტები დაცულია ბოლშაქოის არქივში.

სიახლეს წარმოადგენს ის, რომ პირველად არის სპეციალურად შესწავლილი ისმირიქა - ხეთების აღმოსავლეთ პერიფერიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გაერთიანება. ისმირიქას ხელშეკრულების ქართულ ენაზე გადმოთარგმნის და ანალიზის საფუძველზე განხილულია ხეთების ისტორია და ახლებურადაა წარმოჩენილი ამ პერიოდის სადავო საკითხები. სტატიაში გაანალიზებულია აღნიშნული ხელშეკრულების დათარიღების საკითხი, ანუ მისი გაფორმება რომელი ხეთი მეფის - არნუვანდა I-ის თუ არნუვანდა II-ის - მმართველობის პერიოდს უკავშირდება. ჩვენ შევეცადეთ, დამატებითი არგუმენტებითა და ფაქტებით გაგვემყარებინა მოსაზრება იმის შესახებ რომ, სამხედრო ოპერაციები სამხრეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიაში უკავშირდება არნუვანდა I-ის სახელს და ხელშეკრულებაც ისმირიქასთან მისი დადებულია. სტატიაში ასევე ვეხებით ისმირიქას სავარაუდო ადგილმდებარეობას, ტოპონიმიკას, ეტიმოლოგიას და სხვა მნიშვნელოვან საკითხებს და შესაბამისად გამოთქმულია მოსაზრება, მისი ისტორიული სპერის ტერიტორიასთან დაკავშირების შესახებ, რომ შესაძლოა ისმირიქა ერთ-ერთი ქასქურ-მუსქური სახელმწიფო იყო, ანუ ქართველური ტომებით დასახლებული. რა თქმა უნდა გეოგრაფიული არეალის და პოლიტიკური სიტუაციის გათვალისწინებით დასაშვებია მოსახლეობაში ხურიტული ელემენტის არსებობაც. ისმირიქას, უდიდესი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ხეთებისთვის, რასაც მათ შორის დადებული ხელშეკრულებაც ადასტურებს. ამდენად, ხეთების აღმოსავლეთ პერიფერია ძალიან საყურადღებოა როგორც ხეთების ისტორიის, ასევე ამ რეგიონის შესასწავლად და აქედან გამომდინარე მნიშვნელოვანია საქართველოს უძველესი ისტორიის საკვლევად.

საძიებო სიტყვები: ასირიოლოგია, ისმირიქა, ხეთები, ქასქები, არნუვანდა.

Introduction:

In the II millenium BC in ancient Anatolia, there was formed kingdom of Hittites that created one great epoch in the world history. The relationship of Hittites with strategically important east peripheryes, political units and unions, rich with different resources had great importance. This region was mostly mountainous and rich with various resources (woods, copper, iron and so on), by which in addition to the Hittites and Asuria, Urartu was also interested.

Since III-II millenium BC great states used to fight for these territories. Priority was given to the peripheryes rich of ores and exploited by mining and metalurgical production. These countries and/or unions have been located in the east and north-east of kingdom of Hittites, and most of them were inhabited by Georgian original tribes. In addition to that, upper Euphrates road was convinient for connection of south Caucasus with Asia Minor.

In this article we review one of the political, geographically important units, situated on east periphery of Hittites – Ismirika.¹ Most of all we are interested in the Treaty of Ismirika which was made by the king of Hittites with the people of Ismirika. „Treaty of Ismirika“ (CTH 133: KUB 26.41, KUB 23.68 obv. 25', rev. 1, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 25 + ABoT 1.58, KUB 23.113; CTH 237: KUB 26.54, 6', CTH 40: KBo 19.52 2') is published by the series of KUB and ABoT, the texts and phragments are kept in the Archive of Boğazköy. Its previous research belongs to O. Ranoszek (Ranoszek, 1939:32). After that A. Goetze (Goetze, 1940:44) worked on this text, who proved relationship between KUB 26.41 and KUB 23.68 + ABoT 1.58², also in addition KUB 23.113. This Treaty is very damaged. The next work is of A. Kempinski and S. Košaks (Kempinski, Košak, 1970:191).

The name Ismirika is often used in the texts as (Monte del, Tischler, 1978:149):

KUR ^{URU}Iš-mi-ri-ka (KUB 23.68. Vs. 25'. Rs 1,6,7,11);

KUR ^{URU}Iš-mi-ri-ga (KUB 23.68. Rs. 14, 16, 19, 25);

KUR ^{URU}Iš-mi-ri-ik (KUB 23.68. Rs. 13,15, 17);

KUR ^{URU}Iš-mi-ri-[(KUB 26.54, 6');

^{URU}Iš-mi-ri-ka (KUB 23.68. Rs. 18.);

^{URU}Iš-mi-r[i- (KBo 19.52, 2').

Based on the Treaty of Ismirika's analyzes (The first translation of „Treaty of Ismirika“ in Georgian belongs to us) we review the history of Hittites and present its contentious issues in new way. We discuss Ismirika's estimated location, toponimy (this is innovation that we present) and other important issues. We have studied Ismirika in order to determine the possible relationship of east periphery with the south Caucasus. There is the opinion that people of Ismirika had the similar life rules and tribe state, as Kaskians had, we will talk about this issue below. In addition to that, we will discuss the period of the Treaty: was it made in the reign of Arnuwanda I or Arnuwanda II – kings of Hittites.

¹ We think the name „Išmerika, Išmeriga“, by the text should be changed into „Ismirika“.

² This plate is very damaged. We can read only some words. In the introduction there are mentioned king, queen, children and grandchildren, after that there should be the information of Ismirika. Only the words Ismirika (11 lines), Waššukanni (12 and 15 lines) and the person by the name of Waširišuwa. All the other information is impossible to be read.

Methods:

The research is mainly based on research methods proven in historical and political sciences: description, empirical analysis, comparative-historical method, causal-comparative analysis, methods of critical and systematic analysis.

Results:

- Additional arguments and facts have proved the assumption that not only military operations in south-east Anatoly were initiated by Arnuwanda I, but also the “Treat of Ishmirika”
- Ishmirika is considered as political union and not as separate political unit, since it was comprised by several political units, such as: Ziyaziya, Atara and etc.
- The assumption is made that Ishmirika and historical Speri are the same.
- There are given the description of Ishmirika’s toponimy and etymology;
- There is presented the assumption that Ishmirika was Kaskians-Mushki union.

Discussion:

Arnuwanda I. It is assumed that Arnuwanda I has ruled in 1402-1360 |BC. His reign is the early period of the empire. He was the king between Tuthalija I/II and Hattušili II. Arnuwanda I must be the son of Tuthalija I/II, with whom he often participated in the military operations. At this time, he wasn’t the king of Hittites. When he became the king, he married on his sister – Ašmunikkal. Usually, among Hittites a confusion was strictly prohibited. It is assumed that this fact was influenced by Hurrians, whose establishment at the kingdom would have come from the period of Hattušili I. His wife – Puduhepa – was the daughter of priest from Kizzuwatna, so the queen originated from Hurrians, perhaps, had some Hurrian influence on the royal court. Additionally, taking into consideration that wife of Tuthalija I/II – Nikalmat was also Hurrian by her origin, it is easy to determine the strength of Hurrian influence on the royal court. So, Arnuwanda I broke the saint rule of Hittites and by the influence of his mother and generally spread out Hurrian rules, married on his sister. However, at that period, it was not perceived as a bad habit and thus tragedy, as there is no information regarding prohibition of such fats. Based on this, it can be said that on Hettite royal court it became the tradition to confuse the marriages.

Arnuwanda I issued the instructions for royal order. During his reign the kingdom of Hittites had the attacks from the north by the Kaskians. Arnuwanda tried to solve this problem, as he considered that Kaskians had strong power at that time. Arnuwanda I attacked the Kaskians, but he could not entirely prevent their aggression. During the whole history Kaskians were undefeated enemies of the Hittites. Arnuwanda I prayed and asked for help from the gods, but in vain. Additionally, there was the problem from the south also – Arnuwanda I conquered city of Adana; at the same time, he had to fight against Madduwatta in the west; in the south-east he attacked Paḥḥuwa and Isuwa; put the contract with Ismirika. So, the whole reign of Arnuwanda I was in the military operations. He fought in all the direction and tried to recover the state influence of Hittites on the active political neighbouring units, but this historical period was very challenging and not only restoring the influence in the region, but also to save the borders of the empire was hard.

Arnuwanda I died earlier than Ašmunikkal. She, of course, buried her husband by the beliefs of Hurrians and to immortalize his name, she built a great tomb on his grave (Ünal, 1999: 49).

As we see, during the reign of Arnuwanda I there happened the activation of the east peripheryes of Hittites by the superate political units. Because of the weekend influence of Hittites on them, they tried to use this moment in their favor.

Arnuwanda I or Arnuwanda II. We already know the reign period of Arnuwanda I. Now let's discuss the problema connected with the contract of Ismirika that makes controversial the identity of the author. We'll try to make clear the problem.

Text KUB 26.41 + KUB 23.68 + ABoT 58 represents the contract which was made by the king of Hittites - Arnuwanda, with the citizens of Ismirika, which also was made for the warriors, and for defending of royal court of Hittites and so on.

The preamble of the text names the king Arnuwanda, who made the agreement. However, the question remains, was he Arnuwanda I, which reigned before Šuppiluliuma I, or was he Arnuwanda II – son of Šuppiluliuma I.

As we had mentioned above, Arnuwanda I, who must have been reigned in about 1402-1360 BC, should be the son of Tutḫalija I/II. Arnuwanda II was son of Šuppiluliuma I. As we saw, before Arnuwanda I became the king, he had participated in Military Operation with Tutḫalija I/II. Arnuwanda I had to reign in very difficult period as at that time the Hittites were very weakened politically. This fact was used by not only political units, which were under the Hittites influence and became active, especially in the east peripheryes, but also, on the other hand, neighbouring states and political units which attacked the Hittites from all the directions. Arnuwanda had to fight in the north, west, south-east and inside the country, so, his reign is only the history of battles, most of which were unsuccessful.

Arnuwanda II reigned in 1322-1321 BC, he was the king for a short period. His actions were retold in the writings of the king of Muršili II. There isn't known anything about his military operations. If he had any of famous battles, it would have been mentioned in the writings of Muršili II. Arnuwanda II died because of the black plague. Neighbouring enimies benefited from the fact and attacked the Hittites.

At present there are more resorces available about Arnuwanda I and his wife Ašmunikkal, than Arnuwanda II: pray of Arnuwanda I and Ašmunikkal indicated to the goddess of the sun Arinna (CTH 375 (KUB 17.21, KUB 31.124+KUB 48.28+Bo 8617, Copy: KUB 23.17+KUB 31.72 +KUB 48.108)); Instructions of the noble person of Arnuwanda and Ašmunikkal (CTH 260 (KUB 31.44, KUB 26.24+KUB 40.15)); Document of gifting the land which is printed on by Arnuwanda and Ašmunikkal (CTH 222 (KBo 5.7)); instruction of the queen Ašmunikkal for the surveillance of the tomb (CTH 252 (KUB 13.8, KUB 47.46)); writing of Arnuwanda I (CTH 143 (KUB 23.21)); instructions of Arnuwanda I to the commander of the city Ḫattuša (CTH 257 (KBo 13.58, KUB 23.64, KUB 26.9+6971256+340/z, KBo 10.5)); "Kings' List" where there are mentioned Arnuwanda I and Ašmunikkal (CTH 661 (KUB 11.8+1307/z)).

Above mentioned treatises note about the royal pair's debts and their generation. There is the opinion that Arnuwanda I had one sun: "Kings' List" (2 BoTU 25 + Bo 890 (=Ottén, MDOG 83, 66 C)) names the prince Ašmišaruma as the son of Arnuwanda and Ašmunikkal, we know that for announcing in the "Kings' List" he had to have any very important position. Arnuwanda I left a lot of texts, that makes us think that he reigned for a long time (he was followed by the short period reign of Ḫattušili). Arnuwanda I had a son, heir to the throne who died earlier than his father. On the other hand, Ašmišaruma couldn't be the son of Arnuwanda II who possibly died younger than Ašmišaruma.

We think that Arnuwanda II had not an heir. For his short period reign, he hadn't done any important military operation which could be connected with the east periphery of Anatolia.

So, on the basis of the analysis of history and writing resources of Hittites, our conclusions are as follows:

- Arnuwanda I reigned for longer period than Arnuwanda II.
- Arnuwanda I had important military operations during all his reign, that we can't say about Arnuwanda II.
- Šuppiluliuma hasn't mentioned Arnuwanda II. He couldn't miss such facts.
- According to the informational resources the east periphery has activated during the rule of Arnuwanda I.
- Arnuwanda I had put the Treaty and he had a wife and a son.
- Arnuwanda II died without the heir of the throne and he was younger than the son of Arnuwanda I. The sources don't mention his wife, so Ašmišaruma couldn't be his son but the son of Arnuwanda I.

Based on additional arguments and facts, we tried to prove the opinion that military operations in the south-east Anatolia were by Arnuwanda I and agreement with Ismirika was initiated by him. As it seems, Ismirika played the important role between the Hittites kingdom and Mitanni together with the other cities and/or unions of East periphery of the Hittites kingdom.

The agreement is ended by one item where Mitanni-Kizzuwatna is spread till Ismirika. The king of Hittites tried to stop this expansion and for this reason connects Ismirika and Hittites. It's interesting that later this connection of Mitanni-Kizzuwatna was showed as only "Kizzuwatna" by the king of Hittites.

By the historical influence it should be acceptable the hypothesis of A. Goetze (Goetze, 1940:75-77) about "Great Kizzuwatna" which had been powerful state by this time. It's approved by the materials of Amarna, agreement of Kizzuwatna and Mitanni, but on the other hand, the historical fact shows the opposite picture, particularly the agreement of Šunaššura (CTH 41), where Kizzuwatna is under the influence of Mitanni.

In general, all the agreements with Ismirika, Paḥḥuwa, Kaskians show the try of restoring and keeping stabilization in Anatolia for which Arnuwanda I had fought during the whole his reign.

Agreement of Ismirika has very important meaning in the history of Hittites, moreover that it has much common with the old texts of Hittites (Cat. 3, 7, 14, 15, 21, 23a, 310). Also important parallels are found with the agreement of Šuppiluliuma I (Cat. 32, 36, 38, 94).

The King of Hittites made the agreement with the people of Ismirika, in which there were some statements to protect the heirs and royal pair of the Hittites. In the agreement it's said in the way of curse and threatening which aren't acceptable for the texts of Hittites. Most amazing fact is that in this document the nobles of Ismirika and their relatives, who had put the oath of liaison with Arnuwanda I, say that they lived in different districts of Kizzuwatna, among of which there are mentioned Uruša and Waššukanni. According to the geographical horizon of the texts Waššukanni is in Mesopotamia. This is the only fact where it's admitted that Waššukanni is situated in Kizzuwatna. It seems impossible as in that period Waššukanni was under the powerful kingdom of Mitanni, but the text – from the first period of the reign of Arnuwanda I – shows that Arnuwanda was able to settle the people of Ismirika in different cities of Kizzuwatna. The names of these cities are Waššukanni and Uruša, Zazlipa, Ziyaziya, Arana, Tirusa, Uriga. At that time Kizzuwatna formally

belonged to Mitanni. Waššukanni was traditional capital city of Mitanni which according to this text belonged to the territory of Kizzuwatna. Thus, it can be considered that the great part of Mitanni with its capital city, was united with Kizzuwatna after this state or union had become the part of the country of the Hittites.

So, during the period of Arnuwanda I, Kizzuwatna was already the part of the Hittites and Ismirika possibly had more political role. If we take into account the fact that Kizzuwatna formally belonged to Mitanni, which later became under the influence of the Hittites, Waššukanni's social (capital city of Mitanni) connection with Kizzuwatna is obvious.

Possibly, by the politics of the Hittites, after the conquest of Ismirika, the Hurrians had become deported in the definite settled unions of Kizzuwatna. It's proved by the names given in the agreement some of which are Hurrian, some are Luwian. Both, great quantity of Hurrian names among the royal family and growth of Luwian names among the common people are noticeable. In the concluding part of the agreement of Ismirika, by the Hurrian and Luwian names there are mentioned not only socially low level women and men, but also nobles. Hurrian names are: Eḫalteš (Rs. 11) and Akijaš (Rs. 19). Also Ḫurlanniš (Rs. 18), seems to be Hurrian name, but it's originated from Hittite-Luwian form of ḫurla. The rest names are more Luwian: Warlawalu (Rs. 13), Naniš (Rs. 17), Aliwašuš (Rs. 17), Ḫuḫananiš (Rs. 19), Zardumanniš (Rs. 20), Parijamuwaš (Rs. 24) (Götze, 1962:54).

In the text of the agreement there are given definitely different three groups of people. The first group is comprised with the people who are mentioned as people of Ismirika connected with Kizzuwatna and Waššukanni. The second group are the people of Ismirika who own cities of Kizzuwatna, but the name of Waššukanni isn't mentioned anymore. In the third group we can consider persons who aren't from Ismirika, but from Kizzuwatna. In the text of the agreement it is noticeable that the first group of people in two cases are mentioned in different forms. Maybe this was conditioned because of the existence of different ranks. These persons, who were related with Waššukanni, most likely had been nobles Mitannians and had power in Kizzuwatna and Ismirika.

According to the text, Ismirika could be considered as political union and not separate political unit, as it has been comprised from several political units: Ziyaziya, Atara and others mentioned in the agreement and which were ruled by the principals or noble elders rather and not by kings. Most likely Ishnerika hasn't been ruled by king. The Treaty of Ismirika also doesn't say anything about the king of Ismirika. Arnuwanda I addresses not to the king of Ismirika, but to the people of Ismirika and makes agreement with the people of Ismirika: *"People of Ismirika! I address you with these words!"* (CTH 133. KUB 23.68 Rs. 1); *"You, people of Ismirika, are connected with the king by the oath!"* (CTH 133. KUB 23.68 Rs. 7); *"You, People of Ismirika, are proved by the oath for everybody!"* (CTH 133. KUB 23.68 Rs. 11) and so on. The Treaty of Ismirika is very similar to the agreements made with Kaskians, Paḫḫuwa, Azzi-Ḫayasa. In all cases the agreements are made between the king of Hittites and the people, in this case also it was made between king of Hittite and the people of Ismirika. It's was analogy to the case of Kaskians as we mentioned above. Like Ishmirika, kaskians were comprised by several communities, which were united against the Hittites (Ghambashidze, 2017:53-54).

By the texts, the Kaskians lived in the mountains of Ponto, on the ridge of Lazistan (Hitt.: Mountain Kasiar; Turk.: Kaçkar Mountains) in the mountainous region of "small Caucasus", in the east and south of which there was the river Chorokhi (Hitt.: Kumesmaha), and in the north it's bordered by the Black Sea. They also lived in the central north Anatolia.

We consider that Ismirika was located in the north of Malatiya, near with Issuva (present Elazigi) and Pakhuva (present Tntsel), at the border of Mitanni, at present on the territory of the provnicy of Erzurum, close to the Azzihaiia, most likely on the territory of historical Speri. We consider that the toponimy of Ismiri-ka/ga need to pay attention, where the “Ismiri” is the root, “ka/ga” is the suffix,³ m/p consonants often change each other in Kartvelian language, consequently in can be concluded that Ispiri-//Speri phonetical variants comes out from root “Ismiri”. Here we also want to underline the etimology of Ismirika. By this etimology, here are interesting the termins which are met in the language of Hittites:

^(KUS) *išmer-*, *išman-*, ^(KUS) *išmeri-* (*n.*) which means “bridle, knot” (^(URUDU) *IŠPARDU*);

Išmeriya-(I) – “knotting”;

Išmeriyant- “knotted”;

LÚ *išmeriyaš* – “Coachman, head of Coachmen”.

Based on the information given above it can be assumed that Etimology of Ismirika comes out from the work of the people they used to be involved, such as: horse riding and maybe they were even good riders of chariots (In the Egyptian sources it’s mentioned as “Kaskians” fighters equipped by chariots”).

Historian A. Ranovich writes: “horse-riding was spread in Cappadocia in the period of Hittites and it played main role in the agriculture of this region” (Ранович, 1949:120). It’s also interesting that in later texts there are frequently mentioned horses also as the tribute after the fight of Assyrians in the Asia Minor. E.g. according to the records of Ashurbanipal (VII BC), Tabals (neighbours of Chalybes and Mushkis) were requested to deliver “big” hourses as tribute (Luckenbill, 1926-27:516,531; Дьяконов, 1951). The main reason of interest of Assyrians toward Tabal was on the other hand their tstrategical locaton and on the other hand gold, silver and high variety hourses. Also Strabo records are interesting. While describing sarrounfings of city Amasya of Pontu’s Cappadocia it says that these territories were sutable for anymalbreeding, what had important meaning in the agricultural sector (Strabo, XII:7,10). Strabo mentions: “Cappadocia, in addition to the money used to pay 1,500 horses and 2,000 donkeys, 50,000 sheep to the king of Persia yearly” (Strabo, XII: 17,8). In Persian the word Cappadocia meand “country of beautiful horses” (Pers. كاپادوكيه, Katpatuka).

These facts give us opinion that Ismirika may be one of the Kaskian-Mushki states, so it was settled by the Kartvelian tribes. Certainly, taking into account the geographical and political situation, most likely in the population there were Hurrian elements also.

Ismirika had the greatest strategical meaning. It’s proved by the fact that kings of Hittites tried to halt, especially Arnuwanda I, Mitanni-Kizzuwatna’s expancy, and against of it they try to unite the Hittites and Ismirika, “Treaty of Ismerika” also proves that. It’s the try of keeping the stabilization in Anatoly or fight for restoring the positions.

So, the east periphery of Hittites is very considerable to research the history of Hittites, also for study of this region and consequently it’s very important for researching of the ancient history of Georgia.

³ There are many such endings: Kas-ka, Dudus-ka (one of the main cities of Kaskians), Mus-ka, such toponyms are also met in the central and east Anatolia: Neri-ka, Tapi-ka, Zijatis-ka, Tatis-k/ga, Taru-k/ga and etc. Interestingly, in Svan language we still find toponyms ending with „ga“. Laz-ga means a separate house and often participates in toponyms. Also Pana-ga, Leza-ga and etc.

Bibliography:

- giorgadze, gr. (1959). *khetebis samepos aghmosavleti p'eriperiis zogierti p'unkt'is lok'alizebisatvis. sakartvelos metsnierebata ak'ademiis moambe*, t'. XXIII, #3, tbilisi. (გიორგაძე, გრ. (1959). ხეთების სამეფოს აღმოსავლეთი პერიფერიის ზოგიერთი პუნქტის ლოკალიზებისათვის. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, ტ. XXIII, #3, თბილისი.)
- giorgadze, gr. (2002). *udzvelesi aghmosavluri etnosebi da kartvelta ts'armomavloba*. tbilisi. (გიორგაძე, გრ. (2002). *უძველესი აღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა*. თბილისი).
- kavtaradze, g. (2009). *anat'olia - k'avk'asiis mijnis dzveli ist'oriis zogierti sak'itkhi*. tbilisi. (ქავთარაძე, გ. (2009). *ანატოლია - კავკასიის მიჯნის ძველი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი*. თბილისი).
- ghambashidze, m. (2002). *ramdeni tutkhalia da arnuvanda mepobda khetis sameposhi da vis ek'utvnis analebi. k'lio (ist'oriuli almanakhi)*, tbilisi, #6, gv. 3-23. (ღამბაშიძე, მ. (2002). რამდენი თუთხალია და არნუვანდა მეფობდა ხეთის სამეფოში და ვის ეკუთვნის ანალები. *კლიო (ისტორიული ალმანახი)*, თბილისი, #6, გვ. 3-23).
- ghambashidze, m. (2006). *kheturi analist'ik'a (samepo dghiurebi)*. nats'ili I. tbilisi. (ღამბაშიძე, მ., (2006). *ხეთური ანალიტიკა (სამეფო დღიურები)*. ნაწილი I. თბილისი).
- ghambashidze, m. (2017). *kartvelur t'omta etnogenezisis sak'itkhebi*. tbilisi. (ღამბაშიძე, მ. (2017). *ქართველურ ტომთა ეთნოგენეზისის საკითხები*. თბილისი).
- Дьяконов, И. М. (1951), *Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту*, *Вестник древней истории*, Москва, №2, 3, 4.
- Ранович, А. (1949), *Восточные провинции Римской империи в I—III вв.* *Институт истории*. Москва. Ленинград. Ст. 120.
- Ausstellingskatalog*, (2001). Die Hethiter und ihr Reich. Bonn.
- Burney, Ch. (2004). *Historical Dictionary of the Hittites. Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras*, No 14, Lanham, Maryland-Toronto, Oxford.
- Beal, R.H. (1986). *The history of Kizzuvatna and the date of the Šunaššura treaty*. Or. 55, pp. 424-445.
- GBeckman, G. (1996). *Hittite diplomatic texts*. Atlanta.
- Briyce, T.R. (1982). *The major historical texts of early Hittite Empire*. Australia.
- Briyce, T.R. (2005). *The kingdom of the Hittites. New Edition*, Oxford.
- Carruba, O. (1977). *Beiträge zur middlehethitischen Geschichte*, I. Die Tuthaliyas und die Arnuwandas, II. Die sogenannten „Protocoles de soccession dynastique“, SMEA 18, pp. 137-195.
- Cavaignac, E. (1949). *L'Arnuwandas d'Ismirikka*. ArOr 17, 85-87.
- Cornelius, F. (1955). *Hethitische Reisewege*. RHA 13/57, 49-62.
- Cornelius, F. (1958). Geographie des Hethiterreiches. *Orientalia*. vol. 27, #3, Roma.
- Cornelius, F. (1958a). *Zur hethitischen Geographie: die Nachbarn des Hethiterreiches*. RHA 16/62: 1-17.
- Cornelius, F. (1967). Neue Arbeiten zur hethitischen Geographie. *Anatolica* 1, 62-77.
- Cornelius, F. (1973). *Geschichte der Hethiter*. Darmstadt.
- Forrer, E. (1931). Hajasa-Azzi. *Caucasica* 9, s. 1-24.

- Friedrich, J. (1926). *Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer sprache*. MVAeG 31. I Teil.
- Friedrich, J. (1930). *Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer sprache*. MVAeG 34, II Teil.
- Friedrich, J. (1952). *Hethitisches Wörterbuch*. Lf. 1, Heidelberg.
- Garstandg, J. Gurney, O.R., (1959). *The Geogrophy of the Hittite Empire*. London.
- Goetze, A. (1940). *Kizzuwatna and the problem of Hittite geography*. New Haven.
- Götze, A. (1925). *Das hithitische Fragment des Šunššaura-Vertrages*. ZA 36, zz. 11-18.
- Gurney, O.R. (1980). *Die Hethite*. Dresden.
- Gurney, O.R. (1992). *Hittite Geography: thirty years on*. Festschrift für S. Alp. Ankara.
- Gurney, O.R. (2003). *The Upper Land, mātum elītum*. (Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday-Ed. By G. Beckman, R.Beal, G. McMahon), Indiana, 119-127.
- Güterbock, H.G. (1952). *Neue Texte zur Geschichte Šuppiluliumas*. IF 60, zz. 199-211.
- Haas, V. (1977). *Zalpa, die Stadt am Swarzen Meer und das althethitische Königtum*. MDOG 109, zz. 15-26.
- Houwink Ten Cate, P. H. J. (1970). *The records of The early Hittite empire (c. 1450-1380 B.C.)*. Istanbul-Leiden.
- Kempinski, A. Košak, S. (1970). *Der išmeriga-Vertrag*. WdO 5, Göttingen, z. 191-217.
- Kempinski, A. Košak, S. (1982). CTH 13: *The axtensive annals of Hattušili I (?)*. Tel Aviv 9, pp. 87-116.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des Hethitischen Reiches*. Leiden.
- Korošek, V. (1931). *Hethitische Staatsverträge*. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung, Leipzig.
- Korošek, V. (1982). *Über den nichtparitätischen Charakter des Šunaššura-Vertrages (KBo 1.5)*. AfO Bh. 19, zz. 168-172.
- Luckenbill, D.D. (1926-1927), *Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II*, Chicago.
- Marín, J.A., (2002). Orts- und Gewässernamen der Texte aus Syrien im 2. Jt.v. Chr. *Réportoire géographique des textes cunéiformes, Bd. 12/2*, wiesbaden.
- Mellart, J., (1982). Archaeological Evidence For Trade and Trade Routes Between Syria and Mesopotamia and Anatolia During the Early and the Begining of the Middle Bronze Age. *Studi Eblati V*, pp. 15-32.
- Meyer, R.G., (1953). *Huri neue Kizzuwatna-Verträge*. MIO 1, zz. 108-124.
- Monte, del G., Tischler, J., (1978). a) Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. *Réportoire géogrophyque 6 (heth.)*, Wiesbaden.
- Monte, del G., Tischler, J., (1992). b) *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*. Supplement, Wiesbaden.
- Otten, H., (1951). *Zu den Anfängen der hethitischien geschichte*. MDOG 83, zz 33-45.
- Otten, H., (1961). *Das hethiterreich. in: H. Schmökel, Kulturgeschichte des Alten Orient*, zz. 334-337.
- Ramsay, W.A., (1980). *The Historical Geography of Azia Minor*. London.
- Sommer, F., (1947). *Hethiter und Hethitisch*. Stuttgart.
- Sürenhagen, D., (1985). Paritätische Staatsvertäge aus hethitischer Sicht. Zu historischen Aussagen und literarischer Stellung des Textes CTH 379. *Studia Mediterana 5*, Pavia.
- Tischler, j., (2011). *Hethitisches Wörterbuch*. Insburck.
- Ünal, A., (1976-1980). *Išmiraka*. RIA 5, pp. 197-198.
- Ünal, A., (1999). *The Hittites and Anatolian Civilizations*. Ankara.

- Von Schuler, E., (1964). *Staatsverträge und Dokumente hethitischen Rechts. Neuere Hethiterforschung*, zz. 34-53.
- Weidner, E., (1923). Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi, *Boghazköi- Studien* H.8,9, Leipzig.
- Wilhelm, G., (1983). *Zur ersten Zeite des Šunaššura-Vertrages*. Fs. Otten, zz. 359-370.
- Zgusta, L., (1964). *Anatolische Personennamensippen*. Teil 1: Text. Teil 2: Beilagen (Dissertationes Orientales 2). Prag: Academia.

THE MISSION OF THE BRITISH AND POLES IN THE CAUCASUS
(30s-50s OF THE 19th CENTURY)

ინგლისელების და პოლონელების მისია კავკასიაში

(მე-19 საუკუნის 30-50-იანი წლები)

MANAGADZE ANNA

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
PhD in Russian Studies
ORCID 0000-0003-2596-9486
ana.managadze@tsu.ge
+995 595 065301

Abstract

The Great Caucasian Wars of the Russian Empire of the 19th Century became an object of interest to European politicians and public figures. At that time, not only the interests of Russia and the Caucasus were clashing, but also the interests of England, Turkey and Persia contradicted to each other. International disagreements over Russian-Caucasian relations have become significant and have contributed to the escalation of the conflict. The aim of the study is to determine the influence of foreign states and foreign policy factors on the domestic and foreign policy course of the Caucasus countries in 1830-1850. Up to date, there is a difference of opinion on the essence of the Caucasus policy of Russia and Europe, the chronology of the Caucasian war has not been defined, and the study of a number of issues has been left out of consideration. It was these circumstances that led to starting this study. The paper discusses and introduces the works of authors unknown to Georgian historiography.

Keywords: Caucasian Wars, Russian Empire, Europe.

ანა მანაგაძე

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი,
ისტორიის დოქტორი
ORCID 0000-0003-2596-9486
ana.managadze@tsu.ge
+995 595 065301

აბსტრაქტი

XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიის დიდი კავკასიური ომები ევროპის პოლიტიკოსთა თუ საზოგადო მოღვაწეთა დაინტერესების ობიექტი გახდა. იმ პერიოდში ხდებოდა არა მხოლოდ რუსეთისა და კავკასიელი მთიელების ინტერესების შეჯახება, არამედ ინგლისის,

თურქეთის და სპარსეთის ინტერესებიც უპირისპირდება ერთმანეთს. რუსეთ-კავკასიის ურთიერთობებზე საერთაშორისო უთანხმოება არსებითი ხდებოდა და ხელს უწყობდა კონფლიქტის გაღრმავებას. კვლევის მიზანია უცხოური სახელმწიფოების და გარეპოლიტიკური ფაქტორების გავლენის განსაზღვრა კავკასიის ქვეყნების საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ კურსზე 1830-1850 წლებში. დღემდე არსებობს აზრთა სხვაობა რუსეთისა და ევროპის კავკასიური პოლიტიკის არსის შესახებ, არ არის განსაზღვრული კავკასიური ომის ქრონოლოგია, ყურადღების მიღმა დარჩენილი არაერთი საკითხის კვლევა. სწორედ ამ გარემოებებმა განაპირობა აღნიშნული კვლევის ჩატარება. ნაშრომში განხილულია და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი ავტორების ნაშრომები.

საკვანძო სიტყვები: კავკასიური ომები, რუსეთის იმპერია, ევროპა.

შესავალი

ცნობებს რუსეთისა და კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობების შესახებ XIX საუკუნის უამრავ ევროპულ წერილობით წყაროში ვხვდებით. მათ მიმართ ინტერესი დღესაც არ განელეზულა. ევროპელები წინა საუკუნეებშიც იყვნენ დაინტერესებულნი რეგიონში მიმდინარე პროცესებით და კვლავაც აკვირდებიან მიმდინარე მოვლენებს.

ევროპულ მასალებში კავკასიის შესახებ ცნობები განსაკუთრებულად დიდი რაოდენობით XIX საუკუნიდან გვხვდება. ეს გამოწვეულია იმ გარემოებით, რომ იკვეთება ევროპული სახელმწიფოების დაინტერესება კავკასიის გეოპოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური მდგომარეობით, ქვეყნის მრავალფეროვანი ბუნებით და სხვ. XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიის დიდი კავკასიური ომები ევროპის პოლიტიკოსთა თუ საზოგადო მოღვაწეთა დაინტერესების ობიექტი გახდა. იმ პერიოდში ხდებოდა არა მხოლოდ რუსეთისა და კავკასიელი მთიელების ინტერესების შეჯახება, არამედ ინგლისის, თურქეთის და სპარსეთის ინტერესებიც უპირისპირდება ერთმანეთს.

დღეს, როდესაც კავკასია ისევ კონფლიქტურ ზონას წარმოადგენს, მით უფრო დიდ ინტერესს იწვევს XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიის მიერ წარმოებული ყველაზე სისხლიანი და ხანგრძლივი კავკასიური ომის ისტორიის შესწავლა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ნაკლებადაა შესწავლილი მე-19 საუკუნის 30-50-იანი წლების ევროპულ წყაროებში აღწერილი კავკასიის რეგიონის ისტორია. ამ პერიოდის კავკასიის ქვეყნების, მათ შორის, საქართველოს ისტორიის წყაროების აბსოლუტური უმრავლესობა დაცულია რუსეთის სახელმწიფო უწყებათა მასალებში. მთელი საქმისწარმოება რუსულია და ამავე დროს, ოფიციალური. რუსული წარმოების მასალის ჩვენთვის საინტერესო მიმართულებით შესავსებათ და მისი ობიექტურობის გადასამოწმებლად, აუცილებელია უცხოენოვანი მასალების ძებნა და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელში შეგვრჩება რუსული წყაროების მიხედვით დაწერილი კავკასიის ხალხთა ისტორია. შესაბამისად, უნდა დავეყრდნოთ უცხოენოვან მასალებს და ასე შევავსოთ არსებული წყაროთა ბაზა. ამ მასალების შეგუერება სხვა წყაროებთან და ობიექტური სინამდვილის დადგენა ხელს შეუწყობს რუსეთისა და კავკასიელ ხალხთა ურთიერთობების სპეციფიკის სიღრმისეულ გაგებას. ეს წყაროები მნიშვნელოვანია ისტორიული პირების, რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების დამყარების პროცესში მიმდინარე სამხედრო, პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული მოვლენების, წარმოებული რეფორმების შეფასებისას. ევროპული წყაროები

ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ფრიად საინტერესო წყარომცოდნეობითი მასალაა და მათი შესწავლა აქტუალურ საკვლევ პრობლემას წარმოადგენს.

ნაწარმოებებში ასახული კავკასიაში მიმდინარე მოვლენები დიდ ზეგავლენას ახდენდა უცხოელებზე და მეტ-ნაკლებად პასუხობდა მათ კითხვებს - რა არის კავკასია, რატომ აწარმოებს რუსეთი ომს ამ რეგიონში და ა.შ. ამ მასალებიდან საზოგადოება ეცნობოდა კავკასიის ქვეყნების პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ მდგომარეობას, რუსეთისა და სხვა ქვეყნების ინტერესებს კავკასიის მიმართ, რუსეთის იმპერიის კოლონიალური პოლიტიკის არსს, კავკასიელი ხალხის თავგანწირულ ბრძოლას რუსეთის და სხვა დამპყრობლების წინააღმდეგ, ხალხის ყოფა-ცხოვრებას და სხვ. (კანდელაკი, 2016:70-271).

წყაროებს ისტორიული მოვლენების მეტ-ნაკლები სიზუსტე ახასიათებთ, მაგრამ ხშირად მაინც პირველწყაროს მნიშვნელობას ინარჩუნებენ და მათი გათვალისწინება ამ პრობლემის მკვლევრებს საკმაოდ დიდ დახმარებას უწევს მრავალი საკითხის გარკვევაში.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში კავკასიელები რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის იბრძოდნენ. რუსეთის დომინანტას დამყარებამ შავი ზღვაზე გამოიწვია ინგლისისა და საფრანგეთის შემოჭობა და დაპირისპირება რუსეთთან. კავკასიაში ინგლის-რუსეთის მეტოქეობა ასახულია ისეთ მოგზაურების ნაშრომებში, როგორც არიან თომას ალკოკი „მოგზაურობა რუსეთში, სპარსეთში, თურქეთში, და საბერძნეთში“ (Alkok, 1831), ტ. ამსტრონგი „მოგზაურობა რუსეთში და თურქეთში. განკუთვნილი მარშრუტით როგორცაა სამხრეთ რუსეთი, ყირიმი და საქართველო, სპარსეთი, კურდისტანი, და მცირე აზია, კონსტანტინოპოლი“ (Amstrong, 1831), კონოლი არტური „მოგზაურობა ჩრდილოეთ ინდოეთში, ინგლისიდან რუსეთის გავლით სპარსეთში და ავღანეთში“ (Connolly, 1839), მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის კავკასიაში მყოფი უცხოელების მემუარები და ჩანაწერები. მათი სხვა მასალებთან შედარება-შეჯერება საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ მიმდინარე მოვლენების ისტორიული სინამდვილე. ასეთ წყაროებს მიეკუთვნება ჯ. ბელლის ნაშრომი „1837, 1838, 1839 წლები ჩერქეზეთში“ (Белл, 2007), ჯ. ლონგვორტის - „ერთი წელი ჩერქეზებს შორის“ (Longworth, 1840), ედმუნდ სპენსერის - „მოგზაურობა ჩერქეზეთში“ (სპენსერი, 1994), ა. ფონვილის - „ომის ბოლო წელი ჩერქეზეთის დამოუკიდებლობისათვის. უცხოელი მონაწილის ჩანაწერები“ (Фонвиль, 2010), დიდ ინტერეს იწვევს უნგრეთის 1848-1849 წლების ამბოხების მონაწილის, 1857-1859 წლებში რუსეთის წინააღმდეგ და კავკასიელი ხალხის მხარეს მებრძოლი თეოფილ ლაპინსკის - „კავკასიელი ხალხი და მათი განმათავისუფლებელი ბრძოლა რუსეთის წინააღმდეგ“. (Липинский, 1995) სტრატეგიულ დაზვერვას კავკასიაში საფრანგეთის წარმომადგენლებიც აწარმოებდნენ. სხვადასხვა სახის ინფორმაციას შეიცავენ ჟან-ჩარლზი ბესეს „მოგზაურობა ყირიმში, კავკასიაში, საქართველოში, სასომხეთში, და მცირე აზიაში, კონსტანტინოპოლში, 1829-1830 წლებში. ისტორიული მიმოხილვა“ (Besse, Jean-Charles, 1838), ფრანგი მზვერავის, გრაფი დე სუზანეს - „კავკასიური პროვინციები რუსეთის ბატონობის ქვეშ. საქართველო, დაღესტანი, კასპიის ზღვის სანაპირო და შავიზღვისპირეთი“ ნაშრომები.(Le C.de Suzannet, 1841)

ყურადღებას იმსახურებს მოსკოვის უნივერსიტეტის მიერ გამოცემული ანთოლოგია - „რუსული საკითხი პოლიტიკის და აზროვნების ისტორიაში“. ამ კრებულში მოთავსებულია XIX საუკუნის ევროპელი ავტორების მრავალი სამეცნიერო სტატია, პოლიტიკური ხასიათის წერილი, ანტირუსული კარიკატურები და ა.შ., სადაც გაკრიტიკებულია, ზოგადად, რუსეთის იმპერიის საგარეო და საშინაო პოლიტიკა. ასეთია ანრი მარტენის „რუსეთი და ევროპა“, გენ ვიქტორის „რუსების ხასიათი“, ფრანციშეკ დუხინსკის „პოლონეთის და სხვა სლავური

ქვეყნების ისტორიის საფუძვლები“, ფრიდრიხ ენგელსის „რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკა“, კ. მარქსის „XVIII საუკუნის საიდუმლო დიპლომატიის გამოაშკარავება“ (Русский вопрос, 2013).

ნაშრომში განხილულია და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი ავტორების ნაშრომები. კომპლექსურად შესწავლილია ისტორიული მოვლენების ფაქტორები, რომლებმაც ზეგავლენა იქონია რუსეთისა და კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობებზე. შესწავლილია კავკასიური ომის ხასიათი, ევროპული საზოგადოების აზრის გავლენა კავკასიაში მიმდინარე მოვლენებზე.

კვლევის მიზანია მითითებულ ნაშრომებზე დაყრდნობით რუსეთისა და კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობების ისტორიის შესწავლა 1830-1850-იან წლებში, როდესაც ეტაპობრივად ხდება კავკასიის მიერთება რუსეთის იმპერიის ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ სივრცესთან და უცხოური სახელმწიფოების გავლენის განსაზღვრა კავკასიის ქვეყნების საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ კურსზე 1830-1850 წლებში;

მეთოდები: ობიექტურობა, ისტორიზმი და სისტემური მიდგომა საკითხის მიმართ. ობიექტურობის პრინციპმა განაპირობა ფართო წრის წყაროების მოძიება, სადაც ადეკვატურად ასახულია რუსეთისა და კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობა. ისტორიზმის პრინციპმა მოგვცა საშუალება აღნიშნული საკითხის შესწავლა კავკასიური ომის ევოლუციის კონტექსტში.

მე-19 საუკუნის რუსეთისა და კავკასიის ხალხის ურთიერთობის საკითხის სირთულის და მრავალმხრივობის გამო აუცილებელი გახდა სისტემური პრინციპის გამოყენება, რამაც მოგვცა საშუალება განვიხილოთ რუსეთისა და კავკასიის ურთიერთობების პრობლემა როგორც, ცალკეული მჭიდროდ დაკავშირებული ელემენტების ერთობლიობა.

შედეგები

- არსებული ისტორიოგრაფიული წყაროებიდან გამოვლინდა ყველაზე ინფორმატიული და მნიშვნელოვანი წყაროები;
- დადგინდა კავკასიის რეგიონში რუსეთის იმპერიის სამხედრო-სტრატეგიული მიზნები;
- განისაზღვრა უცხოური სახელმწიფოების გავლენა კავკასიის ქვეყნების საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ კურსზე 1830-1850 წლებში;
- გაანალიზდა გარეპოლიტიკური ფაქტორების გავლენა კავკასიაში განვითარებულ მოვლენებზე და ევროპული საზოგადოებრივი აზრის რუსეთის კავკასიური პოლიტიკის შესახებ 1830-1850 წლებში.

მსჯელობა

1830-1831 წლების ამბოხის ჩახშობის შემდეგ, ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და თურქეთის საგარეო უწყებებთან თანამშრომლობით, თავადმა ჩარტორისკიმ კავკასიასა და ბალკანეთში ანტირუსული სამხედრო და პოლიტიკური აქციების მოსამზადებლად პირველი აგენტურული ქსელი გააბა. კავკასიური პროექტებით დაკავებული იყო „ხელისუფლების“ სამი სააგენტოდან ერთ-ერთი – ე.წ. „აღმოსავლეთის“, რომელსაც მთავარი აგენტი მიხეილ ჩაიკოვსკი (1804-1886) ხელმძღვანელობდა. 1836 წელს ჩარტორისკიმ თურქეთის მთავრობას მემორანდუმი გაუგზავნა, სადაც მისი კავკასიური პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებები იყო განსაზღვრული. კავკასიის შავი ზღვის სანაპიროზე აგენტების გადაყვანა იგეგმებოდა, რომელთაც ადიღეის ხალხთა მეთაურებთან საიმედო და მუდმივი კავშირი უნდა დაემყარებინათ. ჩარტორისკის განზრახული ჰქონდა დასავლეთ კავკასიაში პოლონეთის წარმომადგენლობა შეექმნა, რომელიც წმინდა პოლიტიკურ საკითხებთან ერთად მთიელებს

სამხედრო დახმარებასაც გაუწევდა. თავადის აზრით, თურქეთსა და რუსეთს შორის ომი გარდაუვალი იყო, ამიტომ ჩერქეზებთან, თურქებთან, ყირიმელ თათრებთან და შუა აზიის ხალხებთან მჭიდრო თანამშრომლობით რუსეთი კავკასიიდან და ბალკანეთიდან უნდა გაედევნა, ხოლო უფრო შორეულ პერსპექტივაში – აღედგინა პოლონეთის სუვერენული სახელმწიფო.

1835 წელს ჩარტორისკიმ კონტაქტი დაამყარა დევიდ ურქვარტთან – 1835–1837 წლებში სტამბოლში ბრიტანეთის საელჩოს მდივანთან და, ამავდროულად, შავი ზღვის რეგიონში ინგლისის დაზვერვის მთავარ რეზიდენტთან (Хафизова, 2012:2) 1836 წლის ზაფხულში ურქვარტის თხოვნით ჩარტორისკიმ ჩერქეზეთში პოლონელი მაიორი მარიან ბჟოზოვსკი გაგზავნა, რომელსაც უნდა გაერკვია, „შესაძლებელია თუ არა იქ რეგულარული არმიის რაიმე მსგავსის ჩამოყალიბება, რომელიც ჩვენებისაგან (ანუ პოლონელებისაგან - ა.მ.) და ავტოქტონებისაგან იქნება შემდგარი. გარდა ამისა, აგენტს უნდა გაერკვია, დასავლეთ კავკასიაში მყოფ რუსეთის ჯარში მომსახურე პოლონელების საერთო რიცხვი; ასევე, ჩერქეზებთან გადასული სამხედროების რაოდენობა, მათი სოციალურ-სამართლებრივი სტატუსი, მთიელებთან ურთიერთობა და ა.შ.“ (Polskie plany, 2020). თუმცა, გარკვეულ მიზეზთა გამო, ბჟოზოვსკიმ მთიელებთან მოხვედრა ვერ მოახერხა და გეგმა ჩავარდა.

კონსტანტინოპოლში ბრიტანეთის საელჩო მხარს უჭერდა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მთიელების ბრძოლას რუსეთის წინააღმდეგ. 30-იან წლებში თურქეთში ბრიტანეთის ელჩი - დ. პონსონბი - რუსეთის თავგამოდებული მოწინააღმდეგე იყო. XIX საუკუნის 30-იან წლებში მის გარშემო იყო შემოკრებილი რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი ყველა ელემენტი. პონსონბი წერდა: „ადამიანთა შორის არავინ ისე დიდად არ აფასებს ჩერქეზეთის როლს ევროპაში პოლიტიკური თანასწორობის შენარჩუნებისათვის, როგორც მე“, ხოლო საფრანგეთის ელჩი ვენაში, სენტ-ოლერი ამბობდა: „თუკი მე მკრთალ ღრუბელს ვამჩნევ ჰორიზონტზე – ეს იქაა, ჩერქეზეთის სანაპიროზე“ (Англо-русский, 1940:205). რუსოფობი დ. ურქვარტი კავკასიაში ინგლისური ვაჭრობის გაფართოვებას ისახვდა მიზნად, ვინაიდან აქ ხედავდა კარიბჭეს ირანისა და ინდოეთისაკენ (Киняпина, 1984:133). მის სახელთანაა დაკავშირებული XIX საუკუნის 30-იან წლებში ყუბანსიქითა მთიელებში ბრიტანელი აგენტების მოღვაწეობის გაშლა. 1834 წლის ზაფხულში ურქვარტი ბრიტანელ ოფიცერ, კაპიტან ლაიონსთან ერთად, რომელიც ჩერქეზი ფეოდალებისათვის იარაღის მიწოდებით იყო დაკავებული, ყუბანსიქითა მთიელებთან გაემგზავრა. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში სამდლიანი ყოფნის შემდეგ ის სტამბოლში დაბრუნდა საკუთარ მოგზაურობაზე დაწვრილებითი ანგარიშით. დ. პონსონბი აღფრთოვანებული იყო ურქვარტის მოხსენებით: „თქვენი ვიზიტი ჩერქეზებთან დიდი მოვლენების საწყისი გახდება“ (Покровский, 1952:11). მართლაც, ურქვარტის ჩერქეზეთში ვიზიტი საფუძვლად დაედო ინგლისის პოლიტიკის გააქტიურებას კავკასიაში. მეფის ჯარის მეთაურები იძულებულნი იყვნენ სერიოზული ანგარიში გაეწიათ ინგლისელი აგენტების მეტოქეობისათვის. ეს უკანასკნელნი ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში რუსეთისათვის ვნების მომტან სამუშაოს ანხორციელებდნენ, რათა ნიადაგი მოემზადებინათ ინგლისური გავლენისათვის, განსაკუთრებით, შავიზღვისპირეთში.

რუსებს ძალიან აღიზიანებდათ საქმის ასეთი ვითარება. გენერალი რაევსკი წერს თავის 1836 წლის 8 აპრილის პატაკში: „1836 წელს, ივნისის თვეში ნატუხაელებსა და შაფსულებს ვარდანეს მახლობლად კრება ჰქონდათ. კრების მიზანი რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლა იყო. მოულოდნელად ხალხში ორი ინგლისელი გამოჩნდა, ინგლისის მეფის სახელით მათ მამასახლისებს ალაში და ყალბი სიგელი გადასცეს ინგლისისა და ეგვიპტის

ფაშის მფარველობის დაპირებით. ხალხი აღელდა და მორჩილების გამოცხადების ნაცვლად მთიელები დაიშალნენ, მანამდე კი ერთხმად დადეს პირობა სიკვდილამდე ებრძოლათ საკუთარი დამოუკიდებლობისათვის. ეს ორნი ინგლისელი იყო: ვინმე ვაჭარი ბელი თავისი მეგობრით და ლონგვორთი.

შემოდგომის დასაწყისში ახალი აგენტები, სახელდობრ: კაპიტანი მარინი და ლეიტენანტი იდო ინგლისის სავაჭრო გემით, რომელიც სამხედრო აღჭურვილობით იყო დატვირთული, ჩერქეზეთის ნაპირებს მიუახლოვდნენ. ჩერქეზთა თქმით, გემი პირდაპირ ინგლისიდან ჩამოვიდა. კაპიტანი მარინი და მასთან მყოფი პოლონელი რენეგატი პალინსკი ჩერქეზებს გაზაფხულზე დაბრუნებას და ბელთან და ლონგვორტთან შეერთებას დაჰპირდნენ. იდო მთიელების მიერ მოპოვებული გოგირდის, ტყვიისა და ლითონის მადანის ნიმუშებით ინგლისში გაემგზავრა. ჩემამდე საყურადღებო ცნობა მოვიდა. ამჟამად ინგლისელები ლოიალურად იღებენ ჩვენგან გაქცეულ ჯარისკაცებს, განსაკუთრებით, პოლონელებს და ცდილობენ ჩვენს წინააღმდეგ სამხედრო ისინი. შეტაკებებისას ჩვენს მსროლელ ჯაჭვამდე პოლონური წამოძახილები აღწევდა: „ესროლეთ შაკვაბიანებს“ წამოძახილი ჩვენს ოფიცრებს ეხებოდა.

ესენი არიან მოკავშირე სახელმწიფოების ქვეშევრდომები, რომლებიც უკვე მესამე წელია, ჩვენს წინააღმდეგ აჯანყებენ ხალხებს, იღებენ დამნაშავე პოლონელებს, ჩვენს ჯარისკაცებს გასაქცევად აქეზებენ, აიარალებენ მათ ჩვენს წინააღმდეგ, გვაიძულებენ, საბოლოოდ გადამწყვეტი ზომები მივიღოთ“ (Акты, 1881:457).

თვითონ პოლონელები კი ღმერთის ნებას და ანგელოზების წყალობაზე ამყარებდნენ იმედებს. პოლონელი ემიგრანტების მოწოდება კავკასიაში მებრძოლი პოლონელებისადმი შემდეგი შინაარსის იყო: „თანამემამულენო! ჩვენი წინაპრების ღმერთი გიგზავნით თქვენ მფარველ ანგელოზს, მიანდეთ მას თქვენი ბედი. ის ყველანაირად დაგეხმარებათ. მთელი სულით დაეყრდენით მას: ამას ჩვენი საყვარელი სამშობლოსთვის გთხოვთ. მიიღეთ ჩვენი ძმური მოკითხვა მთელი ემიგრაციისგან“ (Фелицин, 7).

1837 წელს რუსმა კონსულებმა შეიტყვეს, რომ ინგლისის გემებმა კონსტანტინოპოლიდან ტრაპიზონში იარაღი ჩამოიტანეს, რათა ჩერქეზეთის სანაპიროზე გადაეტანათ. ამგვარად, ტრაპიზონი პოლიტიკურ ბრძოლაში ნამდვილად მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა. „ტრაპიზონში ვაჭრობა ასევე ზედმიწევნით სერიოზულ პოლიტიკურ პრობლემად იქცევა, რადგან ის შიდა აზიაში რუსეთისა და ინგლისის ინტერესების ახალი დაპირისპირების წყაროდ იქცევა“, – აღნიშნავდა ფ. ენგელსი (Маркс, 1957:12). სწორედ აქედან აწარმოებდნენ ინგლისელები კავკასიაზე შეტევას. მთიელებისათვის იარაღისა და საბრძოლო მასალის მიწოდებით ინგლისი და თურქეთი ცდილობდნენ ჩრდილო–დასავლეთ კავკასიაში საბრძოლო მოქმედებები გაეჭიანურებინათ და გადაედოთ ამ რეგიონის საბოლოო მიერთება რუსეთთან. გარდა ამისა, ინგლისის მთავრობას რუსეთის ეკონომიკური დასუსტება ჰქონდა მიზნად (Бушнев, 1955:34). ინგლისური ბურჟუაზია დაინტერესებული იყო ტრაპიზონის, ერზრუმის და თავრიზის გავლით ირანთან და ინდოეთთან ვაჭრობით და ითხოვდა, რომ ეს გზა ინგლისის კონტროლის ქვეშ მოქცეულიყო. კოლონიალური პოლიტიკა და ჩრდილო–დასავლეთ კავკასიაში რუსეთ–ინგლისის დაპირისპირება ფართო მასშტაბებს იღებდა. 1840 წელს რუსეთი იძულებული გახდა ინგლისთან, ავსტრიასა და პრუსიასთან ლონდონის კონვენციისათვის მოეწერა ხელი, რითაც ოსმალეთი ამ ქვეყნების გავლენის ქვეშ ექცეოდა. საფრანგეთი და ინგლისი უპირატესობას რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში თურქეთთან დაახლოვებას ანიჭებდნენ (Киняпина, 1984:133).

ინგლისელებს საერთოდ არ ახსენებს, მაგრამ ამ საინტერესო ფაქტებს, კავკასიაში პოლონურ მისიებზე მოგვითხრობს ლაპინსკი თავის წიგნში. აქედან ვიგებთ, რომ დასავლეთ კავკასიაში პირველი პოლონური მისია 1844 წელს ლუდვიგ ზვერკოვსკის მიერ იქნა წამოწყებული. თავადი ჩარტორისკისგან მიღებული ინსტრუქცია აუწყებდა: დაიყოლიოს მთიელები კონსოლიდაციისკენ და შექმნას კავკასიის კორპუსის რიგებიდან პოლონელთა მასობრივი დეზერტირობისა და, ასევე, პოლონური ლეგიონის ფორმირების პირობები. 1844 წელს ზვერკოვსკი, ადიღური ენის მცოდნე თარჯიმან ოსიკოვსკის თანხლებით, ჩამოვიდა ჩერქეზეთში. მან გადასცა მთიელებს თურქი ვეზირის მეჭმედ-ფაშას ზეპირი ინსტრუქციები და მთავარი აგენტის ჩაიკოვსკის წერილები (Записки, 1896:170). ჩაიკოვსკის წერილები მნიშვნელოვანი წყაროა. ის შეიცავს ცნობებს პოლონელების მისიის შესახებ კავკასიაში და აღსანიშნავია, რომ ეს წყარო ფაქტობრივად იმეორებს ლაპინსკის მიერ თავის წიგნში აღწერილ ცნობებს. ჯუგბაში ზვერკოვსკის განკარგულებაში იყო სახლი, ერთი ჩეჩენი და სამი პოლონელი მონა. მაგრამ 1845 წლის იანვარში, ნატუხაელების და შაფსულების კრებაზე, ყალბი წერილის მეშვეობით რუსმა აგენტებმა მიზანმიმართულად გაუტყუეს მას სახელი მთიელთა თვალში, როგორც თითქოსდა თავის შვიონს. დე-ფაქტო, ზვერკოვსკი შიდა პატიმრობაში აღმოჩნდა, და ამ მდგომარეობაში 1846 წლის 3 მარტამდე იმყოფებოდა, თითქმის თავის გამგზავრებამდე სინოპში (Лапинский, 1995:14). ამ დროს სტამბოლში ხელისუფლებაში მუსტაფა რაშიდ-ფაშა მოვიდა, რომელიც პოლონური დიპლომატიის კავკასიური გეგმების მიმართ საკმაოდ არსებით ინტერესს ამჟღავნებდა. თავადმა ჩარტორისკიმ გადაწყვიტა გაეგზავნა კავკასიაში მეორე პოლონელი ემისარი, არტილერიის ოფიცერი კაზიმირ გორდონი, რომელსაც უბიხების შეიარაღებული აჯანყების ორგანიზება ევალებოდა, ადიღთა ლიდერების დაყოლიება იმამ შამილთან გაერთიანებაზე და „კავკასიელი მთიელების დაყოლიება რუსეთის სიღრმეში შესაღწევად კასპიის ზღვის სანაპიროთი, რათა ცხენოსანი ჯარის მეშვეობით თვით ასტრახანამდე მისულ-იყვნენ“ (Лапинский, 1995:14). 1846 წლის გაზაფხულზე უბიხთა წინამძღოლი კერანდუკ ბერზევი, ბრუნდებოდა რა სტამბოლის გავლით მექიდან, შეხვდა მთავარ აგენტ ჩაიკოვსკის. 1846 წელს ბერზევი თავად ჩარტორისკის წერილში წერდა, რომ მათ ხალხს საერთო მტერი - რუსეთი, და ასევე, თავისუფებლებისა და დამოუკიდებლობისადმი მისწრაფება აკავშირებთ.

1846 წლის ივლისის დასაწყისში, რუსული სამხედრო გეგმების მიერ მოწყობილი ალყიდან გამარჯვებით გამოსვლის შემდეგ, გორდონი უბიხთა სანაპიროზე გადმოვიდა. მან ჩამოიტანა აღმოსავლეთის სააგენტოს მიერ შექმნილი 3 ათასი პიასტრის ღირებულების ფეთქებადი მასალები. მაგრამ მალე გორდონსა და კერანდუხ ბერზევს შორის უთანხმოება გაჩნდა. უბიხთა წინამძღოლი დიდხანს არ უშვებდა პოლონელს შამილთან, მოითხოვდა რა ოქროსა და სხვა ძვირფასი ლითონების მოპოვების ტექნოლოგიის გაცნობას. მიუხედავად ამისა, მთავარი აგენტი ჩაიკოვსკი მაინც ცდილობდა დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანას. 1846 წელს ჩაიკოვსკიმ შესთავაზა ოსმალეთის მთავრობას მასშტაბური სამხედრო ოპერაციის ჩატარება უბიხებისა და ნატუხაელების მიწაზე და 1847 წლის გაზაფხულზე პოლონელი მოხალისეების დესანტის გადმოსხდომა განახორციელა. კაპუდან მეჭმედ-ალიმ „კავკასიური ლაშქრობის“ მომზადებისთვის 100 ათასი პიასტრი გამოყო. ექსპედიციისთვის თავად ჩარტორისკის უფროს ვაჟს, ვიტოლდს, უნდა ეხელმძღვანელა. იგეგმებოდა, რომ რუსული ჯარიდან წამოსული დეზერტირებით დესანტის რიგების შევსების შემდეგ ჩამოყალიბდებოდა პოლონურ-ჩერქეზული ლეგიონი, რომელიც დარტყმას მიაყენებდა რუსეთის სამხრეთ ოლქებს. 1848 წლის 7 აპრილს გორდონს დასახმარებლად ახალი პოლონელი ემისარი იუზეფ მიკორსკი გამოუგზავნეს, რომელსაც არ მიეცა რუსული გეგმების

მიერ კარგად დაცული ჩერქეზეთის სანაპიროსკენ გარღვევის საშუალება და სტამბოლში დაბრუნება მოუწია.

რამდენიმე კვირაში ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქში მოვიდა ამბავი უცნობ პირთა მიერ გორდონის სასტიკი მკვლელობის შესახებ. ლაპინსკი წერს თავის წიგნში: „გორდონი გაემგზავრა სანადიროდ მონა ჰაჯი-კერანდუკის თანხლებით, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ მისი თავმოჭრილი გვამი ტყეში იპოვეს. მონა კი გაქრა. კონსტანტინოპოლში ძალიან რომანტიული ისტორია გავრცელდა, რომელიც დაფუძნებული იყო იმაზე, რომ გორდონი რუსების მიერ მოსყიდული ერთი სომხის მიერ იქნა მოკლული, მაგრამ მკვლელს მაცხოვრებელთა მიერ სიკვდილი მიუსაჯეს ჰაჯი-კერანდუკის ბრძანებით. ტუაფსეში ეს პირველად გავიგე, ხოლო შაფსულეთსა და აბაძეხეთში ყველა, ვისაც ვეკითხებოდი, მიმტკიცებდა, რომ ჰაჯი-კერანდუკმა პოლონელი გორდონის თავის სანაცვლოდ 400 ვერცხლის რუბლი მიიღო სუხუმ-კალეში რუსი უფროსისგან. სომხის სიკვდილით დასჯაზე კი არავინ არაფერი იცოდა“ (Лапинский, 1995:18). უფრო მეტიც, არ სურდა რა სანქტ-პეტერბურგის ზედმეტად გაღიზიანება, ოტომანთა მთავრობამ პოლონური პროექტის „შეჩერება“ დაიწყო, ხოლო ღონისძიების პროტექტორი, კაპუდანი მეხმეტ-ალი თურქული ჯარის რიგებიდან დაითხოვეს. კავკასიის ექსპედიციის დაფინანსების თაობაზე ჩაიკოვსკისა და სტამბოლის მოლაპარაკებები საბოლოოდ 1848 წელს იქნა შეწყვეტილი თურქთა მიერ (Записки, 1896:173).

იმავე წლის დეკემბერში აბაძეხების მიწებს დასავლეთ კავკასიაში შამილის მესამე (ჰაჯი-მუხამედის და სულეიმან-ეფენდის შემდეგ) ნაიბი - მუჰამედ-ამინი ეწვია. იმამის დავალებით მას უნდა გაეგრძელებინა დასავლეთ კავკასიის მთიელებს შორის მიურიდიზმი და შარიათი, აქცევდა რა მათ დამოუკიდებლობისთვის ადიღელი ხალხის ბრძოლის დასაყრდენად. თავისი გეგმების განსახორციელებლად მუჰამედ-ამინი ცდილობდა მოკავშირული ურთიერთობები დაემყარებინა ევროპის სახელმწიფოებთან, ამასობაში არც პოლონელებს ივიწყებდა (Магомеддаев, 1998:133). 1851 წელს სტამბოლში ნაიბის წარგზავნილმა იუსუფ-ბეიმ დაამყარა კონტაქტი აღმოსავლეთ სააგენტოს მაშინდელ ხელმძღვანელთან კოსცელსკისთან და ასევე უკვე ხსენებულ მიხაილ ჩაიკოვსკისთან. მუჰამედ-ამინი ითხოვდა მის განკარგულებაში გადაეცათ 12 პოლონელი სპეციალისტი - ოფიცერ-არტილერიისტები, ხელოსნები და მემანტეები, რომლებიც მთიელებს ომის, მეურნეობის წარმართვისა და წიაღისეულის მოპოვების ევროპულ მეთოდებს შეასწავლიდნენ. ნაიბმა ხაზი გაუსვა იმას, რომ პოლონელ ოფიცრებს ნებას დართავენ ჩამოაყალიბონ ეროვნული სამხედრო ნაწილები, რომლებსაც ისინი უხელმძღვანელებდნენ. თავადმა ჩარტორისკიმ დაუყოვნებლივ დაუჭირა მხარი მუჰამედ-ამინის თხოვნას, მაგრამ ექსპედიციის მთავარსარდლის დანიშვნის თაობაზე, პოლონელებს შორის არსებული შიდა განხეთქილების გამო, პროექტმა კრაზი განიცადა.

ყირიმის ომმა ახალი იმპულსი შემატა პოლონეთის გეგმებს ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მიმართ. ამჯერად თურქები მზად იყვნენ პოლონური სამხედრო ფორმირებების დასაფინანსებლად. თურქული ჯარის შემადგენლობაში ორი პოლონური დივიზია შევიდა, რომელთაგან ერთ-ერთი, გენერალ ზამოისკის მეთაურობით, ნამდვილად იღებდა მონაწილეობას საბრძოლო მოქმედებებში, თუმცა არა კავკასიის, არამედ ყირიმის ფრონტზე. მეორე კი, რომელმაც საერთოდ ვერ მოასწრო ომში მონაწილეობის მიღება, დაშლილა 1855 წლის 31 ივლისს. ოსმალეთის იმპერიამ ბოლო რეალური შესაძლებლობა გაუშვა - მოეხდინა გავლენა დასავლეთ კავკასიაში შექმნილ მდგომარეობაზე. ამ მომენტიდან „ოტელ ლამბერის“ ყველა პროექტს აფხაზ-ადიღ ხალხებთან მიმართებაში ძალიან შეზღუდული მასშტაბი ექნება, ხოლო მათი დაგეგმვა და განხორციელება უპირატესად პოლონელი პოლიტიკოსების

პირადი ინიციატივით მოხდება ლონდონის, პარიზისა და სტამბოლის ოფიციალური მხარდაჭერის გარეშე (Деятельность, 2013).

დასკვნა

კავკასიის რუსეთის შემადგენლობაში შესვლის პროცესი ხანგრძლივი იყო და უცებ არ მომხდარა. მას მერე, რაც მიღებულ იქნა პოლიტიკური გადაწყვეტილება საქართველოს რუსეთის იმპერიაში შესვლის თაობაზე, გაჩაღდა ომი ირანთან, შემდეგ კი თურქეთთან. იქცა რა ამ ქვეყნებს შორის წამოჭრილი დავის ერთ-ერთ მიზეზად, ამ რეგიონმა თავისი სტრატეგიული მნიშვნელობის გამო, ევროპული სახელმწიფოების ყურადღებაც მიიქცია, პირველ რიგში, ინგლისისა და საფრანგეთის. ურთიერთმეტოქეობა ამ ქვეყნებს ხელს არ უშლიდა მიეღოთ ზომები, რომლებიც რუსეთის საერთაშორისო გავლენას შეასუსტებდნენ. ეს ნიკოლოზ I-ის საგარეო პოლიტიკის წარმართვისას გადამწყვეტი ზომების მიღებას მოითხოვდა, რაც კავკასიაში აღსრულდა. აღმოსავლეთში საკუთარი პოზიციების გამაგრების აუცილებლობა რუსეთს აიძულებდა დაჟინებით ებრძოლა კავკასიაში გაბატონებისათვის.

თურქეთი და ინგლისი ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებს სამხედრო და მატერიალური კუთხით ეხმარებოდნენ. ინგლისელებისა და პოლონელების სამხედრო ექსპედიციები არა მარტო საზღვარზე ქმნიდნენ პრობლემას, არამედ მათი რუსეთის ტერიტორიაზე შეჭრის პირდაპირი საფრთხეც არსებობდა. რუსეთ-კავკასიის ურთიერთობებზე საერთაშორისო უთანხმოება არსებითი ხდებოდა და ხელს უწყობდა კონფლიქტის გაღრმავებას. რუსეთის მისწრაფებამ მონებით ვაჭრობისა და იარაღით მომარაგების შეწყვეტისაკენ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ტომებში უკმაყოფილება გამოიწვია, რადგან ისინი ამას საკუთარი უფლებების ხელყოფად აღიქვამდნენ.

ინგლისელი და პოლონელი აგენტების საქმიანობამ ხელი შეუწყო ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ხალხების სასტიკ კონფრონტაციას რუსეთთან და გამოიწვია ის, რომ მთიელებს განხილვაც კი აღარ სურდათ რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომად ქცევის პროექტისა. ამან ომის გახანგრძლივება და მსხვერპლის გაზრდა გამოიწვია.

გამოყენებული ლიტერატურა

- k'andelak'i, d. (2016). ruseti da k'avk'asia (me-19 sauk'unis utskhouris ts'qaroebis mikhedvit). *p'irveli saertashoriso k'onperentsiis „ist'oria, khelovneba, ist'oria da k'ult'ura shavi zghvis regionsa da samkhret k'avk'asiashi“ st'at'iebis k'rebuli*. tbilisi: shavi zghvis universit'et'is gamomtsemloba. (კანდელაკი, დ. (2016). რუსეთი და კავკასია (მე-19 საუკუნის უცხოური წყაროების მიხედვით). *პირველი საერთაშორისო კონფერენციის „ისტორია, ხელოვნება, ისტორია და კულტურა შავი ზღვის რეგიონსა და სამხრეთ კავკასიაში“ სტატიების კრებული*. თბილისი: შავი ზღვის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- Alkok,T. (1831). *Travels in Russia , Persia, Turkey and Greece in 1828-1829*. no published. L
- Amstrong, T.V.(1831). *Travels iRussia and Turkey , intended as a Itenerary though the South of Russia, the Crimea and through Persia , Kourdistan and Azia Minor to Constantinopole*. L
- Besse, Jean-Charles. (1838). *Voayage en Crimee, au Caucase, en Armenie, au Azia Minor et a Constantinopole en 1829 et 1830*. pur server a l' Histoire de Hongrie. P .
- Connoly, A. (1839). *Journeyto the n North of India, overland from England through Russia, Persia and Affghaunistan*. I-II. London.
- Longworth, E.S.Q. (1840). *A year the Circassians*. In two volumes. London: Publisher Henry Colburn.
- Polskie plany antyrozyjskiej współpracy politycznej i wojskowej z ludami Kaukazu w XIX wieku. (2020). *Instrukcja Cz. z dn. 20.VIII.1836 r.* <https://jozefdarski.pl/6730-polskie-plan-antyrozyjskiej-wspolpracy-politycznej-i-wojskowej-z-ludami-kaukazu-w-xix-wieku>
- Акты Кавказской археографической комиссии, (1881). Тип. Главного Управления Наместника Кавказского. ред. А.П. Берже.
- Англо-русский инцидент со шхуной «Виксен»,(1940). *Красный архив*. Т. 5. М.
- Белл, Дж. (2007). *Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837-1839 годов*. перевод с англ. К.А. Мальбехова. в 2 томах. Нальчик: ЭЛЬ-ФА.
- Бушуев, С. К.(1955). *Из истории внешнеполитических отношений в период присоединения Кавказа к России (20-70-е гг. XIX в.)*. М.
- Деятельность польской политической эмиграции на Кавказе в 30-50-е годы XIX века.* <http://archivesjournal.ru/?p=3189> საიტზე მიმართვის თარიღი-22.07.2019.
- Записки Михаила Чайковского* (Мехмет-Садык-паши), (1896). РС. Т. 86. No 5.

- Киняпина, Н.С. Блиев, М.М. Дегоев, В. В. (1984). *Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России: Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в.* М.
- Лапинский, Т. (1995). *Горцы Кавказа и их освободительная борьба против русских.* Описание очевидца Теофила Лапинского (Теффик-бея) полковника и командира польского отряда в стране независимых горцев. Нальчик: Эль-Фа. http://a-u-l.narod.ru/Teofil_Lapinskiy_Gorcy_Kavkaza_tom-1.2html საიტზე მიმართვის თარიღი-22.07.2019.
- Магомеддадаев, А. (1998). *Мухаммад-Амин (Асиялав) и народно-освободительное движение народов Северо-Западного Кавказа в 40-60 гг. XIX* (Сборник документов и материалов). Махачкала: Юпитер.
- Маркс К, Энгельс, Ф. (1957). *Полное собрание сочинений.* Том 9. Второе издание. М.: издательство политической литературы.
- Покровский, М.В. (1952). *Иностранные агенты на Западном Кавказе в первой половине XIX в.* Кубань. 1952, №11.
- Фелицин, Е.Д. *Английские и Польские агенты у Западно-Кавказских горцев 30-40 годах.* (წიგნში არ არის მითითებული გამომცემის წელი და გამომცემლობა, შეიცავს 14 ფურცელს)
- Фонвиль, А. (2010). *Последний год войны Черкесии за независимость 1863-1864 гг.* Нальчик:. Изд-во М. и В. Котляровых.
- Хафизова, М. (2010). *Убыхи. Ушедшие во имя свободы.* Нальчик.

POLITICAL ACTIVITIES OF MUSTAFA CHOKAI
DURING THE PERIOD OF EMIGRATION TO FRANCE

Политическая деятельность Мустафы Чокая
в период эмиграции в Франции

მუსტაფა ჩოკაის პოლიტიკური მოღვაწეობა
საფრანგეთში ემიგრაციის პერიოდში

AIGUL KISTAUBAYEVA

Ph.D.,

Head of the Department for the Study of the History of Kazakhstan

Central State Museum of the Republic of Kazakhstan

Almaty, Republic of Kazakhstan

ODCID: 0000-0002-0192-6214

e-mail: aigulkyst@mail.ru

tel.: 8 702 376 65 97

Abstract

Mustafa Chokai was the leader and creator of the first emigration Turkestan center in Paris. His goal was the creation of independent national statehood in Turkestan. Mustafa Chokai fought for the freedom of the Kazakh, Uzbek and other Turkic peoples, made every effort to reveal to the world public the hidden sides of the policy of the Bolsheviks in Soviet Russia in relation to non-Russian peoples. The creation of the Turkestan Legion from prisoners of war during World War II is associated with the name of Mustafa Chokai. It is the works of Mustafa Chokai that give an objective description of these processes, which have seriously damaged the historical consciousness of the people. For this reason, the need to study the political science heritage of Mustafa Chokai is a need of the time. Of greatest interest to historians is the mushroom of political activity of Mustafa Chokai in the ranks of the anti-Bolshevik movement "Prometheus", uniting in Europe the heads of national autonomies defeated by the Red Army from 1917 to 1921. The ideology of the Promethean movement was directed towards the formation of peoples fighting for national self-determination civic culture. The study revealed archival materials relating to the political activities of Mustafa Chokai in France.

Keywords: diaspora, Kazakhs, emigration, Turkestans, Mustafa Chokai, France, Alashordins, Kokand autonomy, intelligentsia.

АЙГУЛЬ КИСТАУБАЕВА

К.и.н.,

руководитель отдела по изучению истории Казахстана

Центрального государственного музея РК

г. Алматы, Республика Казахстан

ODCID: 0000-0002-0192-6214

aigulkyst@mail.ru

8 702 376 65 97

Аннотация

Мустафа Чокай был лидером и создателем первого эмиграционного туркестанского центра в Париже. Его целью было создание независимой национальной государственности в Туркестане. Мустафа Чокай боролся за свободу казахского, узбекского и других тюркских народов, приложил все усилия, чтобы раскрыть мировой общественности скрытые стороны политики большевиков в советской России по отношению к нерусским народам. С именем Мустафы Чокая связано создание «Туркестанского легиона» из военнопленных во время Второй мировой войны. Именно труды Мустафы Чокая дают объективную характеристику этим процессам, нанеся серьезный ущерб историческому сознанию народа. По этой причине необходимость изучения политологического наследия Мустафы Чокая, является потребностью времени. Наибольший интерес для историков представляет опять политической деятельности Мустафы Чокая в рядах антибольшевистского движения «Прометей», объединившего на территории Европы глав национальных автономий, разгромленных Красной армией в период с 1917 по 1921 г. Идеология прометеевского движения была направлена на формирование у борющихся за национальное самоопределение народов гражданской культуры. В ходе исследования были выявлены архивные материалы, касающиеся политической деятельности Мустафы Чокая во Франции.

Ключевые слова: диаспора, казахи, эмиграция, туркестанцы, Мустафа Чокай, Франция, алашординцы, Кокандская автономия, интеллигенция.

აიგულ კისტაუბაევა

ისტორიის დოქტორი,

ყაზახეთის ცენტრალური სახელმწიფო მუზეუმის

ყაზახეთის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელი

ყაზახეთის რესპუბლიკა, ქ. ალმა-ატა

ODCID: 0000-0002-0192-6214

aigulkyst@mail.ru

8 702 376 65 97

აბსტრაქტი

მუსტაფა ჩოკაი იყო პარიზში თურქესტანის პირველი ემიგრაციული ცენტრის ლიდერი და შემოქმედი. მისი მიზანი იყო თურქესტანში დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოებრიობის შექმნა. მუსტაფა ჩოკაი იბრძოდა ყაზახების, უზბეკების და სხვა თურქი ხალხების თავისუფლებისთვის, ყველა ღონეს ხმარობდა, რომ მსოფლიო საზოგადოებისთვის გამოემჟღავნებინა საბჭოთა რუსეთში ბოლშევიკების პოლიტიკის ფარული მხარეები არარუსულ ხალხებთან მიმართებაში. მეორე მსოფლიო ომის დროს

სამხედრო ტყვეებისგან თურქესტანული ლეგიონის შექმნა დაკავშირებულია მუსტაფა ჩოკაის სახელთან. მუსტაფა ჩოკაის ნაწარმოებები ობიექტურად აღწერს იმ პროცესებს, რამაც სერიოზულად დააზარალა ხალხის ისტორიული ცნობიერება. ამ მიზეზით, მუსტაფა ჩოკაის პოლიტოლოგიური მემკვიდრეობის შესწავლა დროის მოთხოვნაა. ისტორიკოსებისთვის ყველაზე საინტერესოა მუსტაფა ჩოკაის პოლიტიკური საქმიანობა ანტიბოლშევიკური მოძრაობის "პრომეთეს" რიგებში, რომელიც ევროპაში აერთიანებდა წითელი არმიის მიერ დამარცხებული ეროვნული ავტონომიების მეთაურებს 1917-1921 წლებში. პრომეთეური მოძრაობის იდეოლოგია მიმართული იყო ხალხის სამოქალაქო კულტურის ჩამოყალიბებაზე, რომლებიც იბრძოდნენ ეროვნული თვითგამორკვევისთვის. კვლევამ გამოავლინა საარქივო მასალები, რომლებიც ეხებოდა საფრანგეთში მუსტაფა ჩოკაის პოლიტიკურ საქმიანობას.

საკვანძო სიტყვები: დიასპორა, ყაზახები, ემიგრაცია, თურქმანელები, მუსტაფა ჩოკაი, საფრანგეთი, ალაშორდინელები, კოკანდის ავტონომია, ინტელიგენცია.

Методологической основой данного исследования служит историко-диалектический подход, разработанный многочисленными отечественными и зарубежными исследователями, основанный на принципе историзма, включающем в себя анализ объекта исследования в нашем случае – деятельность Мустафы Чокая во Франции. Данный подход подразумевает объективно-исторический анализ конкретных фактов, определявших характер и специфику изучаемой проблемы, а также системную обработку доступных исторических источников и литературы. Выполнение данной работы опирается на применение разнообразных методов исследования: сбора архивных и литературных данных, их анализа и научной обработки, а также научной интерпретации и презентации полученных результатов. В статье использованы общепринятые методы научного исследования: анализ и синтез, а также собственно исторические: хронологический, сравнительно-исторический (или компаративный).

Введение. Жизнь и деятельность Мустафа Чокай-Бея, (25.12.1890 - 27.12.1941) пришлось на перелом эпох, совпала с периодом бурных социальных потрясений страны. Он был единственным представителем Алашской интеллигенции, которому удалось спастись от большевистского террора, эмигрировавший из Тифлиса (Тбилиси) в Турцию, а затем в 1921 году в Париж. Не повторяя исследования, посвященные жизни и деятельности Мустафы Чокай [Есмагамбетов, 2008: 189; Кара, 2004: 158], хотелось бы сразу перейти к причинам и последствиям его эмиграции во Францию.

В 1917 г. из Петрограда Мустафа Чокай вернулся в Туркестан, сначала в Оренбург, а затем в Ташкент. 28 ноября 1917 г. IV Чрезвычайный Всетуркестанский (краевой) мусульманский съезд в Коканде провозгласил автономию Туркестана. На этом съезде Мустафа Чокай был избран сначала членом правительства, а затем премьер-министром [ЦГА, коробка 1, Д. 8. Л. 9; Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости, 2000: 81-82]. Авторы коллективной монографии «Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости» о деятельности Мустафы Чокай на посту премьер-министра Туркестанской автономии пишут следующее: «Новое руководство действительно начало действовать более активно. М. Чокаев, заняв пост главы Временного правительства, стремился консолидировать узбеков, казахов и киргизов под эгидой возглавлявшегося им правительства. Однако лидеры «Алаш Орды» прохладно отнеслись к этим попыткам» [Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости, 2000: 99]. Думается, что идея консолидации туркестанского общества была истинным намерением Чокай, что и подтверждалось не только в его деятельности в Коканде, но и в его последующих работах, написанных в эмиграции.

9 декабря 1917 г. члены партий узбекской национальной буржуазии, большей частью объединенные в «Шуро-и-Исламия», представители интеллигенции-джадиды, клерикалы из партии «Шуро-и-Улема», члены партий меньшевиков, кадетов, эсэров, представители руководства Белого движения, собравшиеся на 4-ый съезд Центрального Туркестанского Национального Совета, провозгласили автономию Туркестана. Избранное съездом правительство автономии, вошедшей в историю края и демократического движения под названием Кокандской, возглавил видный общественно-политический деятель Мустафа Чокай¹ [ЦГА, Ф. 1, Д. 8 (а). Л. 15].

Несмотря на короткий срок существования, Кокандская Автономия стала столь значимым явлением в жизни и истории народов нынешней Центральной Азии; ее идеи и образ так долго вдохновляли борцов за национальную независимость, против большевизма, что на уничтожение документов и физическую ликвидацию всех, связанных с ее созданием и защитой, на замалчивание самого этого факта громадного общеисторического значения, а впоследствии и на фальсификацию истории Кокандской Автономии, большевики потратили не одно десятилетие. Кокандская автономия уже впервые дни существования была признана великими державами, по праву видевшими в ней первую в истории Туркестана демократическую республику, независимую от большевистской России [ЦГА, Ф. 1, Д. 8. Л. 12].

Примечателен тот факт, что в правительстве Кокандской Автономии одна треть мест принадлежала представителям русской буржуазии и российских политических партий, что уже само по себе говорит об объективности советской исторической науки, именовавшей Кокандскую Автономию не иначе, как «националистическая». Заметим попутно, что самым веским аргументом большевистской пропаганды против Кокандской Автономии было: «прикрываясь лозунгом автономии, ...хотели восстановить частную собственность на землю и средства производства [ЦГА, Ф. 1, Д. 8. Л. 3].

Правительство Мустафы Чокая было свергнуто 5 (18) февраля 1918 г., власть в Автономии захватил Эргаш [Яш Туркестан, 1949-1950: 106]. А через несколько дней Кокандская автономия была разгромлена отрядами Красной Армии.

Как пишет К.Л. Есмагамбетов, Мустафа не мог долго скрываться вдали, освободившись из плена Эргаша, он тайно прибыл в Ташкент, встречался с лидерами национально-освободительного движения, обсуждая с ними возможности продолжения дальнейшей борьбы, рассматривал возможности получения поддержки на родине и за ее пределами. Похоже, что в ходе этих переговоров были приняты решения о переводе денежных средств М. Чокая, предназначенных для Туркестана из банков Оренбурга и Омска за границу и об его выезде в Соединенные Штаты Америки [Есмагамбетов, 2008: 159].

В апреле 1918 года М. Чокай был приглашен в Самару на встречу участников Учредительного собрания. 1 мая 1918 г. М. Чокай под чужой фамилией в сопровождении жены покидает Ташкент, посещает Челябинск, Уфу Уральск, Самару, и затем выезжает на Кавказ [Есмагамбетов, 2008: 161]. В 1919 г. Мустафа Чокай решается на политическую эмиграцию через Баку и Тифлис. Некоторое время он там проживает.

Как пишет К.Л. Есмагамбетов, М. Чокай в Баку, Ашхабаде и Тбилиси, встречаясь с дипломатическими и военными представителями Западных стран, старательно изучал их взгляды на Туркестанский вопрос. 21 февраля 1919 года, через представителя Французского правительства в Баку, он направил радиотелеграмму на Версальскую конференцию, обращаясь к Европейским государствам с просьбой оказать военную помощь для

¹ В ноябре 1917 IV съездом было принято решение об образовании Кокандской автономии где в начале возглавил Тынышпаев, а в 1918 г. – Мустафа Чокай. Где он выдвинул идею об объединении всего Туркестана в автономную республику. 30 апреля 1918 г. была провозглашена Кокандская автономия.

освобождения Туркестана от большевиков. Позже текст телеграммы был опубликован в журналах «Orient et Occident», «Promethée» [Есмагамбетов, 2008: 175].

На обстановку в Туркестане обращают внимание и во Франции. В конце 1919 года представитель французской миссии на Кавказе майор де Нонанкур в докладе военному министру Франции сообщает, что председатель Комитета по Созыву Туркестанского Учредительного собрания М. Чокай хорошо осведомлен о сложившейся политической ситуации [ЦГА, Ф 1. Д. 4. Л. 10].

М. Чокай, понимает независимость Туркестана и Кавказских республик как взаимосвязанную, единую проблему. Поэтому, он позицию Западных держав относительно Азербайджана или Грузии не отделяет от Туркестана. В общем, он убеждается в том, что союзные державы в действительности не берут под защиту ни Кавказские страны, ни Туркестан [ЦГА, Ф. 1, Д. 4. Л. 11].

Находясь в Баку, Мустафа направил телеграмму в Париж представителям стран востока, собравшимся на Версальском конгрессе, по поводу обеспечения реализации свобод Туркестанских народов в рамках Российской демократической федеративной республики. Уже тогда М. Чокай начал понимать, что, удерживая курс на русскую демократию, вряд ли Туркестанские народы смогут добиться самоуправления [Есмагамбетов, 2008: 193].

28 апреля 1920 года в газете «Грузия» под псевдонимом «Я» была напечатана его статья «Национальный вопрос в Туркестане и международные отношения». Статья дается в форме сообщения председателя Комитета по Созыву Туркестанского Учредительного собрания. Этот материал был написан на основе интервью журналистам, данного М. Чокаем вместе с В.А. Чайкиным. В ней М. Чокай, говорит: «Обычно, сущность национальной проблемы ограничивается задачами национального меньшинства, а в Туркестанской обстановке мы встретились с обратным явлением. Здесь вопрос о правах национального большинства» [Садыкова, 2002: 195]. М. Чокай, боролся за свободу не только казахского, узбекского и др. тюркских народов, но и за свободу всех Кавказских народов, он приложил все усилия, чтобы раскрыть общественности скрытые стороны двуличной Российской политики. Вторжение советских войск в страны Кавказа, поставило последнюю точку в смутных сомнениях и взглядах М. Чокая на политическую борьбу [ЦГА, Ф. 1. Д. 7. Л. 6].

Интересно высказывание доктора Тахира Чагатая по поводу эмиграции Мустафы Чокая в Западную Европу, напечатанное в юбилейном номере «Яш Туркестан», посвященного 60-летию со дня рождения и к 8-летию со дня смерти главы Кокандской автономии: «Русские большевицкие организации, в руках которых оказались сильные гарнизонные формации царской эпохи, легко одержали верх над военными силами Национального Туркестана, которые только что организовались. Таким образом, Тюркская Национальная борьба Туркестана, начавшаяся против царской России, вылилась в движение против Большевицкой России [ЦГА, Ф. 4. Д. 2. Л. 3].

Туркестанские националисты, рассмотревшие детально эту последнюю форму положения, почувствовали необходимость, переправив главу их правительства за границу, превратиться в такую организацию борьбы, голос которой смог бы быть услышанным и за границей и которая сумеет встать на его защиту в свободном мире. И вот таким образом пробравшийся в Европу через Кавказ и Истамбул и поселившийся в Париже Мустафа Чокай первым долгом обратился к Версальской Конференции. Начавшаяся таким образом деятельность вне родной страны продолжалась 20 с лишним лет» [Яш Туркестан, 1949-1950: 22].

Одной из главных причин того, что М.Чокай не остался в стране, стало то, что со становлением Советской власти укреплялась тоталитарная полицейская система, запрещающая любое демократическое движение.

Туркестанская национальная организация в начале февраля 1921 г. Мустафе Чокаю предложила: 1) принять участие в работе совета членов Учредительного собрания. 2) поездку в Париж с целью ознакомить демократическую общественность Западной Европы и Америки, вместе с тем представителей мусульманских стран в Европе, Индии, Китае и др. с положением в Туркестане. После того, как его друзья обсудили возможные варианты, они пришли к выводу о том, что пребывание М. Чокая за границей делу освободительной борьбы гораздо полезней, поэтому советуют ему оставаться в Париже [Есмагамбетов, 2008: 207-208].

После разгрома Грузинской Республики Мустафа Чокай уезжает за границу. В марте 1921 года М. Чокая и Марию Яковлевну в Париже встретил один из руководителей Казанских татар Фуад Тохтар, он здесь обосновался годом раньше. Весной 1921 года сразу по приезду в Париж, он знакомится со здешними русскими организациями. В то время в Париж приехало и обустроилось довольно много русских эмигрантов, среди которых были: бывшие руководители Временного правительства (А.Ф. Керенский, П.Н. Миллюков) и члены директории (Н.Д. Авксеньев, Н.В. Чайковский) и др. [ЦГА, Ф. 1, Д. 7. Л. 9].

Особенно Мустафа обращает пристальное внимание на решения социал-революционерами относительно вопросов автономии, принятые зарубежными, конституционными демократами и другими партиями. Доказательством тому служит хранение в его личном архиве копии протокола «совещания членов Учредительного собрания», проходившего 8-21 января 1921 года на пятидесяти одной странице. Возможно, этот документ М. Чокай получил по приезду в Турцию от встретившего его друга Фуада Тохтарова.

Несмотря на приезд в Париж, весной 1921 г., похоже Мустафа Чокай еще не принял окончательного решения в какой стране Западной Европы или в Соединенных Штатах Америки он остановиться и обоснуется. В 1922 году он и в Италии побывал, из-за нехватки средств шесть месяцев в 1923 году провел в Германии. В конце концов, Мустафа принял решение остаться в Париже, считавшемся столицей политической эмиграции, и обосновался в его окрестностях в городе Ножан. В дом Мустафы на улице Скар де ла Фонтен часто приезжали и туркестанские эмигранты, и иностранные ученые тюркологи [Чокай, 2001: 28].

Париже Мустафе Чокаю кажется удобным в любом отношении для продолжения политической деятельности. Только его волнует, насколько Западные страны интересуют Туркестанский вопрос, каково их представление о тюркских народах притесняемых большевиками. Дело в том, что в последние два-три года во взаимоотношениях с представителями Англии, Франции, Германии было достаточно моментов, которые вызвали его опасение. Если с одной стороны было известно, что эти страны издавна «жадно смотрели» на Центральную Азию, с другой стороны тревожили их действия, противоречившие позиции М. Чокая [ЦГА, Ф. 7, Д. 1. Л. 8].

Эмиграция Мустафы Чокая была вызвана необходимостью перехода к новой тактике и новой стратегии в национально-освободительном движении.

Живя в Париже, Мустафа Чокай развивал напряженную деятельность по объединению всех находящихся в эмиграции мусульман, прилагает все усилия для того, чтобы открыть глаза Западу на истинное положение дел. Он играл незаменимую роль в обществе «Дружбы народов Кавказа, Туркестана и Украины» [Садыкова, 2002: 26].

23 декабря 1923 г. в доме в Ножане Мустафу и Марию Чокай разыскал давний близкий знакомый, с которым вместе было пережито немало трудных времен национальной борьбы, А.-З. Валиди и башкирский ученый Абдулкадыр Инан. Недалеко от дома, где проживал М. Чокай в Ножан сюр Марне, расположились Садри Максуди, руководитель азербайджанского освободительного движения в городе Сен-Клу – Алимардан-бей Топчибаши [Чокай, 2001: 36].

Следует отметить, что в Стамбуле, Париже, Берлине, Варшаве и других городах Европы были и другие группы людей, образующих «тюркскую среду» приехавшие в разное время для политической борьбы, с похожими судьбами и едиными задачами. Это были: Гаяз (Аяз) Исхаки, Мустафа Векилли, Осман Токымбетов, Закир Кадыри, Бари Баттал, Омар (Гумер) Терегулов, Агдаш Нигмати, Адрахман Шафеев (Шафи Алмас), Алимжан Идриси, Сабир Расул, Февзи Тогай, Ахмет-Султан Тагиров и др. Тюркские эмигранты, приехавшие в Турцию, Германию, Францию и другие страны ждали от западной демократии если не военной, то хотя бы моральной поддержки [Есмагамбетов, 2008: 211].

В западных странах М. Чокай, А.-З. Валиди, А. Топчибаши, Г. Исхаки и С. Максуди воспринимались, как знатоки истории и культуры тюркских народов, находящихся в составе Советского Союза. Поэтому в их домах бывали известные французские ученые П. Пелио, Э. Блоше, Г. Ферранд, английские профессора Эдвард Браун, Денисон Росс. В Германии М. Чокай был хорошо знаком с профессором Восточного института при Берлинском Университете Герхардом фон Менде, с тюркологом Аннермари фон Габен [ЦГА, Ф. 1, Д. 7, Л. 11].

Сразу по прибытии в Париж, он наладил связи с этими людьми, в особенности с работавшим в министерстве иностранных дел Франции, давним знакомым историком, археологом, этнографом Жозефом Кастанье.

Давнее знакомство со многими тюркскими, русскими эмигрантами в Париже и Берлине М. Чокаю, дало возможность сразу же приступить к политическим делам [Кара, 2004: 98].

Находясь на чужбине, Мустафа Чокай считал важнейшей целью своего бытия привлечение внимания мировой общественности к событиям, происходившим в советском Туркестане. Он писал статьи о тяжелом положении туркестанских народов [Чокаев Мустафа, 1928: 237] и научные заметки об историческом прошлом Туркестана [Мендикулова, 2006: 128], публично выступал с лекциями и в прессе. За годы эмиграции с июля 1918 г. до сентября 1931 г. М. Чокаем было написано более 117 статей, напечатанных в журнале «Жана Туркестан» в Стамбуле. В Берлине он открыл печатный орган «Яш Туркестан», выходивший в 1929-1939 гг.

15 марта 1923 года М. Чокай, направляет материал с объемным обзором политики России и политической обстановки в Туркестане депутату французского парламента Жео Жеральду. Подготовленный по просьбе французского депутата, документ состоит из двух частей, к документу был приложен вариант, переведенный с русского на французский язык. В этом материале, под названием «Задачи и направления Туркестанского национального движения», Мустафа изложил: предпосылки провозглашения Туркестанской автономии и ее подавление большевиками; лживость лозунгов Советской власти о праве на самоуправление для всех народов, входивших в состав старой Российской империи; что полтора миллиона мусульман стали жертвами гонений, голода, упадка промышленности. Вместе с тем, он отметил, что политика Советской власти относительно Туркестана и Казахской земли таит угрозу для всех Восточных народов, отметил важность создания национально-освободительными силами в Туркестане необходимых условий для построения заирлы национально-демократического государства [Есмагамбетов, 2008: 212].

Как отмечает К.Л. Есмагамбетов, М. Чокай не впадал ни в тюркизм, ни в исламизм, проявил себя как деятель, ратующий за основание заирлы демократического государства. Мустафа считал к независимости можно прийти не только с помощью внешних сил, но и в результате организации внутри самой страны, именно поэтому руководители Туркестанского национального движения в тяжелый период 1918 года не обратились за помощью к Турции

В политической жизни Франции приезд в Париж такой видной личности как Мустафа не остался незамеченным. В министерстве Иностранных дел была составлена его

характеристика и представлена руководству. В частности, в ней отмечается его «честность и точность в оценке политической обстановки, и, что его в Европу приехал по поручению Туркестанских национальных организаций».

Есть все основания полагать, что этот документ был подготовлен Жозефом Кастанье, он был знаком с М. Чокаем еще в Туркестане, хорошо владел русским языком, в это время находился на службе в министерстве Иностранных дел Франции. Ж. Кастанье, вернувшись на родину (во Францию), параллельно с дипломатической работой занимался исследованием политической истории и культуры Средней Азии и Казахстана. И в обоих этих направлениях, и в установлении связей с государственными и общественными деятелями Франции, с некоторыми изданиями оказывает, М. Чокаю содействие. Например, Кастанье в Париже в журнале «Revue du monde musulmane» опубликовал статьи «Русская революция в Туркестане», «Большевизм и ислам» и на другие темы.

Один из самых первых материалов М. Чокая, тоже был опубликован в этом журнале. В предисловии к этой статье в пояснении об авторе сообщается, о приезде Мустафы в Европу в качестве «представителя казахов» [Есмагамбетов, 2008: 213] .

М.Чокай, побывав в различных кругах в Германии и Париже, выяснил целый ряд обстоятельств. Одно из них – полное отсутствие в Европе проектов, направленных против Советской власти; второе – социалистическая революция несколько не повлияла на капиталистический мир. Третье обстоятельство – страны Европы не имели полного представления о жизни, быте и освободительной борьбе народов, находящихся в СССР.

Отталкиваясь от этого, первое время статьи М.Чокая, опубликованные в эмигрантских изданиях «Дни» (А.Ф. Керенский) [ЦГА, Ф. 4, Д. 1. Л. 7], «Последние новости» (П.Н. Миллюков) и в др. о социально-экономической обстановке в Туркестане, о носильном навязывании в этом регионе Советской власти, о продолжении большевиками колониальной политики царского правительства, о целях и задачах национально-освободительного движения казахского, узбекского и др. народов, преследовали большую политическую цель: Разоблачая политику Советской власти, старается обратить внимание мировой общественности на проблемы тюркских народов в составе Советского Союза.

Первые три-четыре года Мустафа и Мария Яковлевна испытывали бытовые трудности. В 1923 году Г. Бырымжанов встретился с приехавшим в Германию Т. Рыскуловым и попросил у него материальной поддержки для М. Чокая. Тем не менее, Мустафа даже в самые трудные времена не просил никого о помощи. Чтобы не попасть в экономическую зависимость, он, будучи членом Учредительного собрания, не принял никакой помощи от А. Керенского, который успел в 1917 году вывезти за границу на депозит немалые средства [Чокай, 2001: 125].

М. Чокай с 1922-1923 года, начинает сомневаться в том, что «русская демократия» может стать надежным союзником в Туркестанском национальном движении. В основе этого лежит, по словам самого Мустафы, «непригодность русской демократии», толчком для открытого выражения мнения по этому вопросу казахским деятелям в эмигрантских газетах «Дни», «Последние новости» и др. стало опубликование статей против насмешек и пренебрежения туркестанцами.

М. Чокай, пережил особо ответственные моменты в становлении его мировоззрения и политических взглядов. В 1930 г. были опубликованы в эмигрантских изданиях даже такие статьи, в которых он стремился донести, что шовинистское, старое колониальное господство для нерусских народов «благо». В одной рукописи из личного архива М. Чокая, рассказывалось об односторонности в отборе материалов, напечатанных в газете «Дни» под руководством Керенского, особенно о том, что в материалах, в которых речь идет о народах подвластных Советской России «легко допускаются сплетни». В ней говорится, что «великая

русская душа Керенского не найдет покоя, если он в удобный момент не «пнет» М. Чокая, Эмин-бей Расулзаде и Аяз-бей Исхаки» [ЦГА, Ф. 4, Д. 1. Л. 13].

Мустафа Чокай в Париже выступает с докладом на собрании комитета «France – Orient». Доклад «О современном положении Туркестана» был опубликован в феврале 1930 г. в Bulletin Officiel du Comité «France – Orient». По приглашению Королевского института по международным делам 27 марта 1933 г. Мустафа Чокай выступает в Лондоне с докладом «Советский Союз и Восточный Туркестан». Он руководит Туркестанским Национальным Объединением (Union Nationale du Turkestan), созданным в Париже, публикует материалы о политике большевиков в Туркестане на английском и французском языках.

Благодаря разносторонней политической деятельности авторитет Мустафы Чокая в Европе был очень высок, он пользуется поддержкой польских, французских и германских властей.

В 1928 г. выходит в свет на французском языке монография М. Чокая «Chez les Soviets en Asie Centrale» («Туркестан под властью Советов») ставшая одним из первых разоблачений Советской власти в Туркестане и сразу же привлекла внимание международной общественности [ЦГА, Ф. 1, Д. 3. Л. 15].

Во французских периодических издания появились отклики. Газета «Попюлэр» в номерах от 2 и 3 сентября 1928 г. поместила материал Жана Лонгэ под названием «Русский империализм в Туркестане». Назвав монографию «отлично документированной», автор отзыва полагает, что «работа товарища Мустафы Чокаева клеймит сильнее всякого рассуждения» колониальную политику большевиков в Туркестане.

Французская «Журнал де Деба» от 8 октября 1928 г., назвав Мустафу Чокая свободолюбивым демократом, отмечает, что он «с чисто научной точностью вскрывает замаскированную правду... Систематическое преследование мусульман, полная эксплуатация туземного пролетариата, лживая аграрная реформа, сведшая к облегчению русского населения за счет туземцев, погибающих от нужды, поощрение невежества и пороков – вот результаты советского господства, которое с трех точек зрения – политической, социальной и экономической – должно быть осуждено всеми цивилизованными народами» [Садыкова, 2002: 32].

Кроме событий в Туркестане, Мустафа Чокай анализировал события и в Европе по двум причинам. Во-первых, советская Россия, продолжившая колониальную политику царского правительства в отношении Туркестана и других национальных окраин, являлась европейским государством. Во-вторых, чувства симпатии к народу Туркестана также имели место в европейских странах. Все это вселяло в него уверенность в том, что развитие событий непременно повлияет на судьбу советской России и, соответственно, на будущее народов советских азиатских республик.

В 1920-е гг. в жизни политической эмиграции из Советской России важную роль стало играть движение «Прометей», руководившего подпольной борьбой против СССР в 1926-1939 гг. и выделявшего значительные денежные суммы для этого. К 1927 г. была скоординирована деятельность национальных центров и началась регулярная публикация периодических изданий. Одним из этих изданий был журнал Туркестанского Национального Комитета (Объединения) «Яш Туркестан» («Молодой Туркестан»), выходивший в Берлине. Мустафа Чокай был членом ЦК Туркестанского Национального Объединения, а с 1929 г. стал руководить данной организацией [Hostler, Ch.W. Turkism and the Soviets, 1957: 128].

О значении деятельности движения «Прометей» для политической эмиграции из СССР Чарльз Хостлер пишет следующее: «Движение «Прометей» было серьезным единственным и мощным органом, который после 1926 г. имел возможность предоставлять помощь и защиту тюркским лидерам из Советского Союза. Поэтому большинство известных руководителей из

среды Тюркско-русских народов, сумевших эмигрировать за пределы СССР, были вовлечены в это движение. В результате чего ни одна тюркская группа из Советского Союза не осталась без внимания данной организации. Азербайджан был представлен партией «Мусават» и ее лидером Мехметом Эмином Ресулзаде. Северокавказские тюрки (также как большинство нетюркских племен Северного Кавказа) представлялись Саидом Шамилем, внуком Имама Шамиля. Крымские тюрко-татары были представлены Джафером Бейем Сейдахметом (Киримером) и казанские тюрко-татары – Аясом Исхаки. Туркестан представляли Мустафа Чокай Оглу (*Cokaioglu*), Осман Ходжа (*Osman Khodja*) и другие» [Мендикулова, 2006: 129]. Финансирование деятельности Лиги «Прометей» закончилось в 1939 г. с началом Второй мировой войны.

Историк С. Исхаков, на основе рассекреченных документов из Особого архива при Совете Министров СССР, пишет, что Чокаев стал безраздельно руководить Туркестанским Национальным Объединением (ТНО), «пользуясь поддержкой не только польской разведки (конкретно экспозитуры № 2, созданной в 1929 г. для ведения разведывательной деятельности против СССР, - подразделения Отдела II (разведка) Генштаба Польши), но и со временем – французских и германских властей» [Мендикулова, 2006: 129].

Следует отметить, что Мустафа Чокай считался одним из самых сведущих лидеров туркестанской эмиграции в Западной Европе, который прекрасно разбирался в событиях, происходивших не только в Туркестане, но и в Сынцзяне. Такая характеристика ему была дана английскими дипломатами У.Е.Д. Алленом и Иденом в конфиденциальной переписке от 3 февраля 1932 г., обнаруженной проф., д.и.н. Г.М. Мендикуловой в Британском архиве *Public Record Office*. В этом же письме сообщалось, что Мустафа Чокай хорошо известен в Кабуле и имеет неофициальные связи (отношения) с посольством Японии в Париже.

Имеются сведения, что после прихода фашистов к власти в Германии в 1933 г. М. Чокай, приезжал в Берлин для встречи с Георгом Ляйббрантом, являвшегося начальником Восточного отдела Внешнеполитического управления НСДАП. Рассекреченные документы свидетельствуют о том, что германские власти ценили М. Чокая, который не прекращал поездок в Берлин [Из истории российской эмиграции. Письма Валидова и Чокаева, 1950: 11-18]. Однако не следует забывать, что в Берлине М. Чокай, выпускал журнал «Яш Туркестан», что объясняло его поездки туда. В одном из донесений Георга Ляйббранта в марте 1938 г. А. Розенбергу, М. Чокай, характеризовался как «вождь туркестанцев», «культурный и политически образованный человек. Однако турецкий ученый Абдухап Кара отрицает связь Мустафы Чокая с фашистскими властями [Кара, 2004: 190-191], обосновывая это тем, что в 1940 г. Чокай был арестован фашистами как английский шпион.

Интересна характеристика политической деятельности Мустафы Чокая, которую дала его супруга Мария Чокай: «Среди политиков бывают политики мира, к патриотам... Мустафа Чокай принадлежал к политикам мира, к патриотам... Мустафа был противником узколобого национализма. Он стоял на позициях единения народов Туркестана».

22 июня 1941 г., в день нападения Германии на Советский Союз, в Париже были арестованы около трехсот эмигрантов из России и в качестве «почетных заложников» заключены в замок Компьен [Садыкова, 2002: 60]. В этом же замке в течении трех недель содержался вместе с ними Мустафа Чокай.

О своем трехнедельном (с 22 июня до 13 июля) пребывании в замке Компьен Мустафа Чокай рассказал так: «Я познакомился с очень интересными людьми – как с русскими, так и иностранцами... У нас в Компьене на открытом воздухе устраивались замечательные лекции, политические диспуты. Я тоже прочел доклад о Туркестане». В середине июля того же года

немцы увозят из Парижа в Берлин, но только в конце сентября его допускают к попавшим в плен соотечественникам.

На предложение о сотрудничестве Мустафа Чокай, находясь еще в Париже, заявляет, что даст ответ только после встречи со своими пленными соотечественниками. Мустафа Чокай соглашается войти в состав комиссии по работе с военнопленными, прежде всего, по следующим причинам. Зная, что советская сторона, не подписав Женевскую конвенцию, лишила себя права иметь списки красноармейцев, Мустафа Чокай решает сам ознакомиться с условиями содержания своих соотечественников в концлагерях.

Далее впервые мы приводим полностью документ из личного архива Мустафы Чокая, который хранится Центральном Государственном архиве Республики Казахстан и архив INALCO. Bibliothèque Institute National des Langues et Civilisations Orientales – Archives Mustafa Chokay Bey (Библиотека Института восточных языков и цивилизации) [42, Л. 1-9].

Carton 2. Д. 2. Л. 1-9. Отрывок письма Мустафы Чокая при посещении лагерей военнопленных туркестанцев в 1941 году.

«Но война против советской России началась. Ее начал третий Райх, т.е. государство единственное способное материально и идеологически на эту войну и на ее победоносное завершение. Мы не хотели сомневаться в том что, в этой войне мы вместе с нашим народом находимся на одной стороне, разумеется, на противоположной Советам. А между тем сообщения с фронта говорят что «до последнего бойца дерущихся узбекских частях», о «киргизах, с какой то дикой яростью кидающихся на атаки»...

Что это: туркестанцы, еще не так давно ожидавшие войны против Сов. России как единственное средство избавления и от русского большевизма и от русского империализма, вдруг стали советскими патриотами. Откуда взялись все эти «узбекские», «киргизские» и др. «национальные воинские» части, которых, как мы знали, не было вовсе. Неужели русским большевикам удалось таки привить и к туркестанцам «яд советолубия».

Только встреча с военнопленными туркестанцами могла бы ориентировать нас относительно действительного положения в стране и настроения нашего народа и разрешить подкрадывающиеся в душу и тревожившее совесть сомнение, вызванное указанными выше сообщениями с фронта войны. И я, сидя еще в Париже, высказывал пожелание, чтобы германское верховное командование разрешило нам повидать наших соотечественников-военнопленных. Просьба эта была уважена. Разрешение посетить лагеря военнопленных получили не только мы туркестанцы, но и другие...

Посещение лагерей началось в конце августа, и за время до начала ноября мы успели побывать во многих лагерях и перевидать много десятков тысяч наших соотечественников...

Не без некоторой тревоги я шел на встречу со своими туркестанцами. И то сказать – 22 года отделяет меня от Туркестана, от живой встречи с Туркестанцами. За все эти долгие годы, исключая последних связь и контакт со страной только через посредство печати и изредка доходивших до нас писем. По ним мы изучали подсоветскую жизнь нашего народа. По реакции советской прессы на нашу деятельность можно было судить, что мы довольно хорошо знали происходившее в стране и верно ориентировались настроении народа.

Оправдывается ли этот наш «прогноз из далека», т.е. найдем ли мы в показаниях военнопленных подтверждение правильности нашей позиции относительно советов, и относительно России вообще, и, наконец, относительно будущего самого НАЦИОНАЛЬНОГО ТУРКЕСТАНА. Ведь мы шли к молодым людям, большинство которых родилось уже при советской власти и которые, если и слышали о нас что-либо, то только в изображении кривого зеркала русского большевизма. Найдем ли мы с ними общий язык понимания действительности.

Вот вопросы, которые прежде и больше всего занимали меня лично, когда во вторник 26 августа в составе комиссии под руководством штурбмама фюрера Гейбеля я выезжал из Берлина по направлению к Ганноверу. Не скрою, вопрос об устройстве военнопленных в лагерях для меня был «во втором ряду», ибо полагал в Германии, они должны быть устроены вполне нормально. И первая же встреча с военнопленными рассеяла мои сомнения относительно первой категории вопросов и обнаружила всю неудовлетворенность жизни военнопленных в лагерях.

Пленные туркестанцы делятся на две категории: *военнопленных красноармейцы, т.е. военнопленные в собственном смысле слова, и оказавшиеся в плену сосланные советским правительством на принудительные работы туркестанцы, осужденные советским судом рода анти-советские деяния и преступления, т.е. гражданские пленные*. Те и другие живут в одинаковых совершенно условиях. Ни в режиме, ни в праве на работу никакой разницы между ними нет. Живут люди обеих этих категорий в тесной дружбе. С трогательной заботливостью друг о друге говорили туркестанцы. Пожилые «гражданские пленные» просили меня проявить больше заботы о молодых военнопленных красноармейцах, ибо они нужнее для будущего строительства Туркестана, а красноармейцы проявляли много тревоги за судьбу «гражданских пленных как невинно страдающих», говорили военнопленные красноармейцы.

Подобное отношение друг к другу открытых врагов и официально долженствующих быть защитниками советской власти туркестанцев говорит о настрое нашего народа и его отношения к русскому большевизму значительно больше, чем листы их показаний.

Во всех почти лагерях, в особенности в лагерях большого скопления военнопленных туркестанцев (Просткой, Сувалки, Попеген, Дэбица, Деба и др.), меня узнали сразу. Одни узнали меня по фотографиям в советских изданиях, другие читали обо мне в большевистских изданиях. Среди пленных оказались даже двое моих близких родственника. Запомнили из-за советской компании против меня и против деятельности организации, которую я имею честь представлять и возглавлять. Благодаря этому между нами создалась атмосфера близости.

Военнопленные туркестанцы из уже состоявших в рядах Красной армии до начала этой (германо-советской войны от несколько недель до двух лет) и попавших на фронт по общей мобилизации уже после объявления войны. В осмотрении мной лично лагерях, вторых большинство. Девять из десяти по крайней мере из этих последних не умеет обращаться с винтовкой. Не умеют обращаться с винтовкой и значительно большой процент кадровых красноармейцев туркестанцев. Многие туркестанцы красноармейцы проходили воинскую службу во в нестроевом порядке: в обозах, в конюхах, поварах, в интендантстве на окладе.

«Какие мы солдаты, если за полтора года пребывания в красной армии год и даже больше, не знают и не понимают русского языка, т.е. языка команды».

Среди взятых в армию по мобилизации уже после войны очень много учащихся (низших, средних и высших учебных заведений), учителей начальных и средних школ. Есть инженеры, доктора медицины и артисты, которые не имели даже возможности переодеться и грим стереть с лица, стирали уже во время посадки их в вагоны. Это свидетельствует, с какой поспешностью советское правительство проводило мобилизацию и отправляло на фронт, на передовые позиции людей, совершенно не обученных воинскому строю.

По рассказу военнопленного: «нас было в одном классе педагогического института всего 15 человек туркестанцев. 26 июня явился в класс директор, велел нам выстроиться отдельно и ждать указаний военных властей. Через час нас прямо повезли на вокзал, посадили в вагон и отправили «для обучения воинскому строю». Куда именно нас везут, мы ничего не знали... В Самаре нам дали солдатские шинели и выдали винтовки. В Харькове винтовки отобрали якобы для русских, отправляющих на передовые позиции. Прошло

несколько дней, и нас высадили с поезда возле какого-то леса. Здесь нас обучали в течении трех дней, на четвертый день мы узнали, что командир наш сбежал, что мы находимся в немецком окружении. Нас всех вместе с присоединившимися в дороге оказалось несколько сот туркестанцев. Собрались и решили всем сдаться в плен».

Длинной вереницей тянутся передо мною военнопленные туркестанцы, и одни другого, дополняя, воссоздают трагическую картину страданий родной страны».

Следующий документ, который также приводится полностью и впервые является письмом Мустафы Чокая к Вали Каюмхану.

Carton 2. Д. 4. Л. 1-11. Copy of a letter from Chokay to Vali Kayyum Khan (Oct., 1941), concerning the plight of Soviet Muslim prisoners of war and some of their views, especially anti-Sovietism. Письмо Мустафы Чокая к Вали Каюмхану [ЦГА].

«Октябрь 1941 г. очень доверительно. Дорогой Вали.

Эти строки пишу для Вас лично и прошу очень держать их в большом секрете. Вы можете познакомить с их содержанием только тех из ваших друзей, с которыми вы по долгу ваших обязанностей, находитесь в личных близких и тоже доверительных отношениях, и то в том только случае, если они сами будут проявлять интерес вне предоставляемых Вами обычных «берехтов» о посещении лагерей военнопленных. Во всех других случаях сообщаемое здесь должно остаться в строгой тайне.

Теперь уже общеизвестно, что жизнь наших военнопленных соотечественников очень не нормальна и тяжела. Всюду они жалуются на плохую пищу и отсутствие одежды, огромное большинство бродят в полуголом состоянии, на отсутствие жилья (до сих пор - октябрь) во многих местах люди проводят целые сутки под открытым небом, укрываясь на ночь в вырытых ими самими в земле «волчьих ямах» и что особенно прискорбно, на плохое с ними обращение со стороны лагерной администрации. Порка за малейшее отступление от лагерной дисциплины и не редко расстрелы за невыполнение еще «преступления» - явления, уввы, ставшее обычным.

Мне рассказали во всех лагерях мною виданных, что уже при самом начале взятия в плен многих туркестанцев расстреляли на месте по внешнему сходству...с евреями. Еврейство находили еще в том, что туркестанцы, как все мусульмане всего мира, оказывались обрезанными. По этому поводу мне передавали трагический случай, когда раздевали и расстреливали по этому несчастному «признаку» туркестанцев, добровольно, с листовками, призывавшими их сдаваться немцам, отдавшимся в немецкие руки. Это происходило на фронте, где страсти разгораются, и требовать от солдат любой армии соблюдения всех правил гуманности трудно. Но, к сожалению, такие случаи передавали мне, имели место уже в лагерях.

Находились и другие поводы к расстрелу: это обвинение принадлежности к коммунистической партии, комсомолу и в очень редких случаях в том, что тот или иной туркестанец оказывался (будто) политрук.

Вы помните случай в Сувалках, где мы были вместе. Там начальником группы туркестанцев (их было свыше 2000 чел.) состоял русский офицер военнопленный, назначенный пленным советским генералом Богдановым. Богданов этот требовал, чтобы «на сегодня» было найдено скажем 5 туркестанцев активных коммунистов, разумеется, таковые «находились». Мы тогда вмешались в такого рода действия советского генерала, и Вы помните как офицеры, заведовавшие охраной лагеря, вняли нашим доводам и освободили двух уже ожидавших печального конца своей жизни. Молодых туркестанцев, передали нам в руки. Одного из этих офицеров звали Шрадер. Никогда нельзя забыть благородного жеста этих молодых офицеров, и я сохраню наилучшее о них воспоминанья.

В Эбенроде я видел 40 туркестанцев, выделенных и заключенных отдельно от остальной массы военнопленных. «За что вас поместили сюда» спрашивал я «не знаем» отвечали они в один голос, прерываемый слезами. Не знали и о причинах заключения и другие пленные. Лагерная администрация не дала по этому поводу никаких объяснений.

Передавать все виданное во всех лагерях было бы очень длинно. В общем картина одна и та же: всюду жалобы, жалобы, жалобы.

Два слова о пище для военнопленных. Выдаваемый им рацион, пожалуй, достаточен для того, чтобы поддержать жизнь. Умереть с голоду нельзя при условии, если бы военнопленные имели теплое одеяние, жилые помещения. Они ведь попали в плен после изрядного истощения в «советском раю». Мне рассказывали пленные туркестанцы, как отвратительно их кормили в советских казармах. Особенно печально было положение забранных в армию по мобилизации уже после начала военных действий и отправленных прямо на фронт на передовые позиции. Всю дорогу из далекого Туркестана до фронта их кормили скверно. Горячей пищи не было. Свинины, которой давали им, они не ели. Консервы оказались протухшими. На фронте им раздали сухари, которых они трогать не имели права раньше 5 дней. Полевая кухня никогда не успевала за ними. Трогать неприкосновенный запас люди боялись, ибо за преждевременный израсход питания полагался расстрел. Кормили туркестанцев вовремя их обучения отвратительно. Объясняли это тем, что они еще не настоящие красноармейцы не умеют еще, как следует обращаться с винтовкой. По счастью, многие из наших соотечественников попали в плен в первые дни прибытия на фронт и не успели, поэтому изголодаться. А теперь те, которые дольше пробыли на ученье, те полуистощены. Вот почему организм их требует больше питания. Вот почему рацион военнопленных им не достаточен.

Вы сами помните, как в Простоке доктора нам рассказывали о практикующемся «людоедстве» среди русских военнопленных. Наши до этого не дошли, надеюсь никогда не дойдут...

Из посещенных мною в последнее время лагерей относительно благополучно в Ярославле и Деба. Последний лагерь называется «рабочей командой». Лагерная администрация наших хвалит их мораль, их поведение. Не было еще случаев попыток к бегству с их стороны.

«Смертность от болезней среди них также не редкость. Но жизнь лагерная здесь тяжела».

Это было важно для того, чтобы воочию увидеть отношение немецкой стороны к его соотечественникам. От этого зависела также мера доверия Мустафы Чокая к нацистам и, соответственно, характер ответа на предложение о сотрудничестве. Однако все увиденное ввергло Мустафу Чокая в крайне удручающее, подавленное состояние. При бесчеловечном обращении немцев с пленными туркестанцами ни о каком его сотрудничестве с немецкой стороной, ни тем более об участии в создании легиона либо Туркестанского Национального Комитета не могло быть и речи. Мустафа Чокай сумел составить списки военнопленных, собрать и засвидетельствовать на бумаге факты зверского обращения фашистов с военнопленными (не только туркестанскими) и оставить все это Марии Яковлевне.

Carton 2. Д. 4. Л. 1-11. Письмо Мустафы Чокая к Вали Каюмхану [ЦГА].

Самое страшное я видел в лагере Дебиса. Здесь живут только кавказцы, туркестанцы и волго-уральские т.е. те, которых каждодневная «вохеншауная» агитация в кинотеатрах обзывают дикими носителя большевистской «заразы».

Я приехал в Дебису утром в пятницу 19 октября несколько раньше других членов комиссии, не дожидаясь их приезда. Я с Гейбелем и чинами администрации лагеря отправились в лагерь. Все военнопленные были собраны в колонны. Туркестанцы сразу узнали меня. Никто, конечно, из них меня никогда в жизни не видел. Многие плакали. Я

несколько позже узнал и понял смысл слез. Послышались голоса: «спасите нас». Мы здесь все погибнем. Нас расстреляют. Я им ответил, что они не погибнут, ибо находятся в дружественной настроенной в отношении нас Германии. Заметил, что мой ответ их не успокоил.

Это было до полудня. После полудня я вернулся обратно в лагерь один. Заведующий лагерем высказал мне полное удовлетворение поведением наших и сказал, что на работу он берет только туркестанцев, как самых отличных работников и хороших людей...

Первые же непосредственно разговоры с нашими раскрыли мне жуткие картины тамошней лагерной жизни. Расстрелы без конца. Из рассказов наших, а также военнопленных татар, кавказцев видно, что из около 4000 тысяч прибывших сюда человек осталось в живых около 25000 человек, остальные погибли.

Дисциплина во всех лагерях строгая. Такой она и должна быть, но здесь в Дембице строгость доведена до крайних пределов. Я не имею права критиковать действие лагерной администрации».

«Во всех лагерях военнопленным запрещается близко подходить к проволочным ограждениям. За это сурово наказывают. Но в Дембице в этом случае просто открывают огонь. Однажды во время моего пребывания среди военнопленных был убит один, а другой тяжело ранен. Убитый туркестанец, оказывается, очень близко подошел к проволоке. Другой раз один туркестанец-студент по дороге с работы нагнулся завязать свои обмотки, мешавшие ему идти. За нарушение порядка в строю, он был пристрелен тут же...

Нет сил передавать отдельные случаи бессмысленных расстрелов в Дебице. Каждый раз, уходя из лагеря, я видел несколько трупов с разможженными черепами.

Один трагический случай запечатлелся в моей памяти. Ко мне подходит один из наших. Хромает сильно на одну ногу. Он был ранен в лагере. Пуля застряла в ноге. Со слезами на глазах он просит меня спасти его, ибо завтра «достреляет». Откуда знаешь, что тебя застрелят, спрашиваю я его. Он отвечает: «Завтра наша группа идет на баню. Должен идти, а я хромаю, не могу идти в строю, не отставая от других, я не в состоянии, за это буду застрелен в пути...если же я не пойду в баню, то меня приведут в «изолятор» где тоже верная смерть. Спасите...». Эта маленькая история со мной сразу объясняет трагедию наших военнопленных. Видя их трагедию и точно на показ и на устрашение трупы расстрелянных у самых ворот лагеря, я решил забыть нанесенный мне удар...

Вот положение в Дембице. Рядом с ним бледнеют и забываются безотрадные зрелища, виданные нами в других лагерях. Перед ужасом кажущейся неминуемым расстрелом Дембице военнопленные не жалуется собственно ни на что другое. Единственное их желание и просьба быть переведенными в другой лагерь «Пусть переведут нас в Ярослав» умаляли они.

Переведены ли они, действительно в Ярослау, где комендант лагеря майор Захс производит впечатление человека весьма гуманного. Сколько военнопленных в Дембице осталось еще в живых...».

Мустафа Чокай в ходе посещения лагерей составил списки военнопленных из Туркестана с указанием фамилий, имён и лагерных номеров. Из многочисленных списков в диссертации приводится лишь две таблицы, характеризующих социальный и профессиональный состав казахов, попавших в плен в первые дни и месяцы Великой Отечественной войны.

ЦГА РК Архив Мустафы Чокая. Списки военнопленных 1941 г. Carton 2. Dossier 1. Л. 10-13.

Таблица 1 – Список военнопленных казахов 5 блока.

№	ФИО	Образование	Специальность	Национальность	№ coten
1	2	3	4	5	6
1	Курамысов Валитхан	среднее	учитель	казах	Блок 5
2	Канатбаев Карис	высшее	инженер	казах	-//-
3	Турганбаев Хаит	среднее	счетовод	казах	-//-
4	Карекешев С.	7 кл.	физрук	казах	-//-
5	Хаирекешев С.	5 кл.	повар	казах	-//-
6	Ахметов Турсун	среднее	бухгалтер	казах	-//-
7	Заурбеков Азмухан	среднее	учитель	казах	-//-
8	Арап-Макеш Билди	среднее	агроном	казах	-//-
9	Калиев Баден	7 кл.	ст. пекарь	казах	-//-
10	Садыкбеков У.	7 кл.	учитель	казах	-//-
11	Утепсанов Мамбет	5 кл.	рыболов	казах	-//-
12	Елиманов Сандыбай	высшее	педагог	казах	-//-
13	Халдаров Д.	среднее	кр-н	казах	-//-
14	Исмурзаев С.	8 кл.	помощник-машиниста	казах	-//-
15	Кубашов Кабдин	высшее	учитель	казах	-//-

Л. 11

1	2	3	4	5	6
16	Игенбаев Купа	среднее	учитель	казах	-//-
17	Нурбергенов Е.	среднее	кр-н	казах	-//-
18	Нурханов Б.	5 кл.	инженер	казах	-//-
19	Аймагамбетов А.	среднее	кр-н	казах	-//-
20	Дюйсенгалиев С.	-//-	зоотехник	казах	-//-
21	Шакбаев Т.	-//-	-//-	казах	-//-
22	Бисенов Дусбай	высшее	учитель	казах	2
23	Ахметов Мамбетали	среднее	-//-	казах	2
24	Турниязов К.	9 кл.	секр.	казах	-//-
25	Алиакбаров А.	7 кл.	тракторист	казах	-//-
26	Жандалов Ш.	8 кл.		казах	-//-
27	Кашинбаев З.	2 кл.	тракторист	казах	-//-
28	Ансбаев Е.	7 кл.	слесарь	казах	-//-
29	Жанбарбаев З.	8 кл.	шофер	казах	-//-
30	Казанбетов А.	7 кл.	-//-	казах	-//-
31	Рахматуллин А.	высшее	ст. зоот.	казах	1
32	Суйнишев Б.	3 кл.	тракторист	казах	2

Л. 12

1	2	3	4	5	6
33	Жайсанов Ш.	высшее	не разборчиво трак.	казах	2
34	Таиров Абдельмажит	4 кл.	не разборчиво	узбек	
35	Дуйсенов Х.	4 кл.	санитар	казах	2

36	Дуйсегалиев А.	4 кл.	-//-	казах	2
37	Белекбаев К.	4 кл.	повар	казах	2
38	Ибатуллин И.	среднее	земстр.	-//-	3
39	Искалиев Д.	среднее	учитель	-//-	4
40	Таженов И.	5 кл.	тракторист	-//-	4
41	Сагжанов Ж.	среднее	повар	-//-	4
42	Арстангалиев Д.	-//-	учитель	-//-	5
43	Габдуллин Я.	-//-	-//-	-//-	5
44	Бисенбаев М.	-//-	токарь	-//-	5

Продолжение таблицы 1

1	2	3	4	5	6
45	Касенов С.	-//-	учитель	-//-	1
46	Куржанов К.	6 кл.	пекарь	-//-	2
47	Мендибаев Г.	7 кл.	шофер	-//-	7
48	Менбаев Я.	Среднее	учитель	-//-	2
49	Кергизбаев А.	4 кл.	тракторист	-//-	11
50	Казанбаев У.	среднее	учитель	-//-	2

Л.13

1	2	3	4	5	6
51	Мукашев К.	Среднее	студент	казах	1
52	Искаиров К.	-//-	мех	казах	4
53	Аманбаев К.	4 кл.	шофер	казах	22
54	Койшгулов Н.	4 кл.	шофер	казах	1
55	Умурзаков Л.	9 кл.	учитель	-//-	4
56	Джаксенбаев М.	высшее	учитель	-//-	1
57	Азинбаев А.	среднее	повар-пекарь	-//-	4
58	Жубаниязов А.	2 кл.	шофер	-//-	1
59	Исламов К.	среднее	-//-	-//-	22
60	Куттумбетов А.	-//-	учитель	-//-	1
61	Рахимов А.	-//-	шофер	-//-	1
62	Исен А.	-//-	счетов.	Абарец	
63	Исмаилов Х.	6 кл.	учитель	-//-	
64	Ахметов А.	среднее	-//-	казах	
65	Абандуллаев К.	среднее	литер.	Казах	
66	Сареев Т.	5 кл.	шофер	-//-	
67	Амангалиев Н.	высш.	Педагог	-//-	
68	Асанов С.	8 кл.			
69	Исаратов К.	5 кл.	рабочий	-//-	
70	Умбетов Е.	6 кл.	токарь	-//-	2
71	Ергалиев Ж.	6 кл.	писарь	-//-	4

Таблица 2 – Список 8 группы имеющие среднее и высшее образование [ЦГА, Л. 14].

№	ФИО	Образование
1	Бакиев Т.	высшее
2	Мухтаров Ахмаджан	высшее среднее

3	Рустамов Абдурахман	среднее
4	Хусанов Ергашбай	среднее
5	Нурматов Бегмат	среднее
6	Нурматов Ядгар	высшее среднее
7	Джуманиязов Искандар	среднее

Продолжение таблицы 2

1	2	3
8	Назаров Салижан	среднее
9	Азизов Ошанкул	среднее
10	Абдурахманов Гулан	высшее среднее
11	Норамов Файзулла	среднее
12	Пулатов Тулаган	среднее

И еще по списку 26 человек. Среди них казахов по фамилии трудно определить.

Существует мнение, что Мустафа Чокай поставил условие нацистским лидерам: не использовать «Туркестанский легион» в боевых действиях против СССР, пока немецкие армии не дойдут до Урала. Однако спустя несколько дней после его смерти, 30 декабря (по документам, приводимым в книге Б. Садыковой «История Туркестанского легиона в документах» данный приказ был подписан 22 декабря 1941 г.) 1941 г. Верховное Командование вермахта приказало образовать «Туркестанский Легион», состоящий из туркмен, узбеков, казахов, киргизов, каракалпаков и таджиков, а уже в мае 1942 г. Туркестанский Батальон под номером 450 сражался против партизан около Ямполья (Украина).

В архиве Мустафы Чокая найдено письмо совершенно секретно которое было написано лично Вали Каюмхану. В этом письме Чокай рассказывал ему о казахах военнопленных, как они содержались в лагерях.

Carton 2. Д. 4. Л. 1-11. Письмо Мустафы Чокая к Вали Каюмхану [ЦГА].

Наше положение, дорогой Вали, ужасное. Наши военнопленные передают о гибели, в буквальном смысле слова, нашей нации под властью большевиков. Об этом мы знали раньше и вели неустанно, в течений свыше 20 лет борьбы против большевизма, которого одним из орудий стал русский большевизм.

Мы видим в лагерях здесь сынов нашего народа нашей несчастной поработченной родины.

Военнопленные туркестанцы являются, по нашему мнению, весьма важным капиталом в руках Германии. Сама судьба передала ей много тысяч туркестанцев. При их – военнопленных непримиримом антибольшевизме, и при нашем, из них можно было бы создать отличный кадр борцов пропагандистов за новый демократический мировой порядок. Если положение не изменится, если пропаганда с экранов кино против «средне-азиатских варваров» будет продолжаться и приносить плоды как в Дембице, то я боюсь последствий всего этого не только для нас, и нашего народа – нашей страны...

У нас другого выхода нет, кроме того, на котором мы стоим, который мы всегда призывали наш народ. Кстати в Погегене и Дембице оказались туркестанцы, которые читали «Яш Туркестан». Двое из них (один писатель, другой педагог) сказали мне:

- Вы нас все время звали в Европу. Вот и Европа, мы в ней. Смотрите как с нами здесь обращаются.....

Да, у нас нет другого пути, кроме пути анти-советского кроме желания победы над Сов. Россией и над русским большевизмом. Пусть этот помимо нашей воли проложен из Германии. И он усеян трупами расстреливаемых в Дембице.

Тяжела, дорогой Вали, наша задача. Но мы должны все же продолжать выполнение нашей задачи, не сворачивая с взятого нами пути.

После страшного зрелища в Дембице я хотел бы забыть все остальное. Ибо кажется не значительным. Незначительным я считаю такой факт, как «раздача украинским священником в Ленберге изголодавшимся туркестанцам... нательных крестов обнадеежив их за ношение улучшением питания», и эти несчастные туркестанцы из носили...

Мелкая и жалкая спекуляция на людском несчастье. Можно было бы пройти молча мимо этого факта, если бы не знали, что ведь и это считается... защитой западной культуры и «очеловечением средне-азиатских дикорей».

Помните Вали, что все сообщаемое пишется только для Вас. Мустафа Чокай».

И его опасения оказались ненапрасными. 22 декабря 1941 г. Мустафа Чокай с высокой температурой поступает в берлинскую больницу «Виктория». В этот же день подписывается приказ о создании ряда легионов, в том числе Туркестанского. 27 декабря 1941 г., то есть через пять дней после поступления в больницу, Мустафа Чокай умирает [Садыкова, 2002: 228]. Мустафа Чокай был похоронен в г. Берлине 2 января 1942 года.

Выводы. Мустафа Чокай, в свою очередь, показал себя не только интеллектуалом, но и патриотом своей родины, кому дороги идеалы человеколюбия, добра и справедливости. Большую роль в том, что труды Мустафы Чокая не были утеряны в годы лихолетья Второй мировой войны, и дошли до наших дней. Его целью было создание независимой национальной государственности в Туркестане. Мустафа Чокай боролся за свободу казахского, узбекского и других тюркских народов, приложил все усилия, чтобы раскрыть мировой общественности скрытые стороны политики большевиков в советской России по отношению к нерусским народам. С именем Мустафы Чокая связано создание «Туркестанского легиона» из военнопленных во время Второй мировой войны. Именно труды Мустафы Чокая дают объективную характеристику этим процессам, нанеся серьезный ущерб историческому сознанию народа. По этой причине необходимость изучения политологического наследия Мустафы Чокая, является потребностью времени. Наибольший интерес для историков представляет опять политической деятельности Мустафы Чокая в рядах антибольшевистского движения «Прометей», объединившего на территории Европы глав национальных единиц, разгромленных Красной армией в период с 1917 по 1921 г. Идеология прометеевского движения была направлена на формирование у борющихся за национальное самоопределение народов гражданской культуры.

В заключении можно привести слова Мустафы Чокая, которые могут восприниматься как напутствие: «Самый большой недостаток и самое большое несчастье вообще и в особенности в политике – это не уметь или не хотеть видеть объективных трудностей и своих собственных недостатков. Можно быть смелым, можно быть блестящим политическим оратором, но если нет умения или, что хуже – желания видеть объективные трудности и субъективные ошибки, смелость превращается в безумие, ораторство – в пустозвонную демагогию. Вот то, чего должны избегать мы – туркестанцы. Видеть трудности – это значит бороться с ними, искать вернейшее средство победить их. Видеть свои недостатки – значит стремиться преодолеть и не повторять их. И то и другое требует длительной и упорной подготовки» [Чокай, 2001: 131].

Список использованной литературы

- Центральный государственный архив Республики Казахстан. Архив INALKO. Библиотека института восточных языков и цивилизации (Архив Мустафы Чокая). Ф 1. Д. 1-8. Лл. 9-15 с об. Личные записи Мустафы Чокая. Д. 2-4 Л. 11. «Copy of a Letter from Chokay to Vali Kayyum Khan (Oct., 1941), concerning the plight of Soviet Muslim prisoners of war and some of their views, especially anti-Sovietism» содержится письмо Мустафы Чокая к Вали Каюмхану под грифом «совершенно секретно»; Ф. 2. Д. 2. Л. 1-9. Отрывок письма Мустафы Чокая при посещении лагерей военнопленных туркестанцев в 1941 году; Ф. 2. Д. 4. Л. 1-11. Письмо Мустафы Чокая к Вали Каюмхану // Центральный Государственный архив Республики Казахстан. Архив INALKO. Библиотека Института восточных языков и цивилизации (Bibliothèque Institute National des Langues et Civilisations Orientales – Archives Mustafa Chokay Bey).*
- Абдуллаев, Р. М. Агзамходжаев, С. С. Алимов, И. А. и др. (2000). *Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости*. Науч. ред. Р. Я. Раджапова. Ташкент: Шарк, 671 с.
- Есмагамбетов, К.Л. (2008). *Алем таныган тулга*. Алматы: Дайк-пресс, 501 с.
- Яш Туркестан. (1949-1950). *Сборник к 60-летию со дня рождения Мустафы Чокая*. Париж: Издательство Madame Tchokay. 7, sq. de la Fontaine, Nogent sur Marne (Seine), 33 с.
- Мендикулова, Г.М. (2006). *Казахская диаспора: история и современность*. Алматы: Реиз, 342 с.
- Садыкова, Б. (2002). *История Туркестанского легиона в документах*. Алматы: Кайнар, 247 с.
- Чокай, М. (2001). *Я пишу Вам из Ножана...* Алматы: Кайнар, 208 с.
- Чокаев Мустафа. (1928). *Туркестан под властью Советов*. Chokayev, Mustafa. The Basmachi Movement in Turkestan // Asiatic Review. № 24. P. 273-288.
- Кара, А. (2004). *Мустафа Шокай*. Алматы: «Арыс», 317 с.
- Чокаев Мустафа. (1950). Туркестан // Яш Туркестан. *Сборник к 60-летию со дня рождения Мустафы Чокая*. Париж: Издательство Madame Tchokay. 125 с.
- Из истории российской эмиграции*. (1999). Письма А.-З. Валидова и М. Чокаева (1924-1932 гг.) М.: РАН, 128 с.
- Hostler, Ch.W. (1957). *Turkism and the Soviets*. 244 p.

REFERENCES

- Central state archive of the Republic of Kazakhstan*. Inalko archive. Library of the Institute of Oriental languages and civilization (Archive of Mustafa Chokai). F 1. D. 1-8. ll. 9-15 s. Personal records of Mustafa Chokay. D. 2-4 L. 11. "Copy of a Letter from Chokay to Vali Kayyum Khan (Oct., 1941), concerning the plight of Soviet Muslim prisoners of war and some of their views, especially anti-Sovietism" contains a letter from Mustafa Chokay to Vali Kayum Khan under the heading "absolutely secret"; F. 2. d. 2. l. 1-9. Excerpt of a letter from Mustafa Chokai when visiting the Turkestan pow camps in 1941; F. 2. D. 4. L. 1-11. The letter of Mustafa Chokai to the Wali Caymano // Central State archive of the Republic of Kazakhstan. Inalko archive. Library of the Institute of Oriental languages and civilization (Bibliothèque Institute National des Lanques et Civilisations Orientales – Archives Mustafa Chokay Bey).
- Abdullayev, R. M. Agzamkhodjaev, S. S. Alimov, I. A. etc. (2000). *Turkestan at the beginning of the XX century: to the history of the origins of national independence*. Scientific ed. by R. Ya. Rajapova. Tashkent: Sharq, 671 p.
- Esmagambetov, K. L. (2008). *Alem tanygan Tulga*. Almaty: Daik-press, 501 p.
- Yash Turkestan. (1949-1950). *Collection for the 60th anniversary of the birth of Mustafa Chokai*. Paris: Publisher Madame Tchokay. 7, sq. de la Fontaine, Nogent sur Marne (Seine), 33 c.
- Mendikulova, G. M. (2006). *Kazakh Diaspora: history and modernity*. Almaty: Reiz, 342 p.
- Sadykova, B. (2002). *History of the Turkestan Legion in documents*. Almaty: Kainar, 247 p.
- Chokai, M. (2001). *I write to You from Nozhan ...* Almaty: Kainar, 208 p.
- Mustafa Chokaev. (1928). *Turkestan under Soviet rule*. The Basmachi Movement in Turkestan // Asiatic Review. No. 24. R. 273-288.
- Kara, A. (2004). *Mustafa Shokai*. Almaty: "Arys", 317 p.
- Mustafa Chokaev. (1950). *Turkestan // Yash Turkestan. Collection for the 60th anniversary of the birth of Mustafa Chokai*. Paris: Publisher Madame Tchokay. 125 p.
- From the history of Russian emigration*. (1999). Letters of A.-Z. Validov and M. Chokaev (1924-1932) Moscow: RAS, 128 p.
- Hostler, Ch. W. (1957). *Turkism and the Soviets*. 244 p.

**THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURE AND ECONOMY OF THE PEOPLES
OF THE NORTHERN CAUCASUS****V-X. YÜZYILLAR ARASINDA KUZHEY KAFKAS HALKLARININ TARIMSAL VE
İKTİSADİ GELİŞİMİ**

ჩრდილო კავკასიელ ხალხთა სოფლის მეურნეობისა და ეკონომიკის განვითარება
V-X. ს.

AYSHE AYCHICHEK

Doctorate student at 19 Mayıs Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-7308-1695

ayse006_53@hotmail.com

0545 453 3244

Abstract

The Caucasus, from the geopolitical perspective is the linking bridge between Europe and Asia, as a geographical unit, is the witness of many historical events, which had subsequently changed the history. The existence of the trade routes crossing the mountainous landscape and gorges in the Caucasus had become the foundational factor of its economic structure. In this context, the main sources for making livelihood had become agriculture, cattle-breeding and fishing for the peoples of the Northern Caucasus-Adyghe People, Ossetians, Chechen-Ingushs and Nakh(Vainakh) people. This is confirmed with the discovery of the agricultural tools and human skeletons. The study of the discovered artifacts confirms the theory that they had been on a higher level of development in comparison to other peoples residing in the region. Apart from this, the Caucasus, by having the important trade routes had played important role in the development of the international trade in the region.

Keywords: Adyghe people, Ossetians, Checheno-Ingushs, Vainakh People, Agriculture, Cattle-breeding.

Ayşe Ayçiçek

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Doktora Öğrencisi

ORCID: 0000-0002-7308-1695

ayse006_53@hotmail.com

0545 453 3244

Özet

Jeopolitik bakımdan Avrupa ve Orta Asya arasında geçiş köprüsü niteliğindeki Kafkasya, tarihin seyrini değiştiren önemli hadiselerle tanıklık eden bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Kafkasya'da ticaret yollarının, dağlık arazilerin ve vadilerin var olması ekonomik yapısının belirleyici hususları olmuştur. Bu bağlamda Adigenler, Osetler, Çeçen-İnguşlar ve Vaynahlar gibi Kuzey Kafkasya halklarının temel geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve el sanatları olmuştur. Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde de tarım aletlerinin ve hayvan iskeletlerinin bulunması bunu doğrular nitelikte olmuştur. Bunun yanı sıra bu kazılarda ortaya çıkan eserlerin maden işlemeciliğinin de bölgeden yüksek seviyelerde olduğunu göstermektedir. Bunlara ek

olarak önemli ticaret yollarına sahip olan Kafkasya, uluslararası ticarete bölgeye ciddi katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Adigenler, Osetler, Çeçen-İnguşlar, Vaynahlar, Tarım, Hayvancılık.

აიშე აიხიჩეი

19 მაისის უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ORCID: 0000-0002-7308-1695

ayse006_53@hotmail.com

0545 453 3244

აბსტრაქტი

კავკასია, რომელიც გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით არის დამაკავშირებელი ხიდი ევროპასა და ცენტრალურ აზიას შორის, როგორც გეოგრაფიული ერთეული, მოწმეა ისტორიის მანძილზე მომხდარი მრავალი მნიშვნელოვანი მოვლენისა, რომელმაც შეცვალა ისტორიის მსვლელობა. კავკასიის მთიან რელიეფსა და ხეობებში გამავალი სავაჭრო გზების არსებობა იყო განმსაზღვრელი მისი ეკონომიკის სტრუქტურისა. ამ კონტექსტში, ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ხალხების - ადიღეელების, ოსების, ჩეჩენო-ინგუშების და ვაინახების ძირითადი საარსებო წყარო სოფლის მეურნეობა, მეცხოველეობა და რეწვა იყო. ამას ადასტურებს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი სასოფლო-სამეურნეო ხელსაწყოები და ცხოველთა ჩონჩხებიც. მოპოვებული არტეფაქტების კვლევები მოწმობს, რომ ისინი განვითარების უფრო მაღალ დონეზე იყვნენ რეგიონის სხვა მაცხოვრებლებთან შედარებით. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზის მქონე კავკასიამ სერიოზული წვლილი შეიტანა რეგიონში საერთაშორისო ვაჭრობის განვითარებაში.

საკვანძო სიტყვები: ადიღეელები, ოსები, ჩეჩენო-ინგუშები, ვაინახები, სოფლის მეურნეობა, მეცხოველეობა

Kafkasya, tarih boyunca ticaret ve göç yolları oluşturmanın yanında kültürlerin kesiştiği önemli bir kavşak noktası olmuştur. Doğu-Batı arasında bir köprü oluşturan ve Avrasya coğrafyasının en hassas bölgesinde bulunan Kafkaslar, siyasi ve ekonomik açılarından tüm milletlerin ilgisinin üzerine çekmesinin yanı sıra pek çok güç odağının etkinlik mücadelesine de sahne olmuştur. (კვიციანი, 2012: 21, Açma-Yenişen, 2013: 131-132, İlhan, 1999: 11, Tavkul, 2002: 13).

Dünyanın en önemli bölgelerinden kabul edilen Kafkasya'nın dağlık arazilere sahip olması (კვიციანი, 2012: 21) ve çok sayıda vadiden oluşması bölgenin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını belirleyici hususlardır. (Yalçınkaya, 2006: 11) Bundan başka bölgenin coğrafi konumu ve buna bağlı olarak ticarete ve ulaşımda köprü vazifesi görmesi de bölge tarih boyunca pek çok milletin işgaline uğrasına rağmen kuzey-güney bağlantısının oluşturulması bakımından da önem teşkil etmektedir (Açma-Yenişen, 2013: 132). Asya ile Avrupa arasında transit yollarının kesiştiği yerde

bulunması ticaret merkezinin de odağı haline dönüşmesine imkân sağlamıştır. Tarihi öneme sahip İpek Yolu'nun bir kolunun da bu coğrafyadan geçiyor olması bölgeyi daha da canlı tutmaktadır. Bundan kaynaklı elde edilen gelirler de pek çok milletin ilgisini çekmiştir. Bu da milletlerin birbirleri ile mücadele etmesine neden olmuştur (Saray, 1988: 7-9).

Tarih boyunca pek çok kavmin göç ve istilasına uğrayan Kafkasya; Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Macarlar, Sabirler, Avarlar, Hazarlar, Kıpçaklar, Araplar, Moğollar, Peçenekler, Bizanslılar ve Ruslar gibi pek çok milletin zaman zaman hâkimiyetinde kalan bir bölge olmuştur (Tellioglu, 2017: 558-575, Tavkul, 1998: 43, Kemaloğlu, 2012: 3-4, Kutlu, 2005: 84-85). Etnik ve dinin bakımından zengin olan bu coğrafya, hâkimiyetinde kalan bu milletler vasıtası ile ekonomik, siyasi, kültürel pek çok alanda miras devralmıştır (Kalkan, 2010: 20). Dil, din ve etnik bakımdan zengin olan Kafkasya kültür mozaiğine sahiplik yapmaktadır (Yıldırım, 2007: 19).

Kafkasya'nın nüfus dağılımı coğrafya, tabiat şartları ve siyasi hadiselerden sebep şekil almaktaydı. Yüksek dağlık kesimler nüfus bakımından yoksun olan alanlardı. Büyük Kafkas dağlarının orta ve batı kesiminde insanlar yaşamı tercih etmezler. Bölgenin en kalabalık kesimleri ise Kuzey Kafkasya'daki verimli çöküntü ovalarının bulunduğu yerlerdir. Tarih boyunca vuku bulan hadiseler, göç yolları üzerine yer alan Kafkasya'daki nüfus yapısını ve dağılımını etkilemiştir (Dursun, 2001: 158).

Kafkas kavimleri ya da etnik unsurları üç grupta toplanabilir. Birinci gurup olarak Çerkesler (Abhazalar, Aphazlar, Ubıhlar, Arguveylar, Nethaçlar, Çebınler, Hatkolar, Khagaklar, Baskheğler, Şapsıgler, Bjeduglar, Kemirguveylar, Hatıkoylar, Abzehler, Besleneylar, Kabartaylar), Nohçiler (Çeçenler, İnguşlar), Andelallar (Avarlar), Laklar (Gazi Kumuklar), Lezgiler, Agular, Çakurlar iken İkinci Grup ise Türkler (Azeriler, Kumuklar, Karapapaklar, Kundurlar, Karaçay ve Balkarlar, Kalmuklar, Nogaylar, Türkmenler)'dir. Üçüncü gurup ise Hint-Avrupa kavimleri (Ariler); Osetler, Ermeniler, Farslar, Tatlar, Taalişler, Svanitler, Ruslar'dır (Kalaycı, 2015: 74-75).

Ekonomik gelişim ve temposu açısından Kafkas milletleri aynı seviyede değildi. Bu bağlamda Güney Kafkaslar, Kuzey Kafkaslardan daha iyi durumdaydı. Daha önceleri belki de hissedilmeyen seviye V. yüzyıldan itibaren gözle görülür bir seviyeye ulaşmıştır. Ekonomik gelişim seviyesi kuzey ve güney halkları arasında devam eden ilişkilerde belirleyici yapıya da sahipti (კობალაძე, 2014: 60).

Kuzey Kafkasya hakları geçimlerini tarım, hayvancılık (კვიციანი, 2012: 29) ve el sanatları ile sağlıyorlardı (Özbay, 1999: 12). Hayvancılıkla yüksek bölgelerdeki steplerde yaşayan göçebe topluluklar eski dönemlerden itibaren uğraşıyorlardı (კობალაძე, 2014: 60). Kuzey Kafkasya'da tarım ve hayvancılığın yanı sıra seramik eşya, tunçtan ve bakırdan aletlerin yapılıp kullanıldığı bilinmektedir (Saltık, 2000: 7).

Çok eski dönemlerden itibaren geç Orta Çağ dönemine kadar Kuzey Kafkasya stepleri –bir kısmı Adigenlerin atası/akrabası/komşusu- değişik halkların galip geçtiği bir tür uzun koridor olmuştur (Kalaycı, 2015: s. 76). Kuzey Kafkasya'da yaşayan ilk yerleşik boylar arasında en kalabalık olan Adigenler (Saltık, 2000: 8)¹ ise tarımsal faaliyetleri ile ilgileniyorlardı. Bu bölgenin eski dönemlerde tarımla uğraştığına dair yeterli yazılı kaynağa ulaşılmaya da arkeolojik kazılar

¹ Kafkasya'nın batı kesiminde, Karadeniz sahilinin Kuban Irmağı havzasına kadar olan bölge ile Terek Irmağı havzasında yaşarlar. Bu topraklarda Milattan önceki tarihlerde yaşadığı Yunan, Latin ve Rus kaynaklarında geçmektedir. Bkz. Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, 1979, s. 7. Birçok kabileden meydana gelen Adigenler'in başlıca kabileleri şöyledir: Abzeshler, Bjeduglar, Natuhoylar, Janeler, Temirgaylar, Hatıkoylar, Besleneylar, Kabartaylar ve Ubıhlar. Bkz. (Habiçoğlu, 1993: 27).

sonucunda ortaya çıkarılan eserler genel izlenimin oluşmasında büyük önem arz etmektedir.² Adigenler tarım ve hayvancılığın yanı sıra boza üretimiyle de ilgilenmekteydiler. Altın ve gümüş işlemeciliği de Dağıstan'da olduğu gibi Adigenler arasında da oldukça önemliydi. (Özbay, 1999: 12).

Kuzey Kafkasların bu bölgesi çok eski dönemlerden itibaren zengin tarım faaliyetleri ile ön plana çıkar. Geleneksel açıdan söz konusu topraklarla Bizanslar ve Yunanlılarda yakından ilgilenmişlerdir. Dağlık ve ovalık şeklinde iki bölümden oluşan Adigen bölgesinde (თოფხიშვილი, 2007: 15) arkeolojik kazılar sonucunda bulunan çapalar, orak uçları, öküz iskeletleri vs. tarım alanında gelişmişliğin en yüksek göstergeleri arasında yer alır. Gömüler arasında balık avcılığında kullanılan malzemeler, takım ve edevatlar Azak Denizi'nin, Karadeniz'in ve Kuban Nehri etrafında yaşayan insanların balıkçılıkla uğraştıklarını göstermektedir. Ayrıca bu bölgede el işi kültürü de bulunmaktaymış (Tala adını verdikleri kumaş hazırlıyorlarmış.) (კობალაძე, 2014: 60).

Arkeolojik eserlerden Adigenlilerin yaşadığı bölgelerde hayvancılığın değişik dallarının gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Buralarda yapılan kazı çalışmalarında inek, koyun, domuz, keçi gibi hayvanlara ait sayısızca kemik bulunmuştur. Ender cinslerden olan Kabardey atlarının yetiştirilmesinin temellerinin bu dönemden başladığına dair değişik varsayımlar bulunmaktadır (კობალაძე, 2014: 60).

Kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan eserler madenlerin işlemeciliğinde yüksek seviyeler işaret etmektedir. Bölge ustaları soğuk madenin nasıl işletileceğini, dökümünü ve elde edilen işlenmiş madenden ne tür şeyleri yapacaklarını çok iyi biliyorlardı. Ticari faaliyetlerde de söz sahibiydiler. İyi bir şekilde fırınlanmış kilden aileler ve dini içerikli farklı içeriklere sahip kaplar yapılmaktaydı. Ayrıca Kuzey Kafkaslar uluslararası ticari faaliyetlerde aktif rol oynuyorlardı. Doğu ülkelerinden gelen ticaret kervanları Avrupa'ya gidebilmek için bölgedeki ticaret yollarını kullanmaktaydı. Karadeniz'e, oradan da Bizans'a deniz yolu ile geçebilmek için çok elverişli bir yoldu. Uluslararası ticari faaliyetler içerisinde yer almak bölgenin ilerlemesine ciddi katkılar sağlıyordu. (კობალაძე, 2014: 60).

Kafkasya'nın sahip olduğu dağlar bir nevi kale veya bir istihkâm şeklindeydi. Demir ve bakır bakımından da zengin olan bu dağlar pek az geçit vermekteydi. Bu da savunmayı kolaylaştırmaktaydı. Önemli geçit olan Daryal geçidi bu zamanlarda Osetlerin hâkimiyetindeydi. Geçidin öneminden dolayı Sasaniler veya Bizans gibi pek çok milletin hücumuna sahne olmuştur. Bunun yanı sıra Kafkasya'nın doğu tarafında bulunan Derbend kapısı da aynı şekilde önemliydi (Öztürk, 2003: 3, Tezcan, 2012: 279-291). Geçitlerinin de var olması ile tarih boyunca büyük önem sahip Kafkasya'nın kuzey kesimlerini ve merkezi yerlerinin ellerinde bulunduran Osetler,³ Vaynahları zaman içerisinde oraya sığdırmaz olmuşlardı. Farklı sosyal ekonomik yapıya sahip toplulukların bir araya gelme sürecinin başladığı söz konusu dönemde birleşme süreci tarımının gelişim seviyesi ile bağlantılıydı. Bilim adamlarının bir kısmı bu konuda V. yüzyılda Osetlerin⁴

² Söz konusu arkeolojik çalışmalar için bkz. (Turçaninov, 2009).

³ Moğolların yapmış olduğu seferler neticesinde Osetlerin Kafkasya'nın kuzeyine doğru çekilmeleri konusu hakkında bkz. (სობიაშვილი, 2017: 83). Osetler hakkında ayrıca bkz. (ჭიჭინაძე, 1913).

⁴ Osetlerin kökeni hakkında birçok görüş bulunmaktadır. Fakat bu görüşler arasında en çok vurgulanan Osetlerin Ortaçağ'daki Alanların torunları olduğudur. Bkz. (თოფხიშვილი, 2019: 8). Haraklı Dionisiy, Horenli Moisey, Prokopi, Massudi ve Ammianns Marcellinus gibi düşünürler çok eski dönemlerden itibaren bu görüşü desteklemektedir. 12. yy'da yaşamış Evstafi'de Alan adının Sarmatça Ala, yani "dağ"dan geldiğini ve Alanların kendilerini İr ve İran diye adlandırdıklarını belirtmektedir. Gürcü Kralı Vahtang

göçebe hayatı sürdürdüklerini düşünürken, Terek Irmağı ve Sunja Nehri kenarında yapılan arkeolojik kazılar Osetlerin bir kısmının yerleşik hayata geçerek tarımla uğraştıklarının göstergesi olabileceğine dair izlenimlerin oluşmasına neden olmaktadır. Arkeologlar tarafından bulunan demir tarım aletleri (Çapa, el değirmeni, tohum saklama kapları, iç kısmından kille sıvanmış çukurlar...) de bunun bir göstergesidir. Tarımın gelişmesinin başka bir göstergesi olan saban IX-X. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır (კობალაძე, 2014: 60-61). Bronz ve altından yapılmış, geometrik şekillerde veya çiçek ve hayvan motiflerinde silahlar ve süs eşyalarının da var olması Osetlerin zengin bir millet olduklarını anlatmaktadır (Grigorianz, 1999: 17). Sonuç olarak V-X. yüzyıllar arasında Osetlerin bir kısmının göçebe, diğer kısmının ise tarımla uğraştıkları sonucuna varılabilir (Bi, 2011: 330).

Kuzey Kafkasya'nın orta kesiminde yaşayan Osetlerin (თოფხიშვილი, 2007: 49) bölgelerin elverişli coğrafi koşulları onların hayvancılıkla uğraşmasında büyük katkı sağlıyordu (Konak, 2007: 133-134). O döneme ait arkeolojik bulgularda çok sayıda evcil hayvan kemiklerine rastlanmaktadır. Bunlardan çoğunun koyun kemikleri olması ise Osetlerin daha çok koyun beslediklerini göstermektedir. Yaz aylarında yüksek otlaklarda otlatılan koyunlar, kışın ise aşağı kısımlarda besleniyordu (კობალაძე, 2014: 61). Koyun yetiştiriciliğinin yanı sıra keçi ve sığır da yetiştirilmekteydi (კვიციანი, 2012: 29). Bu hayvanların sütünden peynir elde ettiler. Köylülerin kendilerine ait tarlaları mevuttu fakat otlakları ortak kullanmaktaydılar (კობალაძე, 2014: 58).

Hayvancılık ve çobancılık yapmanın yanı sıra bir ülkeden diğer ülkeye dolaşan, mevsimlik otlaklar arayan kırsal insanlar olan Osetler, soygunculuk ve yağmacılık da yapmaktaydılar. Dağ geçitlerini açık buldukça güneydeki kültür halklarına baskınlar düzenler; yürekli, usta at binici ve savaşçı olan Osetler, çeşitli akınlar düzenlemekteydiler. Ve bu sayede de gelirler elde etmekteydiler (Saltık, 2000: 127).

Antik çağlardan beri Kafkasya'da yaşayan Osetler, elde edilen bulgulara göre el sanatlarının değişik dallarında da gelişmiş göstermişlerdir. El işlemeciliğinin gelişmesinde bölgede bulunan madenlerinde katkısı büyüktür. Osetlerde madenlerden yapılan silahların, kap ve zengin içeriğe sahip takıların gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu alanlar dışında Osetlerin farklı dallarda da gelişmiş oldukları değişik dönemlerde yapılan kazı çalışmalarından anlaşılmaktadır. Bunlar arasında seramik, kumaş, ayakkabı, elbise örnekleri gösterilebilir. Osetlerin söz konusu alanlarda kendilerini geliştirmelerinde komşu ve yabancı ülkelerle kurmuş oldukları ticari ilişkilerin de önemi oldukça büyüktür. Bu bağlamda Gürcistan ile olan ilişkileri onlara ciddi katkı sağlamıştır (კობალაძე, 2014: 61).

Osetler aynı zamanda dış ticari ilişkilerde de faal bir şekilde faaliyet göstermektedirler. Bunda önemli ticari geçitlerin Osetler tarafından kontrol ediliyor olmasının katkısı çok büyüktür. Arkeolojik çalışmalarda Osetlerden çok uzak ülkelere ait ürünlere de rastlanmaktadır. Gerçi bu durum her zaman ticari ilişkilerin sonucu olarak görülemez, elde edilen bulgular Osetler tarafından yapılan seferler sonucunda elde ettikleri ganimetler de olarak değerlendirilebilir (კობალაძე, 2014: 61-62).

Merkezi Kuzey Kafkas halkları arasında Osetler tarafından baskı altında tutulan Vaynahlar,⁵ diğer adlarıyla Çeçen-İnguşlar da bulunmaktaydı.⁶ V.-X. yüzyıllar arasında Vaynahların yaşam

döneminde yazılan eserlerde ise; Osetler, Hazarların ilk saldırıları sırasında Kartel-Somhetya'da ele geçirilen Gürcü esirlerinin torunları olduğu yönünde bilgiler mevcuttur. Bkz. (Berje, 1999: 55-56).

⁵ Kafkasya'nın kadim halklarından olan ve kendilerini Galgay olarak adlandıran İnguşlar, Çeçenler ile birlikte Vaynağ (Yakın akraba manasına gelen Nah'tan türeyen) kökenlidirler. İnguş adı menşe adı değildir. Şimdiki Kuzey Osetya sınırlarındaki Prigorad ilçesine bağlı Tar (İnguş) köyüne izafeten verilmiş

alanları Argun Nehri ve kollarını kapsayan bölge ile sınırlıydı. Hayvancılık ve hayvancılığın farklı dallarında Çeçen-İnguşlar, gelişim açısından Osetlerden çok da farklı değillerdi. Söz konusu bölgede yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda takı, tarım aletleri ve silahlar bulunmuştur (კობალაიანი, 2014: 62).

Söz konusu dönemde geniş ormanlara ve otlaklara sahip olan Vaynahların en önemli geçim kaynaklarının hayvancılık ve çiftçilik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dağlarda hayvan yetiştiriciliği ovalarda da tarım yapılmaktaydı (თოფჩიშვილი, 2007: 34, Özbay, 1999: 9). Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan bulgular bu söylemi destekler hüviyettedir. Vaynahların komşusu Kuzey Kafkas ülkelerinde ise yapılan kazılarda ise farklı şekillere sahip çapalara, sabanlara da rastlanmaktadır. Farklı el sanatlarında iyi oldukları bilinen Çeçen-İnguşların yaşadığı bölgede çıkarılan bulgularda çok sayıda farklı madeni takılara ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu bulgularda Çeçen-İnguşların aralarında Gürcistan'ın da olduğu komşu ülkelerle olan ticari ilişkilerin izlerine de rastlanmaktadır (კობალაიანი, 2014: 62).

Eski dönemlerden beri İnguşlar taş oymacılığında zengin bir kültüre sahip olmuşlardır. Özellikle mezar taşlarına altı köşeli yıldız, hilal, hayvan ve bitki resimler yapmışlardır. Minare, türbe, mezar taşı ve ev inşaatında İnguş ustalarının ünü bütün Kafkasya'ya yayılmıştır. Demircilik ve silahçılık da önemli yer tutmaktadır. Marangozluk, dericilik ve yapı ustalığı en yaygın mesleklerdi (Arslan, 2000: 313).

Kuzey Doğu Kafkaslar eskiden Feodal dönemde Dağıstanlı toplulukların kontrolü altındaydı. Hazarların ve diğer milletlerin arkası bitmeyen seferleri sonucunda bölge insanın sayısı gözle görülür bir şekilde azalmış, bir şekilde kendilerinin kurtaranlar ise yüksek bölgelere sığınmışlardır. Nehirlerin birleştikleri noktaların, dağ eteklerinin tarıma elverişli olmasına rağmen dağlık bölgelerde hayvancılık ön plana çıkmaktaydı (კობალაიანი, 2014: 62). Genelde köylerde 6-10 haneden oluşan İnguşların arazileri de oldukça dik yamaçlardan oluşmaktaydı. Birbirlerine ve dış dünyaya dar yollarla bağlıydılar (თოფჩიშვილი, 2007: 35). Kendilerini yükseklere atan bu insanlar giderken yanlarında geleneksel tarım edevatlarını da götürdüler. Bu bağlamda hazırlıklı olmalarına rağmen dağ şartları onların bu alanda bir şeyler yapmasına engel oluşturmuyordu. Tarım ürünlerinin yeterli olmaması ise dağlık bölge ile ova halkı arasında belli bir ilişkinin olmasına neden oluyordu (კობალაიანი, 2014: 63).

Dağıstan'ın ovalıklarında tarım kültürünün değişik türlerine rastlanmaktadır. Bunlar arasında: Buğday, arpa, yulaf, mısır gösterilebilir (თოფჩიშვილი, 2007: 35). Özellikle Terek deltası ve Hazar kıyıları tarıma elverişli alanlardı. (Gül, 1998: 7). Toprağı işlemek için metal sabanlar kullanıyorlardı. Bölge halkının sosyal ve ekonomik seviyeleri farklılık gösteriyor olmasına rağmen tarımla uğraşan bölgelerin diğer bölgelere nazaran daha da gelişmeleri göze çarpan unsurlardandı. Tarımın diğer dalları dışında gelişmişlik bağlamında Dağıstan'da özellikle üzüm ve bostan kültürü ön plana çıkmaktaydı. Albania sınırları içerisinde yer alan Dağıstan'ın

isimdir. İnguş-Çeçenler Kafkasların orta kısmı ve bu dağların kuzeyindeki düzlüklerde yaşıyorlardı. İskitlerin Kafkasya seferleriyle Kafkas ötesinde daha da fazla yerleşmişlerdir. Bölgenin Hun, Bizans, Emevi, Abbasi, Hazar, Selçuklu gibi milletlerin mücadele alanında olmasından sonra halk dağlık bölgelere doğru çekilmişlerdir. Bkz. (Arslan, 2000: 312). Bundan başka İnguşların Galgay olarak adlandırılması ve Osetlerle münasebeti hakkında ayrıca bkz. (თოფჩიშვილი, 2007: 32).

⁶ Orta Kafkaslardaki yüksek vadelerde oturdukları zamanlarda Osetler, çok soğuk havalarda sürülerinin bir bölümünde Vaynahlar'ın oturduğu dağın alçak kesimlerine indirmek ve az miktardaki yün kumaşlar, peynir, bal gibi ürünlerini kap kaçak, araç gereç veya silah yapımı için zorunlu olan demirle değiş tokuş etmek için dağın eteklerindeki yaylalara geçmek zorundaydılar. Bkz. (Grigoriantz, 1999: 178).

ovalarında yer alan bu bölgelerin de bahsi geçen alanlarda gelişmesi hiç de şaşılacak bir durum değildi (კობალიანი, 2014: 63).

Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde daha çok hayvancılık gelişmişti. Toprakların ekilebilir alanlarının azlığı hayvancılığı daha da ön plana çıkarmıştır (Gül, 1998: 9). Hayvancılık da yayla kültürü büyük önem arz etmekteydi. Büyük başlı hayvanlarla birlikte koyun yetiştiriciliğine de büyük önem verilmekteydi. Koyun sürülerin sayısı oldukça fazlaydı. Uygun iklim şartlarına sahip yerlerde manda besiliği de yapılmaktaydı. Dağlık bölge halkının geçim kaynağı genel bağlamda hayvancılıktan elde ettikleri gelirden sağlanıyordu. Elde ettikleri ürünler iç pazarda olduğu gibi dış pazarda da ilgi buluyordu. (კობალიანი, 2014: 63).

Dağıstan'da farklı sanat dalları da gelişmişti. Zanaatkârların çoğu önemli ticaret yollarının kesiştiği noktalar üzerinde ve çevresinde yer alan şehirlerde yaşıyorlardı. Bu durum ise el sanatlarının gelişimine ve insanların bu alanlara yönelmelerine ciddi katkılar sağlıyordu. Bunun dışında Dağıstan'ın iç bölgelerinde, iletişimden uzak olan yerleşim alanlarında, büyük geleneksel el sanat merkezleri de bulunmaktaydı. Bu durum ister istemez merkez ile onlar arasında farklılıkların oluşmasını neden oluyordu. Farklı bir alan olarak ayrılan çanak çömlek yapımının önemli örnekleri bulunmaktadır. Bunun dışında zaman içerisinde maden işlemeciliği de büyük önem kazanmıştır. Kubaçı'de yaşayanlar yüksek kalitede zırh, mızrak, miğferlerle nam salmışlardı. Belli standartlar gözetilerek yapılan bu ürünler pazarlarda müşterilerin beğenisine sunuluyordu. Elde edilen bulgulardan değişik alanlarda uzman konumuna gelen ustaların olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek olarak kumaş ve kumaştan elde edilen ürünleri ile meşhur Derbent, yün işlemeciliği ve kalın yünlü elbiseleri ile Semender (Samandar) gösterilebilir. Dağıstan'da bronzun kalıba sokulması, savaş silahların hazırlanması ve altın işlemeciliği teknikleri çok iyi bilinmekteydi. Dağıstanlı ustalar tarafından yapılan ürünler yabancı ülkeler de tanınmaktaydı. (კობალიანი, 2014: 63-64).

Arapların ve Hazarların elin geçen Kafkas ülkeleri, içerisinde yaşayan halkların büyük zarar görmelerine neden olmasına rağmen yine de ticaretin ve el sanatlarının gelişimine engel olamamıştır. Tarım faaliyetlerinin zayıflamasına neden olan Arap akınları, zaman içerisinde bölge halının İslam dinini kabul etmesiyle daha da belirgin hal almıştır (კობალიანი, 2014: 64, ავაქიძე-ბერძენიშვილი, 1956: 106-107, ასათიანი, 2006: 99-105, ბარათაშვილისა 1895: 21-22, ჯავახიშვილი, 1983: 71-79, ბატონიშვილი, 1973: 51-72, შენგელია, 2011: 58-64, Özcan, 2019: 127-205, Artamonov, 2019: 269-343, Karatay, 2018: 77-97, Kuzgun, 2015: 81-84, Dunlop, 2008: 53-101, Koestler, 2010: 1-60).

Sonuç

Kafkasya, coğrafi özelliklerinden dolayı önemli ticaret yollarına sahip ve ulaşımında ülkeleri birbirine bağlaması bakımından dünya tarihinde önemli bir konum elde etmiştir. Bölgenin ekonomisine katkı sağlayan bu özelliklerin yanı sıra bölgesel farklılıkların olduğu bir takım ekonomik faaliyetler de yürütülmüştür. Tarım, hayvancılık ve el sanatlarının ağırlıklı olarak geçim kaynağının temelini oluşturduğu Kuzey Kafkasya güney Kafkasya'ya göre daha iyi durumda değildi. Özellikle yüksek kesimlerde yaşayanlar inek, koyun, domuz ve keçi gibi hayvanların yetiştirilmesi ve çobancılık ile ilgilenmişlerdir. Ovalık kesimlerde ise üzüm, buğday, arpa, yulaf ve mısır tarımı yaygın bir şekilde yapılmaktaydı. Eski dönemlerden itibaren zengin tarım faaliyetleri ile de ön plana çıkan Kuzey Kafkasya'da bütün bunların yanı sıra özellikle Osetler'de soygunculuk ve yağmacılık faaliyetleri, Adigenler'de altın ve gümüş işlemeciliği, İnguşlar'da da taş oymacılığı karşımıza çıkmaktadır. Demirciliğin ve silahçılığın da yaygın olduğu Kuzey Kafkasya'da marangozluk, dericilik ve yapı ustalığı karşımıza çıkan belli başlı meslekler olmaktadır. Kuzey

Kafkasya pek çok milletin akınlarına maruz kalsa dahi tarım faaliyetlerinin durmasına zaman zaman neden olsa bile ticaretin ve el sanatlarının devamlılığına set vuramamıştır.

Kaynakça

- Açma, B.- Yenişen, K. (2013). “Kafkasya’nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler”. *Yönetim ve Ekonomi*. c. 20, Sa. 2, Manisa. ss. 131-149.
- Arslan, A. (2000). “İnguşlar”. *DİA*. c. 22. İstanbul. ss. 311-314.
- Artamonov, M. İ. (2019). *Hazar Tarihi*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- apakidze, a. berdzenishvili, n. (1956). *sakartvelos ist'oria*. t'. 1. tbilisi: sakartvelos ssr metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba. (აფაქიძე, ა. ბერძენიშვილი, ნ. (1956). *საქართველოს ისტორია*. ტ. 1. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა).
- asatiani, n. (2006). *sakartvelos ist'oria udzvelesi droidan XIX sauk'unemde*. tbilisi: gamomtsemloba sakartvelos matsne. (ასათიანი, ნ. (2006). *საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნემდე*. თბილისი: გამომცემლობა საქართველოს მაცნე).
- baratashvilisa, t. s. (1895). *sakartvelos ist'oria*. t'. 1-2. kutaisi. (ბარათაშვილისა, თ. ს. (1895). *საქართველოს ისტორია*. ტ. 1-2. ქუთაისი).
- bat'onishvili, v. (1973). *kartlis tskhovreba*. t'. 4, tbilisi: gamomtsemloba sabch'ota sakartvelo. (ბატონიშვილი, ვ. (1973). *ქართლის ცხოვრება*. ტ. 4, თბილისი: გამომცემლობა საბჭოთა საქართველო).
- Berje, A. (1999). *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri*. Murat Papşu (çev.). Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.
- Bi, M. (2011). *Kafkas Tarihi*. c. 1. Ankara: Berikan Yayınevi.
- javakhishvili, i. (1983). *sakartvelos ist'oria VII-XIIIss: tkhzulebani*. t'. 2. tbilisi: tbilisis sakhelmts'ipo univesit'et'i. (ჯავახიშვილი, ი. (1983). *საქართველოს ისტორია VII-XIIIss: თხზულებანი*. ტ. 2. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი).
- ch'ich'inadze, z. (1913). *osetis ist'oria*. t'pilisi. (ჭიჭინაძე, ზ. (1913). *ოსეთის ისტორია*. ტფილისი).
- Dunlop, D. M. (2008). *Hazar Yahudi Türkleri*. Zahide Ay (çev.). Selenge Yayınları. İstanbul.
- Dursun, D. (2001). “Kafkasya”. *DİA*.c. 24, İstanbul. ss. 157-158.
- Grigoriantz, A. (1999). *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*. Doğan Yurdakul (çev.). İstanbul: Yeni Binyıl.
- Gökçe, C. (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Gül, İ. H. (1998). “Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dağıstan Ekonomisi”. *Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul*.
- Habiçoğlu, B. (1993). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. İstanbul: Nart Yayınları.
- İlhan, S. (1999). *Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kalaycı, İ. (2015). “Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler)”. *Avrasya Etüdüleri* 47. ss. 71-111.
- Kalkan, D. (2010). “Güney Kafkasya Bölgesi'ndeki Etnik Çatışma Alanları”. (*Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya*.)
- Karatay, O. (2018). *Hazarlar-Yahudi Türkler, Türk Yahudiler ve Ötekiler*. Ankara: Kripto Yayınları.

- KEMALOĞLU, M. (2012). "Kafkasya Tarihi, Geçmişi Etnik ve Dini Yapısı, Terekeme (Karapapah) Türkleri". *Akademik Bakış Dergisi*. Sa. 32. Kırgızistan. ss. 1-17.
- Koestler, A. (2010). *13. Kabile*, Belkis Çorakçı (çev.). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Konak, Y. (2007). *Osetya ve Asetinler*. İstanbul: Cem Ofset.
- k'op'aliani, e. (2014). *chrđilo k'avk'asiis khalkhta ist'oria*. tbilisi. (კობალიანი, ე. (2014). *ხრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორია*. თბილისი).
- Kutlu, T. C. (2005). *Çeçen Direniş Tarihi*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Kuzgun, Ş. (2015). *Hazar ve Karay Türkleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- k'vitsiani, j. (2012). *k'avk'asia da k'avk'asielebi*. tbilisi. (კვიციანი, ჯ. (2012). *კავკასია და კავკასიელები*. თბილისი).
- Özbay, Ö. (1999). *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*. Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.
- Özcan, A. T. (2019). *Hazar Kağanlığı ve Etrafindaki Dünya*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Öztürk, M. (2003). "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi". *Genelkurmay ATASE-Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*. Ankara: Genelkurmay Basımevi. ss. 1-20.
- Saltık, T. (2000). *Tarihsel Mücadele Sürecinde Adıgeler, Abhazlar, Alanlar (Osetinler), Çeçenler*. İstanbul: Berfin Yayıncılık.
- Saray, M. (1988). *Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi*. İstanbul: Kafkas Araştırmaları.
- Tavkul, U. (2002). *Etnik Çalışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- sosiashvili, g. (2017). "osebis ena da k'ult'ura sakartveloshi (ts'arsuli da dghevandeloba, zogadi mimokhilva". *kartvelologiis akt'ualuri p'roblemebi IV*. tbilisi. gg. 83-108. (სოსიაშვილი, გ. (2017). "ოსების ენა და კულტურა საქართველოში (წარსული და დღევანდელიობა, ზოგადი მიმოხილვა". *ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები IV*. თბილისი. გგ. 83-108).
- shengelia, k'. (2011). *sakartvelos ist'oria*. tbilisi: k'avk'asiis universit'et'is gamomtsemloba. (შენგელია, კ. (2011). *საქართველოს ისტორია*. თბილისი: კავკასიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- Taşçı, T. A. (2012). "İki Farklı Pencereden Güney Osetya Sorunu". *Uluslararası Kafkasya Kongresi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Matbaası. ss. 598-606.
- Tavkul, U. (1998). "İslâmiyet'in XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Etkileri", *Kırım Dergisi*, c. 7, Sa. 25, Bakü, ss. 43-46.
- Tellioglu, İ. (2017). "Kafkasya'da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı, ss. 558-575.
- Tezcan, M. (2012). *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde*, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- topchishvili, r. (2007). *k'avk'asiis khalkhta etnografiya etnik'uri ist'oria, etnik'uri k'ult'ura*. tbilisi. (თოფჩიშვილი, რ. (2007). *კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა*. თბილისი).
- topchishvili, r. (2019). *osebi ist'oriul da tanamedrove sakartveloshi*. tbilisi. (თოფჩიშვილი, რ. (2019). *ოსები ისტორიულ და თანამედროვე საქართველოში*. თბილისი).
- Turçaninov, F. (2009). *Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi*. K. Yükseler (çev.). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayın İşletmesi.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düşümden Küresel Kördüğümüne*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yıldırım, H. (2007) "Kafkasya'da Etnik Çatışmalar ve Türkiye Açısından Bölgenin Önemi". (*SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya*).

DYNAMICS OF THE POPULATION OF TANA (ATENI) GORGE
(DEMOGRAPHIC, ETHNIC AND SOCIAL CHANGES)

ტანას (ატენის) ხეობის მოსახლეობის დინამიკა
(დემოგრაფიული, ეთნიკური და სოციალური ცვლილებები)

IOSEB ALIMBARASHVILI

Doctor of History, Associate Professor of Gori State University

ORCID: 0000-0002-0347-1816

sosoalimbarashvili@gmail.com

+995577151219

Abstract

The history of Ateni Gorge, one of the strategic places of Georgia and ShidaKartli and the dynamics of its population over the centuries have been studied in the article according to the archival documents and narrative sources.

Tana Basin is located in the central part of the northern slope of the Trialeti Range, between the Trialeti, Satskhenisi and Tsereteli ridges. Tana starts at the east of Jamjama Mountain and joins the Mtkvari from the right at the intersection of Gori and Khidistavi.

Traces of the first inhabitants of the Tana Gorge can already be seen from the Middle Bronze-Late Bronze Age. The "Tana Gorge" was already known in the IV-VII centuries and was included in the administration of Spaspeti.

In addition to strategic locations, fertile lands, forests and pastures, the road from the ShidaKartli to KvemoKartli, Armenia and Meskhet-Javakheti through the KldekariSaeristavo passed through the Tana Gorge. There were plenty of tax collections coming through Ateni road and this was the reason why the royal court or other feudal lords were interested in its economic benefit.

The Tana Gorge has been owned by the Georgian Royal Court and the Church for centuries, but at different times the the Baghvashes, the Tsitsishvils, the Orbelians, the Eristavs and others had large estates here.

In the 10th century, the "country of Ateni" was owned by the most powerful feudal house of the Bagvashes but the first king of the united Georgia, Bagrat III, confiscated the fortress of Ateni from the Bagvashes and took possession of it.

The Bagvashes did not give up the strategic Gorge without a fight, but were eventually defeated by the Royal Court.

A number of inscriptions of the AteniSioni indicate the large-scale construction of the city at the initiative of Bagrat IV in the X-XI centuries in the "country" of Ateni. In these inscriptions "borders," "making riverbed" and other actions are mentioned.

Ateni became even more important during the reign of David the Builder. The Royal wealth was kept here.

The Ateni and Tana Gorge have since been the subject of constant attention and care from the Bagrations.

At the end of the XVIII century, thanks to the constant invasions of the Leks, the population in the AteniGorge was catastrophically reduced and it was repopulated only in the 1920s.

Keywords: Tana Gorge, Georgian Royal Court, Church, Baghvashes, the Tsitsishvils, the Orbelians, the Eristavs, The struggle for power, Population dynamics.

ოსებ ალიმბარაშვილი,
ისტორიის დოქტორი,
გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი
ORCID: 0000-0002-0347-1816
sosoalimbarashvili@gmail.com
+995577151219

აბსტრაქტი

სტატიაში მრავალრიცხოვან საარქივო საბუთებზე, დოკუმენტებსა და ნარატიულ წყაროებზე დაყრდნობით, შესწავლილია საქართველოსა და შიდა ქართლის ერთ-ერთი სტრატეგიული ადგილის - ატენის ხეობის ისტორია და მისი მოსახლეობის დინამიკა საუკუნეების განმავლობაში.

ტანას აუზი მდებარეობს თრიალეთის ქედის ჩრდილო კალთის ცენტრალურ ნაწილში, თრიალეთის, საცხენისის და წერეთის ქედებს შორის. ტანას სათავე იწყება ჯამჯამას მთის აღმოსავლეთით და გორისა და ხიდისთავის გასაყარზე უერთდება მარჯვნიდან მტკვარს.

ტანას ხეობაში პირველი მოსახლეობის კვალი უკვე შუა ბრინჯაო-გვიან ბრინჯაოდან ჩანს. „ტანას ხევი“ უკვე IV-VII საუკუნეებში იყო ცნობილი და სპასპეტის საგამგებლოში შედიოდა.

სტრატეგიული ადგილ-მდებარეობის, ნაყოფიერი მიწების, ტყეებისა და საძოვრების გარდა, ტანას ხეობაზე გადადიოდა გზა შიდა ქართლიდან ქვემო ქართლში, სომხეთსა და მესხეთ-ჯავახეთში კლდეკარის საერისთავოზე გავლით. ატენის გზით აქ უამრავი ბაჟი შემოდოდა და ეს ეკონომიკური სარგებელი განაპირობებდა სამეფო კარის თუ სხვა ფეოდალთა დაინტერესებას.

ტანას ხეობას საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს სამეფო კარი და ეკლესია ფლობდა, თუმცა, სხვადასხვა დროს აქ დიდი მამულები ჰქონდათ ბაღვაშებს, ციციშვილებს, ორბელიანებს, ერისთავებს და სხვ.

X საუკუნეში „ატენის ქვეყანას“ ბაღვაშთა უძლიერესი ფეოდალური სახლი ფლობს, მაგრამ ერთიანი საქართველოს პირველმა მეფემ ბაგრატ მესამემ ბაღვაშებს ატენის ციხე ჩამოართვა და თვითონ დაისაკუთრა.

ბაღვაშებმა სტრატეგიული ხეობა უბრძოლველად არ დათმეს, მაგრამ, საბოლოოდ, სამეფო კართან დამარცხდნენ.

X-XI საუკუნეებში ატენის „ქუეყანაში“ ბაგრატ IV-ის ინიციატივით ქალაქმშენებლობის ფართო მასშტაბებზე მიუთითებს ატენის სიონის არაერთი წარწერა, სადაც „ზღუდეების“, „კალაპოტის შექმნაზე“ და სხვა სამუშაოებზეა საუბარი.

ატენმა კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა შეიძინა დავით აღმაშენებლის დროს. აქ იყო განთავსებული სამეფო საჭურჭლე.

ატენი და ტანას ხეობა ამის შემდეგაც მუდმივად იყო ბაგრატიონთა ყურადღებისა და ზრუნვის საგანი.

XVIII საუკუნის ბოლოს ლეკთა გამუდმებული შემოსევების წყალობით ატენის ხეობაში მოსახლეობა კატასტროფულად შემცირდა და მხოლოდ XIX ს. 20-იან წლებში მოხერხდა მისი ხელახალი დასახლება,

საძიებო სიტყვები: ტანას ხეობა, საქართველოს სამეფო კარი, ეკლესია, ბაღვაშები, ორბელიანები, ციციშვილები, ძალაუფლებისათვის ბრძოლა, ხეობის მოსახლეობის დინამიკა.

შესავალი

ტანას ხეობა ძველ წერილობით წყაროებში სხვადასხვა სახელით იხსენიება: „ტანის ხევი“ [კაკაბაძე, 1924:41], „ატენის ხევი“, „Āეობა ატენისა“ [ყაუხჩიშვილი, IV, 1973:342-343], „ატენის ქუეყანა“ [ყაუხჩიშვილი, II, 1959:279], „ატენის Āევი“ [დოლიძე, 1970:603]. აქედან, „ტანის ხევი“ ყველაზე ძველია, ხოლო X საუკუნიდან სხვა ტერმინებიც ენაცვლება.

აქედან, ჰიდრონიმული ნომენკლატურის („ტანის ხევი“) პოლიტიკურით ჩანაცვლება („ატენის ხევი“) განსაკუთრებით საქართველოს ძლიერების ხანაშია (X-XIII სს.) თვალშისაცემი, მოგვიანებით, როდესაც ქვეყანა „ჩიხში“ შედის, ისევ ჰიდრონიმი დომინირებს.

ყველაზე ძველი წარწერა, სადაც ატენია ნახსენები, ივ. ჯავახიშვილმა მიაკვლია სოფ. ატენისა და მდინარე ტანას პირას, მთის ფერდობზე, ნათლისმცემლის პატარა, უგუმბათო ეკლესიაში. სამეცნიერო ლიტერატურაში ის ვეყან ატენელ მამასახლისის მოსახსენებელი წარწერის სახელითაა ცნობილი¹.

ტოპონიმ „ატენისა“ და „ტანას“ წარმომავლობაზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთიანი თვალსაზრისი არ არის. სერგი მაკალათიას მოსაზრებით, „ტანა“ ნაწარმოებია სიტყვა „ტინისაგან“, რაც ნიშნავს სალი კლდე, ხოლო „ტანადან“ წარმოშობილია ატენი“ [მაკალათია, 1957:3].

გ. ბედოშვილს მიაჩნია, რომ „ტანა“ ქართლური დიალექტური ერთეულია. იგი ნიშნავს „მდინარის ერთიან ტანს“, ანუ „მდინარეს, რომელიც შენაკადებს არ შეერთავს“; „თავი წყალი“. ამ თვალსაზრისით, მნიშვნელოვნად მიაჩნია გურული „ტანწყალი“, რაც ნიშნავს მდინარის მთავარ ნაწილს, შენაკადების გარეშე [ბედოშვილი, 2002:393-394].

ბიზანტიოლოგი თამარ მესხი ატენში ბერძნულ კვალს ხედავს და „ჭვრეტა-დაზვერვას“ უკავშირებს (შდრ: ქართული „დანახვისი“) [მესხი:2010:175].

სხვა მკვლევართა დაკვირვებით, „ტანა“ მომდინარეობს ინდოევროპული ზმნიდან t^h tk^h, რაც თავდაპირველად „სწრაფ დინებას“ ნიშნავდა [Гамкрелидзе, 1984:671].

მდ. ტანას აუზი მდებარეობს თრიალეთის ქედის ჩრდილო კალთის ცენტრალურ ნაწილში, თრიალეთის, საცხენისის და წერეთის ქედებს შორის. ტანას სათავე იწყება ჯამჯამას მთის აღმოსავლეთით და გორისა და ხიდისთავის გასაყარზე უერთდება მარჯვნიდან მტკვარს.

ტანას ხეობაში პირველი მოსახლეობის კვალი უკვე შუა ბრინჯაო-გვიან ბრინჯაოდან ჩანს [გვასალია, 1983:150; გამყრელიძე, 2013:64]. „ტანას ხევი“ უკვე IV-VII საუკუნეებში იყო ცნობილი და სპასპეტის საგამგებლოში შედიოდა.

¹ ესე ჯ(უარ)ი ქ(რის)ტ(Ā)სÁ მე, ვეყან ატ(ენ)ელ მ(ამას)ახლ(ისმ)ან აღვმართე შესავედრებელად და საĀსრად სულისა ჩემისა და ყ(ოვე)ლთათĀს თავყუანისმცემელთა ქ(რის)ტ(ა)Āს(ა)თა. ქ(რის)ტე ყ(ოვე)ლნი შეგĀწყალენ მ(ალი)თა ჯ(უარ)ი(ს)ა შ(ენ)ის)Āთა, ა(მĀ)ნ. იყ(ავ)ნ. და, რ(ომელ)თა აღმოიკითხოთ, მე ვე[ქან ც(ო)დ(ვი)]ლი ლოცვასა მ[ომიĀსენ[ეთ]]“ [შოშიაშვილი, 1980:107].

VII საუკუნის ანონიმი ავტორის სომხურ გეოგრაფიაში მანგლისის-ხევამდე მოხსენიებულია ტორნის-ხევი (Торнис хеви) [Патканов, 1877:40]. პროფ. ჯონდო გვასალიას მიაჩნია, რომ ეს იგივე ტანის-ხევია და მასში იგულისხმება თემამ-ატენის ხეობები [გვასალია, 1983:128].

სტრატეგიული ადგილ-მდებარეობის, ნაყოფიერი მიწების, ტყეებისა და საძოვრების გარდა, ტანას ხეობაზე გადადიოდა გზა შიდა ქართლიდან ქვემო ქართლში, სომხეთსა და მესხეთ-ჯავახეთში კლდეკარის საერისთავოზე გავლით [ბერძენიშვილი, 1966:44-45]. ატენის გზით აქ უამრავი ბაჟი შემოდიოდა და ეს ეკონომიკური სარგებელი განაპირობებდა სამეფო კარის თუ სხვა ფეოდალთა დაინტერესებას [პავლიაშვილი, 2019:45].

მეთოდები

კვლევა, ძირითადად ეფუძნება ისტორიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში აპრობირებულ კვლევის მეთოდებს: ემპირიული ანალიზი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაქცია, კონტენტ-ანალიზი, სისტემური ანალიზი.

შედეგები

სტატიაში შესწავლილია საკითხი თუ როგორ იცვლებოდა ატენის (ტანას) ხეობის მოსახლეობის დინამიკა საუკუნეების განმავლობაში, მისი ბუნებრივი და ხელოვნური ფაქტორები.

გამოთქმულია ვარაუდი, რომ XVIII საუკუნის ბოლოს და XIX საუკუნის დასაწყისის მოსახლეობის აღწერის დავთრებში მოხსენიებულ ატენში უნდა ვიგულისმოდ არა ტანას ხეობის ატენი, არამედ ამავე დასახელების სხვა სოფელი, რომელიც ისროლის ხეობაში (მეჯუდის სათავეებთან) მდებარეობდა, რამდენადაც, გამუდმებული შემოსევებისაგან ტანას ხეობა მოსახლეობისაგან პრაქტიკულად დაცლილი იყო.

ახნილი და გამორკვეულია ის მიზეზები, როგორ გაჩნდა ატენის ხეობაში აზერბაიჯანელი და ქსნის ხეობის მოსახლეობა, რამ განაპირობა ეთნიკურად ოსური მოსახლეობის შიდა და გარე მიგრაცია ატენის ხეობაში.

დისკუსია

ტანას ხეობას საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს სამეფო კარი და ეკლესია ფლობდა, თუმცა, სხვადასხვა დროს აქ დიდი მამულები ჰქონდათ ბაღვაშებს, ციციშვილებს, ორბელიანებს, ერისთავებს და სხვ [ალიმბარაშვილი, 2020].

„დასტურლამალში“ პირდაპირ იყო გაწერილი, თუ ვის ევალებოდა ატენის ხეობის გზის შენახვა და დაცვა, რომელსაც ბათლომის გზასაც უწოდებდნენ: „უნდა შეინახონ სააკაძემ, გლურჯიმემ, და ატენელთ და იმ ხეობამ“ [სურგულაძე, 1970:532].

არაბთა ბატონობის გადავარდნისთანავე დაიწყო ბრძოლა „ქართლსა ზედა“, რომლისათვის ბრძოლაში აქტიურად ჩაერთვნენ აფხაზთა მეფე კონსტანტინე და სომხეთის მეფე სუმბატ

ტიეზიკარელი, რომელთა დაპირისპირებაში საბოლოო გამარჯვებული კონსტანტინე დარჩა [ცაგარიშვილი, 1965:111].

კონსტანტინეს მემკვიდრე გიორგი II (922-957 წწ.) და მისი ძე ლეონ III (957-967 წწ.), შიდა ქართლს მთლიანად ფლობენ და სადგომად ატენი გაუხდიათ: „გამოილაშქრა გიორგი აფხაზთა მეფემან, ჩავიდა კახეთად, მოსწვა და ასწყადა, და წარვიდა თასადვე. ქვეყნად. კულად დადგა ატენს და ძე მისი ლეონ იყო ერისთავად ქართლისა“ [ყაუხჩიშვილი, I, 1955:268].

მოგვიანებით, აფხაზთა მეფეები შიდა ქართლის გაღმამხარს კარგავენ და იგი ადგილობრივ ფეოდალთა ხელში გადადის, რომელთა შორის ტბელთა ფეოდალური გვარი დაწინაურდა და მათ შორის უფროსი „ქართლის უფლად“ იწოდებოდა.

მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე წარმოიშვა ერთი ისტორიული „ქვეყანა“ ცენტრით უფლისციხეში, ხოლო მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მეორე „ქვეყანა“ - რატი ბაღვაშის საერისთავოს სახით, ცენტრით ატენში [მუსხელიშვილი, 1980:222].

X საუკუნეში „ატენის ქვეყანას“ ბაღვაშთა უძლიერესი ფეოდალური სახლი ფლობს. ატენის მფლობელ ბაღვაშთაგან, პირველი მიქაელია, რომელმაც ეს ქვეყანა 940 წელს მიიღო სიგელით ბაგრატ I-საგან (937-945 წწ.) და 945 წელს თავისი დაფინანსებით ატენის ტაძარს ზღუდე აუშენა. მისი ქტიტორული გამოსახულება ატენის სიონის სამხრეთ ფასადზე ორფიგურიან ქტიტორულ რელიეფზეა დაცული [კავლეიშვილი, 2016:66-67].

მიჩნეულია, რომ ვერეს ეკლესიასა და ატენის სიონის სამხრეთის ფასადის ქალაქმშენებლობის წარწერაში დასახელებული მირიან თარხუნის ძე და ატენის ციხისთავი გურგანელი (იხ: ქვემოთ) ერთიდაიგივე პიროვნებაა [კავლეიშვილი, 2016:62].

რაც შეეხება, ვერეს კიდეც ერთ წარწერაში მოხსენიებულ ნიანას, ეს უნდა იყოს ნიანა ლიპარიტის ძე, ხოლო წარწერა მას საგვარეულოს ძლიერების ზენიტში, 1054-1055 წლებში უნდა განეთავსებინა, როდესაც ბაღვაშები ქართლსა და მთელ სამხრეთ საქართველოს ფლობდნენ [კავლეიშვილი, 2016:66].

იოანე მარუშისძის წინადადებით, 975 წელს დავით III კურაპალატი ატენის ხეობით ქართლში გამოემართა ბაგრატის გასამეფებლად, ბაგრატ III-მ ქართლში დიდხანს არ დაჰყო, უფლისციხეს დედამისი გურანდუხტი დატოვა და მალევე უკან გაბრუნდა. ქართლის დიდებულები ფორმალურად გურანდუხტს ემორჩილებოდნენ, თუმცა, „თითუფლად განაგებდეს საქმესა ქართლისასა“, ამიტომ ბაგრატს ხელახლა მოუწია ქართლში გადმოსვლა. ეს ფაქტი მიუღებელი აღმოჩნდა დიდებულთათვის, ქავთარ ტბელი² იწინამძღვრეს და მოღრისთან ბრძოლაც გაუმართეს, მაგრამ დამარცხდნენ. ბაგრატი უფლისციხეს მოვიდა, „აღილო ციხე, დედისაგან თვისისა, დაყვნა დღენი, განაგნა მცირედ საქმენი ქართლისანი“ და ისევ აფხაზეთს გაბრუნდა, მაგრამ ქართლის დამორჩილება ასე მარტივი არ აღმოჩნდა. რამდენიმე წლის შემდეგ, კლდეკარის ერისთავმა და ატენის ციხის მფლობელმა რატი ბაღვაშმა მიიერთა „ქართლისაგან მტკუარს სამხრით-კერძო ყოველივე თრიალეთი, მანგლისის ხევი, სკვირეთი“, ატენის ციხე გაამაგრა, მის მახლობლად ეკლესიაც ააგო³ და „არა მორჩილობდა კეთილად ბაგრატ მეფესა“ [ყაუხჩიშვილი, I, 1955:276].

² ტბელთა ფეოდალური სახლი შიდა ქართლში დიდ გავლენას ჯერ კიდევ X ს. დასაწყისიდან ფლობდა. ერედვის (914 წ.), დოდოთის (914 წ. ახლო) და ტბეთის ბორცვისჯვრის (X ს. შუა წლები) წარწერებიდან ასევე ცნობილია ტბელთა რამდენიმე თაობა: ივანე ტბელი, მისი ძე ქავთარი, ქავთარის ძეები: პატრიკი, ოქროპირი და ქავთარი [ოთხმეზური, 1996:135-137].

³ წარწერის მიხედვით, ეკლესიის მშენებლობა რატი ლიპარიტისძე ბაღვაშს უწარმოებია: „ქრისტე ადიდდე ორსავე ცხოვრებასა აქა ხორციელებრ და წინაშე შენისა სულიერებრ რატ ერისთავი ძე იგი ლიპარიტ ერისთავისაი, რომელმან აღაშენა ესე სახლი ღმრთისაი და ბჭე ცათაი წმინდაი ეკლესია

ბაგრატ III „ყოვლითა ძალითა თვისითა უგრძნეულად“ მოადგა კლდეკარს 989 წელს. რატი ბაღვაშმა ატენის ციხე მეფეს დაუთმო, შვილი ლიპარიტი მძევლად გაატანა და თვითონ საგვარეულო მამულს – არგვეთს გაბრუნდა.

თუმცა, ბაღვაშები მამულის დაკარგვას არ შეურიგდნენ. კლდეკარის ერისთავმა ლიპარიტ ლიპარიტის ძემ და ბაგრატ IV-ის ნახევარძმამ (გიორგი I-ის ალდესთან ქორწინებით) დემეტრემ, ბიზანტიის იმპერატორის ბასილი II-ის დახმარებით ისარგებლეს, „მიერთნეს სხვანიცა ვინმე დიდებულნი და აზნაურნი“ და ატენის ციხეს შემოადგნენ, მაგრამ ვერ აიღეს, „რამეთუ ციხეთა-უფალნი კაცნი მტკიცე იყვნეს ერთგულობასა ზედა ბაგრატისასა“ [ყაუხჩიშვილი, I, 1955:298].

გარკვეული წინააღმდეგობების შემდეგ, სულა კალმახელმა და მესხმა დიდებულებმა 1057 წელს ლიპარიტი და მისი ძე ივანე შეიპყრეს და ბაგრატ IV-ს მიჰგვარეს⁴, ხოლო მეორე ვაჟმა ნიანიამ გაასწრო. ლიპარიტმა შვილი ბაგრატს შეავედრა, თვითონ ბერად აღიკვეცა და საბერძნეთში წავიდა. მცირე ხნის შემდეგ, მასთან ჩავიდა ივანეც [ჯავახიშვილი, 1983:150].

ძლიერი ოპოზიციის დამარცხებით ისარგებლა ბაგრატ IV-მ და X საუკუნის 60-იან წლებში ატენში ფართო სამშენებლო სამუშაოები წამოიწყო ატენის ციხის თავის – გორგანელ (გურგანელ) თარხონის ძისა და მირიან ერისთავის მიერ⁵.

X-XI საუკუნეებში ატენის „ქუეყანაში“ ქალაქმშენებლობის ფართო მასშტაბებზე მიუთითებს ატენის სიონის არაერთი წარწერა, სადაც გიორგისა და დამიანეს მიერ „ზღუდის შექმნაზე“, ატენის სარქალის მიერ „ზღუდეების ქმნაზე“, ბაგრატის მიერ „კალაპოტის შექმნაზე“ [შოშიაშვილი, 1980:206-208] და სხვა სამუშაოებზეა საუბარი.

ატენმა კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა შეიძინა დავით აღმაშენებლის დროს. აქ იყო განთავსებული სამეფო საჭურჭლე [ქორდანია, II, 2018:52; გამყრელიძე, 2013:63].

ატენი და ტანას ხეობა ამის შემდეგაც მუდმივად იყო ბაგრატიონთა ყურადღებისა და ზრუნვის საგანი.

ატენში ჰქონდა ერთ-ერთი რეზიდენცია დავით VII ულუს [ყაუხჩიშვილი, II, 1959:267].

დემეტრე II თავდადებულის დროს „ატენის ქუეყნის“ მფლობელია კახაბერ რაჭის ერისთავი, რომელიც ღალატისათვის სიკვდილით იქნა დასჯილი [ყაუხჩიშვილი, II, 1959:275].

სალოცველათ სულთა მათისა”. წარწერა დათარიღებულია 982-989 წლებით [შოშიაშვილი, 1980:202-203]. არის თვალსაზრისი, რომ რატი ბაღვაშმა ეკლესია კი არ ააშენა, არამედ განაახლა [საქართველოს, 1990:60].

⁴ თედო ქორდანია ლიპარიტისა და ივანეს დატყვევებას ბაგრატის მიერ 1055 წლით ათარიღებს [ქორდანია, I, 1892: 200], რადგან საქართველოდან გადახვეწილი ნიანია გარდაიცვალა ანისში 1055 წლის ახლო ხანებში [ყაუხჩიშვილი, 1955:228].

⁵ ატენის სიონის ტაძრის სამხრეთ ფასადზე მოთავსებული 13 სტრიქონიანი წარწერის მიხედვით, ბაგრატ IV-ის დავალებით, ფართო საამშენებლო სამუშაოები უწარმოებია ატენის ციხის თავს გორგანელ თარხონის ძეს: „[1]ქ. სახელითა ღთისათა, მე გრგზლმნ მირიანის ყმამან, [2] თარხონის ძისამან, ატენის ციხის თავმან, ავაგენ ატენს სახლნი [3] და ქოლბაგი მას ჟამსა ოდეს, ადიდენ ღწ ძლიერმან მეფეთ მეფემან [4] ბაგრატ უბრძანეს მიწასა მათსა მირიანს, პატრონსა ჩემსა [5] სეფესა ზოარსა შინა ქალაქისა შენება. გაუმარჯოვა ღწ [6] და ზედმან მეფეთ მეფობისა მათისამან; ვითა სწადდა მეფობას მათსა, ეგრე [7] ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწყალა მეფობისამან მათმან, სასახლენი ადგილნი და საქულბაგენი [8] მკადრად ნებიერობით გაბოდნა მირიანს და ყმათა მისთა, რომელთაცა შენება [9] შეეძლო, მე ავაგე სახლი და ქოლბაგი და შევსწირე წასა სიონსა ატე [10] ნისასა საყოფელსა წისა ღთისმშობლისასა სალოცველად ჰგიანმცა უკუნისამდე ძლიერო მე [11] ფეთა მეფა ბაგრატ სევასტოსი და ძე მათი გიორგი კტი და სალოცველად სულისა მირიან მიწისა მათისა [12] გამზრდელისა პატრონისა ჩემისათა და ვსდევ დღე თევდორობა ალა [13] პად, გარდაიხდიდეს მამასახლისი წინამძღუარი სიონისა ვინცა იყოს [ქორდანია I, 1892:206].

მეჭურჭლეთუხუცეს კახა თორელის მიერ 1259 წელს რკონისადმი დაწერილი სიგელიდან ჩანს, რომ „ატენის მოურავთა და ანუ ატენის ციხუანთა“ ერთი პატრონი ჰყავს [ქორდანია, II, 2018:275].

1413 წელს ალექსანდრე დიდი თავის ბებიას, რუსას, თემურ ლენგის მიერ დანგრეული სვეტიცხოვლის აღდგენის სანაცვლოდ ლომი, გიორგი (გ~ი), გაბრიელ, ტბელ და იოანე (ი~ე) თბილელისძეებს სწირავს სააღაპედ ატენს თვიანთი მამულით [ქორდანია, II, 2018:220].

მოგვიანებით, თბილელისძეები (თბილელასშვილები) თუმანიშვილებს მიუთვსებიან, ამიტომ 1574 წელს დედოფალი ნესტან-დარეჯანი (სიმონ I-ის მეუღლე) სვეტიცხოველს ძველ წყალობას უახლებს: „ვეძიეთ და ვსცანით, რომელ ატენს თბილელასშვილები ...ძუალთაგან თქვენთვის (მცხეთას) შემოწირულნი ყოფილიყვნენ და თუმანიშვილთა გაემამულათ ...ჩვენ ახალი სიგლითა ამით დავამტკიცეთ“ [ქორდანია, II, 2018:415].

სიმონ I-ის თანამეცხედრეს ატენში სხვა მამულებიც ჰქონია, რომელიც 1608 წელს მეტეხის ღვთისმშობლისათვის შეუწირავს: „ქ. ესე აგარაკის შემოწირულობის წიგნი გკადრეთ მეტეხის ღვთის მშობელსა ჩონ დედოფალმა ნესტან-დარეჯან ატენს ზვარი ჩუანს ზვარს პირდაპირ ხეცს გაღმა, ჩვენი სახასო მიწა და ვენახი“ [ქორდანია, II, 2018:437].

ატენი წარმოადგენდა საყვარელ ადგილს ქართლის მეფე დავით X-სათვის [Иоселиани, 1850:23]⁶. სწორედ ატენის ციხეში იდგა მეფე თავისი „ტამრეულითა და მცველითა თვისითა“, როდესაც კახეთის მეფე ავ-გიორგი მოუხდა, მაგრამ ვერაფერი დააკლო [ყაუხჩიშვილი, IV, 1973:350].

შემთხვევითი არ იყო, რომ სწორედ ატენის ციხეს შეაფარა თავისი დედა, დედოფალი ნესტან-დარეჯანი და სხვა დიდებულთა ცოლები შაჰ-თამაზის მეოთხე შემოსევისას (1554 წ.) ლუარსაბ I-მა. ფარსადან გორგიჯანიძის გადმოცემით, მტერმა წედისის ციხე ძალით აიღო, ხოლო ვერც ციხე „ნებით მოსცეს“. იგი გამორჩეულად მიუთითებს ატენის ციხის სიმტკიცეზე: „ციხე მაღალს კლდეს ზედ ნაგები იყო და გასაკვირვებელი სიმაგრე ჰქონდა და ქვითკირით ნაშენები იყო“ [კაკაბაძე, 1925:7].

1613 წელს ატენელი სულტარასშვილი ციხუა და ავთანდილ ბატონ სულხანს და მის თანამეცხედრე ქეთევანს მიჰყიდეს სავენახე მიწა „დიდი კლდიდან – ნეფის ზვრამდის [თაყაიშვილი, 1920:463-464].

1631 წელს, თეიმურაზ I ატენის მოურავს გიორგი სააკაძეს⁷ ატენს „მირზასეულ“ ვენახს უბოძებს „ყოვლის მისის სამართლიანის საზღვრითა და საქმით, სახნავითა და უხნავითა“, იმ პირობით, რომ სიონის მღვთისმშობელს „სამსახური არ უნდა დააკლოს“ [სურგულაძე, 2019:266].

ატენს შეაფარა თავი ქართლში ოსმალთა გამოჩენისას ბაქარ ბატონიშვილმა [ყაუხჩიშვილი, IV, 1973:507].

ვახუშტი ბატონიშვილის დროს ატენი ჯერ კიდევ „მცირე ქალაქია“, სადაც სახლობენ „ქართველნი, სომეხნი და ურიანი“ [ყაუხჩიშვილი, IV, 1973:343].

1794 წლის საბუთით, ატენი კვლავ ერეკლე II-ის „საბრძანებელია“ [დოლიძე, 1985:266].

ატენის ხეობაში ბაგრატიონთა მფლობელობა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამდე შენარჩუნდა.

ნიშანდობლივია, რომ მართვა-გამგეობისა და გადასახადების აკრეფის პრივილეგია ატენის ხეობაში ბოლომდე მეფის მიერ დანიშნულ მოურავებს ეკისრებოდათ. ჯერ კიდევ კახა

⁶ Иоселиани, 1850 :23], პლატონ იოსელიანი მიუთითებს დავით IX-ს, თუმცა, იქვე განმარტავს, რომ იგი მეფობდა XVI ს. დასაწყისში. გასაგებია, რომ იგულისხმება დავით X (1505-1525).

⁷ იგულისხმება „დიდი მოურავის“ - გიორგი სააკაძის განაყოფი შტოს წარმომადგენელი.

მეჭურჭლეთუხუცესის მიერ რკონისადმი 1259 წელს ბოძებული სიგელიდან ჩანს, რომ „ატენის მოურავთა და ატენის ციხუნათა“ სათათროს სათხოვარის მეტი არ ეთხოვებოდათ . „დასტურლამალში“ განმარტებული იყო, რომ „ატენისხევში“ „არაოდეს სხვა ხევისთავი არ შესულა და მოურავს უსამართლებია, ახლაც ასრე იქნებოდეს“ [სურგულაძე, 1970:603].

ატენის მოურავს საკმაოდ დიდი უფლებები გააჩნდა მთელ ხეობაში და, სასამართლო ფუნქციის პარალელურად, ხევისთავობასაც ითავსებდა: „ატენის მოურავის სძეს, ხევისთაობა მოურავისა არის“ . ამასთან, „ამ ატენის ხევზედ, რაც ან ციციშვილისა, ან სააკაძე, გლურჯიძის ყმა სახლობს, ყუელაყას ხევისთავი ეს არის“ [სურგულაძე, 1970:603].

XVIII ს. დასაწყისში ატენის მოურავობა ქაიხოსრო ამირეჯიბს სჭერია.

ამავე დროს „ატენის ქუეყანაში“ სამეფო ყმა-მამულის მფლობელობაზე, ასევე გარკვეულ წარმოდგენას გვაძლევს „ბატონის ზვრების მუშაობის რიგი“, რომლის მიხედვით, ხეობის 13 სოფლის ვალდებულებებია გაწერილი: „ავკელნი, ვერელნი, გარდატენელნი, ბობნაველნი, ხანდელნი, თხილნარელნი, ბოსელნი, ღვივისხეველნი, ღვარებელნი, ოლოზელნი, ბნაველნი, კეზველნი, ბარამათ-უბნელნი, ესენი თავისის სარით, ნეხვით და ყოვლისფერით უნდა მუშაობდნენ“ [სურგულაძე, 1970:604].

ატენში ყმები ჰყავდა და მამულები ჰქონდა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს. 1392 წლის ქართლ-კახეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარით, ატენის ეკლესია, ციხე, გლეხნი და აგარაკნი მცხეთის ეკლესიას ეკუთვნის [დოლიძე, 1970:177].

1457 წლის 25 დეკემბერს, ქართლ-კახეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარით, ატენს წინუბნელი და ზაიკური მამული თავისუფლდებოდა ყოვლისა „სათხოვარისა და გამოსაღებისაგან“ [დოლიძე, 1970:191].

1720 წლის ნუსხით, ატენიდან სვეტიცხოვლისა და კათალიკოსის კუთვნილ 8 გლეხსა და ორ ბოგანოს ევალებოდა ორი თვის ნუზლით ლაშქარში გამოსვლა. აქედან ბოგანოები ფარ-ხმალითა და მშვილდით უნდა გამოსულიყვნენ, ხოლო დანარჩენები თოფით [ბერძენიშვილი, 1940:184].

1727 წელს, დომენტი IV კათალიკოსი, მასთან ერთად „მამულისა და საყდრის მოსავლეად“ კონსტანტინოპოლში წასულ იესე ტლაშაძეს ატენში 23 კომლ ყმას უწყალობებს და სახუცო გადასახადისაგანაც ათავისუფლებს [ქორდანი, III 1967:113].

1736-44 წლებში ატენში აღწერილნი არიან შემდეგი საკათალიკოსო ყმები:

„ქ. ხუცესი სოლომონ კომლი ა, თავი ვ,

ქ. იმერელი პაპა, თავი ა, ფური ა

ქ. დვალისვილი გოდერძა მეზვრე, კომლი ა, თავი გ,

ამის განაყოფი შიო, კომლი ა, თავი ა

ქ. ლაშქარაშვილი გოგია, თავი ბ, ამისგან ა გლახათ იარება

ქ. ბერიშვილი პაპუა უმამულო, თავი ა

ქ. დვალისვილი შიო, კომლი ა, თავი ბ,

ქ. კვირტაშვილი აბრამა კომლი ა, თავი ა,

ქ. მათიაშვილი ივანე კომლი ა, თავი ბ, ამასთან ა დიად უძლური არის

ქ. დოქიძე პაპუნა, კომლი ა, თავი ბ,

ქ. კაპანაძე შიო და ივანე, კომლი Æ, თავი კგ ქალაქს არიან აყრილნი

იქნება ატენური ჯამი: კომლი Æ (=8), თავი კგ (=23), ფური ა (=1)“ [დოლიძე, 1970:780].

ჩამოთვლილთაგან 1795 წელს პაპუნა დოქიძე და მისი ვაჟი გლახა უკვე „ამოწყვეტილნი“ არიან და ბეითალმანი მამული კათალიკოს ანტონ II-ს სახლთუხუცეს ამილბარ მაღალაძისათვის უბოძებია [დოლიძე, 1970:1023].

ატენის ხეობაში მნიშვნელოვანი მამულები ჰქონდათ ციციშვილებს. მათი მფლობელობა ხეობასა და ატენზე ჯერ კიდევ XV საუკუნის პირველი ნახევრიდან ჩანს. ციცი ციციშვილს ალექსანდრე დიდის (1412-1442 წწ.) ბრძანებითა და „ნება-დართვით“, თავისი დის, „დიდისა დედოფლისა“ სითიხათუნის⁸ სააღაპედ შეუწირავს ატენს „ლურსმალაური მამული“ [ქორდანია, 1897:223]. თუმცა, ვახტანგ IV-ის (1442-1446 წწ.) გარდაცვალებისა და გიორგი VIII-ის გამეფების შემდეგ, ამ უკანასკნელს, ციცის ძმის თაყსათვის ატენის მოურავობა ჩამოურთმევია და გამრეკელ ჯავახიშვილისათვის მიუცია [ბერძენიშვილი, 1937:68]⁹. თაყს ატენის მოურავობა უკან გამოუთხოვია. მეფეს აზრი გამრეკელისათვის უკითხავს: „თაყს ატენსა მთხოვს, მოურავი შენა ხარ და რას მივაზირებ, მივსცე თუ არაო. სიმაგრე სხუაცა აქვს და ამასცა კიდევ ითხოვსო“. გამრეკელს მოუხსენებია: „ატენსა მის უკეთესსა რას აქნევს, რომ მისთანა კაცი მომადლოო“. მეფეს გამრეკელის აზრი გაუთვალისწინებია, თუმცა „დია დაღონდა ატენის მიცემასა“ [ბერძენიშვილი, 1937:51-52].

ნაკლებად სავარაუდოა, მეფეს თაყსათვის მხოლოდ გამრეკელის რჩევით დაებრუნებინოს ესოდენ მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტის - ატენის მოურავობა. ფაქტია, რომ მეფეს ძალა აღარ შესწევს ციხის წართმევით დასაჯოს და მორჩილებაში იყოლიოს ფანასკერტელ-ციციშვილები და ისღა დარჩენია მნიშვნელოვანი დათმობის ხარჯზე „მოიმადლიეროს“ ძლიერი სათავადო სახლი და ასეთი „წყალობის“ სახით დაავალდებულის მეფის ერთგულებით სამსახური [მიჩიტაშვილი, 2016:27].

XVII ს. 70-იან წლებში ძლიერი და გავლენიანის ზაზა ციციშვილის მკვლელობის შემდეგ, შაჰ ნავაზმა ციციშვილებს ყმა-მამული ჩამოართვა, მათ შორის, ატენის ხეობაშიც. თუმცა, იმერეთის „დაჭერის“ საქმეში გამოჩენილი ერთგულებისათვის ატენში ტლამაძეები და „ვერე-გარდატენიანად“ ციცი ციციშვილს ისევ დაუბრუნა [მიჩიტაშვილი, 2016:299-300].

1701 წელს ციციშვილები გაყრილან და ატენს, ვერეს, ბიისს და ტანას ხეობის სხვა სოფლებში მაცხოვრებელი ყმები გაუნაწილებიათ [დოლიძე, 1977:617-619].

1783 წელს დავით სარდლის¹⁰ მიერ პაატა ციციშვილისადმი მიწერილი წერილიდან ირკვევა, რომ ციციშვილები მემკვიდრეობით ფლობდნენ „ატენის წყალს ზევით“. დოკუმენტის მიხედვით, „დიდი ციცი დავითის პაპას მოუკლავს და „ყმა და მამული ატენის წყალს ზევით სისხლში მიუცია“, მაგრამ საბუთი დავითის ბებიას ლეკების ერთ-ერთი შემოსვლის დროს დაუკარგავს [თაყაიშვილი, 1920:11-12].

გამუდმებული ლეკიანობის გამო, XVIII ს. ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისისათვის ატენის ხეობა მოსახლეობისაგან თითქმის დაცლილია. მაგ., 1781 წლის „მეფის, ანუ მეუკანავე სადროშოს დავთარში“, ჩამონათვალში გხვდება ატენის მეზობელი სოფლები: ქვახვრელი, დოესი, გრაკალი, ატენი კი აღარ იხსენიება [თაბუაშვილი, 2012:179-192].

ასევე მოსახლეობის გარეშე ნაჩვენები ატენი იოანე ბატონიშვილის 1794-1799 წლების ქართლ-კახეთის აღწერაში. ეს იმ დროს, როდესაც მეზობელ სოფლებში: ხიდისთავსა და ქვახვრელში მოსახლეობა მითითებული [ბაგრატიონი, 1986:33].

⁸ ციცი ციციშვილის და - სითიხათუნი ალექსანდრე დიდის ვაჟის, საქართველოს მეფე ვახტანგ IV-ის თანამეცხედრე იყო [ალიმბარაშვილი, 2015: 636-640]

⁹ გამრეკელ ჯავახიშვილი – გიორგი VIII-ის თანამედროვეა. ჰყავს შვილები ზაქარია, კახა, ზაზა და სოლა. 1454 წელს ჩანს გორისა და ატენის მოურავად. 1463 წლიდან ცოცხალთა შორის აღარაა და სახლის უფროსი ზაქარიაა [თაყაიშვილი, 1910: 19, 20, 40; ბერძენიშვილი, 1937:68].

¹⁰ დავით სარდალი – იგულისხმება დავით ციციშვილი, ერეკლე II-ის სიმე და თბილისის მოურავი. ცოლად ჰყავდა ერეკლეს ქალიშვილი მარიამი, რომელსაც მზითევეში ერგო სოფ. დოესი [ალიმბარაშვილი, 2016: 47-49].

ანალოგიური ვითარებაა წედისშიც. 1735-44 წლებში ქართლში ოსმალთა ბატონობის დროს წედისი უკვე „ხარაბა“ სოფელს წარმოადგენს და სოფელში „ორი ტიტველი“ რაიათია „დარჩომილი ტანის პირს“ [დოლიძე, 1981:22].

ტანას ხეობის მოსახლეობის რიცხოვნობის შესახებ პირველი, შედარებით სრულყოფილი დოკუმენტი, 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარია. მასში გადასახადების გადამხდელი მოსახლეობაა აღრიცხული და ტანას ხეობაში დღეს არსებული სოფლებიდან აღწერილია ატენი, წედისი და ბნავისი. სამწუხაროდ, ატენის სიახლოვეს აღწერილი სოფლების თაობაზე მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა შეგვიძლია.

აღწერის მიხედვით, ატენში 100 გადამხდელუნარიანი ოჯახის უფროსი კაცია, აქედან, მიწის დღიური მფლობელია 50, თავისუფალი მიწის დღიური მფლობელი – 20, სამეუფო ვენახის დღიური მფლობელი – 10 და სამეუფო ველის დღიური მფლობელი – 20 [ჯიქია,2009:170-171]. სახელებისა და მამის სახელების ჩამონათვალიდან ირკვევა (გარსევან ძე ალექსასი, ელიზბარ ძე სეხნასი, ბერი ძე გიორგისა, გიორგი ძე ანდრეასი, მახარა ძე ზურაბისა, იასე ძე ლომინასი და სხვ.), რომ მისი დიდი უმრავლესობა ეთნიკურად ქართველია.

ატენს მოსდევს „ებრაელთა დასახლება“ კონკრეტულის გარეშე და აღწერილია 52 კაცი, შემდეგ „დასახლება“ (23 კაცი), გადადის ლიახვის ქვემო წელზე მდებარე ვარიანის აღწერაზე, გრძელდება მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე სოფლების - ქარადაჯის (ყარადაჯის?) და გრაკალის მიმართულებით და ისევ ბრუნდება ტანას შენაკად ათრევას ხევში მდებარე სოფელ წედისის აღწერაზე, სადაც იმ დროისათვის ატენზე მეტი გადასახადის გადამხდელი ჩანს (106) [ჯიქია,2009:176-177].

წედისს მოსდევს 11 კაციანი სოფლის „დანასირის“ აღწერა. ეტიმოლოგიური მსგავსების გამო, არ გამოვრცხავთ, რომ იმ დროს ტანას ხეობაში ყოფილიყო სოფელი „დანახვისი“, რომლის სახელი დღეისათვის ატენის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე მთამ და მონასტერმა შეინარჩუნეს. თანაც განმარტებულია, რომ „დანასირი“ სოფელ „რადანისთან“ მდებარეობს, ისევე, როგორც, მომდევნო სოფელი ბნავისი და ორივე სოფელი „ექვემდებარემა საციციანოს“ [ჯიქია,2009:177-178].

ბნავისში აღწერილია 33 გადასახადის გადამხდელი და სახელებიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ მისი მოსახლეობაც ქართულია (დათია ძე დუნეასი, ოთარა ძმა მისი, ხოსიტა ძე ღარიბასი, იასე ძმა მისი, თანდილა ძე სეხნასი, კიკოლა ძმა მისი [ჯიქია,2009:178] და სხვ.).

ერეკლე II ასევე ცდილობდა მოსახლეობისაგან დაცლილი სტრატეგიული ატენის ხეობის კვლავ შევსებას და ხეობაში დასახლების მსურველებს ხელსაყრელ პირობებს და მამულის წყალობასაც სთავაზობდა. 1786 წელს ერეკლე II-ს თავისი ერთგული აზნაურების თომა და პაატა მეღვინეთხუცესიშვილებისათვის უბრძანებია: „წედისის გარშემო ბეთალმანი მამული მოძებნეთო და იმათვისაც წყალობა დაგემართებათო“ [დოლიძე, 1981:680]. მეღვინეთხუცესიშვილების მიერ ერეკლესადმი 1792 წლის არზა-ოქმიდან ჩანს, რომ წედისი მართლაც „გლეხზედ მცირეა“ და მის შევსებას ჯავახეთიდან გადმოსახლებულთა ხარჯზე ცდილობენ [დოლიძე, 1985:135].

XIX საუკუნის დასაწყისში გორის ადგილობრივი ხელისუფალნი (სიპიაგინი, კოვალჩინსკი) არაერთხელ ატყობინებენ კნორინგსა და ტორმასოვს ატენის ხეობიდან ლეკების შემოსევის და აქედან ადამიანებისა და საქონლის გატაცების შესახებ [Акты, 1866:659; Акты,1870:785; ალიმბარაშვილი, 2011:162-164].

კავკასიის „არქეოგრაფიული აქტების“ მიხედვით, ატენის მოსახლეობა 1803 წლისათვის 19 კომლს შეადგენს (129 სული), აქედან 18 კომლი (123 სული) ქართველია და 1 კომლი (6 სული) ოსი, მაგრამ ყურადღებას იქცევს მოსახლეობის საქმიანობა, სადაც განმარტებულია: „მისდევნ

მესაქონლეობას, თესენ ხორბალს, შვრიას, ქერს. ზაფხულში დადიან „ქართლში სამუშაოდ“. ღალას იხდიან კომლზე 1 თხასა და 1 ბატკანს წლიურად, მოსახლეობა ღარიბია“ [Акты, 1868:75], ჩვენი აზრით, აქ ტანას ხეობის „ატენი“ კი არ არის ნაგულისხმევი, არამედ ისროლის ხევის ანალოგიური დასახელების სოფელი.

საგულისხმოა, რომ ატენი ასევე ისროლისხევეშია მოხსენიებული 1804 წლის კამერალურ აღწერაში [ალიმბარაშვილი, 2019:86-88].

იგივე შეიძლება ითქვას, ე. თაყაიშვილის მიერ 1951 წელს გამოცემულ „ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერილობაში“, რომელიც 1781 წლის მდგომარეობას ასახავს და აღწერა იწყება „ისროლისხევის ატენიდან“, რომელიც გოგია ფიცხელაურის სამოურავო ყოფილა და აღწერილია 9 კომლი (16 სული), ყველა ქართველი ეროვნების (სალუქაშვილები, ასტამაძეები, ხახასშვილი და გენგიური) [თაყაიშვილი, 1951:5].

ტანას ხეობის ხელახალი დასახლება მოხდა 1817-1821 წლებში გიორგი ერისთავის ინიციატივითა და მთავარმართებელ ერმოლოვის დავალებით, იმ პირობით, რომ აქ ერისთავი თავის საკუთარ 50 კომლ გლეხს ჩამოასახლებდა ქსნისა და არაგვის ხეობიდან და სოფელს დაიცავდა [Кавказский, 1846:47-48; Иоселиани, 1850:23; მაკალთია, 1957:8].

ასე გაჩნდნენ ატენისა და მის მიმდებარე სოფლებში (წედისი, ბიისი, ღვარები, ბობნევი და სხვ.) გავრცელებული გვარები: თინიკაშვილები, ლოთიშვილები, შატაკიშვილები, კარელიძეები, პავლიაშვილები, ჯიოშვილები ქსნის ხეობის ერისთავების მფლობელობაში მყოფი სოფლებიდან: თინიკაშვილები და ლოთიშვილები – კორინთასა და თინიკაანთ-კარიდან, კარელიძეები – კარელთ-კარიდან, შატაკიშვილები შატაკო-კარიდან, პავლიაშვილები – პავლეთ-კარიდან და სხვ.

ქართლ-კახეთში ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, 1865 წლისათვის, ატენის სასოფლო საზოგადოებაში (რომელშიც, საკუთრივ ატენის გარდა, შედიან გარდატენი, გორა და ჯგბირი) აღრიცხულია 102 კომლი დროებით ვალდებული გლეხი, ხოლო საკუთრივ ატენში 66 კომლი [Документы, 1954:768].

XIX საუკუნის ბოლოსათვის ტანას ხეობაში მოსახლეობა უკვე მნიშვნელოვნადაა მომატებული. 1886 წლის საოჯახო სიების მიხედვით, ატენის სასოფლო საზოგადოებაში 187 კომლი და 1045 სულია (აქედან 572 კაცია და 478 ქალი) აღრიცხული. საკუთრივ ატენში 137 კომლი და 750 სული ცხოვრობს (420 კაცი, 330 ქალი). ეთნიკური და რელიგიური შემადგენლობის მხრივ, ყველა ქართველი და მართლმადიდებელია. დიდი უმრავლესობა საეკლესიო ყმები არიან (176 კომლი, 551 კაცი, 457 ქალი). მხოლოდ 5 კომლია სახაზინო გლეხი და 3 – ხიზანი [Свод, 1893:1083;1084].

ხეობაში მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ეთნიკური ცვლილებები მოხდა XIX საუკუნის 80-იან და XX საუკუნის 20-იან წლებში.

როგორც ცნობილია, XIX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში, საქართველოში ფინელმა მრეწველმა აუგუსტ იაგორის ძე ზეზემანმა, ქართველ მეწარმე - გიორგი ქართველიშვილისთან ერთად, ტანას ხეობაში ალექსანდრე ორბელიანის¹¹ და ელიზბარ ერისთავის მეორე ვაჟის -

¹¹ იგულისხმება ალექსანდრე (საშიკო) ივანეს ძე ორბელიანი (1847-1919), გენერალ-მაიორი, თბილისის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დამფუძნებელი წევრი, მის ბინაში ყოფნის დროს წამოაყენა ილია ჭავჭავაძემ საქართველოში ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის შექმნის იდეა. მარიამ ჯამბაკურ ორბელიანის მეუღლე.

ზაქარია ერისთავისაგან 50 წლიანი იჯარით აიღო ატენის ხეობის ტყის მასივები, რომლის საერთო ფართობი 12 ათას დესეტინას¹² უდრიდა და ხე-ტყის წარმოება დაიწყო.

თავდაპირველად ადგილობრივები და ახლომდებარე სოფლების მოსახლეობა მართლაც სიხარულითა და აღტაცებით შეხვდნენ ქართველი და ფინელი მრეწველების წამოწყებას, რადგან დასაქმებას და შემოსავლის გაჩენას უკავშირდებოდა. რკინიგზით ისარგებლებდა ახლომდებარე სოფლების მოსახლეობაც, რომელთაც შეეძლოთ მოყვანილი ხილი და პროდუქტები ორთქმავლით გორამდე ჩაეტანათ, ხოლო იქიდან თბილისამდე გადაადგილებაც არ იყო რთული. ზეზემანმა პირველ მუშად ქარხანაში სანდრო თედოს ძე ჭილაძე მიიწვია [მაკალათია, 1957:15].

მოგვიანებით, იაფი მუშახელის იმედათ, 1891 წლის ნოემბრის დასაწყისში ზეზემანმა ბაქოს მიმდებარე გუბერნიებიდან 50 კაცი ჩამოიყვანა, ისინი უკან აღარ გაბრუნებულან, აქვე დაოჯახებულან, ან ოჯახებიც ჩამოუყვანიათ და ასე გაჩნდა აზერბაიჯანელი მოსახლეობა ტანას ხეობაში.

როგორც ცნობილია, საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომის მიწურულს ჩრდილო კავკასიის ხალხებს: ყარაჩაელებს, ყაბარდოელებს, ბალყარელებს, ჩეჩნებსა და ინგუშებს საბჭოთა ხელისუფლებამ ბრალი დასდო გერმანულ ფაშისტებთან თანამშრომლობასა და სამშობლოს ღალატში და 350 ათასზე მეტი კაცი შუა აზიასა და ციმბირში გადაასახლა [Баберовский, 2004]. 1944 წლის 7 მარტის დადგენილებით ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკა გაუქმდა, ხოლო ტერიტორია გადაანაწილეს ჩრდილო ოსეთს, დაღესტანსა და საქართველოს შორის. საქართველოს შემადგენლობაში შევიდა ითუმ-ყალეს რაიონი მთლიანად, შაროს რაიონის დასავლეთი ნაწილი, გალანჩოყის, გალაშკის და პრიგოროდნის რაიონების სამხრეთი ნაწილები. საქართველოს შემადგენლობაში ავევ შევიდა ჩრდილო ოსეთის ასსრ გიზელდონის რაიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი, რის საფუძველზეც შეიქმნა საქართველოს შემადგენლობაში ახალხევის რაიონი, რომლის ფართობი 2000 კმ²-ს შეადგენდა [ლუკიანოვიჩი, 2015:56].

1946-48 წლებში ატენის ხეობის მთიანი ზონისა და შიდა ქართლის ეთნიკურად ოსებით დასახლებული ზოგიერთი სოფლის მოსახლეობამ (ზ. ახალსოფელი, იკვნევი, ღვედრეთი, ხვწე, წერეთი, ურიული, დიდთავი, ნადარბაზევი) სურვილი გამოთქვა ჩრდილოკავკასიაში, მოსახლეობისაგან დაცლილ ტერიტორიებზე გადასახლებასთან დაკავშირებით. ამისათვის სათანადო განცხადებით უნდა მიემართათ ადგილობრივი ხელისუფლებისათვის, რომელიც, თავის მხრივ, სიებს ცენტრში ათანხმებდა.

თუმცა, გადასახლების მსურველთა რიცხვი ბევრად მეტი აღმოჩნდა, ვიდრე ვარაუდობდნენ. ისინი გადასახლების მიზეზებად ადგილზე ცხოვრების მძიმე პირობებს, უგზოობას, უნაყოფო მიწებს, ან უმიწობას ასახელებდნენ.

მაღევე პროცესს თან დაერთო გაუთვალისწინებელი სირთულეებიც და ხელისუფლება გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა.

რამდენადაც, გადასახლებულთა ძირითად საქმიანობას მეცხოველეობა წარმოადგენდა, ყველაზე მეტად საქართველოში ეს დარგი დაზარალდა. მაგ., 1946 წლის 11 ნოემბერს გორის რაიადმასკომი იხილავს საკითხს, გორის რაიონიდან დიდი წერეთის, ურიულისა და ხვწეს კოლმეურნეობის წევრთა მათი უძრავ-მოძრავი ქონებით ჩრდილოეთ ოსეთში მუდმივ საცხოვრებლად გადასვლასთან დაკავშირებით, რის გამოც, გორის რაიონის 1946 წლის მეცხოველეობის გეგმიდან ამოიღეს: 252 სულ მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 369 სული ცხვარი და თხა, 6 ცხენი, 250 ფრთა ფრინველი და ა. შ. [გორის არქივი, 1946:654].

¹² დესეტინა [რუს: Десятина] – ძველებური რუსული მიწის საზომი ერთეული რუსეთის იმპერიაში, უდრის 2400 კვ. საჟენს (1,09 ჰექტარს). იხმარებოდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე.

როგორც ითქვა, გადასახლების სურვილს განსაკუთრებით მთიანი რეგიონის ნაკლებადმოსავლიანი მოსახლეობა გამოთქვამდა. 1948 წლის 13 მარტს გორის რაიადმასკომში შედის სოფ. ზემო ახალსოფლის კოლმეურნეობის წევრთა საერთო განცხადება: „ჩვენ, ზ. ახალსოფლის მოსახლენი 30 კომლის რაოდენობით ვცხოვრობთ მთაგორიან, სრულიად უვარგის და გამოუსადეგარ ადგილას ყველაზე ღარიბად, ამიტომ გთხოვთ ნება დაგვართოთ ჩრდილოეთ ოსეთში ჩვენი საცხოვრებლად გადასვლის გამო“ [გორის არქივი, 1948:768].

1948 წლის 27 იანვარს ტარდება სოფ. იკვნევის ბერიას სახელობის კოლმეურნეთა საერთო კრება, რომელსაც დასწრებია 46 კაცი, მათ შორის 19 ქალი, დღის წესრიგი: გორის რაიონიდან ჩრდილო კავკასიის გროზნოს ოლქის პერვომაისის რაიონში ჩვენი კოლმეურნეობის გადასვლისა და დასახლების შესახებ (მომხს. კოლმეურნეობის თავმჯდომარე ვ. ქერდიყოშვილი).

კრება აღნიშნავს: „დღევანდელი საცხოვრებელი ადგილი სოფ. იკვნევი ვერ აკმაყოფილებს ჩვენს მოთხოვნილებებს, სახნავ-სათესი ფართობები ნიაღვრებისაგან გაირეცხა და უმოსავლოა. განვიცდით სათესი და სათიბი ფართობების დიდ სიმცირეს და უგზობას. ამიტომ გადავწყვიტეთ, მუდმივ საცხოვრებლად გადავიდეთ ჩრდ. კავკასიაში“.

დოკუმენტს მოსდევს იკვნევის მაცხოვრებელთა სია (სულ 27 კომლი, მუზაშვილები, ხინჩაგაშვილები, ქერდიყოშვილები), მათ საკუთრებაში არსებული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის, ცხენის, ცხვრისა და თხის რაოდენობა (იხ: დანართი 1) და განცხადებები გროზნოს „ობლასთში“ ოჯახიანად გადასახლების სურვილის შესახებ. განცხადებები ერთი შინაარსისაა და ერთი ხელით ნაწერია, მათზე თანდართული ხელმოწერებიდან ჩანს, რომ ხელმომწერთა უმრავლესობა წერა-კითხვის უცოდინარი, ან ნაკლებად მცოდნეა (იხ: დანართი 2) [გორის არქივი, 1948:675].

იგივეს ითხოვს სოფ. ნადარბაზევის გლეხობა: „მოგახსენებთ, რომ ჩვენ ვცხოვრობთ მთაგორიან ადგილას, ეკონომიკურად ძალზე ჩამოვრჩებით რაიონზედ, ე. ი. რკინის გზასთან ვართ ძალზე დაშორებული და არც მანქანის გზა გვადგება. განათლებაშიც აუცილებად ჩამოვრჩებით ჩვენი ადგილის მიხედვით, აი სწორედ ამის გამო ამა წლის (იგულისხმება 1948 წ. - ი. ა.) 3. II-ს ჩვენი სოფლის მოსახლეობა 17 კომლიდან 16 კომლი შემოვიკრიბებით და გადავწყვიტეთ, რათა გადავსახლდეთ მაცხოვრებლად ჩრდილოეთ ოსეთში, რისთვისაც გთხოვთ დაგვართოთ ნება“ (მიმართვას ხელს აწერს 17 კაცი) [გორის არქივი, 1948: 727].

მალე პროცესმა ადგილზე თვითნებური და სტიქიური ხასიათი მიიღო და ხელისუფლება იძულებული გახდა საპასუხო ღონისძიებები გაეტარებინა. 1948 წლის 4 აპრილს სოფ. დიდთავის კოლმეურნეობის თავმჯდომარე ჩივის გორის რაიადმასკომში: „სოფ. დიდთავის კოლმეურნეობის წევრები მასიურად აიბარგნენ და ორჯონიკიძეში წავიდნენ“. ამავე წლის 8 ივნისს ჩატარებულა სოფ. ღვედრეთის კოლმეურნეობის წევრთა საერთო კრება, რომელსაც განუხილავს შოთა ცხომვილის, ასლან, კეკე და მამო ქისიშვილების, მარუშა ჯერანაშვილის და სხვების კოლმეურნეობიდან გარიცხვისა და მათი კუთვნილი საკარმიდამო ნაკვეთების ჩამორთმევის საკითხი, რადგან ისინი თვითნებურად წავიდნენ ოჯახებით ჩრდილოკავკასიაში“ [გორის არქივი, 1948:767].

1948 წლის 25 ივლისს გორის რაიონის სოფ. იკვნევის კოლმეურნეობის თავმჯდომარე ვლადიმერ ქერდიყოშვილი მიმართავს გორის რაისაბჭოს აღმასკომს¹³: „ვინაიდან ჩვენი კოლმეურნეობის წევრებს მთლიანად უნდათ გადასახლება ჩრდილოკავკასიაში, გროზნოს ოლქში, პერვომაისკის რაიონში მუდმივ საცხოვრებლად, ნაწილი ხალხისა არიან წასულნი 15 აპრილს აქეთ და ნაწილი კიდევ აქ იმყოფებიან. ...მათ (ჩრდილოკავკასიაში გადასახლებულებს –

¹³ სტილი დაცულია - ი. ა.

ი. ა.) მიზომილი აქვთ საკარმიდამო მიწის ნაკვეთები და მიღებული აქვთ საცხოვრებელი ბინები. ახლა, როგორც თქვენს მიერ ნებადაურთველნი, აღარ უშვებენ სამუშაოზე და აღარც საკარმიდამო მიწის ნაკვეთებს აძლევენ მოსავალს მაინც და თანაც გვიწერავენ ჩვენი ხალხი იქიდან რომ თავებს დავიხოცამთ აქაო, მაინც იქ ჩამომსვლელები აღარა ვართ ჩვენაო. აგრეთვე ადგილზე მყოფ ხალხსაც უნდათ წასვლა მუდმივ საცხოვრებლად, ვინაიდან მამული ძალიან გაგვიღარიბდა და წლიდან-წლამდის უფრო ნაკლებ მოსავალს ვღებულობთ და აღარ გვყოფნის რომ დავკმაყოფილდეს ჩვენი შვილები, და ამისათვის გთხოვთ მასზედ, რომ შეხვიდეთ ჩვენს მდგომარეობაში და ნება დაგვართოთ ჩვენს გადასახლებაზე” [გორის არქივი, 1948:675].

ცოტა ხნით ადრე, 1948 წლის 10 ივნისს საქართველოს კპ (ბ) ცკ-ის მდივნის კანდიდ ჩარკვიანის სახელზე შედის გორის რაიონის სოფ. ზემოახალსოფლის სასოფლო საბჭოში შემავალი სოფლის გულხანდისის კოლმეურნეობის თავმჯდომარის ვანო ჯებისაშვილის განცხადება: „ადგილობრივი ხელისუფლის ნება-დართვით ჩვენი სოფელი იქმნა წასული და დასახლებული ჩრდ. ოსეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში კოსტა ხეთაგურის რაიონში ა. წლის 9 მარტიდან და უკვე იქ კოლმეურნეობაში მუშაობენ, მიღებული აქვთ სახლები, საკარმიდამო მიწის ნაკვეთები. აქ გორის რაიონში დარჩენილია მხოლოდ საქონელი და მოხუცი ხალხი, მაგრამ გორის რაიონის ხელისუფლება აღარ გვაძლევს უფლებას წავასხათ საქონელი და გადავსახლდეთ მთლიანად. უკვე სამი კვირაა ჩამოსულები არიან საქონლის წასასხმელად, მივდივართ-მოვდივართ რაიონის ხელმძღვანელებთან და არ გვაძლევენ უფლებას რომ წავასხათ საქონელი ...საკვირველი საქმეა, ჯერ პირველად რაიონმა დაგვართო ნება გადასახლებისა, მათი ნება-დართვით წავიდნენ მუშა ხალხი, ზოგმა სახლები დაყიდეს და ეხლა კი რაიონი უფლებას არგვაძლევს საქონელის წასხმაზე ...აქ აღარ გვაქვს ნათესები და თუ დავრჩით ამა წელს ამ სოფელში მთლად გაწყდება მთელი საქონელი და მასთან ხალხიც“ [გორის არქივი, 1948:727].

ერთი კვირის შემდეგ (16 ივნისს), ვანო ჯებისაშვილს განცხადებით გორის რაიკომის მდივნის ი. ყუჯიაშვილსთვისაც მიუმართავს, მაგრამ, ამ შემთხვევაში განცხადების ტონი შედარებით კატეგორიულია: „თუ კიდევ უარი გაგვიცხადეს წასვლაზე - ძალით გავიქცევით“ [გორის არქივი, 1948:727].

განცხადებას ადევს ყუჯიაშვილის რეზოლუცია: „ამხანაგ კეჩუაშვილს, მომელაპარაკეთ“. მოლაპარაკების დეტალები უცნობია, მაგრამ ძნელი არ არის იმის გარკვევა, თუ რით დამთავრდა მათი „მოლაპარაკება“: 17 ივნისს გორის რაიკომის მდივნის სახელზე შედის ვანო ჯებისაშვილის ახალი განცხადება „აღარ შემიძლიან ასეთ დგმოიარობაშიდ (sic – ი. ა.) მუშაობა და ამიტომ გთხოვთ, რათა გამანთავისუფლოთ თავმჯდომარეობიდანო“ [გორის არქივი, 1948:727]. გასარკვევი მხოლოდ ის არის, „ასეთ მდგომარეობაში“ ჯებისაშვილი სოფელმა ჩააყენა თუ ხელისუფლებამ.

ჩრდილოკავკასიაში გადასახლების მსურველთათვის ადგილობრივი ხელისუფლების ყოყმანისა და თავშეკავების მიზეზი მალევე ხდება გასაგები. 1948 წლის 29 ივნისს გორის რაიკომისაკომს, ჩრდილოკავკასიიდან, გროზნოს პირველი მაისის რაიონის აღმასკომის თავმჯდომარის ი. ლევჩენკოს პასუხი მოსდის: „თქვენი წერილის პასუხად, 1 მაისის რაიონში კოლმეურნეთა გადასახლების აკრძალვის თაობაზე გაცნობებთ, რომ კოლმეურნეები ბერეასა და მახარაძის სახ. კოლმეურნეობებიდან ჩვენს რაიონში ჩამოსახლდნენ ყოველგვარი ქონების გარეშე და ჩვენი აკრძალვის მიუხედავად, სურვილი აქვთ აქ დარჩენისა.

გთხოვთ აცნობოთ ზემოაღნიშნული კოლმეურნეობების თავმჯდომარეებს მათი დაუყოვნებლივ გამოწვევის შესახებო“ [გორის არქივი, 1948:727].

ჩრდილოკავკასიაში გადასახლების სურვილი ხსნებული სოფლების მოსახლეობას მეტად აღარ გამოუთქვამს, მით უფრო, რომ 1956 წელს დეპორტირებულ ჩრდილოკავკასიელთა რეაბილიტაცია განხორციელდა და ისინი საკუთარ კერებს დაუბრუნდნენ.

1957 წლის დასაწყისში რუსეთმა საქართველოსთან შეთანხმების მიღწევის გარეშე გააუქმა ახალხევის ადმინისტრაციული რაიონი და კვლავ თავის ტერიტორიას შეუერთა აქამდე ყაზბეგის რაიონის დაქვემდებარებაში მყოფი რამდენიმე სოფელი [ლუკიანოვიჩი, 2015:56-57].

1957 წლის 10 იანვარს საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭო იღებს გადაწყვეტილებას, დუშეთისა და ყაზბეგის რაიონების ტერიტორიის ნაწილის საქართველოს სსრ შემადგენლობიდან რსფსრ შემადგენლობაში გადაცემისა და მათ შორის 1944 წლის 7 მარტამდე არსებული სახელმწიფო საზღვრის აღდგენის შესახებ [ვარდოსანიძე, 2016:278].

უკან დაბრუნდა გორის რაიონიდან გადასახლებულთა გარკვეული ნაწილიც. 1963 წლის 10 იანვარს გორის რაიონის აღმასკომი იხილავს საკითხს „გორის რაიონულ ადმინისტრაციულ ტერიტორიულ დაყოფაში ზოგიერთი ცვლილებების შესახებ“, რომელშიც ნათქვამია: „სოფლები ზემო და ქვემო ურიული, რომელიც გადასახლდა 1944 წელს ჩრდილო ოსეთის ავტონომიურ ოლქში გაუქმებულ იქნა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1944 წლის ბრძანებულებით, მაგრამ ამ სოფლების მცხოვრებთა გარკვეული ნაწილი კვლავ დაბრუნდა და დასახლდა ამ სოფლების ტერიტორიაზე. ამჟამად ურიულში ცხოვრობს 11 კომლი 59 მცხოვრებით ...ამიტომ გორის რაიონის მშრომელთა საბჭოს აღმასკომს მიზანშეწონილად მიაჩნია ზემო და ქვემო ურიული სოფლების აღდგენა ერთი სოფლის ურიულის სახელწოდებით“ [გორის არქივი, 1963:1499].

90-იანი წლების მოვლენების დროს ატენის ხეობის ეთნიკურად ოსი მოსახლეობის დადი ნაწილი კვლავ ჩრდილო კავკასიაში გადასახლდა, განსაკუთრებით ეს შეეხო ტანას ხეობის მთიანი ნაწილის სოფლებს: იფნარას, პიტნარას, ურიულს, ტამს, სახორცეს და სხვ., რომლების მოსახლეობისაგან თითქმის დაცლილია და ამჟამად ნასოფლარებს წარმოადგენენ.

გამოყენებული ლიტერატურა

- alimbarashvili, i. (2011). *lek'ianoba aghmosavlet sakartveloshi*. tbilisi: ak'ademiuri ts'igni. (ალიმბარაშვილი, ი. (2011). *ლეკიანობა აღმოსავლეთ საქართველოში*. თბილისი: აკადემიური წიგნი.).
- alimbarashvili, i. (2015). *kartl-imeretis urtiertobis sak'itkhis gark'vevisatvis XVI s. 10-ian ts'lebshi. goris ssuniversit'et'is VII saertashoriso k'onperentsiis masalebi*. tb. (ალიმბარაშვილი, ი. (2015). *ქართლ-იმერეთის ურთიერთობის საკითხის გარკვევისათვის XVI ს. 10-იან წლებში. გორის სს უნივერსიტეტის VII საერთაშორისო კონფერენციის მასალები*. თბ.).
- alimbarashvili, i. (2016). *zedavelas brdzolebi*. tb. (ალიმბარაშვილი, ი. (2016). *ზედაველას ბრძოლები*. თბ.).
- alimbarashvili, i. (2020). *t'anas kheobis mplobelobisa da eksp'rop'riatsiis sak'itkhisatvis. goris sakhelmts'ipo universit'et'is davit aghmasheneblis VI saertashoriso k'onperentsia. gori*. (ალიმბარაშვილი, ი. (2020). *ტანას ხეობის მფლობელობისა და ექსპროპრიაციის საკითხისათვის. გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დავით აღმაშენებლის VI საერთაშორისო კონფერენცია*. გორი).
- bagrat'ioni, i. (1986) *kartl-k'akhetis aghts'era*. t'ekst'i gamosatsemad moamzades, gamok'vleva da sadzieblebi daurtes tina enukidzem da guram bedoshvilma. tb. (ბაგრატიონი, ი. (1986) *ქართლ-კახეთის აღწერა*. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბედოშვილმა. თბ.).
- bedoshvili, g. (2002). *kartul t'op'onimta ganmart'ebit-et'imologiuri leksik'oni*. tb. (ბედოშვილი, გ. (2002). *ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*. თბ.).
- berdzenishvili, n. (1937). *peodaluri urtiertobidan XV sauk'uneshi (dok'ument'ebi k'rit'ik'uli ts'erilit)*. masalebi sakartvelosa da k'avk'asiis ist'oriisatvis. nak'v. I, tb. (ბერძენიშვილი, ნ. (1937). *ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში (დოკუმენტები კრიტიკული წერილით)*. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. I, თბ.).
- berdzenishvili, n. (1940) - *dok'ument'ebi sakartvelos sotsialuri ist'oriidan*. t'. I, tb. (ბერძენიშვილი, ნ. (1940) - *დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან*. ტ. I, თბ.).
- berdzenishvili, n. (1966). *gzebi rustavelis ep'okis sakartveloshi*. tb. (ბერძენიშვილი, ნ. (1966). *გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში*. თბ.).
- gamqrelidze, g. (2013). *kartlis tskhovrebis t'op'oarkeologiuri leksik'oni*. tb. გამყრელიძე, გ. (2013). *ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი*. თბ.
- gvasalia, j. (1983). *aghmosavlet sakartvelos ist'oriuli geograpiis nark'vevebi*. tb. (გვასალია, ჯ. (1983). *აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები*. თბ.).
- goris arkivi, (1946). *sakartvelos erovnuli arkivis t'erit'oriuli organo. goris raionuli arkivi*. pondi 4, anats'eri 1, sakme 654, gv. 24. (გორის არქივი, (1946). საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო. *გორის რაიონული არქივი*. ფონდი 4, ანაწერი 1, საქმე 654, გვ. 24.).
- goris arkivi, (1948). *sakartvelos erovnuli arkivis t'erit'oriuli organo. goris raionuli arkivi*. pondi 4, anats'eri 1, sakme 675, 727. (გორის არქივი, (1948). საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო. *გორის რაიონული არქივი*. ფონდი 4, ანაწერი 1, საქმე 675, 727).

- goris arkivi, (1963). sakartvelos erovnuli arkivis t'erit'oriuli organo. *goris raionuli arkivi*. pondi 4, anats'eri 1, sakme 1499. (გორის არქივი, (1963). საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო. *გორის რაიონული არქივი*. ფონდი 4, ანაწერი 1, საქმე 1499).
- dolidze, i. (1977). sasamartlo ganchinebani (XVIII-XIX ss.). *kartuli samartlis dzegebi*. t'. VI. t'ekst'ebi gamostsa, shenishvnebi da sadzieblebi daurto isidore dolidzem. tb. (დოლიძე, ი. (1977). სასამართლო განჩინებანი (XVIII-XIX სს.). *ქართული სამართლის ძეგლები*. ტ. VI. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ისიდორე დოლიძემ. თბ.).
- dolidze, i. (1981). sasamartlo arza-okmebi. *kartuli samartlis dzegebi*. t'. VII. t'ekst'ebi gamostsa, shenishvnebi da sadzieblebi daurto isidore dolidzem. tb. (დოლიძე, ი. (1981). სასამართლო არზა-ოქმები. *ქართული სამართლის ძეგლები*. ტ. VII. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ისიდორე დოლიძემ. თბ.).
- dolidze, i. (1985). sasamartlo arza-okmebi da k'erdzosamartlebrivi akt'ebi. *kartuli samartlis dzegebi*. t'. VIII. t'ekst'ebi gamostsa, shenishvnebi da sadzieblebi daurto isidore dolidzem. tb. (დოლიძე, ი. (1985). სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო სამართლებრივი აქტები. *ქართული სამართლის ძეგლები*. ტ. VIII. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ისიდორე დოლიძემ. თბ.).
- vardosanidze, s. guruli, v. kharadze, k'. jikia, l. k'varatskhelia m. (2016). *sakartvelos sakhelmts'ipo sazghvris ist'oria*. tb. (ვარდოსანიძე, ს. გურული, ვ. ხარაძე, კ. ჯიქია, ლ. კვარაცხელია მ. (2016). *საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის ისტორია*. თბ.).
- tabuashvili, a. (2012). „mepis sadrososh“ aghts'eris davtari (XVIII s. II nakhevari). *iv. javakhishvilis sakh. tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is sakartvelos ist'oriis inst'it'ut'is shromebi*. V. tb. (თაბუაშვილი, ა. (2012). „მეფის სადროშოს“ აღწერის დავთარი (XVIII ს. II ნახევარი). *ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*. V. თბ.).
- taqaishvili, e. (1910). *sakartvelos sidzveleni*. t'. II. tb. (თაყაიშვილი, ე. (1910). *საქართველოს სიძველენი*. ტ. II. თბ.).
- taqaishvili, e. (1920). *sakartvelos sidzveleni*. t'. III. tb. (თაყაიშვილი, ე. (1920). *საქართველოს სიძველენი*. ტ. III. თბ.).
- taqaishvili, e. (1951). ksnis saeristavos st'at'ist'ik'uri aghts'eriloba. *tbilisis sakh. universit'et'is shromebi*. t'. 45. tb. (თაყაიშვილი, ე. (1951). ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერილობა. *თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები*. ტ. 45. თბ.).
- k'avlelishvili, e. (2016). dimit'ri meghvinetkhutsesishvili da veres ghmrtismshoblis sakhelobis ek'lesiis ts'arts'erebi. *goris sakhelmts'ipo sasts'avlo universit'et'is ist'oriisa da arkeologiis tsent'ris shromata k'rebuli*. # 13; tb. (კავლეიშვილი, ე. (2016). დიმიტრი მეღვინეთხუცესიშვილი და ვერეს ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიის წარწერები. *გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომათა კრებული*. # 13; თბ.).
- k'ak'abadze, s. (1924). kartuli sakhelmts'ipoebriobis genezisis sak'itkhebi. „*saist'orio moambe*». ts'igni I. t'p. (კაკაბაძე, ს. (1924). ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები. „*საისტორიო მოამბე*». წიგნი I. ტფ.).

- k'ak'abadze, s. (1925). *parsadan gorgijanidzis ist'oria. „saist'orio moambe”*. ts'igni II. t'p. (კაკაბაძე, ს. (1925). ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია. „საისტორიო მოამბე”. წიგნი II. ტფ.).
- luk'ianovich, k. (2015). *sakartvelos chrdiloeti sazghvris st'rat'egiuli gadasasvlelebi da mati roli kveqnis usaprtkxoebashi (geop'olit'ik'uri da ist'oriuli analizi)*. nashromi shesrulebuli dokt'oris ak'ademiuri khariskhis mosap'oveblad. tb. (ლუკიანოვიჩი, ქ. (2015). საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვრის სტრატეგიული გადასასვლელები და მათი როლი ქვეყნის უსაფრთხოებაში (გეოპოლიტიკური და ისტორიული ანალიზი). ნაშრომი შესრულებული დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ.)
- mak'alatia, s. (1957). *at'enis kheoba*. tb. (მაკალათია, ს. (1957). ატენის ხეობა. თბ.).
- meskhi, t. (2010). *berdznuli element'i at'enis kheobis t'op'onimik'ashi da at'enis sioni*. tb. (მესხი, თ. (2010). ბერძნული ელემენტი ატენის ხეობის ტოპონიმში და ატენის სიონი. თბ.).
- michit'ashvili, m. (2016). *satsitsianos ist'oria*. ts'igni I. tb. (მიჩიტაშვილი, მ. (2016). საციციანოს ისტორია. წიგნი I. თბ.).
- muskhelishvili, d. (1980). *sakartvelos ist'oriuli geograpiis dziritadi sak'itkhebi*. t'. II. tb. (მუსხელიშვილი, დ. (1980). საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. ტ. II. თბ.).
- otkhmezuri, g. (1996). *shida kartlis mtianetis ep'igrapik'a*. ts'ignshi: „osta sak'itkhi”. ak'ak'i bakradzisa da omar chubinidzis red. gori-tbilisi. (ოთხმეზური, გ. (1996). შიდა ქართლის მთიანეთის ეპიგრაფიკა. წიგნში: „ოსთა საკითხი”. აკაკი ბაქრაძისა და ომარ ჩუბინიძის რედ. გორი-თბილისი).
- p'avliashvili, e. (2019). *at'eni ts'erilobiti ts'qaroebis mikhedvit*. nashromi shesrulebuli ist'oriis magist'ris ak'ademiuri khariskhis mosap'oveblad. tb. (პავლიაშვილი, ე. (2019). ატენი წერილობითი წყაროების მიხედვით. ნაშრომი შესრულებული ისტორიის მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ.).
- zhordania, t. (1892). *kronik'ebi da skhva masala sakartvelos ist'oriisa*. shek'rebili, kronologiadats'qobili, akhsnili da gamotsemuli t. zhordanias mier. ts'igni II. t'p. (ჯორდანია, თ. (1892). ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჯორდანიას მიერ. წიგნი II. ტფ.).
- zhordania, t. (2018). *kronik'ebi da skhva masala sakartvelos ist'oriisa*. shek'rebili, kronologiadats'qobili, akhsnili da gamotsemuli t. zhordanias mier. ts'igni II. tb. (ჯორდანია, თ. (2018). ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჯორდანიას მიერ. წიგნი II. თბ.).
- zhordania, t. (1967). *kronik'ebi da skhva masala sakartvelos ist'oriisa*. shek'rebili, kronologiadats'qobili, akhsnili da gamotsemuli t. zhordanias mier. ts'igni III (1700 ts'lidan XIX sauk'unis 60-ian ts'lebamde). gamosatsemad moamzades givi zhordaniam da shota khantadzem. tb. (ჯორდანია, თ. (1967). ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჯორდანიას მიერ. წიგნი III (1700 წლიდან XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე). გამოსაცემად მოამზადეს გივი ჯორდანიამ და შოთა ხანთაძემ. თბ.).
- sakartvelos, (1990). *sakartelos ist'oriisa da khurotmodzghvrebis dzeglta aghts'eriloba*. t'. V. tb. (საქართველოს, (1990). საქართველოს ისტორიისა და ხუროთმოძღვრების ძეგლთა აღწერილობა. ტ. V. თბ.).

- surguladze, i. (1970). *kartuli samartlis dzeglebi. t'ekst'ebi gamostsa, shenishvnebi da sadzieblebi iv. surguladzem. tb.* (სურგულაძე, ი. (1970). *ქართული სამართლის ძეგლები*. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები ივ. სურგულაძემ. თბ.).
- surguladze, m. (2019). *dok'ument'uri ts'qaroebi XVII sauk'unis I nakhevriv kartlisa da k'akhetis mepeebis shesakheb. t'. I. mzia surguladzis red. tb.* (სურგულაძე, მ. (2019). *დოკუმენტური წყაროები XVII საუკუნის I ნახევრის ქართლისა და კახეთის მეფეების შესახებ*. ტ. I. მზია სურგულაძის რედ. თბ.).
- shoshiashvili, n. (1980). *lap'idaruli ts'arts'erebi I (aghmosavlet da samkhret sakartvelo V-X ss.). sheadgina da gamosatsemad moamzada n. shoshiashvilma. tb.* შოშიაშვილი, ნ. (1980). *ლაპიდარული წარწერები I (აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო V-X სს.)*. შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბ.
- tsagareishvili, e. (1965). *ioane draskhanak'ert'eli. somkhetis ist'oria. somkhuri t'ekst'i kartuli targmanit, gamok'vlevita da sadzieblebit gamostsa e. tsagareishvilma. tb.* (ცაგარეიშვილი, ე. (1965). *იოანე დრასხანაკერტელი. სომხეთის ისტორია*. სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და საძიებლებით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა. თბ.).
- qaukhchishvili s. (1955). *kartlis tskhovreba I. t'ekst'i dadgenili qvela dziritadi khelnats'eris mikhedvit s. qaukhchishvilis mier. tb.* (ყაუხჩიშვილი ს. (1955). *ქართლის ცხოვრება I*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ.).
- qaukhchishvili, s. (1959). *kartlis tskhovreba II. t'ekst'i dadgenili qvela dziritadi khelnats'eris mikhedvit s. qaukhchishvilis mier. tb.* (ყაუხჩიშვილი, ს. (1959). *ქართლის ცხოვრება II*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ.).
- qaukhchishvili, s. (1973). *vakhusht'i bat'onishvili aghts'era sameposa sakartvelosa. kartlis tskhovreba IV. t'ekst'i dadgenili qvela dziritadi khelnats'eris mikhedvit s. qaukhchishvilis mier. tb.* (ყაუხჩიშვილი, ს. (1973). *ვახუშტი ბატონიშვილი აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება IV*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ.).
- javakhishvili, iv. (1983). *tkhzulebani. t'. II. tb.* (ჯავახიშვილი, ივ. (1983). *თხზულებანი*. ტ. II. თბ.)
- jikia, s. (2009). *1728 ts'lis tbilis vilaietis didi davtari. ts'igni I. osmaluri t'ekst'i kartul targmanit, shesavlit, gamok'vlevita da paksimiliebit gamostses ak'ad. sergi jikiam da p'rop. nodar shengeliyam. tb.* (ჯიქია, ს. (2009). *1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი*. წიგნი I. ოსმალური ტექსტი ქართულ თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილიებით გამოსცეს აკად. სერგი ჯიქიამ და პროფ. ნოდარ შენგელიამ. თბ.)
- Акты, (1866). *Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею*. т. I. Тифл.
- Акты, (1868). *Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею*. т. II. Тифл.
- Акты, (1870). *Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею*. т. IV. Тифл.
- Баберовский Й. (2004). *Преступление века: Рождение чеченской войны из духа Сталинского террора*. <https://inosmi.ru/inrussia/20040911/212867.html> (11.09.2004).
- Гамкрелидзе, Т. Иванов, . В. (1984). *Индоевропейский язык и Индоевропейцы*. Реконструкция и Историко -Типологический Анализ Праязыка и Протокультуры. т. II. Тб.
- Документы, (1954). *Документы по истории Грузии (1862-1917)*. т. I. Ч. I. Под. ред. проф. Ш.К. Чхетия. Тб.
- Иоселиани, Пл. (1850). *Города существовавшие и существующие в Грузии*. Тф.
- Кавказский, (1846). *Кавказский календарь*. Тифл.

- Патканов, К. (1877). *Армянская география VII в.* Текст и перевод с присовокуплением карт и объяснительных примечаний издал К. П. Патканов. Санкт Петербург.
- Свод, (1893). *Свод статистических данных о населении Закавказского края извлечённых из посемейных списков 1886 г.* Тифлиς.

დანართი 2

სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმების

სამუზეუმო ობიექტი	სამუზეუმო	მუზეუმის	მუზეუმის	მუზეუმის	მუზეუმის
სახელი	სახელი	სახელი	სახელი	სახელი	სახელი
მუზეუმის ობიექტი	10	65	2	27	3
მუზეუმის ობიექტი	6	1	-	-	1
მუზეუმის ობიექტი	5	1	-	-	1
მუზეუმის ობიექტი	6	3	-	2	1
მუზეუმის ობიექტი	3	3	-	4	1
მუზეუმის ობიექტი	8	2	-	15	2
მუზეუმის ობიექტი	3	-	-	4	1
მუზეუმის ობიექტი	9	2	-	-	1,5
მუზეუმის ობიექტი	14	-	-	13	1,5
მუზეუმის ობიექტი	11	6	2	6	2
მუზეუმის ობიექტი	4	1	-	-	1
მუზეუმის ობიექტი	6	2	-	-	1
მუზეუმის ობიექტი	7	3	-	-	1,5
მუზეუმის ობიექტი	6	1	-	-	1
მუზეუმის ობიექტი	4	-	-	3	1,5
მუზეუმის ობიექტი	8	-	-	2	1,5
მუზეუმის ობიექტი	6	1	-	4	1,5
მუზეუმის ობიექტი	7	4	-	15	2
მუზეუმის ობიექტი	3	1	-	7	2
მუზეუმის ობიექტი	6	1	-	3	1,5
მუზეუმის ობიექტი	11	1	1	24	4
მუზეუმის ობიექტი	10	4	1	35	4
მუზეუმის ობიექტი	11	5	-	30	2,5
მუზეუმის ობიექტი	6	4	-	20	3
მუზეუმის ობიექტი	2	1	-	-	1
მუზეუმის ობიექტი	11	3	-	13	1

MUSOPRIANI-GETA GHAMBERED CHURCH მუსოპრიანი - გეტა დარბაზული ეკლესია

TAMAR MATIASHVILI

Associate Professor, LEPL Samtskhe-Javakhet State University
113 Rustaveli str, 0800, Axaltsikhe, Georgia
ORCID: 0000-0002-7340-7608
tamarmatiashvili@yahoo.com
+995599157317

Abstract

Musopriani-Geta chambered church is in KvemoKartli region, Bolnisi municipality. It is located in the commune of Akaurta - middle part of River Mashavera, left bank, 720 meters above sea level, Geta gorge, near the village Geta (formerly Musopriani).

The Church was restored in 2017 and the project was headed by Architect Ketevan Chikhadze. Chambered church was constructed using blocks, roughly processed pieces of stone and bricks. The walls are filled with lime. The church was constructed in XV-XVI century.

Within the restoration works, the surroundings of the church was cleared from excess ground. Exploratory trenches on the socle level were made within the 4 meter radius. Burial sites were discovered around the church, as well as, inside the church. The burials were not disturbed and were simply cleaned.

During the ground works flat and grooved pieces of tile were discovered. During the middle ages this material was used on buildings of high importance. Roofs of these buildings were covered using the same kind of materials. The tiles of the antic period remained through middle ages and only experienced minor changes – they became a little smaller and its wider end got a slight curve to prevent water going through. Tiles of late middle ages is very similar but even smaller and thinner, the production quality is also a little lower. The latter kind of tile is used for the roof of Musopriani-Geta chambered church, which is appropriately dated XV-XVI centuries.

During the cleaning procedures of the churches exterior and interior the following materials were discovered:

1. Oval handle of engobaged, reddish kilned jug with attached bulge. Found in the interior.
2. Side piece, herring-bone decoration of an engobaged jug. Found in the interior
3. Bottom of an engobaged jug. Diameter 5cm. Found in the interior.
4. Fragment of the upper bed of reddish kilned Qyevri. Found outside the church, near the northern wall, inside a ditch.

Clay pottery materials found by us is consistent with the late middle ages period of XV-XVI, which is the same time period in which the Church was constructed.

Keywords: Kvemo Kartli, Musopriani-Geta, One nave church, late middle ages.

თამარ მათიაშვილი

სსიპ. სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი, ისტორიის დოქტორი

საქართველო, ქ. ახალციხე, რუსთაველის ქ. #106, 0800

ORCID: 0000-0002-7340-7608

tamarmatiashvili@yahoo.com

+995599157317

აბსტრაქტი

სტატიაში წარმოდგენილია მუსოპრიანი-გეტას დარბაზული ეკლესიის სარესტავრაციო სამუშაოების პროცესში წარმოებული სამუშაოების ანგარიში. ეკლესია განეკუთვნება გვიანი შუა საუკუნეების პერიოდს და წარმოადგენს ერთნავიანი დარბაზული ტიპის ბაზილიკას მინაშენით. გაწმენდითი სამუშაოების პროცესში გამოვლენილ კულტურულ ფენებში გამოვლინდა სინქრონული პერიოდის არქეოლოგიური მასალები.

საკვანძო სიტყვები: ქვემო ქართლი, მუსოპრიანი-გეტა, დარბაზული ეკლესია, გვიანი შუასაუკუნეები.

შესავალი

მუსოპრიანი-გეტას დარბაზული ეკლესია მდებარეობს ქვემო ქართლის, ბოლნისის მუნიციპალიტეტში, მდ. გეტისწყლის მარცხენა ნაპირზე (მდ. მაშავერას მარცხენა შენაკადი), ზღვის დონიდან 720 მეტრზე, სოფელ გეტასთან (ძველი მუსოპრიანი)(სურ. 5,6).

მუსოპრიანი-გეტას დარბაზულ ეკლესიას 2017 წელს ჩაუტარდა სარესტავრაციო სამუშაოები (ხელმძღვანელი არქიტექტორ-რესტავრატორი ქეთევან ჩიხაძე).

დარბაზული ეკლესიის მშენებლობაში გამოყენებულია სხვადასხვა ტიპის სამშენებლო მასალა: დამუშავებული ადგილობრივი ტუფის კვადრები, წიბოებდაუმუშავებელი თლილი ზედაპირიანი საპირე ქვები და აგური. კედლები ნაგებია კირხსნარზე (სურ. 1, 2, 3). გრძივი კედლების არეულ წყობაში ქართული აგურიც არის ჩართული. აკად. პ. ზაქარაიას მიერ შედგენილი დოკუმენტაციის საფუძველზე, რომელიც ინახება საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნულ სააგენტოში, ეკლესია დათარიღებულია XV-XVI საუკუნეებით.

ისტორიული წყაროები

ვახუშტი ბატონიშვილი გეტის ხეობას მდ. მაშავერასთან კავშირში აღნიშნავს: “მაშავერას შენაკადთა შორის აღსანიშნავია ფინეზაურის, ბალიჭისა და კაზრეთის ხეები მარჯვენა მხრიდან, მარცხნიდან - ბოსლებისწყალი და გეტისხევი“ (ვახუშტი, 1941:39). გეტის წყალი სათავეს იღებს ლუკუნის მთაში და მოედინება აღმოსავლეთით და ქვეშისციხის გავლით უერთდება მაშავერას. ისტ. მეც. დოქ. დევი ბერძენიშვილის მოსაზრებით ამ ხეობის ზემო და შუა წელი ითვლებოდა გეტისხევად, სადაც იყო კიდევ სოფელი გეტა (ბერძენიშვილი, 2014:131). (ძველი ქართული კულტურის ძეგლების ბარათებში, რომელიც ინახება საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივში დაცულ დოკუმენტებში მუსოპრიანი-გეტას დარბაზული ეკლესია მოხსენებულია მუსოპრიანი-წიფორის ეკლესიად).

სურ.1

სურ.2

სურ.3

სურ.4

სურ.5

სურ.6

სურ.7

სურ.8

ეკლესიის გეგმა და არქიტექტურა

დარბაზული ეკლესია გეგმით მართკუთხა ფორმისაა, რომელსაც, ჩრდილოეთის მხრიდან აქვს მინაშენი (სურ. 5, 6). ეკლესიის ზომა მინაშენით არის 13,24X8,75მ., მინაშენის გარეშე კი 13,24X7,35მ. ტაძარს აქვს ორი ძირითადი შესასვლელი, სამხრეთიდან და დასავლეთიდან. შესასვლელები გარედან არქიტრაულია, შიგნიდან თაღოვანი. დარბაზის ინტერიერიდან, ჩრდილოეთ მინაშენში შესასვლელი არქიტრაულია. მინაშენი ტაძრის თანადროულია, რასაც აღმოსავლეთ ფასადზე და ტაძრის ჩრდილოეთ კედელზე დატოვებული კამარის ქუსლი ადასტურებს.

მინაშენის გარე და შიდა კედლები ნაგებია დაუმუშავებელი სხვადასხვა ზომის ქვებით, რომელზედაც შემორჩენილია ნალესობის კვალი. წიბოებს შორის დარჩენილი არე შევსებულია კირდუღაბის სქელი ფენით. ტაძარს ეტყობა მრავალჯერ შეკეთების კვალი. ეკლესიის საფასადო მხარე სხვადასხვა პერიოდში ჩანს გადაკეთებული, განსაკუთრებით, აღსანიშნავია ფრონტონებთან სუფთად თლილი კვადრები, რომლებიც ერთმანეთთან მიჯრის არის მიწყობილი და განსხვავებულია ქვედა სამშენებლო წყობისაგან.

ჩრდილოეთის მინაშენის ფასადის კედლის ქვის წყობა ანალოგიურია ტაძრის ფასადის საპირე წყობისა. ტაძრისშიდა სივრცე ნათდება ოთხი თაღოვანი სარკმლით:

აღმოსავლეთის, დასავლეთის და ორი სამხრეთის მხრიდან. ტაძრის დასავლეთ ფასადზე შემორჩენილ, თლილ საპირე ქვაზე, დასტურდება ამოკვეთილი მხედული ანბანით შესრულებული, ნაკაწრი წარწერა. სავარაუდოდ, წარწერა ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი, სადაც მხოლოდ ერთი სიტყვა იკითხება: „ქ.ავ(ა) შენე ს“ (გამოკვლევა ეკუთვნის დოქ. თ. ჯოჯუას). სავარაუდოდ, ამ წარწერაში გადმოცემული უნდა ყოფილიყო ტაძრის აგების ამბავი (უგრეხელიძე, 2018:4).

XIII საუკუნიდან მოყოლებული საქართველო ჯერ მონღოლების, მოგვიანებით სპარსელების და ოსმალების განუწყვეტელი შემოსევების სარბიელი გახდა. მტრის ყოველ შემოსევას თან ახლდა ქალაქებისა და სოფლების დარბევა, მეურნეობის მრავალი დარგის დაქვეითება, ქალაქებსა და სოფლებში არსებულ კერამიკულ საწარმოთა განადგურება. მაგრამ მიუხედავად ამისა საქართველოში აღმშენებლობითი საქმიანობა არ წყდებოდა და აღდგენით სამუშაოებთან ერთად შენდებოდა მრავალი ახალი საკულტო თუ საერო ნაგებობა, რომლებშიც ქვასთან ერთად ხშირად არის გამოყენებული კერამიკული სამშენებლო მასალაც.

საქართველოს გვიანი შუასაუკუნეების საკულტო ნაგებობების არქიტექტურაში აგურის გამოყენება სამშენებლო საქმიანობაში მხოლოდ დამხმარე მასალად იყო მიჩნეული. ხელოვნებათმცოდნე დ. გორდეევის მიხედვით XII საუკუნეში საქართველოში წარმოიქმნა არქიტექტურული სკოლა, რომელიც აშენებდა უმთავრესად აგურით, მაშინ როცა ძველი სკოლა მხოლოდ ქვის მასალას იყენებდა. ამ მეცნიერის აზრით შუასაუკუნეებში ე.წ. „ქვის არქიტექტურის“ სკოლა გაბატონებული იყო, მაგრამ აღარ ითვლებოდა მოწინავედ (გორდეევი, 1940:48).

ამასთან დაკავშირებით აკდ. პარმენ ზაქარაია არ იზიარებს გორდეევის მოსაზრებას და აღნიშნავს, რომ - „შემორჩენილი ძეგლებისა და ისტორიული წყაროების მიხედვით, დღეს ჩვენ არა გვაქვს საშუალება ვამტკიცოთ, რომ XII საუკუნის ბოლოს და XIII საუკუნის პირველ მეოთხედში ხუროთმოძღვრების დარგში წამყვანი სწორედ აგურის ნაგებობა იყო თუ არა“, - მისი აზრით, ამ ეპოქაში საუკუნეების მანძილზე ჩამოყალიბებული „ქვის არქიტექტურის“ გვერდით გაჩნდა მეორე „აგურის ხუროთმოძღვრება“, მაგრამ პირველი კიდეც დიდხანს რჩებოდა დომინირებულ პოზიციაზე და სარბიელი მაშინაც არ დაუტოვებია როდესაც XVI-XVII საუკუნეებში დომინანტად გვევლინება „აგურის არქიტექტურა“ (ზაქარაია, 1958:90).

XVI საუკუნიდან აგურის გამოყენება საეკლესიო არქიტექტურაში საკედლე მასალის გარდა, ნაგებობათა დეკორატიულ გაფორმებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს და გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით ეს მეთოდი მიჩნეულია ირანული მხატვრული ელემენტების გავლენად (Чубинашвили, 1935:254). გვიან შუასაუკუნეებში აგური ფართოდ არის გამოყენებული ქვასთან ერთად ციხე-კოშკების მშენებლობაში და ზოგიერთი საკულტო ნაგებობის რესტავრაციის დროს. ამის კარგი მაგალითია მუსოპრიანი-გეტას დარბაზული ეკლესია, სადაც აგური, ალბათ სხვადასხვა დროის რესტავრაციისას არის გამოყენებული.

არქეოლოგიური სამუშაოები

სარესტავრაციო სამუშაოების პროცესში მუსოპრიანი-გეტას დარბაზული ეკლესიის გარშემო არსებული სივრცე გაიწმინდა ნაყარი კულტურული ფენისაგან და 4 მეტრის რადიუსით გაკეთდა სადაზვერვო ჭრილები.

გაწმენდითი არქეოლოგიური სამუშაოების პროცესში ეკლესიის გარშემო გამოვლინდა XIX-XX სს. ცალკეული საფლავები, ხოლო ეკლესიის შიდა სივრცეში კი სხვადასხვა დონეზე ფილა ქვით გადახურული სამარხები, რომლებიც ზედაპირულად იქნა გაწმენდილი და არ მომხდარა მათი შესწავლა.

დარბაზული ეკლესიის გარშემო და ინტერიერში გაწმენდითი სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ბრტყელი და ღარისებრი წითლად გამომწვარი კრამიტისა და თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, რაც ადასტურებს, რომ ეკლესია კრამიტით უნდა ყოფილიყო დახურული. აღსანიშნავია რომ შუასაუკუნეებში ეს სამშენებლო მასალა უმთავრესად განსაკუთრებული დანიშნულების ნაგებობების გადახურვის კონსტრუქციაში გამოიყენებოდა (სასახლეები, ეკლესიები). ამ პერიოდის ნაგებობათა გადახურვა დაფარული იყო უმთავრესად ბრტყელი და ღარისებური კრამიტის ურთიერთმონაცვლეობით. უნდა აღინიშნოს, რომ ანტიკურ პერიოდში შემუშავებული კრამიტის მოყვანილობა განვითარებული შუასაუკუნეების ხანაშიც არ შეცვლილა. მხოლოდ ზომა შემცირდა და ვიწრო აკეცილი გვერდები დადაბლდა, ხოლო ფართო ბოლოში დაბალი ტიხარი გაუჩნდა, წვიმის წვეთების სახურავში გაჟონვის შესაფერხებლად. ხოლო, გვიანი შუასაუკუნეების პერიოდის კრამიტი მოყვანილობით ძირითადად მსგავსია ზემოთ აღწერილი განვითარებული შუასაუკუნეების ხანის კრამიტისა, ოღონდ უფრო პატარაა და თხელი, ხოლო დამზადების ხარისხი შედარებით დაბალი. ზუსტად ასეთი კრამიტია გამოყენებული მუსოპრიანი-გეტას დარბაზული ეკლესიის გადახურვაში, რომელიც შესაბამისად დათარიღებულია XV-XVI საუკუნეებით.

დარბაზული ეკლესიის გარშემო და ინტერიერში გაწმენდითი სამუშაოების დროს დაფიქსირდა კერამიკის ფრაგმენტები, მათგან გამოვყოფთ რამდენიმეს, კერძოდ:

1. დოქის ყური - მოწითალოდ გამომწვარი, წერნაქიანი, ოვალურ განივკვეთიანი, ყურზე დაძეწილი აქვს კოპი, აღმოჩნდა ეკლესიის ინტერიერში.
2. დოქის პირ-გვერდის ფრაგმენტი - მოწითალოდ გამომწვარი, წერნაქიანი, შემკულია თევზიფხური ორნამენტით, აღმოჩნდა ეკლესიის ინტერიერში.
3. დოქის ძირი - დაბალქუსლიანი, მოწითალოდ გამომწვარი, წერნაქიანი, რომლის დიამეტრი 5სმ-ია. აღმოჩნდა ეკლესიის ინტერიერში.
4. ქვევრის პირის ფრაგმენტი - მოწითალოდ გამომწვარი, აღმოჩნდა ეკლესიის გარეთ ჩრდილოეთ კედელთან, თხრილში.

ეკლესიის მიმდებარედ მცხოვრები მოსახლის გადმოცემით ამ ტერიტორიიდან ნაპოვნი იქნა დიდი ზომის 1000 ლიტრიანი ქვევრი (ჩვენ ამ ქვევრის ნახვა ვერ მოვახერხეთ). შესაძლოა ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებობდა მარანი, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია. ის რომ აქ შესაძლოა მარანი არსებობულიყო, ამას, ისტორიული წყაროები და გეტას ხეობაში აღმოჩენილი განათხარი ქვევრ-მარანთა დიდი რაოდენობა მოწმობს. ისტ. მეც. დოქ. დევი ბერძენიშვილის მიხედვით - „გეტის ხეობაში კარგი პირობები იყო მევენახეობისა და მეხილეობისათვის ისტორიული ცნობების გარდა ამას ადასტურებს განათხარ ქვევრ მარანთა დიდი რაოდენობა, რომელიც ნანგრევების სახით შემორჩენილია ძველ ნასოფლარებში“ (ბერძენიშვილი, 2014:123).

რაც შეეხება წერნაქიან თიხის ჭურჭელს - როგორც ცნობილია „მიწის საღებავი“ წერნაქი, ანუ წითელი ანგობი იგივე თიხაა, რომელსაც ჭარბად ურევია რკინის ჟანგი. წერნაქი ბუნებაში მზა სახით არსებობს ჩვეულებრივ ყვითელია და მხოლოდ გამოწვის შემდეგ ღებულობს მუქ წითელ ფერს. ჭურჭლის წერნაქით დაფარვა რთულ ტექნოლოგიურ პროცესთან არის დაკავშირებული. სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ საღებავი მტკიცედ

დაუკავშირდეს ჭურჭლის ზედაპირს, რისთვისაც საჭიროა წერნაქი სავსებით ეთანხმებოდეს ძირითად მასას შეკუმშვის პროცესის ყველა სტადიაში, როგორც შრობის, ისე გამოწვის დროს (მაისურაძე, 1953:26).

ჯერ კიდევ XIII ს-ის მეორე ნახევრსა და XIV საუკუნიდან საქართველოში უმთავრესად მზადდებოდა ადგილობრივი საღებავით, წითელი წერნაქით შეღებილი ან მოხატული უხეშად ნაძერწი ჭურჭლის ნაირსახეობანი. სწორედ ამ დროს ჩნდება მოხმარებაში წერნაქით შეღებილი დოქები და ჭინჭილები, რომელთა ზედაპირებიც ე.წ. „თევზიფხური“ ან ტალღოვანი და პარალელურ სარტყელებიანი, ნაკაწრი ორნამენტითაა შემკული. ნ. ბახტაძის დაკვირვებით ამ უკანასკნელი სტილის მოუჭიქავი, წერნაქიანი ჭურჭლის რამდენადმე სახეცვლილი ვარიაციები მთელი გვიანი შუასაუკუნეების განმავლობაში მზადდებოდა (ბახტაძე, 2007:15).

საქართველოში, გვიანი შუასაუკუნეების ხანაში წერნაქიანი ჭურჭელი მასიურად იწარმოება, რადგან ამ დროს მოჭიქული კერამიკის წარმოება მცირე მასშტაბისაა. ხელოსანი რომელსაც აღარ გააჩნია მოჭიქული ჭურჭლის წარმოების დიდი გამოცდილება, ფართო მასების მოთხოვნილებას სადა წერნაქიანი ჭურჭლით აკმაყოფილებს, ხოლო მაღალი საზოგადოება ლითონის. ფაიანსის, მინის ჭურჭელს მოიხმარს.

წერნაქიანი ჭურჭელი სიმრავლის გარდა მრავალგვარობითაც გამოირჩევა. მათი ერთი ნაწილი სადა, წითელკეციანი ჭურჭლების ფორმებს იმეორებს და ქართული კერამიკის ძველ ტრადიციებს აგრძელებს (კოკები, დოქები და ა.შ.). მართალია, კერამიკული წარმოების მასშტაბი გვიანი შუასაუკუნეების ხანაში საკმაოდ დიდი ჩანს, მაგრამ პროდუქცია მაინც არ არის ისეთი მრავალფეროვანი და დახვეწილი, როგორც ადრე. კერამიკულ წარმოებაში მრავალფეროვნების და დახვეწილობის შემცირება გამოწვეული იყო იმ დროის საქართველოში პოლიტიკურ-ეკონომიური ვითარებით, გამუდმებული თავდასხმები აქვეითებდა ხელოსნობას და მათ შორის კერამიკულ წარმოებას.

წერნაქიან ჭურჭელთან დაკავშირებით არსებობს მეცნიერთა განსხვავებული მოსაზრებები, კერძოდ წერნაქით შეღებილი და „თევზიფხული“ ორნამენტით შემკული ხელალები და დოქები საკმაოდ რაოდენობითაა აღმოჩენილი ქვემო ქართლის კლდის ძეგლებზე. ამ ძეგლების გამთხრელი ნ. ბახტაძე იზიარებს თ. არჩვამის მიერ ამგვარი ჭურჭლების გვიანდელი შუასაუკუნეებით დათარიღებას (არჩვამე, 1974: 174-188), თუმცა მიაჩნია რომ წერნაქით შეღებილი ჭურჭლები უნდა ემზადებინათ როგორც განვითარებულ ისე გვიანდელ შუასაუკუნეებში. ქვემო ქართლის კლდის ძეგლების ამგვარ ჭურჭელს ის XIV-XV ს-ის მიჯნაზე გაჩენილი კულტურული ფენიდან მომდინარე მასალებად მიიჩნევს (ბახტაძე, 2007:152). არქეოლოგ დ. მინდორაშვილის აზრით კი არ არის მართებული ამგვარი ჭურჭლების თარიღის დაძველება. აღმოსავლეთ საქართველოს და მათ შორის ქვემო ქართლის მთელ რიგ ძეგლებზე გამოვლენილი წერნაქიანი ჭურჭელი, როგორც ფორმით ისე შემკულობით არ არის დამახასიათებელი განვითარებული შუა საუკუნეებისათვის. დავით მინდორაშვილი ვერც არქეოლოგ თინა არჩვამის აზრს იზიარებს იმის შესახებ, რომ მომავალი გათხრა-შესწავლა შესაძლებლობას მოგვცემს არსებულ მასალაში გამოიყოს უფრო ადრეული. კერძოდ XIV-XV სს ნიმუშები. დ. მინდორაშვილის მოსაზრებით წერნაქით შეღებილი და „თევზიფხური“ ორნამენტით შემკული დოქები და ხელალები გვიანდელი შუასაუკუნეების ნაწარმა რომელიც დიდი რაოდენობით მზადდებოდა XIX ს-შიც (მინდორაშვილი, 2008: 76).

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი მუსოპრიანი-გეტას დარბაზული ეკლესიათან აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის წერნაქიანი ფრაგმენტები, განსაკუთრებით კი თევზიფხური ორნამენტით გვიანი შუასაუკუნეების ფარგლებში ერთიანდება და მიესადაგება დარბაზული

ეკლესიის თარიღს - XV-XVI საუკუნეებს უფრო კი XVI საუკუნეს. აქ ჩვენ გვინდა გავიხსენოთ ზემოთ ნახსენები წარწერა რომელიც შემორჩენილია ეკლესიის დასავლეთ ფასადის თლილ საპირე ქვაზე. პალეოგრაფ თემურ ჯოჯუას მიერ ეს წარწერა დათარიღებულია XVI- XVIII საუკუნეებით (ჯოჯუა, ხელნაწერი, 2018). ასე, რომ წერნაქიანი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები და საამშენებლო წარწერა თითქმის ერთ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში თავსდება.

დასკვნა,

ამდენად, ქვემო ქართლში, სოფ. გეტაში მუსოპრიანი-გეტას დარბაზული ეკლესიის სარესტავრაციო სამუშაოების პროცესში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევების საფუთველზე, კერძოდ აქ აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტებით, კრამიტით და წარწერით დადგინდა, რომ ეკლესია XV-XVI საუკუნეებს განეკუთვნება.

ლიტერატურა

- archvadze, t. (1974). *tbilisis dedatsikheze aghmochenili ts'ernakiani ch'urch'eli*. psadz. t'. II. tb. (არჩვაძე, თ. (1974). *თბილისის დედაციხეზე აღმოჩენილი წერნაქიანი ჭურჭელი*. ფსად. ტ. II. თბ.).
- bakht'adze, n. (2007). *k'eramik'uli nak'etobani shua sauk'uneebis sakartveloshi*. tb. (ბახტაძე, ნ. (2007). *კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში*. თბ.).
- bakht'adze, n. (2007). *k'ldis khurotmodzghvrebis genezisi da ganvitarebis gzebi sakartveloshi*. tb. (ბახტაძე, ნ. (2007). *კლდის ხუროთმოძღვრების გენეზისი და განვითარების გზები საქართველოში*. თბ.).
- berdzenishvili, d. (2014). *nark'vevebi kvemo kartlis ist'oriuli geograpiidan*. tb. (ბერძენიშვილი, დ. (2014). *ნარკვევები ქვემო ქართლის ისტორიული გეოგრაფიიდან*. თბ.).
- bat'onishvili, v. (1941). *aghts'era sameposa sakartvelosa*. lomauri t. da berdzenishvili n. redaktsiit. tb. (ბატონიშვილი, ვ. (1941). *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*. ლომაური თ. და ბერძენიშვილი ნ. რედაქციით. თბ.).
- gordeevi, d. (1940). t'imotes ubani. *sabch'ota khelovneba*. #4. (გორდეევი, დ. (1940). ტიმოთეს უბანი. *საბჭოთა ხელოვნება*. #4).
- zakaraia, p'. (1990). *kartuli khurotmodzghvrebis XI-XVIII ss*. Tb. (ზაკარაია, პ. (1990). *ქართული ხუროთმოძღვრება XI-XVIII სს*. თბ.).
- zakaraia, p'. (1958). *shuasauk'uneebis kartuli gumbatovani arkit'ekt'uris zogierti sak'itkhisatvis. sakartvelos muzeumis moambe*. XII-B. tb. (ზაკარაია, პ. (1958). *შუასაუკუნეების ქართული გუმბათოვანი არქიტექტურის ზოგიერთი საკითხისათვის. საქართველოს მუზეუმის მოამბე*. XII-B. თბ.).
- maisuradze, z. (1953). *kartuli mkhat'vruli k'eramik'a*. tb. (მაისურაძე, ზ. (1953). *ქართული მხატვრული კერამიკა*. თბ.).
- mindorashvili, d. (2008). *arkeologiuri gatkhrebi sinagogashi. „sakartvelos shua sauk'uneebis arkeologiuri dzeglebi“*. tb. (მინდორაშვილი, დ. (2008). *არქეოლოგიური გათხრები სინაგოგაში. „საქართველოს შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები“*. თბ.).

- ugrekhelidze, m. (2018). *musop'rianis darbazuli ek'lesia. angarishi.*(khelnats'eri). (უგრეხელიძე,მ.(2018). *მუსოპრიანის დარბაზული ეკლესია.* ანგარიში (ხელნაწერი)).
- jojua, t. (2018). *musop'rianis darbazuli ek'lesia. angarishi.*(khelnats'eri). (ჯოჯუა, თ. (2018). *მუსოპრიანის დარბაზული ეკლესია.* ანგარიში.(ხელნაწერი).).
- Jghamaia, j. (1980). *samsheneblo k'eramik'a peodaluri khanis sakartveloshi.* tb. (ჯღამაია, ჯ. (1980). *სამშენებლოკერამიკაფეოდალურიხანისსაქართველოში.*თბ.).
- Чубинашвили, Г. (1935). *Иранское влияние в памятниках архитектуры Грузии.* *Иранское искусство и археология. III межд. Конгресс.* стр. 254.

ტაბულების აღწერილობა

- სურ. 1.** რესტავრაციამდე ეკლესიის სამხრეთ ფასადი
- სურ. 2.** რესტავრაციამდე დასავლეთ თაღოვანი შესასვლელი
- სურ. 3.** რესტავრაციამდე ეკლესიის აბსიდა
- სურ. 4.** რესტავრაციამდე აღმოსავლეთ ფასადი მინაშენით
- სურ. 5.** რესტავრაციის შემდეგ აღმოსავლეთ ფასადი მინაშენით
- სურ. 6.** რესტავრაციის შემდეგ ჩრდილო-დასავლეთ ფასადი
- სურ. 7.** რესტავრაციის შემდეგ აბსიდის ინტერიერი
- სურ. 8.** რესტავრაციის შემდეგ დასავლეთ თაღოვანი შესასვლელი

მადლობას მოვახსენებთ არქიტექტორ-რესტავრატორს ქალბატონ ქეთევან ჩიხამეს მასალასთან და ტაბულებთან წვდომის გამო.